

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Зоран Т. Пејичић

**ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА У
ТРАНЗИЦИОНОМ И
ПОДИЈЕЉЕНОМ БОСАНСКО-
ХЕРЦЕГОВАЧКОМ ДРУШТВУ**

докторска дисертација

Београд, 2013.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCE

Zoran T. Pejičić

**ENVIRONMENTAL POLICY IN
BOSNIA-HERZEGOVINA AND THE
DIVIDED TRANSITIONAL SOCIETY**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013

Ментор:

Редовни професор др Дарко Надић,

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

Чланови комисије:

1. Доцент др Вера Арежина,

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука,

2. Професор др Желимир Кешетовић,

Универзитет у Београду, Факултет безбједности

Датум одбране:

Резиме:

У овом раду полазимо од тезе да у босанско-херцеговачком, транзиционом и подијељеном друштву није могуће дефинисати, усвојити и проводити конзистентну еколошку политику. Разлози за овакав став произилазе из саме структуре Босне и Херцеговине као специфичне државе, компликованог политичког система и организације институција, њихове неразвијености и склоности корупцији и злоупотребама.

Организација државе, ствара привид децентрализоване власти мада је она у суштини централизована на ентитетском, кантоналном или нивоу Дистрикта. Дубока подијељеност друштва је, заједно са другим факторима, разлог свеукупне правне неефикасности. Пошто је годинама био изражен отпор усвајању законске регулативе из области заштите природне средине, то је утицало на селективну примјену еколошких закона и наглашен отпор њиховом усаглашавању са законима Европске уније. У БиХ је евидентна политичка подршка грађана националним елитама, када су у питању дневнополитичке теме, на једној, и присуство тоталне апатије за еколошке теме на другој страни..

Осим политичко-институционалних, на одсуство функционалне еколошке политике снажно утичу економски узроци. БиХ се, због економске неразвијености, налази на дну љествице европских и свјетских економија. Посљедице су сиромаштво, корупција, низак ниво образовања и политичке културе становништва, што неминовно утиче на нерационално кориштење природних ресурса. Лошем економском амбијенту доприносе и катастрофалне посљедице рата (економске, социјалне и еколошке), и процес транзиције, заснован на рођачкој акумулацији капитала и логици профита, у којој нема мјеста за екологију и проблеме заштите животне средине. Наглашен је и утицај страног фактора, што Босну и Херцеговину, послије једног вијека, поново ставља у (нео)колонијални положај. Економска неефикасност нужно се одражава на све сегменте еколошке политике, јер су питања заштите животне средине у БиХ на дну љествице приоритета.

Узроци за овакво стање, налазе се у недовољно развијеној еколошкој свијести код грађана али и код доносилаца политичких одлука. Ради се о

посљедици лоше образовне структуре и недовољног утицаја медија, образовних, научних, културних и других установа у процесу информисања и образовања становништва, а у циљу формирања еколошке свијести као темеља еколошке политике. Недовољно присуство садржаја о заштити природне средине у медијима и образовном процесу утиче да грађани не познају елементарна права из ове али и других области грађанских права, због чега губе повјерење у државне органе. Изражено је и недовољно учешће јавности у процесу одлучивања о питањима на којима се детерминише еколошка политика али и о конкретним, свакодневним питањима која се односе на заштиту животне средине.

Прихватајући начела „модерног утопизма“ и став, да због локалне и глобалне еколошке кризе, у човјековом свакодневном дјеловању не смију доминирати политичка и економска питања над еколошким, у Босни и Херцеговини је присутна вјечита дилема; може ли еколошка политика, заснована на недјелјивости воде и ваздуха и одговорности за настала загађења, постати нуклеус међунационалног помирења, организације државе по европским стандардима и свеукупног демократског процеса? Позитиван одговор подразумијева (еколошку) политику утемељену на одговорности свих доносилаца политичких одлука за садашње али и будуће генерације, консензус као принцип дјеловања и темељ мултикултуралног друштва, информисање, образовање и мотивисање грађана да постану истински субјекти у изградњи демократије у Босни и Херцеговини.

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, политичке партије, грађани, предузећа, еколошка политика, масовни медији, еколошка свијест, глобализација, Европска унија.

Научна област: Политичке науке.

Ужа научна област: Политиколошко-социолошки студиј.

УДК број: 502.132(497.6) 330.341(497.6):32 316.32/33:502.1

Summary:

In this paper we start from the hypothesis that in the Bosnian-Herzegovinian, transitional and divided society, it is impossible to define, adopt and implement a consistent environmental policy. Reasons for this view come from the essential structure of Bosnia and Herzegovina as a specific state with a complicated political system and institutional structure, overall underdevelopment and propensity to corruption and malpractices. Organization of the state creates an illusion of a decentralized government although it is essentially centralized at the entity, cantonal or the District level. The deep division of the society, along with other factors, causes the overall legal inefficiency. For many years, there has been strong resistance to the adoption of legislation on the protection of the natural environment, which resulted in selective application of environmental laws and pronounced resistance to harmonization with European Union legislation. In BiH, there is obvious political support of citizens towards national elites, when it comes to daily political issues, on one hand, and on the other hand, total apathy when it comes to environmental issues.

Besides the political and institutional issues, the absence of functional environmental policies is caused by economic issues. BiH is, due to economic underdevelopment, located on the bottom of the European and global economies. The consequences are poverty, corruption, low levels of education and political culture of the population, which inevitably leads to irrational use of natural resources. Poor economic situation is partly the result of the disastrous consequences of war (economic, social and environmental), and the process of transition, based on the primitive capital accumulation and the logic of profit, leaving no room for ecology and environmental issues. The strong influence of the international community in Bosnia and Herzegovina, a century later, puts it again in the (neo) colonial position. Economic inefficiency is necessarily reflected in all aspects of environmental policy, as environmental issues in BiH are at the bottom of the priority list.

The causes of such state of affairs are to be found in the under-developed environmental awareness among citizens and decision-makers. It is a consequence of poor educational structure and the lack of influence of media, educational, scientific, cultural and other institutions in the process of informing and educating the population,

aimed at the forming of environmental awareness as the foundation of environmental policy. Insufficient presence of content on the protection of the natural environment in the media and in the educational process results in citizens not knowing their fundamental rights in this and other areas of civil rights, which is why they are losing confidence in government authorities. There is also a lack of public participation in decision-making on issues that determine the environmental policy but also on the concrete, everyday issues related to environmental protection.

Acceptance of the principle of "modern utopianism" and the attitude that, because of the local and global ecological crisis, political and economic issues should not dominate over ecological in human everyday activities, creates an eternal dilemma in Bosnia and Herzegovina: whether environmental policy, based on indivisibility of water and air and responsibility for the resulting pollution, will become the nucleus of inter-ethnic reconciliation, state organization by European standards and the overall democratic process? A positive response means (environmental) policy based on responsibility for all decision-makers for present and future generations, consensus as the principle of action and the cornerstone of a multicultural society, informing, educating and motivating citizens to become true subjects in the building of democracy in Bosnia.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, political parties, citizens, businesses, environmental policy, mass media, environmental awareness, globalization, European Union.

Broad field: Political sciences

Narrow field: Socio-political studies

UDC: 502.132(497.6) 330.341(497.6):32 316.32/.33:502.1

САДРЖАЈ:

УВОД:	1
ПРВИ ДИО: ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	6
ПОГЛАВЉЕ I: МЕТОДОЛОШКО УТЕМЕЉЕЊЕ.....	6
1.1. ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ	6
1.2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР.....	12
1.3. МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	13
1.4. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА	14
1.5. ХИПОТЕЗЕ.....	16
1.6. ОЧЕКИВАНИ РЕЗУЛТАТИ, ДРУШТВЕНА И НАУЧНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА	17
ПОГЛАВЉЕ II: ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ	20
2.1. ПОЈАМ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ.....	20
2.2. ЗНАЧАЈ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У ФУНКЦИОНИСАЊУ ДРЖАВЕ.....	32
2.3. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ	37
2.4. ЦИЉЕВИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ	43
2.5. СУБЈЕКТИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ.....	45
2.6. ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ КАО ФАКТОР КОНЦИПИРАЊА И ОСТВАРИВАЊА ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ	55
2.7. ЕКОЛОШКО ОБРАЗОВАЊЕ И УЛОГА ТРАДИЦИЈЕ У ДЕФИНИСАЊУ И СПРОВОЂЕЊУ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ	62
2.8. РЕЦЕСИЈА ЗАМКА ИЛИ ИЗАЗОВ ЗА ДЕФИНИСАЊЕ И СПРОВОЂЕЊЕ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ.....	73
2.9. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ, КВАЛИТЕТ ЖИВОТА И ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА.....	84
2.10. УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ТРАНЗИЦИЈЕ НА ЕКОЛОШКУ ПОЛИТКУ	92
ДРУГИ ДИО: ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА У СПЕЦИФИЧНОМ БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОМ ДРУШТВУ	102

ПОГЛАВЉЕ I.....	102
2.1.1. ИСТОРИЈСКО НАСЛИЈЕЂЕ; СИРОВИНСКА И ЕНЕРГЕТСКА БАЗА БИВШЕ СФРЈ.....	102
2.1.2. ГРАЂАНСКИ РАТ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ; ПОСЉЕДИЦЕ ПО ЖИВОТНУ СРЕДИНУ И ДРУШТВО.....	105
2.1.3. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА КАО ДЕПОНИЈА ЗА ЕВРОПСКИ И СВЈЕТСКИ ОТПАД; ХУМАНИТАРНА ПОЛИТИКА ИЛИ ПОЛИТИКА ОДЛАГАЊА СМЕЂА?	111
2.1.4. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА КАО ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ НАТО ПОЛИГОН-УПОТРЕБА ПРОЈЕКТИЛА СА ОСИРОМАШЕНИМ УРАНИЈУМОМ.....	114
2.1.5. МИНСКА ПОЉА КАО ЕКОЛОШКИ И ДРУШТВЕНИ ПРОБЛЕМ У БИХ	119
2.1.6. СИРОМАШТВО КАО ТРАЈНА БИХ КАТЕГОРИЈА- ЛИМИТИРАЈУЋИ ФАКТОР ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ	122
2.1.7. КОНЦЕСИЈЕ, РЕЦЕСИЈА И ТРАНЗИЦИЈА КАО ЛИМИТИРАЈУЋИ ФАКТОРИ.....	129
ПОГЛАВЉЕ II	133
2.2.1. БИХ ИЗМЕЂУ АУТОХТОНЕ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ И ДИРЕКТИВА ЕУ	133
2.2.2. ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА У ФУНКЦИЈИ БЕЗБЈЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ БИХ И РЕГИЈЕ.....	136
ТРЕЋИ ДИО: ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ КАО ПРЕПРЕКА ЗА СПРОВОЂЕЊЕ ДОСЉЕДНЕ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	140
3.1. ПРАВНО-ПОЛИТИЧКИ ОКВИР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ; РЕПУБЛИКА, САВЕЗНА ДРЖАВА, САВЕЗ ДРЖАВА ИЛИ ПРОТЕКТОРАТ?	140
3.2. ДРЖАВА ИЗМЕЂУ ДЕЛТОНСКОГ И БРИСЕЛСКОГ КОНЦЕПТА.....	145
3.3. ЕВРОПСКА МАПА ПУТА-ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И КОНСЕКВЕНЦЕ ПО БИХ ЛЕГИСЛАТИВУ И ПОДИЈЕЉЕНО ДРУШТВО.....	149

3.4. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И БИХ-ИЗМЕЂУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА И СИРОМАШТВА	152
ЧЕТВРТИ ДИО: СПЕЦИФИЧНОСТИ СУБЈЕКТА ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОМ, ДУБОКО ПОДИЈЕЉЕНОМ ДРУШТВУ	158
4.1. ОДНОС ДРЖАВЕ И ЕНТИТЕТА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ	158
4.2. СУБЈЕКТИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У СПЕЦИФИЧНОМ БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКОМ ДРУШТВУ	159
4.2.а. СУБЈЕКТИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ НА ДРЖАВНОМ НИВОУ: САВЈЕТ МИНИСТАРА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ	161
4.2.б. СКУПШТИНЕ И ПАРЛАМЕНТИ; НАРОДНА СКУПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, ПАРЛАМЕНТ ФЕДЕРАЦИЈЕ БИХ И СКУПШТИНА ДИСТРИКТА БРЧКО	164
4.2.ц. НАЧЕЛА ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ.....	168
4.2.д. УЛОГА ВЛАДЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И ОСТАЛИХ БИХ ВЛАДА У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ.....	170
4.2.е. МИНИСТАРСТВА ЗА ЗАШТИТУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	173
4.2.ф. МЕЂУЕНТИТЕТСКА ТИЈЕЛА И САВЈЕТОДАВНА ВИЈЕЋА ЗА ЗАШТИТУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	176
4.3. УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА КАО ИЗРАЗИТО НАЦИОНАЛНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА	177
4.4. ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА КАО ЕЛЕМЕНТ ПРОГРАМА ДЈЕЛОВАЊА ПОЛИТИЧКИХ ПАТИЈА	183
4.5. ПОЛИТИЧКЕ ПАТИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И КВАЛИТЕТА ЖИВОТА.....	188
4.6. УЛОГА НЕВЛАДИНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА, ДРУШТВЕНИХ ПОКРЕТА И ЛОБИЈА, У КОНЦИПИРАЊУ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ	194
4.7. УЛОГА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА, ПРЕДУЗЕЋА, СТРУЧНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА И ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ЗАШТИТУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У КОНЦИПИРАЊУ И СПРОВОЂЕЊУ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У БИХ	201

4.8. ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА КАО ИЗРАЗ ЉУДСКИХ ПРАВА У БИХ.....	208
4.9. РАЗВОЈ ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА И КОНСОЦИЈАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ КАО ПУТ КА „ЈЕДИНСТВУ РАЗЛИЧИТОСТИ“ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	212

**ПЕТИ ДИО: УЛОГА МАСМЕДИЈА У РАЗВИЈАЊУ ЕКОЛОШКЕ
СВИЈЕСТИ КАО ОСНОВЕ ЗА ДЕФИНИСАЊЕ, УСВАЈАЊЕ И
СПРОВОЂЕЊЕ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У БИХ..... 216**

5.1. ФУНКЦИЈЕ МАСОВНИХ МЕДИЈА И ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ	216
5.1.а. КОМУНИКАЦИОНА СРЕДСТВА И ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ	219
5.1.б. УЛОГА МАСМЕДИЈА У ИНФОРМИСАЊУ И ЕДУКОВАЊУ	224
5.1.ц. ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ КАО „НОВА СВИЈЕСТ“	229
5.2. МАСМЕДИЈИ И ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ	232
5.2.1. КОМУНИКАЦИОНИ ПРОЦЕС И ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ	232
5.2.2. ЕКОЛОШКО ПОНАШАЊЕ КАО ЕЛЕМЕНАТ ЕКОЛОШКЕ СВИЈЕСТИ	237
5.2.3. ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ У ФУНКЦИЈИ РЈЕШАВАЊА ЕКОЛОШКИХ КРИЗА	240
5.2.4. МЕДИЈИ КАО ЕКОЛОШКИ ЗАГАЂИВАЧИ.....	248
5.2.5. МАСОВНИ МЕДИЈИ КАО ПРОМОТЕРИ ЕКОЛОШКИХ ЗАГАЂЕЊА И ИСКРИВЉИВАЊА ЕКОЛОШКЕ СВИЈЕСТИ.....	252
5.2.6. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, МЕДИЈИ И ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА И КОНСЕКВЕНЦЕ НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ	261
5.2.6.а ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И МЕДИЈИ	261
5.2.6.б. ОДНОС МЕДИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ПРЕМА ЕКОЛОГИЈИ.....	265
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	275
ЛИТЕРАТУРА:	284
ОСТАЛА ЛИТЕРАТУРА, ИЗВОРИ И ДОКУМЕНТИ:	292
БИОГРАФИЈА:.....	297

УВОД:

Савремени еколошки проблеми, који озбиљно пријете човјечанству, било да је ријеч о озонским рупама, глобалном отопљењу, токсичним загађењима, киселим кишама и другим пошастима савременог свијета, попримају све „суптилније“ форме и углавном нису видљиви голим оком. Видљиви су само најекстремнији случајеви или њихове последице које у јавности изазивају непосредна реаговања. Осим тога, онечишћења природне средине која наизглед имају локални карактер, не познају границе и трансформишу се у еколошку кризу глобалних размјера. Такође, човјек својим (не)дјеловањем свакодневно производи нове облике еколошких загађења која квантитативно расту, а тиме последице попримају експоненцијални раст.

Перцепција босанско-херцеговачке научне, стручне и најшире грађанске јавности о дубини еколошке кризе, најчешће није израз реалности актуелног проблема, па стога осмишљавање, усвајање и провођење еколошке политике озбиљно заостаје за Европском унијом, али и за оним земљама које су до јуче по развијености биле далеко иза БиХ. Ако прихватимо став великог броја теоретичара; да је брига о заштити животне средине у тијесној зависности од степена озбиљности еколошког проблема, степена еколошке свијести и образовања становништва и њихових политичких представника, развоја демократије и стабилности политичког система, онда се отвара низ питања која је у Босни и Херцеговини, дубоко подијељеној, транзиционој и недовољно демократској, тешко квалитетно ријешити. Тим прије што најшира јавност, заокупљена егзистенцијалним проблемима, неријетко, игнорише потенцијалну опасност, не схватајући да је рјешавање проблема заштите животне средине узрочно-посљедично везано за њихову, и егзистенцију њихових потомака. Утисак је да се у босанско-херцеговачкој јавности постепено јавља критичка маса, која врши притисак на власт и загађиваче, да би се ствари промијениле на боље. У томе им је помогао и притисак међународне заједнице и Европске уније јер је сет закона о заштити животне средине у ентитетима донесен по директивама изван Босне и Херцеговине. Без обзира на институционалне проблеме, игнорисање, спорост, недоследност, очигледна је жеља самоорганизованих грађана да

учествују у дефинисању еколошке политике, али и да практично дјелују; превентивно, или на отклањању посљедица.

Пошто се ради о сложенем друштвеном проблему који дубоко задире у политичку екологију, еколошку политику, теорију политичких система, правну проблематику, општу социологију и њене посебне социолошке области; социологију медија, социјалну екологију, социологију културе, урбану социологију, те друге научне области, почев од екологије, комуникологије, теорије и технике новинарства, немам претензију да истражим све узрочно-посљедичне везе и односе еколошке политике и транзиционог и подијељеног друштва какво је босанско-херцеговачко. Опредијелио сам се за конципирање, усвајање и провођење еколошке политике у БиХ, њене принципе, циљеве, методе, субјекте као и односе и специфичности њиховог функционисања у специфичном друштву, какво је босанско-херцеговачко. У том контексту сам посебан значај дао и утицају масовних медија на формирање еколошке свијести, информисању и образовању грађана у функцији дефинисања, усвајања и провођења конзистентне еколошке политике. Уважавајући ове чињенице, опредијелио сам се за анализу засновану на најбитнијим претпоставкама савремене политиколошке, социолошке и комуниколошке мисли, као и правним рјешењима у вези са еколошком политиком која се односе на Босну и Херцеговину, њено окружење и Европску унију. Овакав приступ детерминисао је структуру рада. Садржинска структура рада обухвата пет дијелова:

У првом дијелу рада разматрани су еколошки проблеми који су узроковали еколошку кризу, која има локалне, али и глобалне реперкусије. Анализирани су друштвени узроци еколошке кризе која је у БиХ као сировинској бази некадашње СФРЈ, присутна од Другог свјетског рата да би током, и након грађанског рата, деведесетих година прошлог вијека, кулминирала и отворила нове проблеме као што су; нуклеарни отпад, лијекови, сиромаштво, генетски модификована храна, болест „лудих крава“.... што је све разумне људе ставило пред дилему; нова еколошка политика или суочавање са несагледивим еколошким посљедицама.

У том контексту, постављене су тезе, које се наизглед искључују. Прво, *да у Босни и Херцеговини, дубоко подијељеној држави, није могуће конципирати, усвојити и проводити транспарентну еколошку политику и друго, може ли еколошка политика која је базирана на недјелљивости ваздуха, ријека и других*

природних ресурса у БиХ, постати нуклеус међунационалног помирења и основа за функционисања модерне европске државе. Да би се ове дилеме лакше отклониле анализиран је појам еколошке политике, њен утицај на функционисање државе, објашњени су њени субјекти, принципи и циљеви те разматран значај еколошке свијести и еколошког образовања. Овај сегмент је у БиХ посебно значајан, зато што је, према неким статистикама¹, 17 одсто становништва неписмено, исто толико нема потпуну основну школу, а тек пет одсто грађана у БиХ је факултетски образовано.

Други дио рада, усмјерен је на истраживање еколошких специфичности у Босни и Херцеговини, почев од историјског наслеђа до садашњег, специфичног подијељеног друштва и „неоколонијалног“ статуса². Обухваћен је утицај грађанског рата на животну средину, посљедице које су настале приликом допремања хуманитарне помоћи и лијекова (политика одлагања смећа, европских земаља), посљедице употреба пројектила са осиромашеним уранијумом, које је користила авијација НАТО-а и еколошке посљедице које су резултат великих површина под минским пољима и употребе, хемијских и биолошких агенаса. Анализиран је и утицај сиромаштва, као трајне категорије у БиХ, на рјешавање еколошких проблема, и тражен одговор на питање; колико концесије, рецесија и транзиција представљају лимитирајуће факторе еколошке политике у БиХ. Отворио сам и дилему, *колико еколошка политика може допринијети безбједносној политици БиХ, и како унаприједити аутохтону еколошку политику и ускладити са директивама Европске уније.*

¹ Статистичке податке у БиХ треба узимати с резервом, јер у посљедње двије деценије није обављен попис становништва. Ма колико звучало невјероватно, политичке елите су се супростављале попису становништва који би дао реалну слику босанскохерцеговачког друштва. Тек ове, 2012. године, године требало би завршити пробни попис становништва, што је прихваћено под притиском ЕУ. оп. аут.

² „Након вишевијековног ропства под Отоманским царством, Босну и Херцеговину је 1878. године, одлуком великих сила, анектирала Аустро-угарска монархија у којој је до Првог свјетског рата имала статус колоније, односно извора енергената, руда и других ресурса“. Више у: Џаја, Срећко; *„Босна и Херцеговина у аустроугарском раздобљу (1878-1918)“*, Зирал, Мостар 2002. године. „Вијек касније, послје грађанског рата и успостављања Дејтонског мира под притиском САД и такозване међународне заједнице, уведена је институција високог представника у БиХ који је изван и изнад власти. Финансијске и индустријске организације су преузеле све функције од домаћих банака и најуспјешнијих предузећа а у свим значајнијим институцијама су инкорпорирани странци“ оп. аут.

У трећем дијелу рада, сам отворио дилему; колико политички систем БиХ, представља препреку за спровођење досљедне еколошке политике. Покушао сам одговорити на питање да ли је Босна и Херцеговина; република, савезна држава, савез држава или протекторат. Какве реперкусије носи њено еквилибрање између дејтонског и бриселског концепта, шта за еколошку политику представља Мапа пута и како достићи европске стандарде заштите природне средине.

У четвртном дијелу рада сам анализирао специфичности субјеката еколошке политике у босанско-херцеговачком, друштву. Проблеми проистичу из саме структуре државе, организоване у неколико нивоа. Поред централних надлежности, присутне су и ентитетске и надлежности дистрикта, затим кантоналне и потом локалне, што у демократским друштвима као што је Швајцарска, представља предност, а у БиХ „рецепт за неуспјех“. Осим тога у БиХ је сектор еколошке политике придодат различитим министарствима, па се на државном нивоу једним питањем, у оквиру надлежности, баве три министарства³. Осим тога заштита природне средине је у надлежности ентитета па законска регулатива досеже ентитетски или нижи, кантонални, општински или ниво дистрикта. Посебан спецификум у еколошкој политици БиХ представљају политичке партије као изразито националне организације и невладин сектор. Полазећи од премисе да еколошка политика представља израз људских права, посебно сам акцентирао развој цивилног друштва и консociјативне демократије као могућем путу ка „јединству различитости“ у босанско-херцеговачком друштву што, гледано кроз призму „модерног утопизма“, представља могући пут опште демократизације у Босни и Херцеговини.

У петом дијелу рада дата је визија будућности развоја масовних медија и њихове везе са еколошким проблемима који се све чешће испољавају као еколошка криза. Неспорно је да живимо у „новом медијском поретку“ у коме медији имају готово доминантну функцију у друштву, на једној, и „трајном ванредном еколошком стању“ на другој страни. То ме је определијелило да трагам за одговором; гдје се те двије одреднице додирују, гдје прожимају, а гдје апсолутно разилазе. Посебан нагласак је дат на однос процеса глобализације и екологије, те

³ Више у раду; Четврти дио; Специфичности субјеката еколошке политике у БиХ дубоко подијељеном друштву, 4.2.а. Субјекти еколошке политике на државном нивоу: Савјет министара Босне и Херцеговине.

однос глобализације и масовних медија и посљедице тих процеса на локалном нивоу, односно, на становнике Босне и Херцеговине. Истраживане су и теме које се односе на медије као еколошке загађиваче који због свога технолошко-техничког састава и масовности постају све већи онечишћивачи животне средине. Упоредо је анализирана и улога масовних медија као подстрекача или промотера идеја, којим се обликује потрошачко друштво, а које негативно утичу на еколошку свијест, почев од прекомјерне потрошње до маргинализовања значаја рационалног односа према ресурсима планете Земље. У раду су представљени и резултати истраживања, која се односе на утицај масовних медија на еколошку свијест у Републици Српској и Босни и Херцеговини..

Пети дио није посебан сегмент разматрања, већ представља кључне моменте претходних дијелова. У њему је извршена синтеза свих сазнања која су изведена у претходним анализама. На основу тога је указано на све специфичности и тешкоће у којима се осмишљава, конципира, усваја и проводи еколошка политика. Она је као и босанско-херцеговачко друштво сегментирана и оптерећена дневном политиком, националним, социјалним, генерацијским па и цивилизацијским подјелама. Самим тим, тешко је провидива што се свакодневно манифестује кроз њену неефикасност. Ипак, „модерни утопизам“ омогућује ми да закључим; у еколошкој политици Босне и Херцеговине „назире се свјетло на крају тунела“, у предворју Европске уније. У противном, Босна и Херцеговина ће остати, еколошка црна рупа у уједињеној Европи.

ПРВИ ДИО:
ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

ПОГЛАВЉЕ I:
МЕТОДОЛОШКО УТЕМЕЉЕЊЕ

1.1. ПРИСТУП ПРОБЛЕМУ

Савремени еколошки проблеми, на локалном, регионалном и глобалном нивоу, намећу све већи број политичких питања која захтијевају хитна рјешења. Човјечанство је све ближе “крају без повратка” у којем се нашло управо због несавјесног односа према животној средини па је логично да свака држава предузме адекватне мјере и реагује да би се постојеће стање промијенило набоље. „Својим дјеловањем човјек је изазвао највеће проблеме данашњице: велика оштећења озонског омотача и нагомилавање загађујућих материја у атмосфери које изазивају ефекат „стаклене баште“ што је довело до озбиљних климатских промјена, исцрпљивање необновљивих природних ресурса, расипање природних и створених ресурса, загађивање животне средине, угрожавање биодиверзитета чији је ефекат неповратно уништење стотине биљних и животињских врста, деградирање великих површина због рударских и других дјелатности, употребе пестицида или вођења ратова, уништавање ваздуха, шума, ријека, мора и океана. Проблеми настају и због: немогућности и ризичних рјешења приликом одлагања радиоактивног материјала, отровних и других опасних отпадних материјала, недостатка воде за пиће; двије трећине људи у свијету има проблем са водом или се користи хигијенски неисправном водом што отвара могућности сукоба и ратова због овог непроцјењивог блага. Изражен је и проблем пренасељености; у свијету живи више од шест милијарди људи, а за 20-30 година тај број ће се удвостручити; проблем хране; огроман број људи на планети Земљи гладује, док богати, ради одржавања цијене и конкурентности, уништавају огромне количине хране. Ништа мањи нису ни проблеми технолошки драгоцјених ресурса ради којих се у свијету воде ратови, преоптерећеност човјечанства нуклеарним арсеналом и другим разорним оружјем, почев од биолошког до хемијског, и тежњи да се „убијање

људске врсте“ оствари новим софистициранијим облицима технике при чему би страдала „жива сила“, а били сачувани материјални ресурси, проблеми које изазивају нове технологије чија употреба оставља посљедице на здравље човјека (бука, зрачења, темпо и стил живота), оштећења људског здравља и појава нових болести, кориштење генетски модификоване хране и канцерогених средстава за њено конзервирање.⁴

Управо зато, у земљама у којима је развијена демократија, која претпоставља и развијену еколошку свијест, еколошка политика се налази међу кључним друштвеним, националним или државним питањима.

Државне институције, односно доминантне политичке, економске и технолошке структуре, краткорочно и дугорочно реагују на еколошке проблеме, тражећи адекватне одговоре и разрађују стратегије које ће на најбољи начин заштитити природну средину, а самим тим и човјека. Циљ је ускладити економски развој са еколошким могућностима, односно, избјећи развој који се базира на властитој штети.

Осим државних институција и политичких организација, посебно политичких странака и других субјеката политичког живота у једном друштву (држави) све су активнији нови друштвени покрети. Они својим ангажманом доприносе очувању еколошке равнотеже, служећи као коректив, или представљају противнике официјелне државне еколошке политике. Такав однос може се условно окарактерисати као израз освијешћености и рационалног приступа према све израженијим еколошким проблемима било да се ради о наизглед маргиналним локалним и регионалним комуналним проблемима или глобалним еколошким пошастима савременог доба.

Наравно, држава представља значајан, али не и једини субјект еколошке политике, која има за циљ да се друштво рационалније користи природним ресурсима, не угрожавајући при том генерације које долазе. Не треба заборавити еколошку максиму, да смо планету Земљу посудили од наших потомака.

Свака озбиљна држава настоји да властитом еколошком политиком, као свјесном, организованом и усмјеравајућом дјелатношћу, уз помоћ свих

⁴ Букановић, Мара; *Етика и животна средина у Екологија и етика*, Еко центар, Београд, 1996.год. стр. 39-40

друштвених субјеката и широке лепезе конкретних мјера и акција, настоји да рационализује однос цјелокупног друштва према природи, односно заштити животне средине. У ту сврху, државне институције и политичке организације упражњавају различите концепцијске и теоријске приступе, настојећи да кроз различите идеологије пронађу најбоље одговоре, уобличене у чврсте и досљедне еколошке политике. У Босни и Херцеговини је еколошка политика маргинализована и не налази се на листи приоритета политичких и друштвених питања. Досадашња повремена и парцијална истраживања су показала да БиХ на том плану озбиљно заостаје за земљама у региону, а задаци које поставља Европска унија обично се реализују споро и мимо ригорозних еколошких европских стандарда. Разлози за такво стање су политичке, економске, кадровске, социјалне па и културолошке природе.

Прво, Босна и Херцеговина функционише на наметнутом Уставу⁵ који је усвојен као дио Дејтонског мировног плана вољом страног фактора и политичких елита, а не њених грађана. Готово да и нема примјера у међународном праву и међународним уговорима и споразумима да се као дио, односно прилог споразума, странама потписницама обезбиједи Устав који је у БиХ ступио на снагу самим чином доношења општег оквирног спразума. Дејтонски споразум је имао за циљ да заустави рат и трајно успоставити мир и обнови државу Босну и Херцеговину, као демократску, одрживу политичку заједницу. Нешто мање од двије деценије послије потписивања мировног споразума у Дејтону, отворено је питање; да ли је БиХ суверена држава и да ли је могуће њено самостално функционисање.

Друго, БиХ је сложена државна заједница два ентитета, Републике Српске и Федерације БиХ, у којој се готово двије деценије негира постојање РС, уз настојање политичких елита бошњачког народа да се изврши апсолутна унитаризација државе кроз такозвани модел “грађанског друштва” у којем би већински народ имао апсолутну доминацију. На другој страни, представници српског народа се залажу за децентрализацију и јачање функција Републике Српске, док хрватска политичка елита еквилибрира између Вашингтонског

⁵ Поред чињенице да је Устав БиХ донесен као дио Дејтонског мировног споразума, готово двије деценије политичке елите се споре око оргиналног текста на енеглеском језику, који је нестао а преводи на језике босанско-херцеговачких народа нису усаглашени. оп.аут

споразума, трећег, хрватског ентитета, регионализације, или јединствене Босне са наглашеним хрватским кантонима.

Треће, припадници три народа, Срби, Хрвати и Бошњаци, односно њихове политичке елите, ни о једном суштинском питању државне и друштвене организације не могу постићи консензус и о свему имају дијаметрално супростављене ставове.

Четврто, у БиХ је кроз институцију Високог представника Међународне заједнице и специјалног представника Европске уније, наглашено присуство страног фактора, тако да БиХ представља својеврстан протекторат.

Пето, БиХ се налази између такозване дејтонске и бриселске фазе то јест између правила и задатака који долазе из САД и европских директива.

Из наведеног произилази да је БиХ једно од најпротиврјечнијих друштава⁶, односно држава са највише неријешених политичких питања која задиру у темеље демократских, националних и људских права. У економском погледу, БиХ се сврстава међу најсиромашније европске земље, а једино предњачи у корупцији и криминалу.

Познато је да је БиХ у бившој СФРЈ била најнеразвијенија република иако је представљала енергетску базу бивше савезне државе. Осим тога, БиХ је прошла крвави грађански рат у периоду, када су у свијету усвајани кључни међународни документи о заштити животне средине, између осталих, и Декларација из Рија 1992.године. Грађански рат је у темеље БиХ “зацементирао” међунационалне и свеукупне друштвене односе који ову државу сврставају у изразито подијељено друштво, “поцијепано по свим шавовима”. Осим изражених националних подјела и међусобних анимозитета, недефинисане прошлости, а још мање будућности,

⁶ „Премда се међународна заједница надала да ће након потписивања мировног споразума настати уједињена, демократска, мултикултурална, економски здрава, декриминализирана и одржива држава, тешко би било доказати да је БиХ јединствена политичка цјелина и да функционира као суверена држава у обичајеном занчењу тог појма. Умјесто тога настала је „сегментирана држава“ (Cohen, 1995), односно „подијељена држава под протекторатом НАТО-а и ОЕСС-а (Crampton i White, Vat i Lewis, Morton и др.) која је уз то и врло „флексибилно дизајнирана“. (Reynolds) Њоме представници међународне заједнице све више управљају према „трустовском моделу“, краткорочно жртвујући државну сувереност не би ли тиме настале претпоставке за изградњу дугорочно самоодрживе државе“. (Касаповић, Мирјана; *Босна и Херцеговина подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005. год. стр. 14.)

БиХ представља и друштво у транзицији са наглашеним социјалним раслојавањем. Прелаз из социјалистичког самоуправног друштва почео је у рату као првобитна акумулација капитала заснована на ратном профитерству, крви и зноју дојучерашњих комшија, али и властитог народа. Средња класа, као темељ демократског и цивилног друштва више не постоји, а управо за њу се може рећи да је разумјела значај еколошке политике у једном друштву.

У либералној економији латиноамеричког типа са озбиљним примјесима "Оријента", изникла је нова предузетничка каста, тајкуни, који између екологије и профита безрезервно инсистирају на профиту. Они нити препознају еколошке проблеме нити их занимају, а у нееколошком понашању имају значајну подршку корумпираних представника власти и одличан извор профита.

Сиромаштво, корупција, криминал, национални и политички анимозитети озбиљно су посљедњих 15 година у БиХ подривали наметнуте европске или свјетске еколошке пројекте који су се кретали од прилагођавања легислативе до рјешавања најактуелних комуналних проблема, заштите вода, ваздуха итд. Многи пројекти Европске уније, Свјетске банке, Међународног монетарног фонда или непрофитних и невладиних организација и донатора различитих оријентација и намјера, показали су могући "еколошки пут" Босни и Херцеговини, али до данас ни изблиза нису достигли европске стандарде, који између осталог, за БиХ представљају улазницу у Европу.

Препреку у дефинисању, прихватању и спровођењу еколошке политике у БиХ представља и не тако мали број питања социјалне природе. Истраживања показују да је БиХ дубоко подијељено друштво са израженим неповјерењем између три националне заједнице. Истовремено је изражена национална лојалност у оквиру властитог националног корпуса, што наводи на закључак да такво стање не може бити добра основа за политички, економски, технолошки, нити било који други развој државе, односно друштва.

Истраживања показују да је у БиХ изражено неповјерење у демократију што заједно са недостатком "резерве демократске легитимности", неопходне у политичким кризама да би систем пребродио тешка времена, алармантно упозорава да би у кризним ситуацијама грађани БиХ могли поново посегнути за неким недемократским рјешењима.

Неповјерење према демократији прати и велико неповјерење према свим политичким институцијама, као и присутном иностраном фактору.⁷ Из свега наведеног може се закључити да се еколошка политика у БиХ не може посматрати изоловано, него као израз цјелокупних политичких, уставних, економских, технолошких, социјалних, културолошких, па и психосоцијалних и других фактора.

Ако пођемо од премисе да се развој друштва умногоме свео на развој технологија и да друштва која нису способна да примјењују нове технологије, неће бити способна да се развијају, можемо закључити да се БиХ не налази на почетку, него у превеликом заостатку у дефинисању основних елемената за рационалну и конзистентну еколошку политику.

Европска унија је БиХ, као и осталим земљама региона поставила прецизне и захтјевне задатке који подразумијевају брзо напуштање пионирске фазе еколошке политике и што брже прилагођавање и улазак у озбиљно друштво. У таквом друштву еколошка политика подједнако представља бригу о заштити животне средине, али и значајан сегмент развоја људског друштва по мјери еколошки освијешћеног човјека.

На овој премиси се заснива и друштвена оправданост овог рада који подразумијева теоретска и практична истраживања, као допринос области, која се у БиХ налази у повоју.

Литература и научни радови из области еколошке политике у Босни и Херцеговини су ријетки и готово недоступни у библиотекама и научним институцијама и установама. Додуше, присутни су “еколошки пројекти”, најчешће стављени у политикантску или “бизнис” обланду, јер у БиХ и природне законе, који подразумијевају недјелљивост ваздуха и вода, свако тумачи на свој начин, у зависности од политичког или националног интереса.

⁷ Шалај, Берто; *Социјални капитал у БиХ*, Friedrich Ebert Stiftung, Сарајево, 2009.год. стр. 41-46.

1.2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Еколошку политику могуће је проучавати у оквиру неколико научних дисциплина. Мултидисциплинаран приступ нам омогућује шири теоријски оквир за сагледавање предмета истраживања. Теоријско одређење појма еколошке политике произилази из различитих концепата, односно интердисциплинарних резултата научног проучавања. *“Еколошка политика представља свјесну и организовану друштвену усмјеравајућу дјелатност, којом се посредством државе и друштвених, посебно политичких организација односно партија, усмјерава однос друштва према природи ради заштите и унапређења човјекове животне средине.”*⁸ Овакву дефиницију еколошке политике не треба схватити као државну политику, као вршење државне власти, иако је држава значајан фактор њеног оживотворења, јер се еколошки проблеми не могу рјешавати само класичним мјерама државне политике.⁹

У времену када су транзициони процеси дио укупних глобалних друштвених промјена које су „изњедриле“ глобалну еколошку кризу, еколошка политика постаје дио државних политика, али истовремено и дио глобалних процеса. Самим тим, еколошка политика, осим националне и државне, постаје истовремено и регионална и глобална и налази се у корелацији са осталим политикама. Оне се међусобно преплићу, додирују, прожимају или међусобно супротстављају, у зависности од интереса, актуелне еколошке проблематике, равнотеже или дебаланса политичких, економских или војних снага. Тиме се проширује теоретски оквир разматрања постављене теме.

Босна и Херцеговина није „изоловано острво“ и начин конципирања и провођења еколошке политике у овој земљи тиче се и сусједних земаља и, наравно, Европске уније. Примјера ради, честице које загађују животну околину из термоелектране у Угљевику допиру до Будимпеште и Београда, што јасно

⁸ Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. год. стр. 306.

⁹ Павловић, Вукашин; *Поредак и алтернатива*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1987. год. стр. 168.

говори да у „домаћој“ еколошкој политици мора бити и елементи екстерних интереса.

Због тога је неопходно разматрати колико се у еколошкој политици поштује принцип демократичности, добровољности, преговарања, јавности рада, активности, односно колики се значај даје одрживом развоју, кориштењу научно-технолошког развоја и прогреса, а у циљу развоја друштва на начин да се не угрозе садашње, али ни генерације које долазе. У том смислу неопходно је у разматрање узети и неке од теорија као што су теорија о заштити животне средине, теорија економског раста и границе раста, економског оптимизма, постиндустријског друштва, одрживог развоја, глобализације и децентрализације, односно демократизације друштва као најбољег рјешења за спровођење еколошке политике.

Пошто је ријеч о специјализованој политици чији је циљ очување еколошке равнотеже у природи, у оквиру политике као друштвене дјелатности којом се желе остварити одређени циљеви у друштву, у истраживање ћемо укључити широку лепезу елемената, почев од њених циљева, субјеката, дјелатности, средстава, усмјеравања. Теоријски оквир је мултидисциплинаран и подразумијева обухватање политичких, правних, социолошких, економских, комуниколошких, педагошких, психосоцијалних и других друштвених наука с елаборацијом и неких техничко-технолошких рјешења и природних законитости..

У истраживању које се односи на еколошку политику у босанско-херцеговачком подијељеном друштву, обухватићу све битне факторе који одређују еколошку политику.

1.3. МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

У истраживачком поступку биће коришћене класичне форме истраживања примјерене друштвеним наукама, односно дескриптивни и историјски поступак којим одређујемо друштвени значај и улогу феномена обухваћеног истраживањем.

Дефинисање, усвајање и спровођење еколошке политике, искуства земаља у окружењу и “европски модел” који се заснива на најновијим научним и глобално-политичким стратегијама у овом раду биће истражени дескриптивном

методом. Осим научне дескрипције служићемо се историјским методама, посебно историјском синтезом која подразумева комбиновање претходне двије методе ради посматрања задате теме у интердисциплинарној равни, из угла неколико научних дисциплина, и уз примјену широког епистемиолошког оквира.

У раду сам користио и компаративну методу, анализу садржаја, интервју и посматрање, те логичке методе анализе и синтезе неопходне за извођење закључних разматрања и научних објашњења.

У истраживању сам се ослонио на сљедеће изворе:

- научну и стручну литературу домаћих и страних аутора и стручњака која је повезана са истраживањем еколошке политике у БиХ, региону и Европској унији,
- званичне документе БиХ, уставе, законе из области заштите животне средине, статуте и програме политичких странака, препоруке, стратегије, акционе планове и друге документе ЕУ,
- научне и стручне текстове, интернет базе података,

Уз писане изворе, коришћен је и научни интервју са експертима и истраживачима у области еколошке политике, те архивски материјал три јавна радио-телевизијска емитера у БиХ, као релевантна метода прикупљања података за овакву врсту истраживања, с обзиром на чињеницу да смо у раду обухватили и осветлили значај утицаја масмедија на формирање еколошке свијести као основе за рационалну еколошку политику.

1.4. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет овог истраживања је еколошка политика у транзиционом и политички подијељеном босанско-херцеговачком друштву. Само дефинисање предмета указује на његову сложеност. Реч је о процесу у који морају бити укључени; Парламентарна скупштина БиХ, Савјет министра БиХ, Владе Републике Српске и Федерације БиХ, као и кантоналне владе у Федерацији, локалне заједнице, независне агенције, стручна јавност, електронски медији и наравно грађани као репрезенти цивилног друштва које представља резултат

високих демократских начела и стандарда. Посебно је значајна улога грађана, који не представљају само слѣдбенике националних елита, него су истински политички субјекти који имају свијест о еколошким проблемима и одређене брине не само о својој генерацији него и о својим потомцима.

Сам предмет истраживања који се односи на еколошку политику у транзиционом и подијељеном босанско-херцеговачком друштву одредио ме је на истраживање политичких принципа, почев од демократичности, јавности, добровољности итд .

Разматрани су и еколошко-социјалне принципе који подразумевају усаглашавање економског развоја с еколошким законитостима, кориштење научно техничких рјешења која ће бити у функцији квалитета живота, планирања развоја и усаглашавање с европским начелима као и глобалним еколошким агендама.

У истраживању еколошке политике у босанско-херцеговачком друштву обухваћена је укупност фактора који одређују еколошку политику. То су првенствено политички систем, организација државе, политике и идеологије које спроводе политичке партије као елите националних корпуса или партије са грађанским усмјерењима. При том су неизбежни економски циљеви који су, као и у другим друштвима у транзицији, обавијени високим степеном тајности, неповјерења у јавност и “покривањем” вишим интересима.

Циљ рада је да се објективно, систематично и егзактно, на основу теоретских сазнања и емпиријског истраживања утврди: да ли је у Босни и Херцеговини као транзиционом и дубоко подијељеном друштву могуће дефинисати, усвојити и проводити еколошку политику? Затим, који су обрасци еколошке политике најпожељнији, који најрационалнији, а који најприхватљивији? Истовремено ћу покушати одговорити на питање може ли еколошка политика, и на који начин, постати интеграциони фактор подијељеног БиХ друштва?

То подразумева одговор на питање, може ли се кроз схватање проблема глобалне еколошке кризе која је продукт локалних и регионалних чинилаца, надвладати ускогруда, национална схватања проблема и неспоразума, и је ли могућ модел еколошке политике који је у функцији развоја демократије и цивилног друштва, или ће еколошка политика и даље представљати посљедицу, односно израз (не)демократичности?

Коначни циљ је утврдити све елементе и факторе који утичу на законитости развоја еколошке политике са посебним нагласком на могућности њеног интегративног и демократског утицаја кроз принципе консензуса и јачања цивилног друштва.

Из циља рада произилази његова друштвена оправданост јер се истраживања и закључци могу користити у практичном друштвеном животу. У току истраживања сондирани су односи у БиХ друштву, почев од представника ентитетских власти, политичких партија, невладиног сектора и друштвених покрета који кроз пројекат могу бити добра основа за израду стратегије еколошке политике у Босни и Херцеговини.

1.5. ХИПОТЕЗЕ

Прва општа хипотеза:

У овом научно-истраживачком раду полазимо од претпоставке да је у транзиционом и подијељеном друштву какво је босанско-херцеговачко, немогуће остварити конзистентну еколошку политику, због непостојања општег друштвеног и политичког консензуса.

Хипотезу поткрепљујемо сљедећим радним хипотезама:

- а. Босна и Херцеговина се налази на почетку сложеног и дуготрајног процеса дефинисања, усвајања и спровођења еколошке политике,
- б. У држави не постоји друштвена, политичка или еколошка свијест о значају еколошке политике,
- ц. БиХ још није ријешила елементарна уставна и законска питања, а законска рјешења о заштити животне средине преписана су из закона бивше Југославије, или су наметнута директивама Европске уније.
- д. Недостатак еколошке легислативе у транзиционој земљи, тек изашлој из грађанског рата, погодује економским лобијима који, ради постизања профита, занемарују принципе очувања животне средине.

Друга општа хипотеза:

Друга општа хипотеза односи се на претпоставку, супротну претходној, да еколошка политика у савременом друштву глобализације превазилази националне (државне) границе. Кроз спровођење еколошких стандарда, које БиХ као специфичној држави и својеврсном протекторату, намеће Европска унија, могуће је дефинисати еколошку политику чије провођење може постати генератор помирења и нуклеус стварања демократског друштва заснованог на различитостима.

Ову хипотезу поткрепљујемо слједећим радним хипотезама:

- а. Потреба рјешавања проблема заштите животне средине, грађанима и националним елитама у БиХ је доказала да угрожавање животне средине не познаје границе или нације, него захтијева крајње озбиљан приступ ради њиховог рјешавања,
- б. Недемократска и централистичка рјешења до сада нису доносила резултате. Ефекти су могући само прихватањем демократских модела и регионалне сарадње, повјерења и разумијевања, заснованим на консензусу,
- ц. Кроз јачање еколошке свијести путем медија, образовних установа, еколошких покрета, могуће је заједно са усвајањем и провођењем легислативе засноване на европским еколошким принципима, створити услове за дугорочно конципирање, усвајање и провођење еколошке политике по мјери грађана, уважавајући све босанскохерцеговачке вјерске, националне и друге различитости.

1.6. ОЧЕКИВАНИ РЕЗУЛТАТИ, ДРУШТВЕНА И НАУЧНА ОПРАВДАНОСТ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање еколошке политике у транзиционом и политички подијељеном босанско-херцеговачком друштву има научни и апликативни значај. Научна актуелност произилази из чињенице да се тема односи на државу Босну и Херцеговину пуну парадокса, недоумица, отворених и прикривених националних и политичких сукоба који су, од 1992. до 1995. године, рјешавани у крвавом

грађанском рату, а ни издалека нису ријешени. Осим тога, БиХ је држава којој је Дејтонским мировним споразумом наметнут Устав, вољом страног фактора и политичких елита, а не њених грађана. Значајна је и чињеница да БиХ, у трећем миленијуму, у којем доминира глобализам, већ 15 година представља својеврсни протекторат међународне заједнице односно Европске уније.

У БиХ до сада није било радова о овој теми а у сличној тематици углавном је преовладавао идеолошки, националистички, политикантски или црно-бијели приступ, у складу са друштвеним подјелама и политичким потребама, што битно одређује актуелност теме за научно истраживање. Успјешно разматрање ове теме може допринијети трагању за новим сазнањима и рјешењима која надилазе босанскохерцеговачке стереотипе и подјеле. Овај истраживачки покушај који ће се састојати од сагледавања досадашњих теоретских разматрања на глобалном и регионалном нивоу и истраживање могућности примјене на локалном нивоу, може користити и науци и друштву. Неки резултати, ма колико то дјеловало утопистички, могу послужити као путоказ или модел могуће еколошке политике која би настала на компромисима, преговарању, јавности и консензусу. На другој страни истраживање показује да без усвајања наведених принципа и европских стандарда, посебно земаља мултиетничке структуре и историје сличне босанскохерцеговачкој, није могућ ни територијални, државни, нити било који други прогрес друштва.

Као подијељено друштво БиХ је суочена са бројним изазовима који се углавном рјешавају у “корист властите штете”. Већ је констатовано, да је БиХ прије рата била енергетска база СФРЈ и при том, као најсиромашнија, била и еколошки најугроженија. У новим околностима, БиХ је поново додијељена улога енергетске базе за шири регион. При том су еколошка размишљања недобродошла и на тоталитаристички начин се доводе у везу с опструкцијом развоју ентитета или државе БиХ. Та чињеница такође указује да ће БиХ која припада Подунавском и Јадранском сливу, без дугорочне еколошке стратегије, постати “европска еколошка црна рупа,” са посљедицама које ће се у догледно вријеме прелити на сусједне земље и ширу регију.

Теоретска сазнања и пракса показују да је у БиХ неопходно провести истраживање о теми: “Улога еколошке политике у јачању међунационалног повјерења и сарадње у БиХ” што би могло послужити као репер, модел или

смјерница, у зависности од резултата, за изградњу демократског и богатог друштва по мјери грађана који су подједнако заинтересовани за економски и еколошки развој друштва, али и за очување животне средине коју ће оставити својим насљедницима.

Право на здраву животну средину припада основним људским правима, па еколошка политика, као што је већ речено, може преузети улогу фактора који доприноси демократизацији друштва и његовој интеграцији. Босни и Херцеговини, чији грађани настоје да уђе у Европску унију то је веома потребно. У развијеним демократским друштвима еколошка политика је пратила друштвени развој, а ми ћемо у овом раду покушати доказати да се кроз еколошке обрасце и коришћење екологије као интегративног фактора може доћи до рјешења и оних питања која се у Босни и Херцеговини у овом часу чине немогућим.

Ма колико били присутни отпори, екологија, односно заштита животне средине а самим тим и борба за квалитет живота, биће приоритет наших, али и генерација које долазе. Усуђујем се закључити да се ради о судбоносном питању на које ћемо рационално и разложно морати што прије пронаћи одговор.

ПОГЛАВЉЕ II: ТЕОРИЈСКО УТЕМЕЉЕЊЕ

2.1. ПОЈАМ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ

Раст еколошких проблема који се манифестују у неконтролисано исцрпљивању необновљивих природних ресурса, загађењу човјекове животне средине, климатским промјенама, опасности од нуклеарног потенцијала, тероризма, ратова и демографске експлозије становништва, у квантитативном, али и узрочно-посљедичном смислу, свакодневно заострава еколошку кризу. Она је посљедица све бројнијих еколошких проблема, односно представља нестајање уравнотежености услова и утицаја у човјековој животној средини и указује на озбиљну супротстављеност природне и друштвене компоненте. Еколошка криза је резултат угрожености складног функционисања биосфере и друштва и доводи у питање човјекову егзистенцију као природног и друштвеног бића. Неки теоретичари тумаче еколошку кризу кроз њено испољавање у облику; загађења, угрожености или деструкције, која је најопаснија, јер је разарање човјекове животне средине достигло онај степен у којем су неопходни огромни напори човјека, и готово је немогуће обновити функције екосистема. „Појам еколошке кризе по једном схватању обухвата континуирану скалу штетног утицаја на екосистеме. Први степен у тој скали, који се означава као еколошки проблем карактерише се штетним утицајима у којима се екосистеми могу сами регенерисати. Други степен се означава као степен угрожавања егзистенције екосистема. Трећи степен је еколошка катастрофа у којој пријети изумирање бројних, или свих врста живих бића у неком подручју“.¹⁰

Неспорно је да еколошка криза поприма глобалне размјере а самим тим и глобални карактер што упућује на закључак да је њено рјешавање могуће само на релацији локални-национални-државни-регионални-глобални ниво. Тренутно стање додатно компликује „општеприхваћен“ став да су природни ресурси глобално добро, а да отклањање посљедица загађења остаје у надлежности

¹⁰ Gartner, Edgar; *Arbeiterklasse und Ökologie*, Marxistische Blätter, Frankfurt/Main, 1979. год. стр. 90.

националних држава¹¹. „Еколошка криза појмовно значи да је индустријска цивилизација, као и њене институције, вриједности, идеологије и коначно свијест о наставку таквог пута у будућности насупрот њених природних услова дошла у слијепу улицу. Еколошка криза дефинитивно изражава у најмању руку упитну будућност досадашњег пута развоја и образаца понашања, а оптимално изражава захтјев за промјеном“.¹² Еколошка криза и еколошки проблеми које је изазвао човек, негативно се одражавају на људско друштво, биљни и животињски свијет. Човек је суочен са лошим квалитетом живота, помањкањем необновљивих ресурса, демографском експлозијом, нуклеарним арсеналом (у свијету постоји преко 650 нуклеарних централа и неутврђен број ракета са нуклеарним пуњењем који је у „домену војне тајне“), тероризмом и ратовима, природним и вјештачки изазваним катастрофама које су у последњих десет година показале сву немоћ човјечанства да им се супротстави.

Овом пакету недаћа које угрожавају биљни и животињски свијет, свакако треба додати глобално отопљење са ефектом стаклене баште које пред човјека ставља нове задатке и дилеме, тим прије што су ефекти еколошке кризе нарушили човјеково станиште али и његово генетско наслијеђе¹³ које се манифестује у губљењу имунитета и све већем броју болести које добијају карактер епидемија. Угрожена је и биолошка разноврсност и различитост на планети Земљи. „У таквом друштвеном контексту створена је потреба дефинисања и примјене еколошке политике, чији је циљ, да се усмјеравањем човјекове дјелатности према природи уз помоћ и ангажовање државе и политичких организација, посебно политичких странака, обезбиједи очување еколошке равнотеже у природи“.¹⁴

¹¹ „Развијене земље имају посве другачију позицију од неразвијених земаља. Оне се боре за економску експанзију и престиж а у најмању руку за одржање постојећег ступња унутрашњег развоја и дистанце у свјетским односима, док се неразвијени суочавају са егзистенцијалним питањима“ Цифрић, Иван; *Социјална екологија*, Глобус, Загреб, 1980 год. стр.85.

¹² Цифрић, Иван; *Савремено индустријско друштво и еколошка криза*, Стилос, Нови Сад, 2006.год. стр. 376.

¹³ „Еколошка криза доводи до угрожавања људског здравља али и до опстанка људи на планети Земљи. Загађена природна средина утиче не само на облике живота већ и на генетску основу човјека као биолошког бића“ (Ворд, Барбара и Дибо, Рене, *Земља планета наша једна*, Глас, Београд, 1976. год.)

¹⁴ Више у: Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. год. стр. 301-345.

Еколошка политика, у оквиру политике као друштвене дјелатности којом се желе остварити одређени циљеви у друштву, постаје заправо, посебна, специјализована политика и практична друштвена дјелатност.

„Раст еколошких проблема чији је заједнички именоватељ глобална еколошка криза условио је потребу вођења еколошке политике као система стратешких мјера и конкретних акција друштвене заједнице и државе, гдје екологија, еколошки проблеми и друштвени развој добијају планску димензију уз прихватање тржишних принципа у којима привредни субјекти налазе свој мотив¹⁵. Сам појам ријечи политика потиче од старогрчке ријечи полис-држава, односно град-држава у античкој Грчкој и политикос с првобитним значењем државни, јавни послови.

Као сфера друштвеног живота, у најширем смислу, политика обухвата укупност оних процеса, односа и институција кроз које се остварује свјесно регулисање конфликтних ситуација и интереса и одлучује о заједничким пословима и животним активностима једне глобалне друштвене заједнице¹⁶. Политика се од самих почетака до данас различито дефинисала и појмовно одређивала. У античкој Грчкој под појмом политика је означаван организован јавни живот а крајњи циљ политике био је „ опште добро, правда, корист и одгајање карактера“.

„Ако је добро циљ политике, онда између политике и етике мора да постоји чврста веза. То Аристотел и потврђује када каже да се у практичној мудрости истина поклапа са етички исправним хтијењем. Уколико је поред добра и опште користи и правда циљ политике, онда политика, етика и правна наука сачињавају јединствену цјелину“¹⁷. Античко схватање политике, односно политичког живота своди се на корисни практични живот у заједници и трагању за оним што је добро, праведно и корисно за цијелу друштвену заједницу а добро као циљ политике није требало да се супроставља етичкој исправности хтијења. Према старо-грчком схватању „прва рационална мисао човјека је мисао о држави и политици. Људи дјелују у полису и то дјеловање тиче се цјелине што је Аристотелову етику

¹⁵ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког систем*, маг. рад, ФПН, Београд, 1993. год. стр. 5.

¹⁶ *Политичка енциклопедија*; Савремена администрација, Београд 1975. год. стр. 787.

¹⁷ Тадић, Љубомир; *Наука о политици*, БИГЗ, Београд, 1988. год. стр. 19.

учинило дијелом политике за чије функционисање су одговорни људи. По Аристотелу, човјек је, осим што је разумно и политичко биће (зоон политикон). Живећи у заједници човјек достиже своје врлине тежећи властитој срећи али и настојећи да остале чланове заједнице учини срећним. Према Аристотеловим схватањима, свака држава заправо представља срећу њених грађана. „Људи се нису ујединили само ради заједничког живота, него ради срећног живота. Држава је заједница која има за циљ срећан живот и породица и родова. Према томе држава постоји ради дјеловања према моралним законима а не нипошто ради заједничког живота“.¹⁸

Код Римљана је политика везана уз право и односе институција, а Република је знак јавног, насупротив приватног дјеловања. Код хришћана се уводи могућност непослушности спрам свјетовне власти. У средњем вијеку је темељни проблем политике управо однос свјетовне и духовне, власти а тек са ренесансом стварају се могућности за модерно схватање политике њеним начелним одвајањем од хришћанске етике. У истом се раздобљу уводи и самостални појам државе¹⁹. Преласком из старог у средњи вијек политика као дјелатност престаје бити „јавна ствар“ и претвара се у посао владара, његову владавину која произилази из власништва-феуда тако да власништво и власт постају идентични.

„Феуд је мјесто гдје се производи и гдје се влада, а влада онај који је власник, односно земљопосједник. Његово власништво директан је извор његове политичке моћи, која је заснива на сталешком праву, праву неједнакости међу сталезима, тј. праву као извору сталешких привилегија, и изражава се силом“²⁰. Стварање грађанског друштва и нове друштвене структуре која је резултат наглашене еманципације производно-прометне дјелатности са наглашеном улогом државе, што доводи до значајних промјена у схватању политике, која постаје дјелатност владања државом и посредством државе²¹. Развојем грађанског друштва политика се све мање везује за државу као организацију власти већ обухвата и друге облике утицаја друштва на државу. „Под политиком се уобичајено

¹⁸ Више у; Аристотел, *Политика*, Глобус, Загреб, 1988.год.

¹⁹ *Лексикон темељних политичких појмова*, Загреб, Школска књига, 1990.год. стр.13-16.

²⁰ *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993. стр. 875.

²¹ Горичар, Јожа; *Могућности вишег квалитета живота*, Анали Правног факултета у Београду, бр. 5-6. Београд стр. 303.

подразумијева настојање да се судјелује у власти и утиче на њену прерасподјелу. Појмом политика би дакле била обухваћена „тежња ка власти“, било да се она сматра средством у служби других циљева, идеалних или егоистичних, било да се жели ради ње саме, тј. да би се уживало у осјећају престижа који она са собом доноси²². Политика представља скуп активности у оквиру једне друштвене заједнице којима се стварају или мијењају општа правила важна за одређивање односа у заједници или различитих заједница. Она подразумијева и начин одржавања успостављених правила.

Савремено доба је изњедрило бројне дефиниције, односно, појмовна одређења политике које су израз развоја политиколошке мисли и теорија, али и великог броја облика организовања држава те њене функционалне улоге у друштвеној заједници, као и улоге друштвене заједнице и њеног утицаја на државу.

За разлику од античког тумачења политике, која је означавала организован јавни живот људи чији је крајњи циљ добро, правда и одгајање карактера, „нововјековно“ значење политике може се описати као техничко, калкулативно схватање у којем се политика своди на шест тумачења која освјетљавају њен дубљи смисао и прецизирају процес дефинисања²³. Тако се политика своди на државу и државне послове, власт, тежњу за учествовањем у моћи, активност људи усмјерену на организовање и постизање одређеног циља, дјелатност којом се успоставља и одржава равнотежа у друштву и дјелатност која се бави расподјелом вриједности у друштву²⁴. „Политика се у најопштијем смислу може дефинисати као: “дјелатност јавног одлучивања у заједници о свим пословима који се тичу њеног опстанка, функционисања и развоја²⁵. У савременој науци о политици и социологији, политика се најчешће одређује „као дјелатност усмјеравања друштва“. Најдан Пашић под политиком „сматра све облике и видове свјесне друштвене акције којом се обезбјеђује разрјешавање друштвених

²² Вебер, Макс; *Политика као позив*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1998. год. стр.103.

²³ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког система*, маг. рад ФПН, Београд, 1993. год. стр. 5.

²⁴ Васовић, Вучина; *Савремени политички системи*, Научна књига, Београд, 1987. год. стр. 19-20.

²⁵ Лукић, Радомир; *Историја политичких и правних теорија*, Научна књига, Београд, 1956. год. стр. 10-20.

противурјечности и вршење општих друштвених функција везаних за интеграцију индивидуализираних дијелова у функционалну организовану цјелину глобалног друштва²⁶. „Политика је дјелатност усмјерена на организовање и осмишљавање заједничког живота људи у складу са њиховим потребама, у одређеној друштвеној заједници уз сагласност свих или подчињавање једних другима²⁷. У социолошко-политиколошкој литератури полазне тачке за дефинисање политике најчешће су били; циљеви, средства и дјелатности. Јован Ђорђевић, политику дефинише у најширем смислу као: “област друштвеног живота која обухвата укупност процеса и институција преко којих се остварује свјесно регулисање конфликтних ситуација и интереса и одлучује о заједничким пословима и животним активностима једне глобалне друштвене заједнице²⁸. Овај теоретичар даље наводи да се појам политике може дефинисати у ширем и ужем смислу.

Политика у ширем смислу обухвата смјер или програм тежњи и активности, односно, скуп циљева и средстава базираних на усклађеним интересима, схватањима или идеалима. Ужи смисао политике, према Ђорђевићу, се заснива на програмским опредјељењима, активностима или циљевима. Ово тумачење је подлога за схватање еколошке политике која се базира на ужем и ширем схватању политике.

„Политика схваћена као програм, често се употребљава у свом ширем смислу као разликовање унутрашње, спољње, економске, здравствене, социјалне итд. политике. У том смислу треба прихватити и значење енглеске ријечи „policy“ која одговара појму политике схваћене као програма²⁹. Полазећи од значаја друштвене улоге политике која се базира на друштвеној сфери и путем државне власти и политичких организација, посебно политичких партија, усмјерава друштво, Данило Ж. Марковић политику дефинише као; свјесну друштвену активност којом се посредством државе или политичких организација усмјеравају друге друштвене дјелатности ради остваривања одређених циљева, одређеним

²⁶ Пашић, Најдан; *Класе и политика*, Рад, Београд, 1976. год. стр. 40.

²⁷ Чупић, Чедомир; *Политика и зло*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1990. год. стр 18-20.

²⁸ Ђорђевић, Јован; *Политички систем*, Савремена администрација, Београд, 1985. год. стр. 13-23.

²⁹ Ibid. стр. 13-14.

средствима³⁰. Овако дефинисана политика у себи садржи пет елемената; политичку дјелатност (усмјеравање), политичке субјекте, људску дјелатност која је предмет усмјеравања, правац усмјеравања (циљ дјелатности), средства и методе усмјеравања³¹. Усмјеравање различитих друштвених дјелатности настају и посебне политике схваћене као програм регулисања и усмјеравања извјесних друштвених односа, тако да усмјеравањем и регулисањем односа друштва према природи настаје еколошка политика.

Као што у појму политике постоји широка лепеза дефиниција, слично је и са еколошком, као посебном политиком, за коју не постоји јединствено теоретско одређење. Разлози су вишеструки. Као теоретска категорија савременог доба, еколошка политика је постала предмет истраживања у посљедње три-четири деценије па је отуда недовољно истражена. Уз то донедавно је у дефинисању преовладавао „класни“ приступ, односно социјалистичко или капиталистичко (грађанско) виђење пороблема. Осим тога, еколошка политика се неријетко поистовјећује са државним или владиним програмом заштите животне средине и као облик усмјеравања друштвених, односно, државних дјелатности према природном окружењу. У сваком случају, као политика, односно друштвена дјелатност свјесног усмјеравања, еколошка политика за циљ има усмјеравање човјековог односа према природи. Човјек је већ својом дјелатношћу, односно, производњом материјалних добара озбиљно нарушио односе у природи, у екосистемима и односима између њих изазвавши нарушавање еколошке равнотеже чији је резултат еколошка криза. Једном ријечју, човјек је озбиљно нарушио своје природно станиште а самим тим и властиту егзистенцију. Управо за рјешавање бројних, по човјечанство све опаснијих еколошких проблема неопходна је примјена еколошке политике на локалном, државном, регионалном и глобалном нивоу, односно неопходна је синергија свих ових нивоа еколошке политике.

Ма колико се у новом информатичком добу, добу глобализма, инсистирало на тези да природни ресурси припадају човјечанству, односно, грађанима свијета,

³⁰ Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998. год. стр. 303.

³¹ *Социолошки лексикон*, Савремена администрација, Београд, 1982. год. стр. 464.

све је уочљивије настојање држава да воде аутохтону политику очувања и рационалног кориштења природних ресурса којим располажу. На такав однос сигурно је утицала и сурова реалност глобализма који подразумијева да су; природни реурси глобални док брига о онечишћавању природне средине и рјешавању посљедица тог процеса припада националним државама.

Наравно, очување природне средине а самим тим и човјековог окружења, није само задатак државе и њених органа. Пошто се ради о проблематици која захвата широки спектар друштвених недаћа јасно је да држава није једина позвана да их рјешава. Осим ње ту значајну улогу имају политичке партије, невладине организације, привредни субјекти, научно-истраживачке институције и грађани. Отуда и став да је задатак еколошке политике да каналише друштвене процесе којима непосредно утиче на међусобне односе екосистема.

„Еколошка политика представља свјесну, организовану, друштвено усмјеравајућу дјелатност којом се посредством државе и друштвених, првенствено политичких организација, усмјерава однос друштва према природи ради заштите и унапређења човјекове животне средине“³². Овако дефинисану еколошку политику не треба схватити као државну политику, односно вршење државне власти, иако је држава значајан фактор њеног остваривања, јер се еколошки проблеми не могу рјешавати само класичним мјерама државне политике.³³ Теоретичари су сагласни да еколошка политика као специјализована, примијењена политика има пет основних елемената: усмјеравање, циљеве, субјекте, дјелатност и средства. Њоме се усмјеравају државне и дјелатности других политичких и друштвених организација, посебно политичких странака, институција, стручних организација и научних установа, НВО, грађана и њихов однос према природи. Наравно, еколошка политика је и начин утицаја свих наведених фактора на њено дефинисање, примјену и иновирање“³⁴. Усмјеравање је процес промјена понашања и активности у општеприхваћеном и општедруштвеном смјеру и то у случају када постоји само јасно дефинисан циљ

³² Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1995. год. стр. 306.

³³ Павловић, Вукашин; *Поредак и алтернатива*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1987. год. стр. 168.

³⁴ Више у; Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1995. год.

активности, а то је у овом случају заштита животне средине. Циљ усмјеравања је очување еколошког поретка у животној средини да би она остала оквир човјековог живота. Примарни циљ еколошке политике није само заштита природне средине, него и њено унапређење и хуманизација, а самим тим и подизање квалитета живота.

*"Еколошка политика има за циљ усмјеравање односа човјека и друштва према природи. Такође, она има за циљ и усмјеравање односа у природи, у екосистемима и између екосистема. Међутим она та усмјеравања врши преко усмјеравања људске дјелатности у односу на те односе и еколошке процесе."*³⁵

Као субјект еколошке политике, држава усмјерава однос њених грађана према природној средини, организованих у различите облике политичког организовања или невладиног сектора, као облика цивилног друштва. Држава доноси правне прописе, планове развоја и кориштења природних ресурса, законе о заштити животне средине, санкције за непоштовање еколошких прописа. Без обзира на њено уређење и ниво развијености еколошке политике, држава располаже институцијама које су специјализоване и кадровски опремљене за послове не само заштите него и унапређења животне средине. Наравно, тамо гдје постоји јасно дефинисана еколошка политика, традиција, економска основа и свакако, развијена свијест о значају очувања човјекове животне средине, више је заступљен принцип предострожности него бављење посљедицама људске непомишљености. Ипак, бројни критичари изражавају песимизам према наглашеној улози државе у конципирању и провођењу еколошке политике сматрајући да држава представља препреку у квалитетном и досљедном остваривању еколошке политике, пошто су како кажу, „путеви разумне еколошке политике исувише бирократизовани, владе се брзо смјењују и не могу провести дугорочне еколошке програме. У пренаглашеном утицају државе грађанима нису доступне адекватне информације, наглашен је утицај различитих лобија што све наводи на закључак да у таквом контексту еколошка политика није довољно демократична, да смо исувише обузети властитим стандардом и идеологијом потрошње па не видимо ни своје, а камоли проблеме будућих генерација. Егоизам цивилизације је готово постао

³⁵ Ibid. стр.192.

perpetum mobile³⁶. На другој страни оптимистичке прогнозе за заустављање загађења, заснивају се на чињеницама и оцјенама да постоји еколошка опозиција и да државни естаблишмент данас ипак види даље него прије. Томе свакако доприноси и све присутинији интерес за добит у еколошкој индустрији. Отуда је и све већи број теоретичара који наглашавају значај државе у еколошкој политици или како каже Гиденс, „политици климатских промјена“³⁷. Овај аутор наводи 10 различитих концепата као „оквир за институционализацију политике климатских промјена“ при чему је на првом мјесту држава и то као „држава-осигураватељ, гарант“ (ensuring state).

„Овдје се ради о идеји државе као оне инстанце која омогућује и потиче дјеловање различитих друштвених актера у трагању за рјешењем заједничких проблема ...али се нипошто не мисли на државу као механизам који би дјеловао одозго према доље. Појам државе осигураватеља или гаранта значи да је држава одговорна за праћење јавних циљева и осигурање, односно гаранцију да они буду препознатљиви и опште прихватљиви³⁸. Без обзира да ли се држави придаје превелики значај или се минимализује, њена улога је неспорна и са политичким партијама остварује импозантну синергију.

„У условима вишепартијског политичког система значајни субјекти еколошке политике свакако су политичке странке. Додуше, оне све не учествују у конципирању еколошке политике јер им еколошки интерес није примаран и доминантан у односу на остале циљеве³⁹. Без обзира на коначан циљ, политичке странке битно утичу на усмјеравање односа према природи, ради њеног очувања. Оне у јавности или законодавним и извршним органима врше политички притисак и доносе одређена законска рјешења из области заштите животне средине, намећу властите погледе на еколошку политику, уносе иновативна рјешења.. У пракси је

³⁶ Више у; Цифрић, Иван; *Социјална екологија*, Глобус, Загреб, 1980. год.

³⁷ Пренаглашавање и комерцијализација „политике климатских промјена“ у савременом друштву може бити контрапродуктивно па чак и опасно, пошто у други план ставља еколошку политику као најшири оквир заштите и унапређења човјекове животне средине. Управо тај најшири оквир, односно еколошка политика на глобалном нивоу, је неопходна човјечанству пошто парцијална рјешења као што је је „политика климатских промјена“ не могу дати дугорочна рјешења. Оп. аут.

³⁸ Gidens Antony; *The politics of climate shange*, Politi Press, Cembridge, 2009. год. стр. 44-72.

³⁹ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког систем*, Маг. рад, ФПН, Београд, 1993. год. стр. 85.

све присутније појава да се екологија користи као провјерен образац за постизање политичког циља, односно освајање власти, док се касније политичка и програмска начела о заштити животне средине најчешће заборављају⁴⁰. На првим вишестраначким изборима у Босни и Херцеговини 1991. године, готово све странке су у програму имале наглашен став о бризи за заштитом животне средине. Трансформисани Савез комуниста БиХ, који је назив проширио са Социјалистичка демократска партија, (СК БиХ-СДП) „сматра да је трајно чување здраве и оздрављење уништене човјекове околине приоритетан политички, економски и друштвени циљ“ док је Муслиманска бошњачка организација у свом програму затражила „тачне и непосредне информације о свим врстама загађеностии да се у овој области, по хитном поступку, донесу нови прописи прилагођени европским стандардима са ригорозним казнама за прекршиоце“. Један број странака је у имену имао еколошку одредницу⁴¹, а у програму рада су наглашаване активности у циљу заштите природе⁴².

Еколошка политика као усмјеравајућа, друштвена дјелатност, мора рачунати на општу, државну, а ова опет, на еколошку политику, да би се остварили неопходни или пожељни еколошки резултати. Сама људска дјелатност као елеменат еколошке политике представља све људске активности које штите човјекову животну средину. Теоретичари инсистирају на „пожељном“ и „прихватљивом смјеру“ који је у синергији са еколошким могућностима и квалитетом живота друштвене заједнице.

Као четврти елеменат еколошке политике, циљ дјелатности јесте намјера да се природна средина заштити, а као примарни циљ је њено унапређење. Сви

⁴⁰ Ради се о „провјереном рецепту“ екологизације политике или политизацији екологије, према политичкој потреби. оп. аут.

⁴¹ На првим вишестраначким изборима у БиХ 1990. године еколошке странке су се регистровале као покрети. Под редним бројевима 10. и 14. регистровани су Еколошки покрет „Зелени“ и Еколошки покрет „Скакавац „

⁴² Босна и Херцеговина је демократска суверена држава у којој равноправно живе људи, птице, животиње, рибе и биљке, те остали дио природе, без обзира на њихову полну, националну, вјерску, органску, неорганску и друге припадности. БиХ је интегрални дио планете Земље и Космоса. Застава БиХ је небо. Ми смо прва генерација која осјећа надолазећу катаклизму, а последња која може да је спријечи. Наш циљ је опстанак! (Слоган Еколошког покрета “Зелени”, *Избори 90, Странке програма личности*, Ослобођење, Сарајево, октобар 1990. године, стр. 124.)

наведени елементи еколошке политике подразумијевају да су за њихово функционисање потребна средства. Она првенствено зависе од материјалног богатства једне државе, али и степена развијености еколошке свјести и културе живљења.

„Средства усмјеравања су неопходна у процесу остваривања еколошке политике и одређена су са два фактора; прво, средства остваривања еколошке политике допушта и остварује политички систем. Друго, средства су одређена нивоом еколошке свијести оних субјеката који их користе за остваривање задатака и циљева еколошке политике, тако да различити субјекти имају различита средства на располагању која користе ради остваривања циљева еколошке политике⁴³. Еколошка политика у савременом информатичком добу, добу наглашене глобализације, користи бројна средства и институције, почев од научних и стручних институција и организација, средстава јавног информисања, часописа, научних и стручних књига, публикација и других облика едукативних материјала, а све у циљу информисања и образовања јавности, односно становништва. Овоме свакако треба додати широке могућности интернета, кабловских и других „глобалних“ телевизија, научне скупове, радионице и трибине, истраживачке пројекте те бројне иницијативе цивилног друштва, а све у функцији давања смјерница државним органима или у циљу вршења политичког притиска у политичкој борби или путем јавног мњења или друга средства која произилазе из традиције или еколошке и политичке културе.

На основу наведених основа еколошке политике, произилази да она представља примијењену политику која не подразумијева вршење државне власти али је не искључује, већ као политику схваћену као програм одређених активности усмјерених на заштиту и унапређење човјекове животне средине. Еколошка политика дакле, излази из оквира класичне политике, јер и еколошки проблеми нису првенствено политички проузроковани нити се могу рјешавати класичним мјерама државне политике. „Политика је важно, али не и кључно поље рјешавања еколошких питања. Чак и ако прихватимо да су еколошки проблеми

⁴³ Надић, Дарко; *Концитирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког систем*, Маг. рад, ФПН, Београд, 1993. год. стр. 87.

првенствено политички морамо их промишљати „изван граница старе логике и мишљења из угла класичне политике“.⁴⁴

У раду ћу користити дефиницију еколошке политике као „свјесну и организовану усмјеравајућу дјелатност којом се посредством државе и друштвених, посебно политичких организација, усмјерава однос друштва према природи у циљу очувања заштите и унапређења човјекове животне средине“. Ова свеобухватна дефиниција указује да је коначни циљ еколошке политике, заштита и унапређење човјекове животне средине, која представља оквир човјекова живота. Човјек дјелује као природно и друштвено биће па је неопходно да предузима свјесне и организоване, усмјеравајуће, мултидисциплинарне дјелатности. То подразумијева развој његове свијести о значају и обиму еколошких проблема. Управо, свијест о дубини еколошке кризе, представља кључ за њено рјешавање. Такође, ова дефиниција придаје значај држави као институцији, али не и апсолутни монопол приликом дефинисања, усвајања и провођења еколошке политике. Она полази од тога да у савременом свијету држава има велику улогу у рјешавању еколошких проблема а и чињенице, да у савременој политичкој пракси, више не постоји само један центар политике оличен у државној политици, него се политички процеси обављају на различитим нивоима. То подразумијева учешће друштвених група, првенствено политичких партија, у усмјеравању друштва према природи као посљедица али и узрок демократизације друштва у коме је грађанин директно инкорпориран у системски и мултидисциплинарни начин рјешавања еколошких проблема.

2.2. ЗНАЧАЈ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У ФУНКЦИОНИСАЊУ ДРЖАВЕ

Еколошка политика треба да спријечи деградацију животне средине на територији једне државе али и нарушавање „еколошке слике“ држава у окружењу. Ефикасну заштиту и унапређење животне средине у једној држави, могуће је постићи само уколико се основни принципи и циљеви еколошке политике

⁴⁴ Марковић, Ж. Данило: *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1995. год. стр. 306.

инкорпорирају у све економске привредне, просторне, урбанистичке, социјалне..., једном ријечју у све ћелије, односно планове и програме развоја једне друштвене заједнице.

Принципи и циљеви еколошке политике могу постати дијелови планова развоја само уколико држава, обављајући своју социјалну функцију, као субјект еколошке политике, омогући њихову примјену. Држава, у складу са међународним правом и својим друштвено-економским системом, дефинише или прихвата принципе и циљеве еколошке политике којим настоји да сачува животну средину, односно, спријечи деградацију природе настале због неусклађености економско-производних, технолошких и других циљева са елементарним принципима очувања човјекове животне средине. Тим прије уколико су развојне могућности у великом раскораку са законодавством базираном на еколошким принципима.

„У складу са Повељом Уједињених нација и принципима међународног права, државе имају суверено право да експлоатишу сопствене изворе, сходно својој политици заштите животне средине и развоја, као и одговорност да обезбиједи да активности у оквиру њихове јурисдикције или контроле не проузрокују штету животној средини других држава или области које се налазе изван граница њихове националне јурисдикције⁴⁵. Јасно је, да као и многа друга правила и законска рјешења, и наведени принципи УН остају само необавезни документ за многе државе које поштујући властити интерес занемарују међународна правила, без обзира што на тај начин проузрокују цијели спектар „прекограничних инцидената“ и штета које неријетко утичу на добросусједске односе, сарадњу и жељу да се заједничким снагама државе супроставе глобалним еколошким проблемима. У спречавању негативних ефеката стаклене баште, киселих киша, заштити озонског омотача или заштита мора и водотокова, заштита шума, ваздуха, угрожених биљних и животињских врста... све земље не учествују у складу са својим могућностима. Најразвијеније земље, које су истовремено и највећи загађивачи, годинама су опструисале доношење Кјото протокола, или су промовисале производњу генетски модификоване хране. Многе државе су фаворизовале транзит или депоновање опасних материја на туђе територије или на властитој територији у близини међународно утврђених граница.

⁴⁵ Рио декларација о животној средини, Принцип 2.

„Држава се једино упушта у акцију када је угрожена моћ зараде капиталистичких власника. Еколошка криза данас представља опасност за ове интересе. С једне стране она угрожава материјалну основу производње-ваздух, земљу, воду..док с друге стране угрожава човјека као производни чинилац, чија је употребљивост смањена због честих физичких и менталних болести.⁴⁶ Управо зато, неопходна је еколошка политика креирана на релацији: грађанин-политички колективитет-стручне институције и организације и њено инкорпорирање у политику државе и њених органа.

„Политика савремене епохе мора се ослободити вођења у неизвјесност и не може бити активна и стваралачка политика ако не тражи и обезбјеђује излазе из савремених друштвених криза и блокада. Политика нове епохе мора да се заснива само на људској потреби за слободом и уживањем а да одбацује и превазилази утилитаристичке и вулгарне потрошачке културе.⁴⁷ Савремене друштвене кризе све су ближе потопу а судбина човјечанства Нојевој барци, утицале су на промјену става човјечанства о друштвеним питањима ради којих је до јуче покретана ратна машинерија, па се све чешће размишља о егзистенцијалним питањима. На другој страни, утисак је да би рјешавање егзистенцијалних питања могло да покрене нове ратне машинерије које у свијету, оптерећеним нуклеарним потенцијалом изазивају нове страхове за човјечанство. У таквом контексту еколошка политика мора превазићи националне оквире и као коначну тачку пројектовати глобалну еколошку политику. Полазећи од њене повезаности и доприносећи спречавању штетних посљедица које могу настати због неусклађености економских циљева и дјелатности са еколошким законитостима.

Еколошка политика треба да усмјери и обезбиједи производну дјелатност друштва које ће допринијети рјешавању еколошких проблема, уништавања живог свијета, шума, земљишта, ваздуха, једном ријечју, свеопштег загађења природе. Као доминантан субјект еколошке политике држава приликом дефинисања стратегије развоја, у њене правце, уграђује принципе еколошке политике, разрађујући их тако што их уобличава у правне прописе. Повезујући принципе и

⁴⁶ Енценсбергер, Магнус Ханс; *Критика политичке екологије*, Марксизам у свијету бр. 9. Београд, 1974.год. стр. 165-167.

⁴⁷ Ђорђевић, Јован; *Идеје и институције*, Радничка штампа, Београд, 1972. год. стр. 149.

циљеве еколошке политике и правце стратегијског развоја друштва, држава остварује своју функцију у заштити и унапређењу човјекове животне средине.

„Држава утврђује услове и начин обављања привредних и других дјелатности тако да обављање тих дјелатности не доводи до деградације животне средине и ствара основу за усклађивање активности свих субјеката еколошке политике да би остваривање ове политике било ефикасно. Оваква улога државе произилази и из њене улоге у усмјерењу друштвеног, а прије свега технолошког развоја. Бројни учесници у технолошком развоју доносе одлуке које „никад нису савршено компатибилне“.⁴⁸ Проблем животне средине представља фундаменталан политички проблем односно еколошки проблем који је по важности упоредив са националним питањем, уставним питањем и другим друштвеним проблемима, укључујући ту и питање свјетског развоја.⁴⁹

Поређење еколошких проблема са националним и уставним питањем логично ставља у први план улогу грађанина, односно државе у њиховом рјешавању, односно међусобни утицај на релацији грађанин држава, односно држава-грађанин.

„Савремена дешавања су утицала да се политика као људска дјелатност екологизује што значи да политика не представља само дјелатност државе која друштво усмјерава у одређеном правцу ради ефикасног задовољавања људских потреба и вишег квалитета живота, гдје квалитет живота подразумијева не само одређени ниво животног стандарда (схваћеног као потрошачко друштво) већ и квалитет животне средине.⁵⁰ Јасно је да би у савременим условима у случају да еколошка политика не утиче на државу и држава на еколошку политику, дошло до парадокса у којем би се потврдило правило да политика без екологије постаје заправо екологија без политике. Политика без екологије би трајно пореметила и овако поремећену еколошку равнотежу. То би, како је далеких 70-тих година

⁴⁸ Чобелић, Никола; *Нови проблеми и теоријски приступи привредном развоју*, Зборник радова: „Проблеми науке у будућности“, АНУ Београд, 1991. год. стр. 78-89.

⁴⁹ Huber J; *Envirionmental Sociology in Search of Profile Soziologie, Forum der Deutschen gesellschaft fur Soziologie* Heft 3, 2002. год. стр. 25. (цитирано према; Надић Дарко, *Огледи из политичке екологије*, Чигоја штампа, Београд, 2012. год.)

⁵⁰ Надић, Дарко; *Еколошко образовање политиколога, Зборник радова; „Заштита радне и животне средине у систему националног образовања*, Факултет заштите на раду, Ниш 2005. год. стр. 470.

упозорио Ханс Магнус Ензенсбергер, „владавину слободе удаљило више него икада“. Државе, у духу Рио декларације, требају да брину о заштити животне средине не само на својој него и на територији других земаља путем међусобне сарадње и рјешавања заједничких проблема. Развијајући заједнички економски систем Европска Унија као „савез држава“ инсистира на улози сваке појединачне чланице и њеном доприносу економском расту без деградације животне средине. То подразумијева одрживи развој, односно економски раст и развој друштва али не на рачун будућих генерација.

У том циљу држава треба да помаже (промовише) субјекте еколошке политике и да на принципу демократског друштва, толерантног и отвореног на најбољи начин оствари синергију у циљу остваривања ефикасне заштите животне средине, а самим тим и квалитета живота њених грађана.

Полазећи од принципа јединства и територијалне недјељивости; првенствено ваздуха и вода⁵¹, али и других природних богатстава, еколошка политика може представљати кохезиони фактор посебно подијељених, мултикултуралних друштва чије односе карактерише изразити политички набој, националне тензије и подјеле односно, несагласност о кључним политичким и животним питањима. Заједничка акција за рјешавање еколошких проблема која би требало да обезбиједи сигуран опстанак за садашње и будуће генерације, може ма колико то утопистички звучало, потиснути досадашње политичке шаблоне и реторику која је омогућавала лагодан живот за политичку олигархију која је на националним митовим и ратничким играма остварила првобитну акумулацију капитала.

У БиХ се и географија потрудила да уреди ствари тако да сливови ријека дотичу све нације, тако да су у погледу загађења сви одговорни, али и равноправни. Угрожени су и они који загађују и они који су загађени. Сви трпе посљедице.

⁵¹ Босна и Херцеговина, Хрватска и Црна Гора су и у вријеме ратних сукоба, на простору некадашње СФРЈ, користиле заједнички водовод који напаја Требиње, Дубровиник и Херцег Нови. Оп. аут.

2.3. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ

Као „свјесна и организована друштвена дјелатност која усмјерава односе друштва према природи у циљу очувања, заштите и унапређења животне средине „ еколошка политика има јасне принципе на основу којих је могуће извршити њену друштвену валоризацију. Професор Дарко Надић дијели еколошке принципе на којима се темељи еколошка политика у двије групе: политичке и еколошко-социјалне.

Политички принципи се могу класификовати у пет парова са позитивним и негативним одређењем, односно оне принципе који омогућавају функционисање система и на оне који га коче и то:

1. принцип демократичности/недемократичности
2. принцип јавности/тајности,
3. принцип добровољности/присиле,
4. принцип активности/неактивности,
5. принцип преговарања/конфронтирања.

Према Надићевом схватању карактер и ваљаност ових принципа зависи директно од карактера политичког ситета државе, и не може се промишљати изван тог контекста.

Свакодневна пракса јасно показује да државе својим механизмима моћи и утицаја настоје да еколошке проблеме политизују и на тај начин рјешавање еколошких проблема маргинализују или ставе у контекст „бирократизованих структура" и рјешења по њиховој мјери. На другој страни политичке странке, а неријетко и невладине организације, настоје да еколошке проблеме идеологизирају или политизују „по мјери“ властитих програма или финансијера. На ову проблематику је професор, Вукашин Павловић, указивао прије неколико деценија увиђајући сву погубност инструментализације еколошке политике и њено свођење на „голу“ политичку раван „*гдје класична политика еколошку политику промишља у контексту политичких проблема у којем они постају предмет манипулације преко кога се у одређеној мјери врши расподела друштвене моћи и утицаја. Сужавање еколошке проблематике само на политичко поље не значи ништа друго него покушај политичке*

инструментализације екологије. Неспорно је да еколошке акције имају значајне политичке посљедице али политика и политички систем нису на главном удару еколошких друштвених снага.⁵² Управо зато еколошку политку треба посматрати у контексту друштвеног живота, гдје је приступ државе и дјеловања принципа који извиру из политичког система и политичког живота уопште у функцији остваривања еколошке политике што представља социјализацију, а не политизацију еколошког у свим чиниоцима друштва. Павловић не прихвата status quo у еколошком схватању, односно замјену једне врсте политике и идеологије другом. У том смислу еколошка политика мора промишљати у дугорочним терминима, а не на кратке стазе и не смије се перципирати као лијево-десно питање. „Ради се о питању које мора надићи страначке и друге политичке подјеле те премостити подјеле владајућих странака.⁵³

Принцип демократичности има три димензије. Прва се односи на карактер еколошке политике. Политички принцип демократичности обезбјеђује демократски карактер еколошке политике уколико се он поштује у процесу конципирања еколошке политике. Друго, демократски политички систем било које државе мора омогућити свим заинтересованим субјектима еколошке политике да учествују, са једнаким правима у процесу конципирања еколошке политике, да би се остварила еколошка и демократска, а избјегла идеолошка линија. Остваривање демократске еколошке политике обезбјеђује да она буде друштвено прихватљива и остварљива без обзира на промјене власти и на дужи временски период. Трећа димензија је исказана у вољи, односно заинтересованости субјеката еколошке политике. „На тај начин једнакост субјеката у процесу конципирања еколошке политике, односно у доношењу планова и програма, избору средстава и метода, утврђивање и заједнички степен и обим одговорности у фази њеног спровођења.⁵⁴

Принцип јавности/тајности је све присутнији у еколошкој политици и расправама о њој. Он потврђује да је еколошка политика неодвојива од јавности, јавне контроле и јавног мњења. Овај принцип посебно је значајан приликом конципирања еколошке политике, али и обезбјеђења јавности података.

⁵² Павловић, Вукашин; *Поредок и алтернатива*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1987. год. стр. 175.

⁵³ Gidens, Antony; *The politics of climate change*, Politi Press, Cembridge, 2009. год. стр. 60-72.

⁵⁴ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког систем*, Маг. рад, ФПН, Београд, 1993. год. стр. 91.

Информисање јавности о свим сегментима који се односе на квалитет човјекове животне средине, о мјерама, радњама и поступцима који су предвиђени или се примјењују постала је обавеза свих актера, односно субјеката еколошке политике.

Принцип добровољности/присиле, указује да ни један субјект политичког живота не може бити укључен у групу субјеката, а самим тим ни у конкретне активности спровођења еколошке политике мимо своје воље. Овај принцип је у тијесној вези са еколошком свијести и представља њен први степен испољавања. Да би се остварила као демократска еколошка политика и као таква постигла позитивне резултате у заштити животне средине, она би се требала базирати на принципу доброволности. Нажалост у условима гдје је еколошка свијест неразвијена, гдје процес транзиције грубо крши сва људска права па и право на чисту животну средину, државна присила је једино могући начин да се постигну бар симболични еколошки резултати. Дакле, присила је нужно зло и дугорочно не доноси квалитетне резултате.

На овај принцип логично се надовезује принцип активности/неактивности, јер само добровољно укључени субјекти у рјешавање еколошких проблема могу бити активни приликом конципирања, усвајања и провођења еколошке политике. Принцип активности представља резултат мотивисаности субјеката еколошке политике, који нису сви подједнако заинтересовани (мотивисани) за учешће у рјешавању еколошких проблема, односно да буду њени конструктивни актери. Као и у другим областима друштвеног живота мотивација је израз стања, потреба, интереса, културе, еколошке свијести и низа других социјално економских фактора па је треба посматрати у контексту и вези за широком лепезом интереса које заступају субјекти политичког живота.

Од фазе конципирања до фазе остваривања и иновирања еколошке политике, важну улогу има и принцип преговарања/конфронтирања. Овај принцип је резултат сукоба различитих интереса али и аргумената од еколошких, економских, технолошких, правних, медијских итд., при чему се аргументи морају базирати на научним чињеницама. Принцип преговарања, а не конфронтирања је пожељан у вишенационалним, мултикултуралним друштвима, посебно у друштвеним заједницама које су у међународном контексту окарактерисане као „конфликтна друштва“.

Еколошки проблеми који имају локални, државни регионални или глобални карактер и значај захтијевају различите еколошке политике јер, различите државе имају универзалне, али и своје властите, специфичне и „аутентичне проблеме“. „За разлику од политичких принципа еколошке политике који су утемељени на политичком систему, односно, степену демократичности једне друштвене заједнице и нивоом еколошке свијести која подразумева еколошка знања, еколошке вриједности и еколошко дјеловање, еколошко-социјални принципи, своје извориште проналазе у циљевима еколошке политике.

Еколошко-социјалне принципе еколошке политике представљају:

- усаглашавање привредног развоја са еколошким могућностима,
- кориштење тековина научно-технолошког прогреса у складу са захтјевима за очување потребне еколошке равнотеже,
- стварање система потреба чије задовољавање неће доводити до деградације човјекове животне средине,
- планирање природног прираштаја становништва у мјери у којој природни ресурси и развој технологије то могу издржати без негативних посљедица за привредни развој и животну средину.⁵⁵

Усаглашавање привредног развоја са економским могућностима као основни принцип еколошке политике, подразумева планирање производње и привредног развоја у складу са еколошким законитостима, односно да се максимално отклони негативно дејство економског развоја на човјекову животну средину. Овај принцип подразумева еколошкостизацију производње и одустајање од економске политике која се своди на слоган: „више је боље“, односно хиперпродукције, условљене потрошачким друштвом, односно политиком квантитативног економског раста и развоја. Овај принцип је полазна основа новог концепта развоја друштва базираног на одрживом развоју, односно ставу да се државе не могу развијати на рачун генерација које тек долазе.

Кориштење достигнућа научно-технолошког развоја и прогреса у складу је са захтјевима за очување еколошке равнотеже, представља принцип еколошке

⁵⁵ Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1991. год. стр. 307.

политике који је „изведен“ из узрока еколошке кризе. Нажалост, развој и прогрес су се у неким суштинским одредницама неријетко разилазили. Јасно је да су прљаве технологије главни узрочник онечишћења човјекове природне средине што као посљедицу доноси читаву лепезу еколошких проблема. Свједоци смо бројних онечишћења која попримају глобалне размјере како по узроцима тако и по посљедицама и негативним промјенама на животну средину чије су посљедице осјетиле претходне, садашње а није искључено да неће бити пренесене и на будуће генерације. Овај принцип је могуће инкорпорирати у еколошку политику, тако што ће се развијати процес производње који неће нерационално трошити сировинске и енергетске ресурсе и што ће се стварати производи који се могу поново употријебити. Као једна од могућности у остваривању овог принципа јесте стварање нових технологија које ће бити способне да у процесу припреме и производње али и касније кроз санирање посљедица искориштавања природних богатстава, максимално штите човјекову животну средину. Из овог принципа произилазе двије посљедице. Прво, омогућава се, било потпуна или дјелимична хуманизација човјека у радној али и животној средини. Друго, постоји реална могућност реупотребе односно рециклаже отпада, индустријских, кућанских и других производа што отвара шансу за отварање нових бизниса односно производних погона и радних мјеста.

Усаглашавање привредног развоја са економским могућностима као основни принцип еколошке политике, осим утицаја на економски механизам, односно начин и карактер производње утиче и на поредак у природи. Он претпоставља рационално трошење природних ресурса и енергетских потенцијала и квалитативно утиче на сферу рада. Прво, зато што је хуманија и друго, што се у индустрији рециклирања отварају велике могућности за запошљавање радне снаге која у процесу дигитализације, аутоматизације и роботизације остаје без посла. Овај принцип је у тијесној вези са еколошким слоганом: “и одбачено може бити корисно“.

Успостављање друштвено прихватљивог и еколошки оправданог система људских потреба чије задовољавање неће доводити у питање еколошку равнотежу представља трећи еколошко-социјални принцип. Он је усмјерен против потрошачког друштва чији мото, Ванс Пакард дефинише у једној реченици:

„Посуди, купи, одбаци, жели“!!⁵⁶ Потребе које су човјеку наметнуте а некада су биле резервисане само за одабране, који су на тај начин репрезентовале свој друштвени статус, углед и престиж, у савременом добу су попримиле карактер епидемије. Због модних детаља који трају највише једну сезону, у свијету страдају ријетке животињске врсте којима пријети изумирање. И други природни ресурси се убрзано искориштавају за производе који имају „једнократну“ намјену. Њихова масовност и кратак вијек трајања све озбиљније угрожавају необновљиве природне ресурсе.

Теоретичари све више инсистирају на „промјени модела људских потреба“, односно да се потребе материјалног карактера компензују нематеријалним потребама које ће негирати потрошачки модел и стандард друштва. Инсистира се на четири врсте потреба којима треба дати предност а односе се на културне потребе, потребе за дружењем, слободним временом и знањем и стручним усавршавањем. „Постављање проблема људских потреба у овом контексту је заправо и постављање питања вриједности и система вриједности који владају у друштву. Без проналажења и промишљања узрока прихватања или боље речено владавине система вриједности у догледном времену се не може говорити о процесу превладавања вриједности и потреба како би овај систем био примјенљив.“⁵⁷

Планирање природног прираштаја становништва је четврти еколошко-социјални принцип еколошке политике. Он подразумијева да се мјерама еколошке политике утиче на густину насељености, квалитет живота, елиминисање глади као друштвене категорије и скуп мјера и активности које ће човјечанство предузети против ширења болести које су посљедица загађености природне средине односно човјекове небриге за своје животно станиште.

Експоненцијални раст становништва⁵⁸ у пракси потврђује суморна предвиђања теоретичара Пола Ерлиха. Тим прије што раст, односно удуплавање становништва у релативно кратком периоду биљеже сиромашне земље док на другој страни високоразвијене државе са високим стандардом деценијама воде

⁵⁶ Више у: Пакард Ванс; *Индустрија свијести-скривени убјеђивачи*, Седма сила, Београд, 1967. год.

⁵⁷ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког систем*, Маг. рад, ФПН, Београд, 1993. год. стр. 97.

⁵⁸ Више у: Erlich, Paul; *Population bomb*, Ballantine Book, Inc, New York, 1968. год.

борбу са израженим падом наталитета, које поприма одлике „бијеле куге“ и очувањем просте репродукције свог становништва. Еколошка политика дакле, нема за циљ само очување животне средине, односно еколошке равнотеже. Она је као превентивна политика усмјерена ка квалитету људског живота који подразумијева очување здравља и низ других људских потреба у квалитетном животном окружењу не само за човјека него и биљне и животињске врсте.

2.4. ЦИЉЕВИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ

Свака држава одређује властите принципе и циљеве еколошке политике у зависности од њеног друштвено-политичког система, степена загађености животне средине, економског стања, нивоа развијености еколошке свијести, међународног права, али и самог процеса глобализације и регионализације. Дефинисањем принципа и јасним одређењем циљева еколошке политике, друштвене заједнице усклађују економско-развојне планове са еколошким стандардима и на тај начин спречавају деградацију човјекове животне средине. Као свјесна и организована друштвена, усмјеравајућа дјелатност, којом се посредством државе и друштвених, првенствено политичких организација, усмјерава однос друштва према природи у циљу очувања заштите и унапређења човјекове животне средине, еколошка политика мора имати јасно дефинисане програмске циљеве. Они произилазе из саме дефиниције еколошке политике, а теоретичари социјалне екологије (В. Павловић, Д. Ж. Марковић, Д. Надић, И. Цифрић и др.) циљеве еколошке политике сврставају у четири групе.

Први циљ еколошке политике је унапређење животне средине у оквиру социјалног и економског развоја, *други* представља заштиту и управљање природним ресурсима и глобалним питањима заштите животне средине, *трећи* циљ је управљање посебним областима животне средине и *четврти* циљ еколошке политике је унапређивање организационо-институционалних услова за ефикасно остваривање политике заштите и унапређења животне средине.

Унапређивање животне средине у оквиру социјалног и економског развоја подразумијева:

- интеграцију политике заштите и унапређења животне средине са осталим интересним политикама (међусекторска сарадња),
- стварање услова за заштиту и унапређење људског здравља,
- рационално кориштење енергије и техничко-технолошких иновација,
- унапређење одрживог развоја сеоских и градских насеља и простора,
- прилагођавање заштите животне средине тржишним условима.

Другим програмским циљем који подразумијева заштиту и управљање природним ресурсима и глобалним питањима животне средине, еколошка политика омогућује: заштиту атмосфере и климе, заштиту и рационално кориштење земљишта и управљање шумским богатствима, заштиту осјетљивих екосистема и одрживи развој планинских екосистема и очување биодиверзитета.

Управљање посебним областима животне средине, представља трећи циљ еколошке политике. Односи се на заштиту посебно вриједних националних паркова, приобалних подручја, заштиту градитељске баштине и ефикасно управљање отпадним, отровним и опасним материјалима.

Као четврти програмски циљ еколошке политике, теоретичари дефинишу "унапређење организационо-институционалне структуре у циљу стварања услова за ефикасно остваривање политике заштите и унапређења животне средине". Овај принцип подразумијева: унапређење законске регулативе, њено институционално и организационо јачање, стварање рационалног и ефикасног система финансирања, развој науке и научно-истраживачког рада, развој информисања и образовања у циљу стварања и развијања еколошке свијести, развијање међународне сарадње, итд.

Принципи и циљеви еколошке политике подразумијевају и скуп метода и мјера за њихово провођење. Еколошка политика најчешће користи техничко-технолошке, законодавно-правне, политичке, васпитно-образовне и друге методе примјерене савременом добу и средини у којој се еколошка политика спроводи. Мјере еколошке политике требало би да буду у складу са сваком од наведених група програмских циљева. Оне се могу фокусирати на појединачни циљ, али је нужно да прате промјене у областима на које је циљ усмјерен. „Да би се то постигло потребно је да заштита и унапређење животне средине постане компонента свих друштвених, економских, просторних и урбанистичких планова

и програма развоја. Сви ти планови и програми треба да буду усклађени са еколошким захтјевима.⁵⁹ Због тога, држава као субјект еколошке политике, мора да максимално обавља своју социјалну компоненту тако што ће принципе, циљеве и програме, инкорпорирати у планове развоја. Њена улога је условљена типом политичког система, односима у друштву, а посебно присуством еколошке свијести, односно, еколошке политике.

2.5. СУБЈЕКТИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ

„Субјектима еколошке политике могу се сматрати сви субјекти политичког живота једне друштвене заједнице, без обзира да ли је еколошка политика њихова основна дјелатност или је њихово интересовање за рјешавање еколошких проблема „додатак“ њиховој општој политичкој активности или политичкој активности у појединим сферама друштвеног живота, ако учествују на било који начин у конципирању и остваривању еколошке политике чији је циљ очување и унапређење животне средине.⁶⁰ Овако широка дефиниција субјеката еколошке политике која произилази из појмовног одређења еколошке политике као свјесне и организоване, друштвене дјелатности која има за циљ усмјеравање односа друштва и природе ради очувања еколошке равнотеже, указује да су субјекти еколошке политике бројни и да њихов збир варира у различитим друштвеним заједницама. Њихова бројност је различита од државе до државе, а зависи од друштвено-политичког система, његове економске моћи и степена развијености еколошке свијести.

„Демократски карактер политичког система, више погодује успостављању еколошки пожељног и здравог односа човјека и друштва према природи, него недемократско устројство државе и политичких институција.⁶¹ Теоретичари имају различит приступ бројности еколошких субјеката. Велики број теоретичара сматра да бројност субјеката, заштиту животне средине чини неефикасном док

⁵⁹ Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1991. год. стр. 319.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Павловић, Вукашин; *Поредок и алтернатива*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1997. год. стр. 168.

други тврде да је управо бројност субјеката еколошке политике пут ка њеној демократизацији.⁶² Овоме свакако ваља додати и теоретска схватња која карактером политичког система дефинишу еколошку политику одређујући је као демократску или недемократску као и став да монополистичко присвајање природе подразумијева и монополистичко рјешавање проблема „обично на незадовољавајући и недемократски начин“.⁶³

Најзначајнији субјекти еколошке политике су: *држава, политичке странке, политичке организације и невладине организације, предузећа, научне институције и стручне организације и грађани*. Ма да је у претходном дијелу истакнута улога државе у конципирању и остваривању еколошке политике, која јесте значајан али не и најзначајнији субјект еколошке политике, у новијој теоријској мисли поново се наглашава значај државе као гаранта како кажу „осигураватеља климатске политике.“⁶⁴ Њена улога јесте да својим грађанима обезбиједи здраву животну средину и већи квалитет живота тако што ће елиминисати или ублажити неодрживе начине производње и потрошње. Уграђујући принципе еколошке политике у стратегију развоја и доносећи правне прописе, држава обезбјеђује, или треба да обезбиједи правовремену, ефикасну и адекватну заштиту односно ефикасну примјену права човјека на здраву животну средину. Ентони Гиденс предлаже 10 различитих концепата који могу представљати оквир за институционализацију политике климатских промјена, односно, глобалне еколошке политике.

Базични концепт према Гиденсовом схватању представља концепт „*држава осигураватељ*“.

„Под овим концептом се подразумијева идеја државе као оне инстанце која омогућује и подстиче дјеловање различитих друштвених актера у трагању за рјешењима заједничких проблема...Овдје се нипошто не ради о држави као механизму који би дјеловао „одозго према доле“. Појам државе осигураватеља значи да је држава одговорна за праћење јавних циљева и гаранција да исти буду

⁶² Више у: Цифрић, Иван; *Социјална екологија*, Глобус, Загреб, 1989. год. стр..322.

⁶³ Више у: Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког систем*, Маг. рад, ФПН, Београд, 1993. год. стр. 101-102.

⁶⁴ Gidens, Antony; *The politics of climate shange*, Politi Press, Cambridge, 2009. год. стр. 69-72.

препознатљиви и опште прихватљиви.⁶⁵ Послије принципа држава осигураватељ, слиједе принципи конвергенције, економске конвергенције, те принципи; први план, постављање различитих циљева, политичка трансценденција, принцип постотка, императив развита, као и принцип прекомјерног развита и проактивне прилагођености.

Држава као гарант, истиче Гиденс, мора бити катализатор и иницијатор различитих активности на плану климатских промјена и енергетске сигурности, те пружити одговарајуће гаранције. У том смислу Гиденс издваја круцијалне задатке у којима држава мора предњачити.

„Држава мора помоћи грађанима да мисле у дугорочним терминима, да управља ризицима климатских промјена и енергетским ризицима да промовише политичку и економску конвергенцију, интервенише на тржишту с циљем инструментализације принципа „загађивач плаћа“. Држава има задатак да дјелује против пословних интереса који спречавају развој иницијатива везаних уз климатске промјене, да тематику климатских промјена држи у врху дневног реда, развија примјерен економски и фискални оквир, усмјерен према економији „с ниским постотком угљеника“, припрема услове за адаптацију на посљедице климатских промјена и коначно, интегрише локалне, националне, регионалне и међународне аспекте политике климатских промјена.⁶⁶ Гиденс наглашава значај планирања у суочавању са климатским промјенама, у коме кључну улогу имају држава и влада, али то не значи да су остали социјални актери почев од невладиног сектора, економских стручних, међународних и других асоцијација ослобођени свога дијела одговорности. Из саме дефиниције еколошке политике као свјесне и организоване друштвене дјелатности којом се посредством државе и друштвених, посебно политичких организација усмјерава однос друштва према животној средини одређен је и број субјеката, начин учествовања и функције у конципирању и остваривању економске политике.

“Број субјеката еколошке политике у условима вишепартијског политичког система зависи од више фактора. Као најбитније издвајамо: историју политичког плурализма и вишепартијског политичког система, карактер политичког система,

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ Gidens, Antony; *The politics of climate shange*, Politi Press, Cambridge, 2009. год. стр. 91-94.

степен еколошке кризе или бројности еколошких проблема, заинтересованости субјеката политичког живота за рјешавање еколошких проблема, степен демократичности у одлучивања о основним питањима друштвеног па и еколошког развоја заједнице.⁶⁷ Број субјеката еколошке политике може се схватити на ужи и шири начин. *Уже схватање* субјеката еколошке политике у себе укључује државу преко својих органа, владе, министарстава за животну средину, министара, политичких партија итд.

Шире схватање субјеката еколошке политике, обухвата све субјекте политичког живота друштвене заједнице без обзира на то да ли су субјекти еколошке политике који проистичу из дужности које намећу еколошки закони или се ради о субјектима који учествују у политичком животу а сматрају се компетентним за еколошка питања и проблеме.

Управо бројност субјеката еколошке политике и њихова компетентност су питања која би у коначном исходу требало синхронизовати. Циљ је, да се у духу демократичности, повећа број субјеката еколошке политике, али не било којих, него компетентних субјеката.

Постоји мишљење да велики број субјеката еколошке политике представља лимитирајући фактор, почев од њихове некомпетентности, организације, међусобних веза. На другој страни многи у масовности виде предност; велики број субјеката, учесника у конципирању еколошке политике је пут ка „општој демократизацији у одлучивању о будућности друштва које у себи дефинише и еколошке циљеве.⁶⁸ Та чињеница може постицати захтјеве за демократизацијом унутар одлучивања у политичком систему, односно као захтјев за уважавањем интереса свих заинтересованих за рјешавање еколошких, али и других проблема у друштву, без обзира на који су начин организовани. *„Политичке партије утичу на усмјеравање односа друштва према природи на двоструки начин у оквиру државе и њених органа или методом политичког притиска на органе државне власти да конципирају еколошку политику и да је спроводе.*⁶⁹

⁶⁷ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког систем*, маг. рад, ФПН, Београд, 1993. год. стр. 99.

⁶⁸ Цифрић Иван; *Социјална екологија*, Глобус, Загреб, 1989. год. стр. 322.

⁶⁹ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког систем*, Маг. рад, ФПН, Београд, 1993. год. стр. 104.

Теоретичари су сагласни да традиција политичког парламентаризма, односно историја вишепартијског политичког система и достигнути степен демократизације, представљају кључне факторе који утичу на активност и понашање субјеката еколошке политике.

На првим вишепартијским изборима у Босни и Херцеговини, а слично је било и са осталим државама бивше СФРЈ, у програмима политичких странака су били изражени еколошки задаци и планови. Двије деценије касније, ставови о еколошкој политици, еколошке активности и однос према еколошкој кризи су маргинализовани или су изостали у политичким програмима и јавним наступима руководства и активиста странака. У предратном периоду, на првим вишестраначким изборима, политичке партије и покрети су углавном окупљали средњи слој, интелектуалце, студенте, умјетнике и научне раднике који су своје еколошке ставове настојали да проведу кроз укључивање у вршење политичке власти. Пошто се углавном радило о људима без превеликог политичког искуства имали су циљ да мобилишу страначки, неопређијелене грађане који су еколошки мотивисани. Током грађанског рата, странке (еколошки покрети) су нестале јер у оружаном хаосу није било мјеста за заштиту природе. Напротив, природна богатства су неразумно уништавана или свјесно нееколошки кориштена за преживљавање. На послеријатним вишестраначким изборима на политичкој позорници су се појавиле свега двије, три, еколошке странке у БиХ. Да би се упустиле у политичку утакмицу морале су програме прилагодити босанско-херцеговачком контексту и у први план ставити државна, национална и социјална питања. Водеће националне и странке социјалдемократске оријентације у својим програмима су прилагођавале однос према екологији у складу са општим друштвеним и политичким стањем у Босни и Херцеговини. Опређељење класичних политичких партија да „политизацијом екологије“, освајају неодлучне гласаче и увећају бирачко тијело је напуштено јер је у БиХ нестао средњи слој, а удио интелекталаца у политичком животу је постао миноран. Странке су се, у политичком дјеловању, опређиле за провјерен рецепт: „играње на националну карту“, рјешавање социјалних и комуналних проблема. Већ годинама пред изборе у БиХ „настаје период црвених врпци“ јер су политичке елите преокупиране отварањем саобраћајница, водовода и других инфраструктурних објеката при чему преовладава став: коме је до екологије када се грађанима нуде објекти који су им

неопходни за живот? Та чињеница јасно упућује на закључак да је у структури политичких партија изражен недостатак еколошке свијести што би са цивилизацијског и научног аспекта, у Босни и Херцеговини подразумијевало опширно истраживање еколошке свијести и образовања чланства парламентарних партија, посебно њихових највиших органа. Тим прије, што политички контекст у Босни и Херцеговини и међусобни односи политичких фактора и народа, не иду на руку еколошкој тематици. Популизам је постао политичка одредница; правило понашања и рецепт за остваривање политичких циљева. Ово питање је у домену процеса демократизације државе као основе за конзистентну еколошку политику. Досадашња пракса показује да се државе са дужом традицијом парламентаризма озбиљније односе према цијелом спектру еколошких питања и на тај начин утичу на формирање еколошке свијести као темеља еколошке политике, односно еколошког дјеловања. „У условима гдје је развијен парламентаризам и демократија, сви субјекти нису подједнако заинтересовани да учествују у дефинисању и примјени принципа и циљева еколошке политике⁷⁰. У државама гдје је парламентаризам неколико деценија био прекинут а до Другог свјетског рата је био у повоју, какав је случај и БиХ као насљеднице некадашње СФРЈ, еколошки проблеми су маргинализовани и у „редоследу приоритета“ заузимају низак ниво. Ма колико звучало парадоксално утисак је да традиционални однос према природи са озбиљним примјесима конзерватизма у сиромашним друштвима, какво је босанско-херцеговачко, дјелује позитивно на превенцију, али не и на рјешавање еколошких проблема. Тим прије што сви субјекти еколошке политике нису подједнако мотивисани за рјешавање еколошких проблема и конципирање еколошке политике.

„Степен заинтересованости субјеката еколошке политике зависи од еколошке ситуације и мотива субјеката. Мотиви могу бити етички, политички, економски, здравствени и на тај начин усмјеравају активности субјеката. Етички и здравствени разлози, мотивишу субјекте на тај начин што субјекти за циљ у својој еколошкој дјелатности имају успостављање етичког односа према природи као и

⁷⁰ О томе свједоче афере са одвозом смећа у Милану, загађења услед пуцања бране у Мађарској, извоз радиокативног материјала из ЕУ у БиХ итд. Оп. аут.

спречавање посљедица еколошких проблема и еколошке кризе по здравље људи.⁷¹ Еколошки мотиви произилазе из појединачних али и интереса цјелокупног друштва које настоји да заштитом природних ресурса обезбиједи производњу и за будуће генерације.

Политички мотиви се карактеришу жељом за освајање политичке власти или дјелимичним укључивањем у вршење политичке власти и то путем својеврсне „политизације екологије“ гдје се еколошки интерес приказује као политички а политички као еколошки. Економски мотиви су најчешће у функцији профита и све је чешћа појава да се екологија корисити у ту сврху.

Теоретичари социјалне и политичке екологије; Вукашин Павловић, Данило Ж. Марковић, Дарко Надић, Иван Цифрић и други, класификују субјекте еколошке политике на основу неколико критеријума: колективности, активности, заинтересованости, организованости и стручности. Према критеријуму колективности субјекти еколошке политике могу бити индивидуални и колективни, према критеријуму активности; активни и пасивни, према заинтересованости; заинтересовани и незаинтересовани, критеријум организованости их дијели на организоване и неорганизоване док према критеријуму стручности, субјекти еколошке политике могу бити стручни и нестручни.

Поређењем неколико европских политичких система заснованих на вишепартијском систему и парламентаризму, могуће је закључити да су субјекти еколошке политике: парламент (скупштина), влада са министарством за заштиту животне средине, општине, односно градови, предузећа и други привредни субјекти, стручне и организације за заштиту животне средине, научне институције и асоцијације, еколошки лобији, политичке партије, невладине организације и грађани као појединци.⁷²

⁷¹ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког систем*, Маг. рад, ФПН, Београд, 1993.год. стр. 104.

⁷² У босанско-херцеговачком контексту сви ови субјекти дјелују у два ентитета са Парламентарном скупштином и Домом народа, Савјетом министара и трочланим Предсједништвом на државном нивоу. Област екологије је у ресору министарства спољне трговине, што јасно показује колики је интерес за еколошка питања. Поред тога БиХ је специфична и по дугогодишњем присуству високог представника и нескривеног утицаја амбасадора „моћних земаља“ у политичком животу. Оп.аут.

Осим државе, *политичке странке* представљају значајан субјект еколошке политике. Оне представљају доброволне, релативно трајне политичке организације чији чланови имају заједничке политичке интересе изражене у заједничкој политичкој идеологији, исказаној у програму странке, и своју организацију ради освајања и вршења политичке власти. Њихов положај битно детерминише социјалну структуру која утиче на само формулисање програма политичких странака, али и трасирање циљева, стратегије и тактике у борби за освајање власти. Теоретичари су сагласни да политичке странке имају двије функције; у практичној борби за освајање власти и функцију стварања идеологије којом осмишљавају методе борбе за освајање власти. Идеологије политичких странака углавном се темељи на односу човјека према природи и друштву и циљевима које жели да оствари својом организацијом и активношћу чланства.⁷³

Политичке странке као субјекти еколошке политике дјелују на три начина:

- *у настојању да придобију бираче и оснују властиту политичку странку, у својим програмима и идеологијама, наглашавају свој „защитнички“ однос према природи,*
- *изражавајући свој однос према природи, политичке странке кроз популаризацију свог програма и ставова према заштити природе и животне средине доприносе формирању и развоју еколошке свијести,*
- *побједом на изборима и доласком на власт политичке странке дефинишу и широку лезу државних мјера којима проводе еколошку политику.*

Анализе програма политичких странака, без обзира имају ли еколошки социјални или национални префикс, потврђују наглашен однос према природи који у широкој палети друштвених питања представља врло ефикасно средство за привлачење бирачког тијела.

Грађанин као субјект еколошке политике, представља кључну улогу у конципирању и провођењу еколошке политике, без обзира што се његова улога у теоретској и практичној равни најчешће минимизира. Познато је да су основни

⁷³ Више у: Лукић, Радомир; *Политичке странке*, Народна књига, Београд, 1966. год.

актери у политичким процесима различите организоване друштвене групе, а не појединци. Ипак, остваривање улоге било ког субјекта еколошке политике претпоставља значајну активност грађана. Њихова спремност или неспремност да се укључе у рјешавање еколошких проблема представља темељ еколошке политике. Тим прије што је заштита животне средине постала елементарно људско право које се изједначује са правом на људско достојанство. То заправо значи да борба грађана за живот у здравој средини практично представља борбу за опстанак. Суверенитет у демократском политичком, вишепартијском систему, припада грађанину који је основни чинилац политичког живота, а самим тим и еколошке политике. Постојање грађанина као политичког субјекта представља основу за све остале колективне субјекте политичког организовања па и оних који се баве еколошком политиком. Улогу грађанина као субјекта еколошке политике је могуће посматрати на два међусобно повезана нивоа; као појединца (индивидуе) и као члана друштвене групе или организације.

Предузећа представљају привредне субјекте који својом привредном активношћу користе природне ресурсе у циљу остваривања добити. Та чињеница их сврстава у значајне субјекте еколошке политике. Држава својим законима прописује улогу предузећа у заштити животне средине. „Као субјект еколошке политике предузећа, односно привредни субјекти, су обавезни да у фази конципирања производних програма тј. пројектовања техничко-технолошких постројења и процеса, воде рачуна да њихова реализација не доводи до деградације животне средине или, уколико доводи, предвиди поступке отклањања последица те деградације“.⁷⁴ Савремена пракса показује синергију субјеката еколошке политике у циљу развијања концепта „одрживог развоја“ и заштите животне средине. У том циљу и предузећа, стимулисана од стране државе, учествују у организовању, финансирању и примјени нових технолошких рјешења која су у складу са темељним принципима заштите животне средине.

Научне институције и стручне организације као субјекти еколошке политике, добиле су посебно мјесто и значај од тренутка када је прихваћен став;

⁷⁴ Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1996.год. стр. 324.

да одрживи развој претпоставља веће улагање у научна истраживања и научну заступљеност у конципирању и остваривању развојних програма.

„Научна заснованост развоја претпоставља не само научно-развојна истраживања већ и преношење и интерпретацију њихових резултата творцима политике и менаџерима, тј. размјену података и информација између корисника и оних који доносе одлуке, чиме се стварају услови да резултати научних истраживања постају и постану, значајан инструмент стратегије привредног раста, одрживог развоја, тј. заштите животне средине.⁷⁵ Научне институције, најчешће организоване као институти, међу којима су и они који имају основну дјелатност заштиту и унапређење животне средине, имају емпиријско-теоретски и практични аспект, који најчешће служи као полазна основа за конципирање програма мјера за рјешавање појединих или сета еколошких проблема.

Значајне субјекте еколошке политике представљају и *различите асоцијације* које се баве заштитом и унапређењем животне средине са аспекта њихових струка као што су право, медицина, ветерина, пољопривреда и слично. Важне субјекте еколошке политике представљају и стручне организације за заштиту животне средине. Оне су најчешће организоване као установе или предузећа која располажу кадровима и опремом за различите врсте мјерења и контроле загађености воде, ваздуха, тла.. Њихов задатак је да о својим сазнањима информишу надлежне органе, посебно инспекцијске службе, а у случају акцидента⁷⁶ све грађане на одређеном-угроженом подручју.

Организације за заштиту животне средине проучавају природна добра, прате стања у њима и предлажу мјере за њихову заштиту. Оне припремају стручне анализе, приједлоге и упуства за одређивање мјера заштите природних добара.⁷⁷

Као активно и дјелатно биће човјек својим свакодневним активностима директно или индиректно проузрокује еколошке проблеме са чијим се посљедицама мора суочити. *Грађанин* је вишеструко мотивисан за рјешавање еколошких проблема од мјеста живљења и радне средине до ширег контекста

⁷⁵ Ibid. стр. 325.

⁷⁶ Неочекивани догађај, људска грешка, отказ опреме и друга неправилност чије последице или могуће последице, нису занемарљиве са аспекта заштите, сигурности или безбедности животне средине.

⁷⁷ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког система*, Маг. рад, ФПН. Београд, 1993.год. стр. 104.

везаног за његов квалитет живота или глобалне проблематике какве су климатске промјене, озонски омотач, нуклеарни потенцијал, тероризам и друге пошести са којима је суочено човјечанство.

„Као субјекат еколошке политике грађанин се налази у противрјечној позицији јер је његова улога појединца замијењена улогом организације тако да институције власти и политичке партије маргинализују политичку улогу појединца свдећи га на гласача на изборима⁷⁸. То је условило синдром партократије⁷⁹ у којем страначка бирократија, практично постаје патијска олигархија, која „влада у име грађана“ не респектујући њихова мишљења нити ставове о важним животним питањима, чиме се озбиљно нарушавају елементарна правила демократског друштва.

Уколико вишепартијски политички систем не доприноси артикулацији еколошких интереса појединаца у фази конципирања еколошке политике онда је апсолутно немогуће очекивати било какву позитивну активност маргинализоване индивидуе у фази остваривања еколошке политике. У том контексту грађанин ће као појединац, такву активност доживљавати као страну и силом наметнуту, и постаће пасивни посматрач, а не активни субјект практичне примјене еколошке политике.

2.6. ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ КАО ФАКТОР КОНЦИПИРАЊА И ОСТВАРИВАЊА ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ

Еколошка свијест је значајна у коципирању и остваривању еколошке политике без које је немогуће зауставити бруталне примјене систематичног, друштвеног и државног насиља над природом. Ма колико звучало парадоксално, ширење техничко-технолошких знања и креативних моћи човјека није испунило цивилизацијска очекивања. Превагнула је деструкција у животној средини, а човјечанство се суочава са својеврсним екоцидом над природом чији је главни

⁷⁸ Ibid. стр. 104.

⁷⁹ Партократија представља паралелни поредак у друштву у коме партије уздижу своје интересе изнад општих потреба и подривају демократски, политички и свеукупни систем вриједности у једном друштву.

актер човјек. Истовремено, са загађењем природе, долази и до загађења човјека као бића, јер је немогуће угрозити природу а да истовремено не буде угрожен и човјек. Зато је неопходна еколошка политика као свјесна и организована друштвена усмјеравајућа дјелатност, којом се посредством државе и друштва, посебно политичких организација, усмјерава однос друштва према природи ради њене заштите и унапређења животне средине. „Овако детерминисану еколошку политику не треба схватити као државну политику, иако је држава значајан фактор њеног остваривања, јер се еколошки проблеми не могу рјешавати само класичним мјерама државне политике“.⁸⁰

Управо широк спектар друштвених и политичких организација, алтернативних могућности и нових форми дјеловања, којим професор Вукашин Павловић даје посебан значај као „обнови утопијских енергија“, односно „еманципаторској енергији друштвених покрета“, потврђује значај улоге еколошке свијести која је неопходна за формулисање стратегија, циљева и основних праваца дјеловања. Развој еколошке свијести је ограничен већим бројем фактора. Иван Цифрић⁸¹ издваја три лимитирајућа фактора који негативно утичу приликом формирања еколошке свијести. То су фактор прошлости, фактор садашњости и фактор будућности.

Прошлост, као фактор негативног утицаја на формирање еколошке свијести, испољава се кроз схватање да је људско биће супериорно у односу на природу, да је вијековима потчињава и експлоатише и да природа има неограничене ресурсе. Поједностављено, у свијести великог броја људи влада мишљење да су бројне генерације исцрпљивале природу и да нису успјели до краја да је потроше. Природа је хранила толике генерације, које су проналазиле стално нове изворе енергије, тако да би исти тренд, по тим схватањима, требало наставити и у будућности.

Фактор садашњости се одражава у психичкој прилагодљивости човјека и друштвених група на све веће загађење природе. Тиме се смањује човјекова свијест о потреби да се активно укључи или реагује на угрожавање властите егзистенције. Примјера ради у великим градовима становници су прихватили као

⁸⁰ Павловић, Вукашин; *Поредак и алтернатива*, Универзитетска ријеч, Подгорица, 1987. год. стр. 168.

⁸¹ Цифрић, Иван; *Социјална екологија*, Глобус, Загреб, 1989. год. стр. 204-205.

нормално стање ствари да им се град због смога не види са околних брда (нпр. Лос Анђелес се не види са брда Холивуд) или, некада су становници Зенице, тек када дођу на околне планине, примјећивали колико им је ваздух у граду онечишћен. Као анегдота је препричавано да Зеничанина, који се онесвијести на Влашићу, треба умјесто прве помоћи, прикључити на први ауспух упаљеног аутомобила. Само тако онечишћен ваздух, говори анегдота, могао их је аклиматизовати, што, нажалост, није било далеко од истине. Купачи у Врбасу најнормалније се љети расхлађују и уживају у ријеци, упркос чињеници да је сва градска канализација испуштена у ријеку. Све у свему, утисак је, да садашњост на еколошку свијест дјелује више као фактор социјалне (еколошке) адаптације, а мање постаје разлог за социјалну (еколошку) побуну.

Као ограничавајући фактор у формирању еколошке свијести, фактор будућности се испољава у схватању човјека и друштвених група да је савремени свијет испуњен не само конфликтима и неизвијесностима, већ да та будућност може бити и гора, па се самим тим смањује простор за човјеково размишљање о еколошким алтернативама. Ови фактори дјелују ограничавајуће на развој еколошке свијести, али не увијек заједно. Они дјелују појединачно или групно. Како ће дјеловати, и на који начин, зависи од личних својстава појединаца, карактера појединих друштвених група којима припадају и интереса тих група у друштву.

Ма колико било елемената који лимитирају развој еколошке свијести, сасвим су сигурна предвиђања да ће битка за спасавање планете Земље замијенити све битке због идеологије, и постаће главна тема новог свјетског поретка. Човјек као друштвено биће, или зоон политикон, који је, на основу знања способности и угледа, још у античка времена учествовао у рјешавању проблема и питања од општег интереса за цијелу друштвену заједницу, односно полис или град-државу, мораће, хтио или не, да у центар политичког дјеловања стави еколошку проблематику. И то не само кроз конкретне садржаје владања, моћи и утицаја почев од политичких тијела и институција које чине државну власт, него и кроз непосредну самоорганизацију ради опште добробити или сопствене заштите. То подразумијева све облике организације и усмјеравања друштвене акције, без обзира на то да ли су усмјерени ка држави и утицају на њу, или проблеме

рјешавају заједничким снагама без учешћа власти. Све то немогуће је реализовати у савременом свијету без значајне партиципације масовних медија.

Нови научни, техничко-технолошки, економски и други услови, то јест сложеност друштвеног живота, сузили су поље политике до програма дјеловања или акције усмјеравања, почев од организација, удружења, предузећа, локалних заједница, компанија. Тако је екологија на различите начине, кроз историју била дио политике, као у ратним походима када су непријатељу уништаване житарице, трована вода, паљене шуме и утврђења и предузимано низ „нееколошких“ мјера ради освајања територија и уништавања противника што се, нажалост, примјењује и данас. На другој страни, владари су доносили законе којим су штитили своје ресурсе, односно животну средину, почев од Старог Вавилона до модерних времена, када се у политику заштите животне средине укључује владин и невладин сектор, покрети, политичке странке, а све то је резултат формирања еколошке свијести. Из самог процеса освијешћености произашле су и многе политичке странке које имају, посебно у Европи, запажен рејтинг и њихови гласови су учествовали у доношењу значајних политичких одлука које су се тичале цјелокупног друштвеног живота, али и питања заштите животне средине. На другој страни океана, у САД различити покрети су још прије више од стотину година утицали да се донесу закони о заштити шума, па су формирани први национални паркови као израз отпора неконтролисаном крчењу шума и читав сет законских аката који регулишу однос човјека према природи. Без обзира на то о којем је облику политичког организовања ријеч, владином или невладином сектору, политичким странкама или покретима и удружењима грађана, јасно је да они имају широко еколошко поље дјеловања, било да функционишу на локалном, националном, регионалном или глобалном нивоу.

Захваљујући освијешћености, заштита животне средине је постала специфичан облик политике и саставни дио свих осталих политика, почев од државних политика развоја или здравствене, социјалне, економске, инвестиционе, и друге политике, односно: „Као организована друштвена дјелатност којом се посредством државе и других, нарочито политичких организација усмјерава однос према природи у циљу заштите и унапређења животне средине“.⁸²

⁸² *Економска енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1984. год. стр.178.

Еколошка политика има сљедеће елементе: усмјеравање, субјекте, предмет, циљ и средства. Усмјеравање представља сам политички процес којим се жели промијенити понашање и постићи еколошки пожељан циљ. Субјекти еколошке политике су актери еколошког утицаја, док је предмет еколошке политике најчешће конкретан еколошки пројекат, било да се ради о доношењу законских аката, уредби, стратегија, планова или других конкретних рјешења. Циљеви обично представљају дугорочна одређења у намјери да се постигну пожељни односи са природом, односно дугорочна заштита и развој док су средства еколошке политике слична као и у другим облицима политичког дјеловања од демократских до максиме „циљ оправдава средство“. У пракси сусрећемо легитимна и нелегитимна, парламентарна и ванпарламентарна средства каква су блокаде, протести, бојкоти, притисци и други облици скретања пажње јавности на еколошку проблематику, од локалног до глобалног нивоа.

У наведеним активностима, значајну подршку дају и масовни медији, не само као техничка средства која преносе поруку, него и као преносиоци знања или фактори који формирају вриједносне ставове и покрећу друштвене акције. Медији могу и сами промовисати еколошке вриједности⁸³. Такође, ова медијска кућа са три емитера, телевизијом, радијом и мултимедијом, подржала је још безброј локалних акција и спријечила низ неколошких пројеката чије би посљедице осјећале генерације које тек долазе. Наравно, медији су као полуга утицали на јавност која је опет, на друге начине, парламентарне или лобирањем, успјела да спријечи реализацију пројеката који би угрозили, животну средину, али и грађане. Наравно, медији су понекад подржавали и акције „еколошких фанатика“ који су због недовољног образовања или других интереса, спремни да зауставе друштвени развој и корисне пројекте, не дајући прилику да представници науке на

⁸³ Радио-телевизија Републике Српске објавила је серију прилога о „случају Бонаква“, односно намјери компаније „Coca cola“, да на подручју Републике Српске, то јест Босне и Херцеговине, дистрибуира вјештачки минерализовану воду, пуњену у Хацићима гдје је током рата у бомбардовањима НАТО-а посијан радиоактивни материјал. Чак и када је влада одустала од своје одлуке, медији су и даље истраживали тај случај и јавност информисали о свим посљедицама кориштења „Бонакве“, иако је у том периоду „Coca cola“ Радио-телевизији Републике Српске скупо плаћала објављивање своје рекламе. Поштујући принципе професије, демократичности, толеранције, сарадње, преговарања и отворености према јавности, могуће је остварити баланс и сва горућа питања ријешити на задовољство грађана. Оп.аут.

мултидисциплинарном нивоу дају своје мишљење, као што је то био случај са проточним хидроелектранама на Врбасу. Наравно, невладин сектор ће на нашим просторима још дуго сазријевати⁸⁴ и можда бити преточен у озбиљне политичке субјекте који ће се бринути о заштити животне средине, тако што ће утицати на важне политичке одлуке. У том циљу неопходна им је помоћ медија да би се из политичког живота, посебно када је ријеч о животној средини, потиснуле тајне одлуке, затворени састанци, дјеловање неформалних група и лобија. А за све то, опет, потребно је свакодневно еколошко освјешћивање. Треба знати да еколошка свијест није довољно развијена, не само због недовољних еколошких знања као основе за усвајање еколошких вриједности и етике, већ и због противријечности између тих знања и интереса у друштву. Неспорно је да развијени свијет има знања и вриједности систем који је апсолутно против глобалног отопљења и његових посљедица, па ипак, изостаје акција. Чак је и јавност равнодушна што рецимо САД игноришу споразум из Кјота. Самим тим тешко је очекивати адекватну друштвену акцију, осим да становништво не буде суочено са драматичним посљедицама. Парафразирајући Федерика Мајора, који је у дјелу „Сутра је увијек касно“, елаборирао раскорак између еколошких знања и друштвених интереса који спречавају да еколошка знања постану основа друштвене акције, могуће је закључити да је држава увијек у могућности да спријечи акцију, уколико процијени да су јој угрожени интереси. То уосталом, потврђују бројни ратови који су довели до људских трагедија, повећали сиромаштво и биједу или загадили природну средину. Чак, САД нису ни криле да су, на примјер у Вијетнаму, водиле типично ратне антиеколошке активности. Намјерно уништавање флоре и фауне, кориштење биолошких и хемијских агенса, а у посљедње вријеме пројектила са обогаћеним уранијумом чији су „покусни кунџи“ били и становници Републике Српске и Савезне Републике Југославије, јасно указује да човјек срља у пропаст, а при том се сам онечовјечује.

У трци за профитом, компаније, па и државе, сматрају да је улагање у заштиту животне средине прескупо, да повећава цијене производа или умањује

⁸⁴ Медији неријетко и неселективно преносе и изјаве типа “у Бањалуци ћемо градити еколошку термоелектрану-топлану“, без критичке анализе, а интересантно је да је такву изјаву дао представник еколошког покрета. Оп.аут.

профит и буџете локалних заједница. Због тога су јавно изражени отпори, као Бушов у Давосу, који је изјавио да смањење производње која изазива ефекат скаклене баште или производње ради очувања ресурса планете Земље није ништа друго него „облачење луђачке кошуље“ на америчку економију. Својевремено је Роналд Реган, чим је постао предсједник САД избрисао из законских аката обавезу издвајања за еколошку заштиту. И у сиромашној Босни и Херцеговини, гдје привреда не ради па практично и нема еколошких загађења, каква су била прије рата, издвајање за екологију је готово симболично. И оно мало произвођача нерадо прихвата еколошке стандарде, правдајући се трошењем новца намијењеног за развој, па је нормална ствар да се у Лијевчу пољу, на најпримитивнији начин одлажу животињски отпаци из индустрије меса те хемијски и други отпад и нус производи. Управо због драстичних нееколошких понашања, човјечанство ће морати хитно тражити одговоре на питање “како отклонити посљедице убрзаног развоја у условима, када људи сами производе и својим дјеловањем репродукују друштвени свијет, али нису у стању да га потпуно контролишу”.⁸⁵ Човјек, није господар историје на начин да би је могао употријебити за остварење својих колективних циљева, категоричан је Гиденс и предлаже човјечанству да ради свога опстанка и смањивања ризика савременог свијета, пројектује алтернативне будућности, односно моделе утопијског реализма, у чему значајно могу партиципирати поједини друштвени покрети. Гиденс даје посебан значај новим покретима, међу њима и еколошком, који, као контракултурни покрети, својим активностима преиспитују досадашњи развој индустријске културе и цивилизације.

Нажалост, медији често у трци за профитом подржавају и нееколошке активности, али је све више оних који имају наклоност према свим облицима заштите човјекове околине. Без медија многе чињенице, догађаји или иницијативе, жеље и акције, никада не би „угледале свјетло јавности“. Без њих многе идеје и активности, било теоретске, политичке или практичне, не би биле доступне најширој публици, а локални и глобални проблеми би били обавијени велом тајне. То значи да медији осим информативне и рекреативне функције имају обавезу да едукују све генерације, баш као што је рекао поглавица Сиетла: “*Мораћете учити*

⁸⁵ Gidens, Antony; *The politics of climate shange*, Politi Press, Cambridge, 2009. год. стр. 91-94.

*своју дјецу, исто као што ми учимо нашу да нам је Земља мати. Шта снађе Земљу, снађе и дјецу. Пљује ли човјек на земљу, пљује на себе самог. Земља не припада човјеку! Човјек припада Земљи! То добро знамо.*⁸⁶

2.7. ЕКОЛОШКО ОБРАЗОВАЊЕ И УЛОГА ТРАДИЦИЈЕ У ДЕФИНИСАЊУ И СПРОВОЂЕЊУ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ

Ако пођемо од премисе да је образовање друштвена појава (процес, активност) која представља свјесно, планско развијање човјекових знања, умијећа и науке.⁸⁷ онда би еколошко образовање требало да обухвати све активности у циљу изградње глобалног приступа стратегији за очување животне средине заснованом на сазнањима природних и друштвених наука о човјеку и његовој средини.

„Образовање за заштиту и унапређење човјекове животне средине представља свјесно и планско развијање знања о човјековој средини у току животног вијека човјека које има за циљ развијање свијести о основним карактеристикама човјекове средине, односа у њој и односа према њој на основу које ће човјек тежити очувању и унапређењу животне средине на начин којим се обезбјеђује егзистенција човјековог рода у садашњости и будућности“.⁸⁸

Ова дефиниција нас усмјерава на закључак да се животна средина може сачувати као, један и једини човјеков оквир живота, уз стално проширивање људских знања, а самим тим и континуираним развојем технике и технологије. Еколошко образовање не значи учење човјека за преживљавање, ма да је та могућност све извјеснија, него подразумијева развијање његових мисаоних активности у циљу заштите животне средине, а самим тим и подизање квалитета живота кроз унапређивање природног и социјалног амбијента. Оно подразумијева партиципацију субјеката еколошке политике и усмјерено је на васпитавање најшире популације да властитим искуством утичу на своју средину, догађаје у

⁸⁶ Из говора америчког поглавице Сиетла пред Конгресом САД

⁸⁷ *Популарна енциклопедија*, БИГЗ, Београд, 1976, стр. 788.

⁸⁸ Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. год. стр. 291.

њој, да предвиђају или прогнозирају будуће промјене и да на основу стечених знања превентивно утичу и управљају еколошким ризицима.

Као стваралачком, вриједносном и слободном бићу, човјеку је у савременом информатичком добу неопходно стално, континуирано учење не само у образовним институцијама од предшколског, школског, универзитетског програма него и у свим осталим облицима друштвеног утицаја и развијања друштвене свијести и човјековог понашања. Посебну улогу треба дати медијима, издавачким кућама, јавним трибинама и другим облицима учешћа грађана у дебатама, гдје се чује и уважава њихов глас. Еколошко образовање треба да помогне формирању еколошке свијести и схватању да његова дјелатност озбиљно нарушава природу али и да пронађе одговоре и уравнотежи друштвени развој, односно да се нагласе еколошки циљеви и принципи приликом доношења развојних политика и привредног развоја. Оно има за циљ не само развијање еколошке свијести као темеља еколошке политике него и постизање еколошке равнотеже односно практичног дјеловања човјека заснованог на моралу и одговорности за будуће генерације. Управо зато посебна пажња треба да се посвети еколошком образовању предузетника и менаџера који доносе одлуке о инвестиционим програмима. Ма да је човјек настојао да законски регулише заштиту животне средине, од старог Вавилона до данашњих дана, еколошком образовању се посебна пажња посвећује тек шездесетих година прошлог вијека, када на многим универзитетима почиње научно-истраживачки рад и образовне активности наставника и студената са циљем да се заштити човјек и његова природна средина. Образовање и развој еколошке свијести постају централна тема великих међународних скупова посвећених заштити животне средине. Од конференције УН у Штокхолму 1972. године и Најробију исте године, до Бечке декларације 1983. године, апосторфиран је значај образовања и информисања у политици заштите животне средине.

„Политика заштите животне средине у државама, не треба да буде само ствар политичара и стручњака, већ и најшире јавности којој треба да се пружи прилика да у оквиру отворених, демократских расправа искаже своје мишљење о предложеним мјерама“.⁸⁹ На састанцима које су организовали УНЕСКО и

⁸⁹ Бечка декларација

УНЕП⁹⁰ истакнут је значај и постигнут договор о „образовању за околину“. Оцијењено је да се образовање о човјековој животној средини не треба одвијати само у оквиру једног предмета већ је сугерисано да еколошка питања прожимају наставне програме свих предмета. Мултидисциплинарност је имала и има за циљ да се повежу биолошки, физички, медицински, економски, географски, културни, и други друштвени чиниоци у циљу развоја еколошке националне свијести и нагласи значај екологије за савремено друштво. Без обзира ради ли се о филозофским економским, културолошким или прагматичним ставовима теоретичари су сагласни да еколошко образовање представља основу за стварање глобалне стратегије у циљу повећања квалитета живота а самим тим и услова за опстанак човјека. Све су израженија залагања за промјену система образовања и васпитања и његовог усмјеравању ка конкретним проблемима који стоје пред човјечанством. Идеја која заговара екологизирање система образовања и васпитања, довела би по неким схватањима, до оздрављења друштва кроз разумијевање јединства и цјеловитости свијета односно, стварања свијести и одговорности сваког становника, за судбину планете Земље. Неспорно је да су савременом добу потребни нови образци еколошког образовања и васпитања. То подразумијева отклањање недостатка, слабости и недоречености постојећих образовних система, док је у великом броју држава неопходна радикална промјена еколошког система образовања и васпитања.

„Умјесто образовања које подразумијева репродуковање знања, нова парадигма је орјентисана на стваралачко овладавање знањем које осим „овладавања свијетом“ укључује и формирање еколошког односа према свијету. Умјесто пасивних односа; објекат-субјекат (наставник-ученик, предавач-слушалац) у васпитно-образовном процесу орјентација је на активне односе педагошке сарадње и дијалога („субјектно-субјектне односе“) умјесто искидане на парче, предметне наставе у дидактичком погледу орјентисана је на цјеловит, интегративни и комплексан приступ у одређивању и реализацији садржаја; умјесто монопола школских институција преферира разноврсности образовних установа, формирању и развоју „организације учења“, алтернативних планова и

⁹⁰ Програм Уједињених нација за животну средину

програма организационих облика васпитно-образовног рада; умјесто традиционалних преферира савременим методама (активизације и партиципације учесника образовања) и образовним мултимедијалним и другим технологијама.⁹¹ Стога еколошко образовање треба да постане образовање за заштиту животне средине треба да допринесе афирмацији схватања да оно обједињује све досадашње концепте од васпитања и образовања за очување природе до образовања за одрживи развој, при чему је кључни циљ промјена вриједносног система. „Очување и унапређење човјекове средине постаје значајна категорија у систему вриједности савременог друштва, и да оно треба да постане предмет човјековог етичког односа према његовој, како природној, тако и друштвеној средини.⁹²

У не малом број земаља захваљујући убрзаној модернизацији, виртуелном добу у којем су вријеме и простор изједначени, традиционални однос према природи је изгубио сваки значај док нови вриједносни систем није усвојен. У таквој ситуацији однос према природи постаје насилан, рушилачки и наглашено примитиван.

Осим еколошких знања, важан елеменат еколошке свијести, као основе за доношење конзистентне еколошке политике свакако је значајно и вредновање еколошке ситуације. Оно је одређено друштвеним системом вриједности⁹³ или друштвених група према животној средини која представља посебно благо које треба чувати. „Вриједности су скуп општих увјерења, мишљења и ставова о томе шта је исправно, добро или пожељно, а што се формира кроз процес социјализације“⁹⁴. Вриједности представљају одређене стандарде, концепције, критеријуме и вјеровања о пожељним циљевима људске егзистенције, индивидуалним и заједничким начинима понашања и друштвеним односима.

⁹¹ Николић, Весна; *Образовање и заштита животне средине*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003. год стр. 22.

⁹² Adriano Buzzatti, Traverso; *Образовање о човјековој средини*, Савремена администрација Београд, 1977. год. стр. 59.

⁹³ „Вриједности се могу тројако схватити, као добра (вриједносни доживљаји, резултати) као норме (вриједности рационалног или циљно рационалног понашања и дјеловања) и као стандард за процјену због чега су неке вриједности високо а неке ниско рангиране“. (Acham, K. 1983.стр.247-249.) цитирао Цифрић, Иван; *Еколошка адаптација и социјална побуна*, Радничке новине, Загреб, 1990.год. стр. 132.

⁹⁴ Коковић, Драган; *Социјална антропологија*, Графолик, Београд, 2000. год. стр. 41.

Вриједности су трајне, или релативно трајне диспозиције појединаца, да одређене објекте и ситуације опажају, тумаче и оцјењују на начин који их чини пожељним и да се, у складу са таквим доживљајима, понашају према њима“.⁹⁵ Вриједности имају двије основне функције; стандардне, које руководе нашим понашањем и мотивационе које изражавају наша настојања да стекнемо одређена правила понашања (морал, поштење, учтивост). Вриједности садрже три важне компоненте: сазнајну (вриједност као концепцију), афективну, (вриједност као нешто пожељно), и конативну (вриједност као критеријум селекције), а под њима се подразумијева оно што се сматра важним у одређеном друштву, групи, заједници или култури. Оне су најчешће изражене у виду вјеровања о томе шта је најбоље за одређеног појединца и групу и која врста понашања је пожељна.

„Друштво, групе или појединци могу бити покренути вриједностима, а истовремено своје системе вриједности могу преносити једни на друге, било да појединац дјелује на групу, или група на појединца. Дакле, вриједности представљају детерминанте свих врста селективног понашања, јер су индивидуално и групно условљене па се људски живот одвија између онога што јесте или онога у шта се вјерује да јесте (постојећег), шта жели (жељеног), шта треба жељети (пожељно).⁹⁶ Када говоримо о вредновању, јасно је да у друштву постоје различита схватања и вриједности о свим друштвеним питањима укључујући и однос према природи.

Еколошка свијест као основа еколошке политике је одређена друштвеним групама и њиховим системима вриједности. Она није јединствена јер у друштву постоје различити вриједносни системи који упоредо егзистирају, а зависе од доминатних вриједности у друштву од којих се обликују остале такозване вриједности нижег ранга. Основне или домицилне вриједности имају велики значај на функцију еколошке свијести и она је, заправо, пресјек кроз систем вриједности у једном друштву. Јасно је да традиционалне вриједности и однос према околини, имају значај приликом формирања еколошке свијести у вези с хармоничним понашањем у складу са природом. Тако је, на примјер, у српском народу познат култ старог обредног храста (записа), који представља прастаро,

⁹⁵ Коковић, Драган; *Лукотине културе*, Прометеј, Нови Сад, 2005. год. стр. 122.

⁹⁶ Ibid. стр. 123-128.

генетички и еколошки изузетно витално стабло, чији је поленски и сјеменски материјал од изузетног значаја за одржавање и обнављање шума. Овакви „примјерци хроста записа“ су обичајно заштићени, а понеки и формално (законски). Но без обзира на то, овакви примјерци стабала, најчешће нису предмет интересовања шумокрадица. Чак када таква стабла страдају у олуји или од удара грома, ријетка су домаћинства која ће их наложити у свом домаћинству. Овдје није ријеч о сујевјерју, него би се прије могло тврдити да је ријеч о исконском, традиционалном односу према природној средини. Слично је и са „брањевинама“ (забранима), односно шумарцима који су вијековима под традиционалном заштитом, заснованом на обичајном праву и традицији. Међу словенским народима је познат и обичајни и традиционални однос према води који се може дефинисати као култ воде. „Вода је од искона симбол чистоте и очишћења од крштења новорођенчета потапањем у воду до легенди о потопу као очишћењу човјечанства од порока и зала. Од универзалне симболике очишћења, вода у народним вјеровањима и обичајима добија много узвишенија значења: једном је то света водица којом се шкропе зидови, ствари, јело, амбари, други пут она има космогонијско значење-исцјељује, лијечи, подмлађује. У народу још од давних времена постоји веома рјечит израз „жива вода“, зденац, студенац, извор, кладенац, што у народу нема само значење воде, већ је симбол рађања и настајања живота. Кроз њега струју душа народа, ту се, као на почетку свега, од памтивјјека сретала омладина па је тако обogaћивао своју симболику настајања и рађања. Колико је само лирских драгуља у народној поезији везано за извор. Извор је уз то можда најметафоричнија ријеч у нашем језику“.⁹⁷ Бунар је такође култно мјесто, а његово загађење се традиционално сматра великим гријехом. "Чистота" воде је такође неизоставно обиљежје у култури и обичајима нашег народа, као и љековите траве и природа уопште. Традиционални однос према природи у вјеровањима, обичајима и начину живота словенских народа, не представља идеализовање прошлости, него исконско поштовање према животној средини, засновано на првенствено искуственим и традиционалним знањима, која се преносе са кољена на кољено (с генерације на генерацију). Наравно, традиционалне вриједности су

⁹⁷ Бранковић, Србобран; *Екологија и криза*, Стилос, Нови Сад, 1998. год. стр. 341-343.

достојне поштовања, посебно уколико се укомпонују у научна сазнања и друштвени прогрес. Пракса показује, у безброј примјера, да су тамо гдје је остварена веза између традиције медији успјешно преносили ставове и успостављали или ревитализирали вриједности исконског, аутентичног заштитарског односа према животној средини.

Вриједности су најчешће идеали који осмишљавају наш живот и представљају оријентире понашања који прожимају цјелокупну културу и наша дјеловања. Оне су обично вишеслојне и сложене, динамичне и друштвено условљене и учествују у конструисању и реконструисању друштвености, али не као статичке него као динамичке творевине. Вриједности су, дакле, чувари континуитета традиције, али и синтетички израз друштвених промјена односно водичи у процесима трансформације и транзиције. Као културне творевине, вриједности нису само пуки феномени друштвене структуре, али ни одлучујуће детерминанте промјена него, прије орјентациони моменти друштвених актера у акцији. Уношењем вриједносне димензије у истраживање, човјек се проучава као самосвјесно, активно, актерско идентитетско биће. Разматрајући вриједносне оријентације и њихов утицај на еколошку свијест, долазе до закључка да еколошка оријентација у контексту еколошке свијести чини специфичан вриједносни скуп увјерења, мишљења и перцепција које утичу на понашање појединаца или група. То је, дакле, вриједносна оријентација која продукује еколошке оквире понашања. „Еколошке вриједности су такве вриједности које су својим акционим значењем усмјерене успостављању равнотеже између културе и природе, односно човјекових и природних система. Пројцирање еколошких вриједности на социјалну заједницу можемо назвати еколошком оријентацијом“.⁹⁸ Већ је раније речено да еколошка свијест садржи у себи: теоријску, вриједносну, социјалну, историјску, политичку и субјективну, односно актерску димензију, која представља потенцијални, историјски набој радикалне промјене свијета набоље или свијести о будућем заједништву. Према неким схватањима, сазнајна, емоционална и вољна компонента еколошке свијести чине заправо унутрашњу, психичку компоненту свијести.

⁹⁸ Цифрић Иван, Чулиг Бранко; *Еколошка свијест младих*, Центар за друштвене дјелатности, Загреб, 1987. год. стр. 22-23.

У оквиру сазнајне или когнитивне димензије свијести треба разликовати знања која су систематичнија и трајнија од информација за које неки теоретичари тврде да су због своје фрагментације краткотрајније у памћењу. На другој страни, теоретичари наглашавају теоријске димензије као мишљења научника или експерата, али инсистирају и на практичној или емпиријској, па и масмедијској, здраворазумској или лаичкој димензији еколошке свијести. У сваком случају, вриједносна компонента еколошке свијести, било да потиче из породице или друштва, било да се стиче на основу темељних знања или информација пренесених масовним медијима, има велики значај у рјешавању или превентивном дјеловању у рјешавању локалних и глобалних еколошких криза.

Све су израженије теорије да је еколошка криза посљедица кризе материјалистички схваћених вриједности, односно потрошачког друштва, што наводи на закључак: да се еколошки проблеми могу рјешавати једино, ако се схвате као културни, односно цивилизацијски проблеми, или посљедица нецивилзацијског понашања човјечанства. Неки теоретичари тврде да вриједносна димензија подразумијева културу, култивацију или васпитање и стил живота, док знање, према њиховом тумачењу, представља информације и умијеће (вјештине), односно, образовање и социјализацију. Вриједности се схватају као посредници између културе, односно друштва и природе, јер у различитим културама постоје различити системи вриједности, који утичу на различита понашања човјека и његов однос према природи, односно животној средини. У том посредовању, посебну улогу има схватање технике која је незаобилазна у свим социолошко-еколошким оријентацијама.

Вриједности нису исто што и вриједносне оријентације, које имају двоструко значење. Под вриједносним оријентацијама се подразумијева стицање вриједности које су још у процесу формирања, за које је особа појачано осјетљива (сензибилна) и које све више почињу да утичу на вредновање одређених искуствених садржаја. Према другом значењу, вриједносне оријентације, наводи Коковић, оне су вриједности које су ушле у фазу генерализације и постале водеће животне оријентације и које почињу да се испољавају и у доменама у којим су друге вриједности биле доминантне.

Социолози најчешће наводе четири вриједносне оријентације у еколошкој свијести: *антропоцентризам, техницизам, натурализам и екологизам*. Као

вриједносни систем антропоцентризам почива на претпоставци да је човјеково исконско право да потчињава и искориштава природу према својим потребама и својој вољи. Према антропоцентричном схватању природа је дивља и пријети опстанку човјека и зато се мора свакодневно потчињавати и кротити, да би служила човјеку, не само као станиште и извор хране, него и за задовољавање свих осталих човјевих потреба. Човјек, као најразвијеније биће на планети Земљи, има право да одлучује о својој, али и судбини цјелокупног биљног и животињског свијета и природним богатствима која му стоје на располагању. Човјек је господар природе, тврдио је Декарт, а данас велики број теоретичара на тој премиси тврде да човјек, не само да контролише природу, него и најразвијеније технологије, и на тај начин спречава потенцијалне катастрофе и надмоћ природе. Антропоцентризам се, у најкраћем, темељи на сцијентистичко-техничком оптимизму, заснованом на вјери у свемоћ науке и технике. При том се велича „хуманизација природе“, а заборавља натурализација човјека. Колико је наивно и неоправдано тврдити да су човјек и техника, односно технологије, свемоћни, довољно говоре догађаји око нас. Присјетимо се само хаварије у нуклеарној централи у Чернобилу или подизања борбене готовости војног, нуклеарног арсенала у САД, које је изазвало јато патака, јер су свемоћној техници изгледале као противнички авиони.⁹⁹ Тако банална чињеница могла је човјечанство увући у нуклеарни рат, а самим тим и нуклеарну катастрофу. Такође, свјedoци смо бројних природних катастрофа, (Цунами¹⁰⁰ у Азији, тајфуни и оркани у САД, поплаве и ниске температуре у Европи итд.), гдје човјек својом свемоћном техником није успио ни да алармира грађане о надоласећој опасности, а камоли да спречи катастрофу.

Насупрот антропоцентризму који у центар пажње и доминације над природом ставља човјека, техницизам¹⁰¹ је израз нескривеног техничко-

⁹⁹ Више у: Супек, Руди; *Ова једина земља*, Глобус, Загреб, 1989. године.

¹⁰⁰ „Цунами је у Индијском океану настао 26. децембра 2004. године као посљедица Суматранско-андаманског земљотреса. Усмртно је 275 хиљада људи и разорио обалу, нанијевши велике штете од Индонезије па све до Сомалије у Африци, што га чини једним од најсмртоносних природних катастрофа у модерној историји.“ www.wikipedia.org. 29/2/2008 8:34

¹⁰¹ „Уз растућу лезу индустријских грана, ни једна посебна технологија не може да буде третирана као активност затвореног система без утицаја у ширем контексту. Глобална околина не може се више сматрати будућим резервоаром способним да прихвати све нежељене

технолошког оптимизма. Ради се о вјеровању да је техника основица садашњости и будућности човјечанства. Ова вриједносна оријентација у својој основи има мегаломански технички експанзионизам и оптимизам, преточен у идеологију раста, карактеристичан за индустријско (потрошачко) друштво. При том се сматра да технички развој има много више позитивних него негативних страна и да доноси човјеку више комфора, уживања и благодети високог стандарда потрошачког друштва. Присталице техницизма сматрају да је једино техника у стању да осигура перспективу човјечанства и због тога човјек треба да све своје интелектуалне и физичке способности подреди незадрживом и бескрајном техничком прогресу. Као вриједносна реакција на антропоцентризам и техницизам у којим се инсистира на свемоћи човјека, односно технике, развио се вриједносни систем и теоретско опредјељење, натурализам у којем се инсистира на човјековом повратку природи. Према схватањима натуралиста, човјек је само једна од животињских врста и као такав мора се подвргавати законима природе, јер су закони природе јачи од човјекових жеља, потреба и намјера. Натуралисти у својој критици иду предалеко, чак до конзервативних агроромантичних традиција и теорија са приједлозима који су, неријетко, изван времена и простора, почев од одбацивања неких цивилизацијских тековина и техничког напретка до повратка на природни начин живота, сличан прединдустријском друштву, што је ретроградно и неприхватљиво.

У посљедње вријеме све је више теоретичара, заговорника екологизма који своје теорију и идеолошко упориште проналази у еколошкој политичкој теорији. „Екологизам схваћен као идеологија представља научну и политичку критику савремених политичких, економских и социјалних дешавања. При томе екологизам пружа рјешења за нов начин организовања модерних друштава....Он упућује на ново друштво, нови облик коегзистенције између природе и друштва у коме не доминира ни друштво ни природа. Такође, екологизам даје конкретан

природне продукције без деградације. Овај наш глобални систем је сада затворени систем и посебни производни систем само су његови подсистеми који не могу бити способни да функционишу без референтног, системског и подсистемског прилагођавања и то је примарни проблем“ (Blackburn, David; *Hutchinson Encyclopedia of Modern Tehnology*, Oxford, 1987. год.)

програм за политичку акцију како прећи из претходно описаног друштва у друштво нове коегзистенције природе и друштва¹⁰²

Ова вриједносна оријентација „помоћу екологије радикално критикује цивилизацију и друштво“¹⁰³ у циљу „одрживе и испуњавајуће егзистенције која претпоставља радикалну промјену нашег односа према природи и нашег начина друштвеног и политичког живота“¹⁰⁴ Умјесто редуccionистичке и дуалистичке слике свијета у којој су човјек и природа супростављени и одвојени, екологизам представља и претпоставља једну нову холистичку и партиципирајућу слику у којој се еколошка схватања, а самим тим и свијест, виде у органским, сложеним и динамичким међуодносима који укључују етичку и димензију развоја са становишта радикално нове еколошке етике. Екологизам као вриједносна оријентација заступа тезу о супростављености човјека, технике и природе која се огледа у неодговарајућим ставовима, понашању и активностима човјека према природном свијету. Резултат је еколошка криза као посљедица антропоцентричног приступа односно схватања да нехумана природа има једину вриједност а то је задовољавање човјекових потреба. Због тога се екологисти залажу за однос према цјелокупном животу и свим живим бићима као вриједностима које треба сачувати. То значи да је према њиховом схватању, природа изнад људских, економских, политичких, социјалних и других потреба односно да однос према природи треба да буде изнад логике профита. Овакво схватање представља пут ка остваривању једне динамичке и стабилне еколошке равнотеже, односно успостављање склада између човјека и природе. Залажући се за радикалну критику савременог индустријског друштва и технолошког напретка и радикалне промјене односа човјека према природи екологизам негира антропоцентризам а фаворизује екоцентризам. Циљ је омогућити људима да живе у хармонији са природом која претпоставља супростављање материјалистичко-индустријском друштву које нерационално загађује и искориштава природу. Тај пројектовани склад, као гаранција за будућност човјечанства, остварује се кроз постматеријалистичка

¹⁰² Надић, Дарко; *Екологизам и еколошке странке*, Службени гласник, Београд, 2007. год. стр. 14. и 15.

¹⁰³ Горц, Андре; *Екологија и политика*, Просвјета, Београд, 1982. стр.47. (цитриано по: Надић, Дарко; *Екологизам и еколошке странке*, Службени гласник, Београд, 2007. год.)

¹⁰⁴ Dobson, Andrew, *Green Political Thought*, 3rd edition, Routledge, London, 2005.god. p.2.

схватања и постиндустријске вриједности. Екологизам подразумијева холизам¹⁰⁵, одрживо друштво, децентрализацију, антииндустријализам и дубинску екологију која подразумијева да природни свијет има право да постоји независно од тога колико користи човјеку.

Упоредо са екологизмом егзистира још једна идеологија-енвајронментализам који се залаже за рјешавање еколошких проблема на начин који не подразумијева промјене садашњих вриједности и начина производње и потрошње него се у праксу уводе нове екотехнологије и индустрије које мање загађују, остварују рециклаже, користе се алтернативним горивима итд. Новим еколошким схватањима која су резултат развијања еколошке свијести, увиђају се границе раста и афирмише концепција еколошки одрживог развоја према којој човјечанство не би требало да брине о својој тренутној судбини, него и о генерацијам које долазе. У јавности су честе оцјене да екологисти, неријетко, претјерују у својим констатацијама, идејама и мјерама превазилажења еколошких проблема. Међутим, при томе се заборавља да опстанак човјечанства или људске врсте, долази у питање ако се не изгради један нови вриједносни систем, као дио еколошке свијести и основица за нови квалитетнији начин живота.

2.8. РЕЦЕСИЈА ЗАМКА ИЛИ ИЗАЗОВ ЗА ДЕФИНИСАЊЕ И СПРОВОЂЕЊЕ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ

Еколошка и економска криза, односно глобално отопљење и рецесија два су зла која пријете човјечанству и од људске врсте захтијевају да ургентно употребе све своје умне физичке способности, сва знања и вјештине у рјешавању проблема који не трпе одлагање. Пред човјечанством се налазе двије пошасте које захтијевају истовремену елиминацију мада је судећи према медијском приступу предност поново дата економском прагматизму и профиту, док ће екологија по свему судећи морати сачекати нека боља времена. Због

¹⁰⁵ Холизам је у екологију увео Фритјоф Капра на основу развоја модерне физике. Представља схватање према којем сваки дио на планети Земљи има смисла и сврху само у односу према другим дијеловима и цјелини, што чини јединство свих ствари и свих система, односно јединство свих бића која чине цјелину.

економског прагматизма у којем је важније спасавати топљење дионица и банковних рачуна него спријечити топљење леда на Арктику, стручњаци упозоравају да је свијету потребан „Еколошки New Dell“. Тиме се не подцјењује значај рецесије него подцртава снагу еколошке кризе која подједнако утиче на наше сутра, али и на ближу и даљу будућност.

Свједоци смо убрзаног развоја научне и технолошке основе људске цивилизације. Напредак је људску машту и илузију претворио у стварност, почев од информатичке виртуелне стварности, ласерске технологије, достигнућа у медицини и генетици, дигитализацији, пољопривреди, саобраћају и свим другим областима човјекове егзистенције. У том снажном развоју, човјек одавно размишља о „резервним стаништима и алтернативним планетама“ које су богате ресурсима. Развој људске цивилизације, која се граничи са футуризмом, није донио само корисна и епохална открића и рјешења, него је, нажалост, озбиљно угрозио и планету Земљу и човјеков опстанак на њој. Резултат је кулминирао у еколошкој и економској кризи, односно глобалном отопљењу и рецесији проблемима који су актуелизовали људско бити или не бити. Зато и не чуди примједба теоретичара Херберта Грула: „да је наше доба технички напредно, али мисаоно заостало“¹⁰⁶. Овим се алудира на све већу човјеку жељу да произведе што више материјалних богатстава, да би задовољио потребе које се граниче са похлепом, или је чак превазилазе. На другој страни, до човјекове свијести, очигледно, још није допрло сазнање куда га и гдје води неконтролисани технолошки развој и напредак. Тим прије што је човјечанство заборавило да су природни ресурси ограничени и да је својим мегаломанским жељама озбиљно угрозило властити опстанак и темеље цивилизације. У таквим околностима, развијање еколошке свијести представља кључни услов за рјешавање или превладавање еколошких, али и економских криза и спасавање планете Земље, која је, како је већ констатовано, угрожена човјековом дјелатношћу.

Без обзира на различите теоретске приступе и оријентације, јасно је да се нагомилани еколошки проблеми не могу рјешавати без развијене свијести која мора постати „својина“ сваког становника на нашој планети. Еколошка свијест је

¹⁰⁶ Више у: Грул, Херберт; *Једна планета је опљачкана; застрашујући биланс једне политике*, Просвјета, Београд, 1985. год.

основица за формирање јавног става, покретање ужих и ширих акција, односно притисака на власт, политичку јавност, центре економске и финансијске моћи, да би рјешавање еколошких проблема постало одређујуће друштва које је у досадашњој пракси углавном давало предност економији (профиту) у односу на екологију. Пошто се ради о глобалним проблемима, можемо безрезервно рећи да еколошко одређујуће мора постати одређујуће човјечанства.

Ако пођемо од марксистичке претпоставке да свијет не треба тумачити него мијењати¹⁰⁷, онда није тешко закључити да су масовни медији и еколошка свијест двије кључне полуге у рјешавању суштинског проблема човјечанства, његовог опстанка, који је изнад класних, идеолошких, националних и других подјела. Наравно отвара се дилема, хоће ли и ово питање као и Марксове теорије о економији, чекати стотине година да би му теорија и пракса дали сатисфакцију.

Свједоци смо све чешћих „хаварија“ на земаљској кугли које упозоравају човјечанство. Климатске промјене које човјек сам изазива постале су реалност, а последице нарушене природне равнотеже су свакодневно видљиве. Човјекова жеља да од природе узме што више враћа му се као бумеранг, узимајући људске жртве, уништавајући на огромним подручјима планете природне и техничке ресурсе. Сада више нема дилеме-планета Земља приближава се тренутку када ће пораст угљен-диоксида у атмосфери изазвати неповратне климатске промјене. Феномен „стаклене баште“, односно глобално загријавање дало је протеклих година за право онима који су тврдили да промјена климе, чији смо свједоци, није природни феномен, него се ради о „бумерангу“ који нам се враћа због човјекове охолости. Евидентно је да је ријеч о последицама индустријализације и техничких рјешења која на једној страни нуде комфоран живот у потрошачком друштву, а на другој неизвјесну будућност за човјечанство.

„Арктик без леда до 2040 године“-упозоравају готово деценију, водећи свјетски стручњаци. Ма колико њена порука била узнемиравајућа, утисак је да катаклизмичко предвиђање у медијима није добило запажен значај. Слична

¹⁰⁷ „Човјек својом сопственом активношћу омогућује, регулише и надзире своју размјену материје с природом. Према природној материји он сам иступа као природна сила. Он покреће природне снаге свога тела, руке и ноге, главу и шаку да би природну материју прилагодио себи у облику употребљивом за његов живот. Тиме што овим кретањем делује на природу изван себе и мијења је, он уједно мења своју сопствену природу” (Маркс, Карл; *Kanumал*, књига I, Култура, Београд, 1958. год. стр.138.)

ситуација присутна је и сада када се новински ступци или садржаји у електронским медијима пуне подацима о узроцима и посљедицама рецесије док се феномен глобалног отопљења као посљедица еколошке кризе која је далеко алармантнија готово занемарује. Самим тим изостаје и одговарајуће реаговање јавности која је више оптерећена конзумеризмом и оним шта ће се догодити сутра, док упозорења и предвиђање катастрофе, која може наступити за двије, три деценије, за сада остаје на нивоу научних и медијских спекулација. Сада је сасвим јасно да Западни свијет далеко више забрињава топљење банковних рачуна и крах индустрије као посљедица превеликог повјерења у виртуелни капитал, него топљење леда на Арктику које човјечанство озбиљно упозорава да је кренуло у суноврат.

„Амерички научници у Националном центру за истраживање атмосфере из Колорада тврде да је ниво леда на Арктику током посљедње три деценије знатно опао и да се човјечанство ближи крају без повратка“.¹⁰⁸ Катастрофа коју они предвиђају биће посљедица топљења леда, што ће широм планете изазвати раст нивоа мора између једног и шест метара. То ће, према тврдњама америчких научника, директно погодити десетине милиона становника у приобалним подручјима наше планете. “Мало је вјероватно да ћемо успјети да се вратимо на ниво од 1997. године када је почело сателитско праћење леда на Арктику. Било би нам потребно неколико хладних зима и љета за такво нешто, али то је немогуће због глобалног загријавања“.¹⁰⁹ Научници децидирано тврде и упозоравају да ће, до 2040. године, нестати леда око Канаде и Гренланда, а да ће се Арктик претворити у велику водену површину. У том случају, биљни и животињски свијет са овог подручја биће угрожен, посебно поларни медвједи и фоке. Ако се обистине предвиђања научника, због топљења леда доћи ће и до пада салинитета Атлантског океана који ће се почети дјелимично ледити током зиме. То ће успорити Голфску струју, што ће, опет, довести до нових климатских промјена и нових, за сада непредвидљивих посљедица. Раст нивоа мора од једног метра, неке дијелове земаљске кугле учиниће немогућим за живот и претвориће их у подводна острва. Приобална подручја Бангладеша, Индије, Индонезије, Филипина и друга

¹⁰⁸ Graphic news, јануар, 2007. год.

¹⁰⁹ Холанд, Марика; *Национални центар САД за истраживање атмосфере, Блиц*, 13. децембар, 2006.год.

подручја која имају ниско приобаље, биће суочена са новим миграцијама становништва. Ово, предвиђају оптимисти, неће бити трагично као што је то био случај са цунамијем који је однио на стотине хиљада људских живота, упркос постојању центара за праћење подводних активности и развијеним системима масовног и других облика комуницирања.¹¹⁰

Као пратећи феномен климатских промјена (катастрофа) друштвени проблеми и њихове последице су предвидљиви. Човјечанство очекују масовне сеобе, глад, епидемије, сукоби због воде, већи од садашњих сукоба због нафте и територија богатих ријетким металима, неопходним за савремену индустрију и технологију. „Угледни часопис „Сајенс“ („Наука“) анализирао је 928 научних радова, насумице изабраних, а који се односе на климатске промјене. Ни у једном није било оспоравања тезе да је глобално загријавање изазвано сагоријевањем фосилних енергената¹¹¹. Ову тезу потврдило је и 2500 водећих свјетских научника и експерата, у документу Уједињених нација под називом „Четврта процјена Међувладиног комитета о климатским промјенама“ (IPCC)¹¹², представљеног свјетској јавности почетком фебруара, 2007. године у Паризу. Научници и експерти из ове области само су потврдили досадашње тезе и извјештаје, који годинама упозоравају да би планета Земља, под теретом глобалног загријавања, могла постати значајно топлија што ће бити праћено јаким сушама на једној, и јаким кишама и олујама на другој страни. На такво стање човјечанство ће се хитно морати навихти. „Двије и по хиљаде стручњака је процијенило да ће у скорој будућности нестати области умјерене климе а са њима и огромне обрадиве површине. Тропска и пустињска зона ће се проширити, измијениће се циклус годишњих доба, изумријеће велики дио животињског свијета, а поремећени систем монсуна и других вјетрова изазваће незамисливу серију катастрофалних непогода (тајфуни, урагани, ниске температуре и други облици природних катастрофа чији смо свједоци).¹¹³ Професор Крис Рипли тврди да би се топлеење леда и други облици климатских промјена могли успорити једино смањењем

¹¹⁰ Geophysical research letters, www.kontra-punkt.info 20/2/2007 11:49

¹¹¹ *Политика*, Београд, 2. фебруар, 2007. год.

¹¹² *Intergovernmental Panel on Climate Change*

¹¹³ *Извјештај УН поднесен на међувладином комитету (панелу) за климу*, Париз, фебруар 2007. год. www.ipcc.ch 12/2/2007/ 14:20

штетних гасова у атмосфери, прије свега угљендиоксида, који је главни кривац за глобално загријавање и ефекат стаклене баште. “Можда је сад већ касно, јер је емисија угљендиоксида данас два пута већа него 2000-те”.¹¹⁴ Чека ли човјечанство отрежњење или крах? „Ми се сада налазимо у ситуацији алкохоличара, који признаје да има проблем. Дакле, налазимо се на самом почетку рјешавања проблема“.¹¹⁵

Четврта процјена Међувладиног комитета о климатским промјенама (IPCC)¹¹⁶, резултат је консензуса неколико хиљада научника и експерата који о климатским промјенама имају различита мишљења и ставове, често дијаметрално супротстављене. Због тога је најновији докуменат о климатским промјенама резултат свеобухватне дебате о сваком параграфу. У завршни Париски докуменат због тога су ушли само они детаљи, то јест ставови о којима је постигнут научни консензус. Оно што није забиљежено у медијима није се ни догодило, тврде савремени комуниколози. Докуменат УН о климатским промјенама дио медија је објавио, дио игнорисао, а неки су га унапријед оцијенили као конзервативан.¹¹⁷ Не улазећи у разлоге овако ригидних оцјена ваља подсјетити на суштину поруке „Четврте процјене међувладиног комитета о климатским промјенама“ Уједињених нација, која се своди на већ познату констатацију, да је врло вјероватно, вјештачки изазван пораст гасова, који изазивају ефекат стакленика у атмосфери, у највећој мјери допринио порасту повећања температуре од средине 20. вијека.¹¹⁸ Сличне констатације, уобличене у значајне документе,¹¹⁹ изречене су и у Кјоту прије једну деценију, када су се у овом јапанском граду окупили лидери 160 земаља и

¹¹⁴ Рипли, Крис; *АПП*, децембар, Лондон, 2006. год.

¹¹⁵ Кокс, Питер; *Exeter Univerzitet UK*, IPCC, Лондон, 2007. год

¹¹⁶ *Intergovernmental Panel on Climate Change*

¹¹⁷ „То је врло конзервативан документ и то је оно што га чини страшним” (Rahmstorf, Stefan; *Обзервер*, фебруар, 2007. год.)

¹¹⁸ „Документ истиче да је 12 од посљедњих 13 година су најтоплије од како су почела метеоролошка мјерења, температуре океанских вода су порасле у дубини од најмање три километра од површине, ледници и остали сњижни покривачи су смањени на обје стране земљине полулопте, ниво свјетских океана и мора свакодневно расте за два милиметра годишње, хладни дани и ноћни мразеви су постали рјеђи док су дневне и ноћне врућине као и врели топлотни таласи све чешћи”. (*Извјештај УН поднесен на Међувладиног комитету (панелу) за климу*, Париз, фебруар, 2007. год.)

¹¹⁹ *Оквирна конвенција УН о промјени климе*, Њујорк, 3. мај, 1992. год.

постигли договор да је неопходно зауставити емисију штетних гасова и сјечу тропских шума које су дефинисане као плућа планете Земље. На састанку у Кјоту, најнеразвијеније земље, које су због застарјеле технологије, истовремено и највећи загађивачи, договориле су смањење емисије штетних гасова за 5,2 одсто до 2008 односно, 2012. године. Циљ је био да се на ниво од 1990. године смањи емисија шест главних гасова који изазивају ефекат стаклене баште. „Најразвијенија земља и најјача индустријска сила, Америка (САД), уједно и највећи загађивач, никада није ратификовала овај споразум, уз образложење Бијеле куће да би смањење емисије штетних гасова изазвало несагледиве економске губитке њених индустријских гиганата.¹²⁰

Слична теза је поновљена и на Самиту у Давосу, 2006. године, гдје је прихватање еколошких стандарда за САД оцијењено као „облачење луђачке кошуље“. Сједињене Америчке Државе троше 25 одсто фосилних горива у свијету, иако њихово становништво представља свега пет одсто свјетске популације. Споразум из Кјота нису испоштовале ни индустријски гиганти какви су Кина и Индија. Америчко игнорисање Споразума из Кјота и кинеско-индијско непоштовање, може ићи у два правца. Прво, могуће је даље погоршање еколошких услова на Земљи. Други резултат, може проистећи због кинеског привредног чуда повезаног са загађивањем природне средине и повећаном потрошњом необновљивих сировина те напрасним америчким освјешћивањем и бригом када други почну угрожавати природну средину. „Како ће САД реаговати када за 25 година постану жртвом промјене климе, примјерице све већег броја и све јачих урагана и када за те промјене и сигурносне ризике открију узрочника у кинеском и индијском привредном расту“.¹²¹

Дакле, борба против глобалног отопљења као тренутно најактуелнијег проблема који је неоправдано потиснула рецесија препуштена је великим свјетским компанијама, посебно оним из САД које између профита и екологије бирају профит. Ако прихватимо став да америчко друштво почива на три стуба: финансијском капиталу, индустријским корпорацијама и мултинационалним медијским компанијама, онда улазимо у „врзино коло“ међусобног прожимања

¹²⁰ Чавошки, Александра; *Кјото протокол у светлу учесталих еколошких катастрофа*, www.londem.org 21/3/2010/ 10:30

¹²¹ Радермахер, Франц; *Равнотежа или разарање*, Глобус, Загреб, 2007. год. стр. 203.

утицаја капитала и медија, а самим тим на њихову улогу у формирању еколошке свијести на појединачном и глобалном нивоу. Потрошња фосилних горива, односно улога човјека у промјени климе је 90 одстотна. Та чињеница забрињава, али истовремено и охрабрује јер: „Гдје расту проблеми расте и оно што избавља“.¹²²

Климатске промјене, чији смо свједоци, као последица стаклене баште која изазива глобално отопљење, само су дио еколошких проблема са којима се суочава човјечанство. Исцрпљивање природних, необновљивих ресурса, развој прљавих технологија, индустријализација, експлоатација природе и човјека односно неразвијених и земаља у развоју, демографска експлозија, ратови, раст саобраћајних средстава која загађују човјекову околину, бука са озбиљним последицама за здравље људи, само су дио „пакета недаћа“ које угрожавају савремену цивилизацију, озбиљно пријетећи биљним и животињским врстама, али и човјеку као друштвеном бићу и саставном дијелу природе. „Стање је несумњиво алармантно и због чињенице да је уз низ вјештачки изазваних неравнотежа, човјек пореметио и равнотежу између свога начина живота и природе. Угрожавајући природну околину човјек угрожава и свој опстанак“.¹²³

Рецесија је само "бенигни" новчани еквивалент опасности. Ма да се стално говори о томе да су повремене кризе представљају уобичајену цикличну појаву у економији јасно је да тренутна криза (која траје пола деценије) није изазвана само погрешним финансијским трансакцијама и недостацима неолибералне доктрине односно превеликом дерегулацијом у економији. Узроци или њихов дио се могу тражити и у достизању еколошких граница раста и помањкању различитих ресурса од којих је најважнији недостатак енергије. Осим опасности које су последица глобалног загријавања и климатских промјена и сталним увећањем осталих штетних утицаја, људска цивилизација се суочава са још једним изазовом-недостатком енергије потребне за функционисање човјечанства по „досадашњем обрасцу“. Од укупних свјетских потреба за енергијом, необновиљиви извори намирују 82 одсто укупне потрошње при чему предњаче нафта и угаљ са 32 односно 26 одсто, плин 21 одсто и нуклеарна енергија 3 одсто. Остатак намирују

¹²² Више у: Радермахер Франц; *Равнотежа или разарање*, Глобус, Загреб, 2007. год.

¹²³ Супек, Руди; *Ова једина планета Земља*, Глобус, Загреб, 1978. стр. 21.

обновљиви извори од чега биомаса 13, велике хидроелектране 3 и нови обновљиви извори 2,4 одсто укупне потрошње. Поред тога евидентан је пораст потрошње угља у вријеме великих кампања да би се зауставило стварање стакленичких гасова, иако се зна да је он главни узрочник, што отвара нова питања и дилеме.

За разлику од досадашњих економских криза, када се за њено елиминисање и излазак у економски напредно друштво, могло рачунати на обиље јефтине енергије и осталих ресурса као и стабилан глобални екосистем који је својим механизмима успијевао амортизовати све негативне утицаје човјека на његову околину. У актуелној економској кризи и рецесији управо ти фактори постају лимитирајући фактор и сви су изгледи да постану доминантан узрок будућих, све учесталијих глобалних економских падова и у најбољем случају посртања.

Проблем са којим се морају суочити мале економије представља садашњи економски систем који све учеснике у економској утакмици тјера да буду временски ефикаснији и да напуштају радноинтензивне начине производње и пружања услуга, а да се што више усмјере на високе технологије, укрупњавања, централизацију... Чак и када би могле, економије типа Босне и Херцеговине, се тешко могу укључити у утакмицу која им се нуди. Технолошка заосталост, необразована радна снага, губитак досадашњих тржишта само су једна страна медаље, посто нови економски модел захтијева још већу потрошњу енергије и осталих природних ресурса што аутоматски утиче на даљње разарање екосистема.

„Ако прихватимо дефиницију човјека као бића које, дјелујући на околину, присваја и мијења ту исту околину, да би створио боље услове за своје постојање, онда у овом трочланом односу човјек-дјеловање-природа, све три категорије су дошле у опасну кризу“, упозорио је далеке 1972. године, социолог Руди Супек. Још тада, у југословенској социолошкој мисли, уочен је проблем да човјек као врста показује изразиту неравнотежу у погледу своје биолошке репродукције и да, као биће које дјелује, долази до самих граница своје индустријске дјелатности, безобзирно експлоатишући своју околину. Тако је човјек ставио у питање своје властито постојање. Већина социолога, антрополога, биолога или еколога, “еколошку кризу“, са којом се друштво све више суочава, изједначују са „кризом цивилизације“. Криза се, по њима, заправо односи на човјека, односно његову егзистенцију (битисање), почев од начина размножавања, производње у

индустијском друштву које генерише потрошњу необновљивих природних ресурса, а која је, опет, повезана са прекомјерном потрошњом и расипањем. Све ово изазива уништавање цјелокупног природног станишта, односно основних услова живота на земљи, подривајући темеље цивилизације. „Никакво могуће рјешење, за савремену еколошку кризу није могуће ако не дође до радикалних реформи људског друштва, јер је и сама “еколошка криза“ само одраз дубље друштвене кризе човјека, његовог начина производње, његовог односа према властитим условима живота“.¹²⁴ Рецесија то најбоље потврђује јер су са њеним почетком из пажње јавности нестали еколошка криза и проблематика стварања одрживог друштва. Ствар је компликованија због чињенице да се свјетска економска криза покушава ријешити према „стандардном неолибералном концепту“ односно подстицању и повећању потрошње. Због таквог концепта рјешавања економске кризе губе се сваке наде за ублажавање еколошке кризе. Осим смањења интереса за проблематику заштите животне средине повучена су и планирана средства за еколошке пројекте као и технолошке иновације за друштво одрживог развоја. Ради ли се о недостатку етичких норми или одсуству еколошке али и економске свијести, када бројна упозорења нису довољно допрла до људског ума. Човјек, који је ушао у трећи миленијум, у ново информатичко доба и виртуелну стварност, као да не схвата или не жели да прихвати, односно да се суочи са свим изазовима које му намеће ново вријеме. Избор између одрживог, равномјерног развоја човјечанства и тоталне економске неравнотеже, као последице трке за профитом, као да не брине богати дио човјечанства које броји мање од 20 одсто свјетске популације, али зато троши више од 80 одсто свјетских богатстава.

Махатма Ганди¹²⁵ је давно упозорио да Земља производи довољно да би задовољила потребе сваког људског бића на планети, али недовољно да би задовољила и њихову похлепу. Осјећај надмоћности над природном средином озбиљно је крајем двадесетог вијека и почетком трећег миленијума, доведен у

¹²⁴ Ibid. стр. 22.

¹²⁵ Своје економске идеје Ганди заснива на принципу *астеја или забрани крађе*. Крајом сматра свако посједовање које је веће од онога што нам је неопходно за непосредно одржање живота. Свако власништво треба схватити као управу над повјереном имовином која је привремена и припада заједници. (*Политичка енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1975. год. стр. 292.)

питање. „Све шири јаз између човјека и природе, његова физичка изолација и друштвено одјељивање од природе, само је посљедица традиционалног концепта напретка, јер је напредак у свјетском развоју довео до процеса недиференцијалног раста који се темељи на човјековом погрешном мишљењу да је механизам одржавања природе неисцрпан. Кризе данашњице заправо је изазвао сам човјек, а разликује се од претходних у томе што се с њима човјек може суочити“.¹²⁶

Као један од облика суочавања са економском кризом и рецесијом, заговорници стварања еколошки одрживог друштва предлажу концепт под називом „Green New Deal“ (зелени њу дил или нова зелена обнова). Према овом концепту рјешавање економске кризе и великог проблема раста незапослености могуће је остварити усмјеравањем јавних и подстицањем приватних инвестиција у зелене индустрије и остале зелене послове који се баве обновљивим изворима енергије и енергетском ефикасношћу у сваком погледу од транспорта до свакодневног живота грађана. Концептом „еколошког њу дила“ настоји се напустити неолиберални концепт рјешавања економске кризе заснован на повећању потрошње. Умјесто њега нуди се нови модел улагања у радноинтензивну индустрију обновљивих извора енергије, којим се истовремено рјешава и енергетска и еколошка и економска криза. Осим тога ова концепција заговара економски модел који омогућава прелазак на „нулту стопу“ даљњег економског раста па чак и негативне стопе раста уз истовремено повећање квалитета живота који у овом концепту није нужно везан за стандард и посједовање материјалних добара. „Зелени њу дил“ нуди и корјените промјене саме организације друштва и човјековог односа према природи који би требало умјесто техноцентричног да постане екоцентрични. У најкраћем, достадашњи став да не постоје границе раста и да ће наука и технологија знати ријешити сваки проблем који се појави као препрека таквом расту неопходно је замијенити са екоцентричним погледом који увиђа погрешност материјализма. Док техноцентризам наглашава раст екоцентризам заговара развој. Чињеница је да постоје и научна и технолошка рјешења која би могла помоћи у рјешавању економских и еколошких проблема, али главну препреку у стварању трајно

¹²⁶ Месаровић Михајло, Пестел Едуард: *Човјечанство на раскришћу*, Стварност, Загреб, 1975. год. стр. 125.

одрживог друштва представља управо у људима дубоко усађен погрешан однос према природи. Спорост у њиховом рјешавању може довести до нових економско-еколошких посљедица, али и до друштвеног колапса који би погодовао новим фундаментализмима, екстремизмима и национализмима. Због тога је пред људском цивилизацијом задатак да приликом рјешавања економске кризе прихвати и „еколошке мудрости“ и ставове као принципе понашања и тако избјегне досадашње грешке. Док се политичари у Европској унији и свијету споре да ли да велики загађивачи на аукцијама откупљују „своје право“ на испуштање угљендиоксида или се деценијама не могу договорити о Кјото протоколу, економска криза је у рекордном року погасила димњаке бројних фабрика које су неконтролисано испуштале угљендиоксид стварајући ефекат стаклене баште. Рецесија се дакле, неочекивано и досљедно побринула за успостављање равнотеже, још једном доказујући човјечанству да су законитости екологије и економије неодвојиве.

2.9. ОДРЖИВИ РАЗВОЈ, КВАЛИТЕТ ЖИВОТА И ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА

Одрживи развој је релативно нов појам мада се о одрживости и одрживом развоју корјени налазе у дјелима класичне економије односно у раним, покушајима да се одговори на питање; каква је перспектива људског друштва. Смит, Рикардо а поготову Малтус трагају за одговором на питања везана за ограничење природних ресурса, прије свега земљишта, затим посљедицама демографског раста, те опадајућих приноса у производњи. У раној фази економске науке јавила се теза о неминовности дугорочног стационараног стања без економског и демографског раста, односно да је могућ једино нулти раст привреде и друштва.

Неокласична теорија раста настала у 20-том вијеку негира ову тезу а питање исцрпљивања природних ресурса губи значај. Период послје Другог свјетског рата или доба пантехнолошког оптимизма заснива се на вјеровању у неограничене могућности научно-технолошког напретка. Тек 70-их година двадесетог вијека човјечанство постаје свјесно дотадашњих заблуда економског развоја базираног на повећању друштвеног производа и дохотка по становнику без

уважавања осталих друштвених циљева, првенствено здравствене и еколошке заштите становника. Дакле, живот је условио да се прихвате тезе из ране фазе развоја економске и социолошке мисли, када се дошло до закључка да; „динамичан раст економије без заштите природних добара и на рачун будућих генерација није еколошки прихватљив а ни економски и социјално оправдан“¹²⁷. Развој савремене цивилизације дао је за право многим теоретичарима који су упозоравали да напредак подразумијева и извјесне губитке и регресију.

„Брз научно-технолошки развој и антропоцентрички поглед на свијет условио је поред осталих узрока и профитерски индустријализам и ирационалну патолошку потрошњу доводећи до квантитативног раста, али и до угрожавања животне средине“¹²⁸. Та чињеница је условила да се све више научника и стручњака залаже за побољшање квалитета људског живота умјесто нерационалног нагомилавања материјалних добара. Све је више заговорника за проналажење модела развоја који би уважавао све елементе који одређују квалитет живота, а да при том убрзано не исцрпљују необновљиве природне ресурсе, јер је квантитативни напредак неразборит и деструктиван и неминовно конфронтира људе са природном средином што узрокује девастацију природних услова и трагично нарушава биолошку и духовну равнотежу човјека. Квантитативни појам прогреса отвара суштинску моралну дилему а то је „тежња да се само за себе, своју друштвену групу и своју земљу приграби што више материјалних добара и моћи....Коначно, ако би цио свет прихватио концепт прогреса схваћен на овај начин, отвара се дилема да ли сви људи на планети имају права да теже нивоу богатства и удобности који је достигнут у развијеним земљама или ће се јаз између развијених и неразвијених све више ширити“¹²⁹.

Концепција квантитативног економског раста сажета у слоган „више је боље“ довела је до побољшања животног стандарда, мјереног економским параметрима, али је такође повећала и ризике човјековог опстанка. Умјесто квалитета живота, чији је циљ срећа и слобода човјека, квантитативни раст производње је човјечанству поставио нову дилему; одрживи развој као услов опстанка или неконтролисани развој, који води ка самоуништењу. У овој реченици

¹²⁷ Ђукић Петар, Павловски Миле; *Екологија и друштво*, Екоцентар, Београд, 1999. стр. 92.

¹²⁸ Печујлић, Мирослав; *Савремена социологија*, „Службени лист“ Београд, 1991. год. стр.119.

¹²⁹ Марковић, Михаило; *Етички проблеми науке*, Гледишта, Београд, 1988. год. стр. 181-183.

се крије одговор на питање: Зашто економска активност мора бити одржива? Прво, постоје јаки морални разлози да данашња генерација остави потомству бар подједнаке шансе за развој, односно да планета Земља не смије бити угрожена од садашње генерације и друго, фундаментални принцип моралне правде садржан је у подједнаком праву сваког човјека на најшире основне слободе које не противрјече слободи других. Право садашње генерације на искоришћавање ресурса и животне средине не смије угрозити исто такво право генерацијама које долазе.

Појам одрживог развоја проистиче из обимних научних анализа Римског клуба као и напора ОУН да пронађе адекватан модел развоја „по мјери човјечанства“ који би помирио и друштвене услове живота. Тек 1987. године Свјетска комисија за природну средину и развој (Брунтландова комисија¹³⁰) у свом извјештају симболичког назива „Наша заједничка будућност“ одређује појам одрживи развој као „развој који обезбјеђује задовољавање потреба садашње генерације без угрожавања потреба будућих генерација“. У извјештају су доминантна два питања: прво, како за будуће генерације обезбиједити услове који неће бити гори од услова у којим тренутно живимо и друго, како обезбиједити развој неразвијених земаља у развоју у условима када се због погоршања еколошке ситуације уводе све оштрији стандарди и процедуре у привреди. Из ова два питања произашло је мноштво нових теорија почев од граница раста, равнотеже или разарања, а све у циљу да се не наруше потребе будућих генерација. Концепт одрживог развоја се базира на међугенерациској правди која подразумијева читаву лепезу активности садашњих генерација у корист својих потомака. Одрживи развој дакле, подразумијева развој који се не суочава само са садашњошћу него је првенствено окренут у будућност.

„Идеја одрживог развоја има три основна полазишта; прво, људска бића имају право на здрав и продуктиван живот у хармонији са природом, друго, државе имају суверено право да користе природна богатства сходно својој концепцији развоја, али на начин да тиме не штете животној средини других земаља и треће, ради бољег рјешавања еколошких проблема неопходна је

¹³⁰ Бивша норвешка премијерка Гро Харлем Брунтланд сматра се пиониром концепта одрживог развоја. (Brundtland Report, United Nations, www.acc.mmu.uk 22/10/2012 11:45)

међународна сарадња. Прокламовање интергенерацијске једнакости подразумијева заправо, баланс између могућности задовољавања потреба и развоја садашњих и будућих генерација, право за здрав и продуктиван живот у хармонији са природом и право на развој¹³¹. Одрживи развој стога подразумијева усклађивање економског, еколошког, политичког и културног развоја односно проналажење баланса између привредног развоја и унапређења животне средине. Одрживи развој као модел људског понашања које води ка успостављању социјалног и економског програма са еколошким законитостима, претпоставља остварење вишег квалитета живота. Заправо индикатори одрживог развоја сврстани су у неколико група које су готово идентичне са показатељима квалитета живота.

Социјални индикатори одрживог развоја указују на социјалну правду, здравље, образовање, становање, безбједносне и популационе промјене. Економски индикатори се односе на економску структуру, производњу и потрошњу док институционални обухватају сет индикатора који се односе на укључивање животне средине и развоја у доношењу одлука на потенцијални научни кадар за остваривање одрживог развоја, националне механизме и међународну сарадњу на изградњи капацитета земаља у развоју (међународни институционални споразуми, међународне законске институције и механизме, информисање у функцији доношења одлука и јачање улоге значајних друштвених група, итд.) Индикатори животне средине односе се на атмосферу, земљиште, океане, мора и приобаља, воде, биодиверзитет.¹³²

„Да би се ови индикатори примијенили у пракси неопходна је промјена свијести односно вриједносних система и усвајање моралних начела која подразумијевају: достојанство и аутономију личности, толеранцију, одговорност, саосјећање и пажњу, морално образовање за дјецу и младе, разумност, спремност на мијењање етичких принципа и вриједности у контексту текуће стварности очекивања будућих промјена“.¹³³

¹³¹ Милтојевић, Весна; *Одрживи развој и квалитет живота, Теме-часопис за друштвене науке*, Универзитет у Нишу, Ниш, 2006. год. стр. 437.

¹³² Indicatorss of Sustainable Development; Guidelines and Methodologies 2001. god. United Nations Commission on Sustaninable Development

¹³³ Курц Пол и други; *Хуманистички манифест-Позив на нови планетарни хуманизам*, Филип Вишњић, Београд, 2000. год. стр. 29-33.

У свакодневној комуникацији све се чешће у различитим контекстима расправља о квалитету живота, који, утисак је, подједнако представља конкретан и имагинаран термин. „Поставља се питање има ли уопште нечег што није квалитет живота? Све је ту: ваздух који удишемо, вода коју пијемо, пејзаж који нас окружује, непријатељска или братска средина, услови превоза, становања, разједињена или тиранска породица, ауторитарна школа без маште“.¹³⁴ Иако су о овој теми написане хиљаде књига и одржано вишеструко више симпозијума и научних сусрета, квалитет живота није добио јасно одређење у погледу садржаја и обима. Могло би се рећи да је прије ријеч о широкој лепези најразличитијих проблема, од људске егзистенције и среће, до проблема стандарда, рада и радних простора, мјеста становања, јавног превоза, одмора и доколице и све важнијег животног питања човјечанства квалитета животне средине. Сада је и широкој јавности постало јасно да без промјене „културне матрице“, односно нивоа информисаности, едуковања, примјене иновација и подстицања мотивација у циљу промјена начина и стила живота који се, између осталог, односи и на производњу, али и на потрошњу дакле на укупни квалитет живота, неће бити сигурне будућности за човјечанство.

Све је заступљенија теза да „много не значи и добро“, односно да је неопходно између квантитета и квалитета изабрати квалитет. „По постматеријалистичком схватању вриједности, умјесто квантитета на значају добија квалитет, јер боље је мање, а квалитетније, него више, а опасније. Међутим овај помак је могућ само као посљедица друштвеног тј. постиндустријског развоја.“¹³⁵ Иван Цифрић овај проблем посматра кроз еколошку призму: „Та тенденција ка постиндустријализму у којој се уобличава концепција квалитативног развоја, води не само ка промјени друштвених односа него и вриједносних парадигми“.¹³⁶ Једна од кључних одредница модерне парадигме јесте квалитет, а еколошке парадигме квалитет. И то не било какав квалитет, него свеукупни квалитет човјековог живота. Отуда и није чудно што се од 1960-те године све чешће употребљава термин „квалитет живота“, као посљедица

¹³⁴ Лангран, Пол; *Увод у перманентно образовање*, БИГЗ, Београд, 1976. год. стр. 140.

¹³⁵ Милардовић, Анђелко; *Еколошки алтернативни интереси*, Загреб, 1988. год. стр. 95.

¹³⁶ Више у: Цифрић, Иван; *Демократизација или монополи у еколошкој политици, Екологија и криза*, Нови Сад, 1989. год.

схватања да је дошло до озбиљног нарушавања еколошке равнотеже у широким размјерама, а не само због повећања животног стандарда у индустријски најразвијенијим земљама. То значи да је човјечанство схватило да је унапређење квалитета животне средине постало значајна претпоставка и компонента побољшања квалитета живота.

Под човјековом средином се подразумејева његова природна и друштвена средина. Квалитет човјекове природне средине не обухвата само њену заштиту од деградације него и изграђивање квалитета живота у новим условима технолошког развоја. „Квалитет човјекове друштвене средине обухвата услове рада, становања и комуницирања, проблем пренасељености, интензивну култивацију цијелих предјела итд. На тај начин се обезбјеђује не само биолошки опстанак човјека него и његова афирмација као свјесног, стваралачког, вриједносног и слободног бића“.¹³⁷ Бројни теоретичари су се бавили проблемом квалитета живота. Њихова истраживања се углавном свде на четири димензије квалитета живота; социјално благостање, сигурност, слободу и самореализацију или индивидуализацију. Сваку од ових димензија, прате скупине индикатора, било субјективне, било објективне природе. Најчешћи показатељи социјалног благостања односе се на квалитет исхране, становања, услова рада, задовољавање образовних и културних потреба, здравља, одмора, рекреације, итд. Неки теоретичари овим показатељима прикључују еколошке услове стамбене околине, други наглашавају индекс еколошке угрожености у мјесту боравка или на радном мјесту, док трећи констатују да још није прецизно дефинисано који елементи улазе у такозвани квалитет околине или прецизније, који су елементи околине релевантни. У литератури, о квалитету живота се најприје почело расправљати у оквиру дебата о животног стандарду, да би убрзо потом расправе биле проширене и на проблематику животне средине која чини значајан у неким облицима и најзначајнији дио квалитета живота. Наиме, у бившем социјалистичком, али исто тако и у капиталистичком систему, у пракси је потврђено да економски развој, а самим тим и пораст дохотка, не води нужно до повећања квалитета животног стандарда. То је био разлог за темељитије и пажљивије проучавање квалитативне

¹³⁷ Марковић Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1992. год. стр. 112.

стране људске егзистенције. „Расправе о квалитету живота почеле су почетком шездесетих година прошлог вијека, када је дошло до драстичног нарушавања еколошке равнотеже и када су индустријски најразвијеније и најбогатије земље увидјеле да пораст индустријске производње и технолошког развоја не доноси само позитивне ефекте него изазива и негативне посљедице“.¹³⁸ Квалитет живота се одређује на основу „материјалних добара која се исказују као лични и друштвени стандард и квалитета средине у којој људи живе, раде и одмарају се“ сматра Милутин Љешовић¹³⁹ док Јожа Горичар наводи три цјелине индикатора квалитета живота: природну средину, друштвену средину и индивидуалне особениости. „Чиста природна средина је један од првих услова за одговарајући квалитет живота... отуда материјално благостање и потрошачка моћ нису ни једини ни главни разлог високог квалитета живота“.¹⁴⁰ Појам квалитет живота оријетисан је, прије свега, на оцјену степена задовољавања таквих потреба које се могу директно квантитативно мјерити. Ту је прије свега ријеч о показатељима садржаја рада и доколице, задовољства радом и доколицом, нивоа комфора у раду и свакодневном животу, квалитету исхране и условима спремања хране, животној средини и степену њене загађености. Социолози, еколози, демографи и други сматрају да квалитет живота одређује и квалитет функционисања социјалних институција, квалитет информисања, образовања и задовољавања потреба у свим облицима стваралаштва и знања до развијања потреба за самопоштовањем, развитком и самореализацијом личности. „Квалитет живота се не подстиче новим повећањем обима производње већ само његовим остваривањем у свакодневном животу у функцији аутентичних потреба“.¹⁴¹

Разумљиво је да су се теорије о квалитету живота повећале у последње вријеме, јер је „број ставки“ које га дефинишу повећан. Промијењени су и друштвено политички системи, а самим тим отворена и могућност анализирања „онога што се до скоро није смјело анализирати“, доступност информација је

¹³⁸ Берковић, Ева; *Основна питања животне средине*, Економска мисао, Београд, 1/1981. год. стр. 38.

¹³⁹ Више у: Љешовић Милутин; *Критерији економичности у оптимализацији квалитета животне средине*, Зборник самоуправно друштво и екологија, Београд, 1987. год.

¹⁴⁰ Горичар, Јожа; *Могућности вишег квалитета живота*, Анали Правног факултета бр. 5. и 6. Београд, 1985. год. стр. 575.

¹⁴¹ Коковић, Драган; *Квалитет живота и хуманизација природе*, Поља, Нови Сад, 1989. год. стр. 64.

подигла општи ниво обавијештености али и едукације грађана итд. Упркос свему појам квалитета живота није јасно одређен нити дефинисан и креће се између подмиривања потреба људи у одређеним друштвеним условима за осјећај задовољства, што се на начин и у одређеном обиму подмирује у оквиру дате вриједносне оријентације става да у парадигми квалитета живота мора да постоји динамички склад између њених основних компоненти; материјалних добара, нематеријалне потрошње и квалитета животне средине“. Иван Цифрић наглашава да је квалитет живота заправо степен задовољавања човјекских потреба, али с обзиром на његове аспирације и објективне могућности због развијености друштва то је историјски релативан појам. „Квалитет живота у себи нужно имплицира и појам квалитета човјекске околине, односно квалитета човјекске средине, што значи укључивање субјективне димензије (свијести о околини и еколошке свијести), односно свијести, о животу али и објективне димензије (стање природних добара, створених ресурса и могућности).¹⁴² Једна од објективних тенденција постиндустријског друштва јесте примјена вриједносних ставова према квалитету живљења¹⁴³. Уз елементарна људска права на здраву животну средину, све су гласнији захтјеви за право на информисање о квалитету уже и шире животне средине. Квалитет живота и квалитет животне околине постају два тијесно везана термина који одражавају промјене друштвено вриједносног система. „Криза околине није ништа друго до криза вредновања“. ¹⁴⁴ Неспорно је да се еколошка криза манифестује као драстично нарушавање квалитета животне средине, а самим тим и укупног квалитета живота у свим његовим димензијама „од чистог ваздуха и воде до демократије и слободе“.

¹⁴² Цифрић, Иван: *Социјална екологија*, Глобус, Загреб, 1989. год. стр. 74.

¹⁴³ “Медиум Галуп Интернационал и београдски Блиц почетком 2007. године су обавили истраживање о квалитету живота у Србији. Циљ је био да се скрене пажња јавности, државних и локалних власти а самим тим и грађана о томе какве су улице, тротоари, паркови, јавни превоз, вода коју пију, ваздух који удишу и шта грађани могу урадити да се стање поправи и да се потисне став: „нико не може да очисти колико ја могу да запрљам. Истраживање је усмјерено ка промјени свијести грађана који подизањем комуналне културе заправо подижу властити квалитет живота...Закључак је једноставан: ако је проблем у возачима који лоше паркирају, власницима кућних љубимаца који их напуштају, људима који бацају смеће по улицама и парковима, онда је проблем у нама самима“ (Бранковић, Србобран; *Квалитет живота у Србији*, Медиум Галуп, Београд, 8. април 2007. год. стр. 2-14.)

¹⁴⁴ Коковић, Драган; *Екологија-нови изазов за образовање*, Шабац, 2002. год. стр. 17.

2.10. УТИЦАЈ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ТРАНЗИЦИЈЕ НА ЕКОЛОШКУ ПОЛИТКУ

У заиста рекспектабилној, бар по обиму, домаћој и страниј литератури која се у последње двије деценије бави пропитивањем постсоцијалистичких друштвених промјена није искристалисана сагласност око носећег појма тих процеса-транзиције. У расправама се најчешће користе појмови "трансформација" и "транзиција", мада они нису једини. У теорији и практично-политичком дјеловању сусрећемо и појмове "реформе" и "модернизација" као кључне у објашњавању друштвених промјена. Један број аутора појмове "трансформација" и "транзиција" употребљава као синониме, други, употребљавају један од ова два појма док, трећи, користе оба али са различитим значењима. У том случају "трансформација" представља цјелину промјена у постсоцијалистичким друштвима док под транзицијом у социолошком смислу треба подразумевати "цјелокупност процеса структуралних промјена пост-реал-социјалистичких друштава, независно од њиховог усмјерења, вишедимензионалност друштвене пролазности, при чему је неопходно идентификовати магистрални ток и садржај те пролазности".¹⁴⁵ У савременом свијету под појмом транзиција се дакле, подразумева укупност процеса примјена које подразумевају; прогрес, иновације, стагнације, регресије и рестаурације. Овај појам је према мишљењу бројних теоретичара данас најкоришћенији у друштвеним наукама и његово значење је саморазумљиво. "Транзиција представља историјски специфичан прелаз једног типа друштва у други; социјализма у капитализам а односи се првенствено на преображај централно-источно европских друштава уз додатак посљедњих година активне Кине"¹⁴⁶.

Већина социолога упозорава на чињеницу да је на самом почетку трансформације постсоцијалистичке стварности у већини бивших социјалистичких земаља "на дјелу првенствено промјена владајућих режима, док

¹⁴⁵ Видојевић, Зоран; *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Центар за социолошка истраживања, Институт друштвених наука, Универзитет у Београду, 1997. год. стр. 11.

¹⁴⁶ Лазих, Младен; *Систем и слом*, Филип Вишњић, Београд 1994. год. стр. 186-188.

систем задржава своје битне карактеристике. Пракса показује, да је на почетку транзиције, власт у већини некадашњих реалсоцијалистичких земаља сконцентрисана на готово диктаторски начин у рукама популистичких вођа (нпр. у Русији, Србији, Хрватској) док је у другим земљама у мање-више чврстом загрљају држе преобраћене комунистичке партије, односно хомологне (и када нису антикомунистичке), по правилу националистичке странке".¹⁴⁷ Искуства транзиционо-трансформацијских процеса, чији смо свједоци јасно показују да се транзиција може обавити и на начин који за резултат нема суштинске структуралне промјене. Под транзицијом бројни теоретичари сматрају цјелокупност трансформацијских процеса ...као излаз из разореног стања и нужни глоблани процес, намијењен првенствено бившим социјалистичким земљама. Стога је интересантна теза Зорана Видојевића по којој појам транзиције у свом "идеолошком руху" између осталог има "и једну скривену функцију". По овом тумачењу ријеч "капитализам" још увијек превише одбојно звучи за већину становништва у постсоцијалитичким друштвима па се она замјењује појмом "транзиција". "Истим појмом се јасно одређује из каквог се модела (реалсоцијалистичког) излази, али се прикрива у какав се систем улази. А у највећем броју случајева улази се у капитализам нове првобитне акумулације и (полу) периферије".¹⁴⁸ Ма колико била сложена постсоцијалистичка стварност, проткана транзиционим процесима, она је веома противрјечна и специфична и првенствено усмјерена на промјене у сфери својинских односа (приватизација), тржиште, вишестраначки политички систем и парламентаризам. Остали сегменти важни за човјека, су у другом плану. Зато су ријетко у истраживањима захватају круцијална питања људске слободе, односа појединца и колектива (друштва), сфери грађанског друштва питања промјена у култури и образовању, систему вриједности, владавини права, привредном расту, социјалним ефектима транзиције и коначно заштити животне средине.

Према неким схватањима транзиција је била идеална за почетак развоја "еколошког друштва" у којем би се цјелокупна друштвена трансформација усагласила са потребама заштите животне средине. Заговорници одрживог развоја

¹⁴⁷ Ibid. стр. 190-200.

¹⁴⁸ Видојевић, Зоран; *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Центар за социолошка истраживања, Институт друштвених наука, Универзитет у Београду, 1997. год. стр. 15-18.

сматрају да је трансформација друштва и нова власничка структура као и нови економски модел добра подлога за развој у којем је доминантан квалитет, а не квантитет. На другој страни у условима "дивљег капитализма" односно првобитне акумулације капитала у којој новоуспостављена каста не поштује елементарна правила тешко је очекивати "еколошко чудо" и одрицање од принципа "више је боље".

У жељи да се оствари што већи профит, заштита животне средине и еколошка политика као њен услов остају на маргини друштвених питања транзиционих друштава.

Процесе преобликовања постсоцијалистичких друштава свакако треба посматрати као нераздвојни дио свјетске економске и свеопште глобализације и друштвене реконструкције којима је захваћен крај 20-тог и почетак 21-ог вијека. Промјене које доноси глобална транзиција свијета имају различите интензитета и смјерове. Слично је и у теоретској равни гдје су Френсис Фукујама, Збигњев Бжежински и Сејмјуел Хантингтон, створили на једној страни неолиберални мит о глобалној транзицији док на другој страни преовлађује став да: „процесом глобализације Запад настоји да наметањем зависне модернизације доведе неразвијене земље у положај периферије и полупериферије капитализма гдје би његов капитал остваривао високу стопу профита.“¹⁴⁹ Можда је стога занимљиво навести размишљање Имануела Волерстина у његовој студији "Утопистика или историјски избор двадесет првог вијека" Волерстин тврди да: "Живимо у доба транзиције из нашег постојећег свјетског система капиталистичке свјетске економије у неки други свјетски систем или системе. Не знамо да ли ће то бити промјена боље или нагоре. Нећемо знати све док не стигнемо, а то се неће догодити за још 50 година. Знамо да ће тај период транзиције бити веома тежак за све који га преживљавају. Биће тежак за моћне. Биће тежак за обичне људе. То ће бити период конфликта и интензивних немира и нешто што ће се видјети као пропаст моралног система".¹⁵⁰

Очито је да таласу глобализације не одолијева ниједно друштво на планети без обзира на степен његове развијености. Наиме, сва се модерна друштва

¹⁴⁹ Више у: Стиглиц, Џозеф; *Противрјечности глобализације*, СВМ-х, Београд, 2004.год.

¹⁵⁰ Волерстин Имануел, (цитирано по Павловић, Вукашин; *Друштвени покрети и промјене*, Службени гласник, Београд, 2006. год. стр. 16-17.)

непрекидно трансформишу: "Најразвијенија друштва од класичног индустријализма ка постиндустријској цивилизацији, најнеразвијенија од традиционалних облика друштвеног живота ка индустријском начину и социјалистичка од монопартијских ауторитарних система ка демократским плуралистичким системима. И мада међу њима постоје одређене битне разлике и специфичности у друштвеном развоју, заједничка им је припадност мегатренду транзиције, чији је крајњи исход непознат".¹⁵¹

Према неким схватањима, глобализација је свјетски, доминантни процес или само други назив за идеју свјетског господарења. Она је сложен и противрјечан савремени друштвени процес који „покрива“ свјетске размјере. „Глобализација представља ширење, продубљивање и убрзавање свјетске међузависности у свим аспектима модерног друштвеног живота, почев од финансија до духовности од културе до криминала“¹⁵². Глобализација је према схватањима већине теоретичара повезана с контекстом западне цивилизације и садржи различите димензије, економску, политичку, еколошку, информативну итд. „Једна њена димензија представља, трајни и незадрживи, објективни процес глобализације-компресије времена и простора, све тјешње међузависности друштва и успон транснационалних сила и институција. Друга димензија је промјенљива историјска форма која међузависност задобија-она може да буде демократска и ауторитативна, хумана и асоцијална. Форма глобализације је плод интереса и свјетоназора владајућег крила, глобалне елите и моћи“¹⁵³. Глобализација дакле, није имала нити има узлазну путању, него је у њеном остварењу било успона и падова. Ипак, своју експанзију глобализација доживљава рушењем Берлинског зида и укидањем биполарног свијета, односно распадом источног социјалистичког блока предвођеног СССР-ом. Од тада западно друштво

¹⁵¹ Митровић, Љубиша; *Стратегија зависне модернизације и производња друштва полупериферијског капитализма на Балкану*. Зборник радова Регионални развој и интеграције Балкана у структуре ЕУ-балканска раскршћа и алтернативе, Филозофски факултет у Нишу, Институт за социологију, Ниш, 2004. год. стр. 8.

¹⁵² Хелд, Дејвид; *Globalization, Corporate Practice and Cosmopolitan Social Standards*, Contemporary Theorі, 1/1, стр.59-69. (Цитирано по: Добсон, Ендрју; *Глобализација и животна средина: од локалног језика до глобалне* граматике, Отворени универзитет, Милтон Кејнси, Велика Британија)

¹⁵³ Печујлић, Мирослав; *Аспекти глобализма*, Досије, Београд, 2003. год. стр.10.

улази у еру турбоглобализма. „Глобализација се може дефинисати као интензивирање друштвених веза широм свијета и то тако да веома удаљена мјеста бивају повезана у толикој мјери да догађаји у једном мјесту, које је стотинама километара удаљено, могу да буду узрок или посљедица дешавања у неком другом и обрнуто“.¹⁵⁴

Иначе, Гиденс констатује да савремени глобализам данас називају „космополитском демократијом“ или „другом модерном“ која захтијева јавну расправу о транснационалним питањима. „Глобализација је сазнање да одређене институције и организације треба да имају међународну а не локалну перспективу. У основи, то је чвршћа интеграција земаља и народа свијета до које се долази огромним смањивањем трошкова транспорта и комуникација као и рушењем вјештачких баријера за проток робе, услуга, капитала, знања и људи преко граница“.¹⁵⁵ Из ове дефиниције је јасно да је циљ глобализације уштеда и профит, али не уштеда природних ресурса, него њихова бржа, јефтинија и лакша доступност богатим земљама и мултинационалним компанијама. Према неким мишљењима, глобализација представља успостављање наднационалног заједничког тржишта и има значај у ширењу интернационалне културе. Као таква, глобализација је облик економско-технолошке и културне интеракције која не оставља много простора за националне политике и стратегије. То јасно указује да је савремени свијет, као „глобално село“, толико међународно повезан, да ће ускоро услиједити глобално газдовање и управљање енергијом, информацијама, природним ресурсима у којима ће, како „културњаци“ кажу, доћи до наметања глобалне културе и вриједносног система, док ће парцијалне, односно националне културе нестати. У глобалном идеализму многи су видјели и виде опасност коју је Френсис Фукујама¹⁵⁶ сажео у тези о „крају историје“.

Док један број теоретичара у глобализацији види нову шансу за човјечанство, односно док преувеличавају њену позитивну улогу, на другој страни све је више теоретичара, организација и покрета; противника глобализације, који у њој виде „апокалиптичну пошаст свијета“ или синоним за савремени облик

¹⁵⁴ Гиденс, Ентони; *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1990. год. стр. 64.

¹⁵⁵ Стиглиц, Џон; *Противрјечности глобализације*, СВМ-х, Београд, 2004. год. стр. 23.

¹⁵⁶ Више у: Фукујама, Франсис; *Судар светова*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997. год.

империјалистичких и неоколонијалистичких претензија малог броја развијених земаља који се намеће неразвијеним земљама или земљама у развоју, а све у циљу постизања економских интереса и профита. „Глобализација нуди либерални систем, тријумф заједничког тржишта, нови међународно правни, политички и економски систем, људска права и слободе, универзалне стандарде модерне људске цивилизације и многе техничко-технолошке предности у односу на досадашњи развој и домете индустријске револуције. Глобализација може да повеже привреде, прошири тржиште, осавремени приступ савременој производњи, дистрибуцији и комуникационим системима, обради података и убрзању интеграционих токова у свјетским размјерама. Долази до модернизације привреде и услуга али поједине компаније стичу монополски положај на тржишту“.¹⁵⁷ Глобализација је у пракси потврдила тезу Џона Кенета Галбрајта из 60-их година прошлог вијека, којом је трасирао свјетске економске правце развоја и предвидио да ће у индустријској производњи главну улогу имати свега неколико свјетских компанија. Слично је и са медијима гдје се информације прилагођавају тржишним принципима. Теоретичари наводе и лоше стране глобализма као што је непредвидљивост токова капитала, финансијске кризе вјештачки изазване, падови националних валута па и економија, губљење мултиетничности у култури, обарање цијене рада и пребацивање у поднебља гдје радници и даље раде за „кашику риже“.

Док један број теоретичара глобализацију назива „мекдоналдизацијом друштва“ други, међу којима и Френсис Фукујама, сматрају да земље у развоју нису осуђене на пропаст, јер како каже, могу прескочити технолошке фазе тако што ће се у некој будућој фази „окористити“ већ готовим и познатим технолошким рјешењима. Према неким схватањима, могло би се рећи да глобализација уводи у свијет рада и производње "модерно робовласништво" гдје радници у пракси постају оруђа која говоре. Ноами Клајн, у дјелу „Не лого“, критикује глобалистички принцип развоја привреде, сељење капитала и свођење човјечанства на неколико светских брендова; Coca Cola, IBM, Ford, Najki, Reebok.. „Глобализација и сељење капитала су довели до тога да у Индонезији, Малезији и

¹⁵⁷ Ђукић, Остоја; *Глобализација и медији, Значења број 57*, Народна библиотека Добој, Добој, 2005. год. стр. 267.

другим земљама, неписмене раднице склапају најмодерније компјутере, а да при том ни једна не зна ни основну операцију на њима“.¹⁵⁸ Ноами Клајн наводи и податак да је зарада кошаркаша Џордана, који је рекламирао патике Најки, била далеко већа него зарада свих запослених у индонезијској фабрици који су их производили, што довољно говори о продубљивању социјалних неједнакости и, што је најгоре, фаворизовању тих неједнакости и сегрегације.

Теоретичари; Супек, Печујлић, Гиденс, Хелд су готово сагласни да различите форме глобализације само подстичу „четири јахача апокалипсе“: опасност од еколошке катаклизме, катастрофе произведене нуклеарним, биолошким и хемијским оружјем, раст становништва и сукоб цивилизација са глобалним тероризмом. Без обзира на све импликације, глобалном свијету, као „глобалном селу“ неопходна је глобална развојна и еколошка политика у трећем миленијуму, који ће сигурно донијети велики број нових, револуционарних открића, али и замки за човјечанство. Тим прије што се човјечанство није ријешило ни замки прошлог вијека нити елиминисало све опасности које је само створило.

Процес глобализације, са становишта бриге о животној средини свијести о потреби њене заштите, отвара низ дилема. Ријеч је о процесу који је у експанзији, а заједно са њим се шири и еколошка криза која превазилази националне и регионалне границе за које не знају ни глобално отопљење, ни киселе кише, смог, нити загађења ријека, језера, мора и океана, ваздуха, земљане коре и атмосфере. Ако овоме додамо глад, сиромаштво, демографску експлозију и стално повећање јаза између богатих и сиромашних, сукоб религија или, како Хантингтон¹⁵⁹ каже, “сукоб цивилизација“, проблеми постају општечовјечански, а ризици планетарни и безгранични. Безгранични онолико колико је безграничан људски егоизам и људска глупост, било да се ради о производњи мегаломанских жеља и потреба или људском очају оличеном у модерној пошести званој тероризам. Сам процес глобализације утицао је на обликовање свијести и промјену схватања да се еколошки проблеми могу рјешавати само на планетарном нивоу у свјетским размјерама, пошто су проблеми постали цивилизацијски. Само увиђање те

¹⁵⁸ Клајн, Ноами; *Не лого*, Самиздат, Београд, 2003. год. стр.189.

¹⁵⁹ Више у: Хантингтон, Семјуел; *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 1999. год.

чињенице довело је до низа конференција на високом нивоу о планети Земљи на којим су постављени циљеви да се о свим „горућим“ темама доносе одлуке консензусом и рјешавају на глобалном нивоу, интернационалним снагама. То се, додуше, у пракси још не дешава али, су ипак учињени неки помаци. Поређења ради, многе политичке партије различитих оријентација имале су за циљ различите облике интернационалног организовања, што им у већини случајева није успјело. На другој страни, еколошки покрети су успјели остварити интернационалне облике повезаности, дјелујући од првих тренутака свога постојања као мундијалистички покрети и на неки начин постали глобални.

Уједињене нације су кроз различите облике организовања на политичком, професионалном и интересном нивоу успјеле да глобализују проблеме заштите животне средине. Тако је, далеких 70-тих година, у Штокхолму одржана Прва конференција УН о људској околини, са основним прокламованим циљем: “само једна земља“ и претпоставкама:

- планета Земља је заједнички дом свих људи свијета. Осим природних претпоставки живота она сваком појединцу треба да омогући услове за интелектуални, морални, друштвени и духовни развој,
- проблеми заштите и побољшање квалитета људске средине морају се рјешавати на тај начин да се омогући економски развој и благодети свим народима свијета,
- развој науке и технике мора бити у функцији заштите природне средине,
- све активности, које човјек предузима, морају водити рачуна о заштити животне средине,
- одговоран однос свих, релевантних политичких чинилаца за судбину планете Земље, императивни је задатак свих ради заштите интереса будућих генерација.

Од тада је уследило низ конференција, од којих је значајна Конференција о животној средини и развоју у Рио де Жанеиру под слоганом „Само је једна Земља“ гдје је прокламован принцип прихватљивог опстанка и одрживог развоја са основним циљевима:

- остваривање новог и равноправног глобалног партнерства путем остваривања нових нивоа и облика сарадње међу државама, кључним секторима друштва и становништвом,
- међународни споразуми морају уважавати интересе свих и штитити цјеловитост глобалног система животне средине и развоја,
- неопходна је акција на одржању цјеловитости и међузависности планете Земље, нашег заједничког дома.

Неспорно је да је све израженија свијест о глобализацији еколошке проблематике. Један дио теоретичара сматра да су еколошки проблеми посљедица глобализације и да кроз институције и форме и даље ствара нове претпоставке за еколошки крах. Према еколошким радикалним ставовима, глобализација није ништа друго до процес успостављања апсолутне доминације друштвено-економског и политичког модела чији је заједнички именилац капиталистичко индустријско друштво у којем се друштвене неједнакости и експлоатација премијештају у интернационални оквир, првенствено према неразвијеним земљама, које обилују природним богатствима. Теоретичари који у глобализацији виде позитивна рјешења за човјечанство, сматрају да је глобализација, између осталог, пут ка стварању основице за рјешавање проблема заштите животне средине на нивоу планете Земље. Чак и ако прихватимо тезу да је истина негдје на средини између два супротстављена мишљења, јасно је да је планета Земља недјељива и да управљање процесима производње, репродукције и потрошње, није могуће и све више постаје бесмислено уколико није координисано и усаглашено на свјетском нивоу. Како ће се развијати ситуација у „глобалном селу“, са глобалним развојним токовима, могуће је само претпоставити. Сигурно је једно; еколошка криза не погађа равноправно све становнике Планете али онога часа када пријеђе у глобалну катастрофу, она ће постати класно слијепа и погодити све становнике без обзира на њихов друштвени статус или поријекло. Тиме ће се на катаклизмичан начин обистинити Бекова тврдња; да је биједа хијерархијска, а смог демократски.

Ако прихватимо став да је „глобално друштво“ истовремено и „ризично друштво“¹⁶⁰ а ризично демократско, али само у посљедицама, пошто се изједначавају егзекутор и жртва, могуће је закључити да без освијешћености и промјене принципа глобалне политике у којима ће све веће учешће имати еколошка политика, нема ни сигурне будућности за човјечанство

¹⁶⁰ Више у: Бек Урлих; *Ризично друштво*, Филип Вишњић, Београд, 2001.год. стр. 54

ДРУГИ ДИО:
ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА У СПЕЦИФИЧНОМ
БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОМ ДРУШТВУ

ПОГЛАВЉЕ I

2.1.1. ИСТОРИЈСКО НАСЛИЈЕЂЕ; СИРОВИНСКА И
ЕНЕРГЕТСКА БАЗА БИВШЕ СФРЈ

У бившој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, Босни и Херцеговини, као централној федералној јединици, припала је улога сировинске и енергетске базе у склопу стратешког плана развоја земље. Такође, простор БиХ је био предодређен за развој базичне и војне индустрије, с обзиром на чињеницу да је „централна југословенска република“ располагала великим залихама угља и руда, хидро и термо потенцијалом. Готово 70 одсто југословенске производње жељеза, алуминијума, олова и цинка и 50 одсто производње електричне енергије, од чега велики проценат у термоелектранама, оствариван је у Босни и Херцеговини.¹⁶¹ Већина постројења хемијске индустрије на бази азота и хлора такође је лоциран у централној југословенској републици, а основна карактеристика тих технологија је њена застарјелост која изазива велика загађења и девастацију животне околине. Осим тога не треба заборавити чињеницу да је годинама у СФРЈ примјењивана реалсоцијалистичка, односно планска економија, диктирана нетржишним односима, при чему је најсиромашнија федерална јединица, Босна и Херцеговина, (про)давала сировине и енергију, трпећи велике економске посљедице и највећа загађења животне средине. У то вријеме идеје о повезивању економије и екологије биле су чиста илузија. У „трудбеничкој жељи“

¹⁶¹ ”Данас се 53 одсто енергије у БиХ генерише у хидроелектранама а 47 одсто у термоелектранама и 2006. године је била међу свега три извозника електричне енергије на Балкану.....Захваљујући свом централном положају БиХ је веома добро позиционирана тако да може да снабдијева све сусједице од Словеније до Грчке и Албаније. Изградњом нових производних капацитета Босна ће пружити свој допринос развоју целог региона“. Извјештај: Просперитет Добоја, енергија будућности Босне и Херцеговине, Иницијатива за европску стабилност, Берлин-Брисел-Истамбул, 19. децембар 2007.год. (објављено као додатак у НИИ-у, Београд, 29.02. 2008.год. и www.esiweb.org) Садашње стање личи на предатно. Оп.аут.

да се изгради ново друштво и подigne животни стандард, у конкуренцији са херојима рада, попут Алије Сиротановића рекордера у копању угља и других прегалаца рада, еколошка размишљања су била маргинализована и може се рећи опасна. У идеологизираним друштву брига за животну средину неријетко је оцјењивана из високих партијских и државних органа као опструкција развоја друштва или „стављање клипова у точкове револуције“. У таквим условима, најнеразвијенија република у бившој СФРЈ која је сву енергију улагала у убрзану индустријализацију и ревносно испуњавала партијске и државне задатке, није много водила рачуна о екологији. Осим тога низак ниво писмености, опште културе и традиционално наслеђе још више су кварили па и дан данас кваре еколошку слику Босне и Херцеговине. Довољно је само навести да је канализациона мрежа, у већини урбаних насеља без пречистача изведена у ријеке чија се вода, додуше, индустријски прерађена користи за пиће. Отпад се још депонује по принципу „гдје ко стигне“, општа култура је на врло ниском нивоу, а еколошка свијест привилегија тек малог броја грађана. Ако овоме додамо и крвави грађански рат и војну акцију НАТО-а, при чему су у богатом арсеналу оружја, кориштени и пројектили са осиромашеним уранијумом, слика Босне и Херцеговине као животне средине, постаје комплетна. Када је цијели свијет био заокупљен идејом одрживог развоја, који је пропагирана конференција у Рио де Женеиру, 1992. године у Босни и Херцеговини је почео грађански рат који је осим људских и материјалних штета изазвао и бројне, непоправљиве еколошке штете.

Тек крајем претходног миленијума и уласком у трећи, у Републици Српској односно, Босни и Херцеговини, уз притисак и помоћ међународне заједнице, почела је интензивна обнова у оквиру које су имплементирани и бројни пројекти који се односе на одрживи развој. Тако је почела примјена неких европских стандарда у заштити животне средине, почев од програма Европске Уније и Свјетске банке а који се односе на Национални акциони план заштите околине, Стратегију управљања чврстим отпадом и низ других пројеката који се везују за активности у Југоисточној Европи или у оквиру Дунавске конвенције или Конвенције о Црном мору. Да би се учиниле све потребне мјере у циљу заштите животне средине било је потребно радити на изради законских прописа, њиховој примјени у пракси и наравно развијању еколошке свијести, при чему незаобилазну, кључну улогу, имају масмедији. Оно што је у почетку најважније

јесте неопходност да медији благовремено препознају значај одређених активности и да информишући грађане, остваре и другу веома важну компоненту, а то је њихово едуковање као услов за мобилизацију становништва и укључивање у конкретне акције. Примаоци информација треба да схвате да су вода и ваздух недјељиви, да су шумски ресурси плућа без којих ни човјек неће моћи дисати, да је досадашњи начин одлагања отпада непосредно уз водотокове и водозахвате апсурдан и неодржив.

Треба имати на уму да је, током рата, Република Српска, односно Босна и Херцеговина, претворена у „велику експерименталну свјетску депонију“.¹⁶² Све оно што је било застарјело у Европи и свијету почев од лијекова, хране, старих аутомобила, компјутера, радио и телевизијске опреме, мобилних телефона... слило се на ово подручје. Неки од великих и проблематичних транспорта су у последње вријеме откиривени и враћени пошљаоцу као на примјер мађарски воз са радиокативним теретом.. Док стручњаци различитих специјалности откривају и праве мапе загађења, у највишим органима извршне и законодавне власти у Републици Српској и Босни и Херцеговини, ужурбано су припремани законски акти којим би се по европским принципима регулисала заштита животне средине. Друштво је најзад, уз сугестије из Европске Уније и јасне рокове, ову проблематику бар преточило у параграфе. У последњој деценији, у Републици Српској и Босни и Херцеговини усвојен је сет закона о животној околини који се односе на Оквирни закон о заштити животне средине, законе о заштити природе, заштити вода, заштити ваздуха, те законе о управљању отпадом, еколошком фонду а који су усклађени са европским стандардима о заштити животне средине. Циљ им је промијенити досадашња људска схватања и активности у вези са заштитом животне средине. У том процесу дат је значај анимирању јавности путем медија, да би грађани схватили озбиљност ситуације.

У погледу заштите ваздуха утврђене су смјернице чији је циљ смањење загађености, а истовремено повећање топлотних учинака у домаћинствима или енергетским и индустријским постројењима. Слично је и са заштитом вода. Снабдијевање водом и њена чистоћа велики је проблем у Босни и Херцеговини

¹⁶² За стручњаке и јавност остала је вјечита дилема колико је, гдје и шта све, „посијано“ на територији Босне и Херцеговине у последње двије деценије. Оп. аут.

иако ова република обилује водним ресурсима. Ништа није боље ни са канализационим мрежама и системима, иако су у овој области утврђене мјере, као што су успостављање система управљања ријечним сливовима или реализација дугорочних пројеката водоснабдијевања становништва. Израђена је стратегија кориштења и одбрана од вода, дефинисани су пројекти наводњавања и пречишћавања отпадних вода. У планским документима дефинисано је и кориштење геотермалних вода, а у бројним опредјељењима најчешће се инсистира на еколошким стандардима, посебно у развоју еколошког туризма. Што се тиче земљишта на подручју БиХ, може се рећи да је оно прилично контаминирано и изложено ерозији, што захтијева низ мјера и поступака међу којима је истакнута потреба едукације о значају земљишта за одрживи развој. Слично је и са проблематиком шума, отпада, просторним плановима и плановима привредног развоја, заштити биљних и животињских врста којима је Босна и Херцеговина богата, посебно едемичним врстама. Јасно је да сви програми, планови и стратегије захтијевају утицај јавности почев од локалних заједница до ентитетског и државног нивоа, као и синергију свих друштвених фактора у циљу дефинисања заједничке еколошке политике као претпоставке за обезбјеђење животне средине „по мјери босанскохерцеговачког човјека“.

2.1.2. ГРАЂАНСКИ РАТ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ; ПОСЉЕДИЦЕ ПО ЖИВОТНУ СРЕДИНУ И ДРУШТВО

Било да парафразирамо Фон Клаузевица „да је рат наставак политике војним путем“ или користили Тадићеву дефиницију рата који представља: „најжешћи облик сукоба међу политичким заједницама од племена до модерних држава са циљем да се уништи непријатељска страна или да се присили да прихвати диктиране услове мира“¹⁶³, јасно је да се током ратних сукоба користе сва раположива материјална средства, људски ресурси, технолошко-техничка достигнућа. Самим тим, био он свјетски или локални оружани сукоб, рат је деструктиван јер убија људе и уништава биодиверзитет и материјална добра. Када је босанско-херцеговачки караказан прокључао и претворио се у грађански рат, са

¹⁶³ Тадић, Љубомир; *Нука о политици*, БИГЗ, Београд, 1996. год. стр. 65.

свим обиљежјима међунационалног али и међурелигиског сукоба, свима је било јасно да ће његова ескалација бити спријечена једино међународним фактором. Поредeћи босанско-херцеговачке сукобе са грађанским ратом у Шпанији, Семјуел Хантингтон закључује да се у БиХ радило о сукобу цивилизација и религија. „Рат у Југославији (БиХ) је довео до огромне мобилизације спољашње подршке западних хришћана, православних хришћана и муслимана на страни њихових цивилизацијских сродника. Главне силе православља, ислама и католичанства (Запада) биле су дубоко умијешане. Рат међу религијским заједницама на Балкану може привремено да се стиша, чак заустави, али нико неће одијети коначну побједу и ниједна побједа не значи крај. Босански рат је још једна крвава епизода у сталном сукобу цивилизација“.¹⁶⁴ Директним мијешањем НАТО снага, босанско-херцеговарчки рат, као „наставак погрешних политика војним путем“, из сукоба локалних војних, паравојних и којих све не снага, јер је у Босни и Херцеговини ратовао „свако против свакога“ прерастао је у сукоб НАТО алијансе са Војском Републике Српске који је резултирао огромним разарањима војних и цивилних циљева. У заједничкој акцији такозване Армије БиХ и војске Републике Хрватске заузето је тридесет одсто тадашње територије Републике Српске што је резултирало потписивањем Дејтонског мировног споразума 1995. године и подјели Босне и Херцеговине на два ентитета; Републику Српску којој је припало 49 одсто територије и Федерацију БиХ са 51 одсто територије.¹⁶⁵

У сликовито речено „врелом босанско-херцеговачком казану“ страдали су људи, материјална добра, природна богатства... а предратне планове о еколошком чишћењу замијенила су етничка чишћења. Планска, темељита и бескрупулозна. Ратне активности су увећале присутне еколошке проблеме које смо поменули у претходном одјелку, а еколошки ризици су повећани за дужи временски период. Еколошки посматрано, рат представља неприхватљиво човјеково насиље, свим средствима, над животном средином са великим, тешко мјерљивим и драматичним посљедицама. Због рата од 1992-1995 године, мада је његов почетак

¹⁶⁴ Хантингтон, Семјуел; *Сукоб цивилизација*, ЦИД Подгорица и Романов Бањалука, 2000. год. стр. 322.

¹⁶⁵ У вокабулару политичара, медија и других субјеката у Федерацији БиХ и данас, када говоре о својој средини, користе израз „већи ентитет“ док за Републику Српску кажу „мањи ентитет“. оп.аут.

практично почео 1991. године сукобима у Хрватској, ова земља „као срце бивше СФРЈ“ почела је да пуца по свим шавовима. Босна и Херцеговина је доживјела општи пад квалитета живота па самим тим и еколошког, због смањења физичког, социјалног, економског, здравственог и свих других друштвених фактора који су драстично погоршани. Андрићева реченица; „Тешко земљи којом војска ходи“, обистинила се на најсуровији начин.

Процјењује се да би за санирање еколошких посљедица рата у БиХ требало најмање 50 милијарди америчких долара. Осим човјекове животне средине у БиХ је због ратних активности велике посљедице доживјело и друштво-сам човјек. Према неким процјенама погинуло је између 120 и 258 хиљада људи или 5,9 одсто предратног становништва. А са властитих огњишта је померено више од половине становништва, од тога је четвртина становништва трајно иселила у сусједне, европске или прекоокеанске земље.

Практично није било становника који није осјетио посљедице рата. Нестало је на хиљаде грађана, од различитих болести је обољело на десетине хиљада, а од посљедица ратног стреса свакодневно оболијева на стотине становника. Од мина је страдало око седам хиљада грађана, а етничка чишћења су на једној страни оставила пуста подручја док су у градовима довела до пренасељености, што представља својеврсни друштвени, али и еколошки проблем. Угрожен је квалитет живота тих становника, али и квалитет животне средине. Све је израженија бесправна градња што има еколошке посљедице почев од деградације еколошких система у заштићеним зонама, природних добара, на ријечне токове, националне паркове, саобраћајну инфраструктуру. На другој страни уложено је здравље и живот човјека због лоших хигијенско-здравствених услова и новоизграђених насеља.

Национални доходак становника у БиХ пао је са 2398 америчка долара на свега 800 долара. Економски губици по глави становника износе око 50 хиљада конвертибилних марака а укупна материјална штета се процјењује на око 60 милијарди долара. О којој је суми ријеч најсликовитије говори податак да је предратна Југославија имала спољни дуг око 22 милијарде долара.

Осим економских, еколошке посљедице рата у БиХ су огромне, а манифестују се брзим и дуготрајним ефектима. Огромна подручја су загађена непожељним супстанцама које су инкорпориране у ланац исхране којем припада и

човјек, чиме је озбиљно нарушена еколошка равнотежа.¹⁶⁶ Током НАТО бомбардовања положаја Војске Републике Српске кориштена је муниција са осиромашеним уранијумом са катастрофалним посљедицама. Никада нису утврђене штете које су начинили авиони трошећи огромне количине кисеоника у току агресије на Републику Српску и бомбардовања Србије¹⁶⁷ јер је кориштено босанско-херцеговачко небо за прелете авиона. Нису прецизно утврђене ни штете које су настале као посљедица загађења ваздуха услед неконтролисаних емисија опасних супстанци бомбардованих индустријских капацитета или загађења тла. Опасност је већа, тим прије, што је БиХ као енергетска база бивше СФРЈ била високозагађена. Осим лошег квалитета ваздуха почев од Зенице, Тузле, Какња, Сарајева, Мостара и Бањалуке у градовима и индустријским екосистемима била је присутна четврта квалитета ваздуха, а квалитет ријека и шума такође је био угрожен. Процес аерозагађења настављен је и у току рата убацивањем у ваздух различитих отрова и хемијских супстанци као и радиоактивног материјала о чему ће у наставку бити ријечи. У Босни и Херцеговини је током рата извршен екоцид без преседана у новијој европској историји. Значајно су уништене ендемичне и рањиве, биљне и животињске врсте, које сачињавају природну баштину. Годинама је трајала неконтролисана сјеча и намјерно уништавање шумског блага. Током рата, сјеча богатих шумских врста постала је основна привредна дјелатност, шума је кориштена за војне намјене (прављење хиљада километара траншеја и бункера), главни енергент за гријање градова и села такође је представљало шумско благо а за многе транзиционе бизнисмене крађа шума је представљала почетни капитал. Осим тога велика шумска пространства су неконтролисано „засијана“ минским пољима а претпоставља се да неће бити очишћена до средине овог вијека. Неконтролисано су уништаване и ријетке, животињске врсте; дивљач, птице, гмизавци а ријеке су биле очишћене од риба, ракова и корњача.

"Огромне еколошке посљедице рата у БиХ су се манифестовале бројним ефектима који се односе на убијање и угрожавање живих бића, човјека и

¹⁶⁶ Више у: Недовић, Бранислав; *Еколошки проблеми и ризици рата у животној средини*, Зборник радова Еколошки аспекти рата, Графид, Бањалука 2001. год.

¹⁶⁷ „Разорна моћ употријебљених ракета и бомби неколико пута превазилази разорну моћ атомске бомбе бачене на Хирошиму“, Павловић, Вукашин; *Општи прелиминарни извјештај у Еколошке посљедице НАТО рата у СР Југославији: извјештај независних експерата*: ЕКО центар, Београд, 1999. год. стр 19.

животиња са свим карактеристикама екоцида и дуготрајним ефектима односно уласком непожељних отрова и супстанци у ланац исхране којем припада и човјек, чиме се нарушава еколошка равнотежа, што опет изазива дугорочне и огромне еколошке посљедице.¹⁶⁸ Кажу да у сваком злу има и добра, па је у неким сегментима након рата дошло до побољшања квалитета ваздуха и воде али захваљујући томе што привреда не ради, што је још један доказ да БиХ све више почиње личити на сиромашну земљу са колонијалним обиљежјима. На другој страни, поред наизглед чистих ријека, никле су бројне дивље депоније које представљају велике загађиваче. Рат је убрзао и процесе педозагађења и тако преко осам хиљада хектара првокласног земљишта искључио из култивације односно обраде. То је условило пад пољопривредне производње а проблем је још већи због разарања агротехничких средстава, смањења властитих реформатеријала и садних материјала, недостатка радне снаге. Рат је пореметио тржиште рада и трговине. У БиХ се извозом намирује тек 18 одсто увоза што јасно говори о њеном економско статусу у региону.

У Босни и Херцеговини је „засијано“ око 20 милиона мина и преко три милиона других експлозивних средстава. Осим физичке спријечености да се те површине обрађују и на њима производи храна или други производи и дрвни сортименти, или да се развија туризам, ова подручја су постала поља смрти на којим страдавају људи, али и крупна и ситна дивљач чиме се битно нарушава еколошка ниша што опет има озбиљне посљедице по природу, али и човјека. На подручјима гдје су посјечене шуме јављају се ерозије земљишта, а у периодима киша изазивају поплаве док током сушних периода долази до несташица воде. Претпоставља се да је у БиХ уништено неколико стотина хиљада хектара шума, а оно што није уништавао човјек уништавали су паразити и болести шуме. У току рата у Босну и Херцеговину су створене огромне количине чврстог отпада. Најизраженији је грађевински јер је у овој држави запаљено на стотине хиљада стамбених индустријских и пољопривредних објеката, затим слиједи војни отпад као и велике количине медицинског и пољопривредног отпада, посебно пестицида

¹⁶⁸ Недовић, Бранислав; *Еколошки проблеми и ризици рата у животној средини*, Зборник радова Еколошки аспекти рата, Графид, Бањалука 2001. год. стр. 26.

те отпада органског поријекла који је представљао и представља велики проблем за подземне воде које становници користе за пиће.

Рат је у Босни и Херцеговини у „ad acta“ је ставио све међународне, савезне (СФРЈ) и републичке законе, осим оних који су у том тренутку одговарали националним олигархијама. Практично од 1991. године, када је почео рат у Хрватској у БиХ је дошло до правног хаоса и незакоња које је праћено насиљем, убијањима и депортацијама људи, крађама и корупцијом у којим је једино задржан „принцип братства и јединства“, јер лопови нису признавали границе нити националне баријере. Трговање свим и свачим до буквалног трговања људским животима и територијама одвијало се мимо свих закона. Дио те праксе настављен је и после рата, посебно када је ријеч о корупцији, плачкама друштвене и државне имовине, уз стално политичко подгријавање кризе да би националне и политичке олигархије остваривале своје интересе. Синдром „иностраног непријатеља“ који национима свакодневно пријети, до савршенства је доведен у БиХ а најчешће се односи на „непријатеље из другог ентитета“ и друге нације, тако да представља кључ успјеха за све изборне и друге, већ виђене кампање и сценарије. У таквим условима прича о заједничкој политици заштите животне средине, дуго времена је била равна утопизму.

Као дугорочна посљедица рата, која је за многе грађане или носиоце јавних функција занемарљива, свакако је вишегодишње запостављање едуковања младих о еколошкој проблематици, немогућност праћења трендова у овој области и изостанак научно-истраживачког рада који је запостављен и стављен на маргину друштвених догађаја. Борба за опстанак и преживљавање ставила је у други план све креативне потенцијале тако да је готово деценију изостављено еколошко образовање младих и других категорија становништва и њихово укључивање у еколошке активности. Идеологизација и национални набој готово у свим сегментима друштва нису остављали довољно простора за проблеме који грађанину живот значе, тако да је тек крајем претходног миленијума еколошка проблематика поново почела добијати своје мјесто под сунцем на простору Босне и Херцеговине.

Рат је у БиХ до темеља разрушио све националне и међународне правне норме од правила вођења рата до здравствених и еколошких стандарда. Највећа

посљедица је, што су разрушене и покидане људске везе и изгубљена визија заједничког живота без обзира што су тренутно „закопане ратничке сјекире“.

2.1.3. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА КАО ДЕПОНИЈА ЗА ЕВРОПСКИ И СВЈЕТСКИ ОТПАД; ХУМАНИТАРНА ПОЛИТИКА ИЛИ ПОЛИТИКА ОДЛАГАЊА СМЕЋА?

У току грађанског рата у БиХ, и неколико година по његовом окончању, на ово подручје су стизале огромне количине хране, лијекова, санитетског материјала, медицинске опреме и разних супститута. Послије рата кроз различите програме почео је стизати садни материјал за пољопривреднике, стока за узгој и други облици помоћи. Хуману димензију њених пошљаоца, било да се ради о државним институцијама, удружењима грађана или хуманитарним организацијама и појединцима, нико не спори, али је пракса показала да је хумана мисија у себи крила и неколошку па и нељудску димензију. На територију БиХ током рата и у поратном периоду доспјело је више стотина хиљада тона лијекова којима је истекао рок или их је сам начин складиштења и транспорта, сврстао у „отпадне лијекове“. Они још увијек у БиХ представљају велики еколошки ризик за човјека и животну средину. Један дио лијекова којима је прошао рок употребе, инкапсулиран је у бурад у Бањалуци и Приједору што је за тадашњу економију Републике Српске представљало велики проблем. Потрошено је око 150 хиљада конвертибилних марака, да би се убрзо послије тог чина испоставило да такав начин складиштења лијекова није безбједан па се касније приступило много сложенијем и скупљем процесу њиховог уништавања. Остали дио медицинске помоћи; првенствено лијекова и медицинског отпада завршио је на депонијама. Процједним водама са тих депонија отровни отпад је према процјенама стручњака сигурно продро у ланце исхране штетно дјелујући на човјека, као његов саставни дио.

У посљератном периоду, када су грађани БиХ водили битку за голо преживљавање односно опстанак, овако „бенигни“ проблеми су остајали по страни и нису уврштани у листу приоритета босанско-херцеговачког човјека. О посљедицама се јавно почело говорити тек онда када су оне биле препознатљиве и просјечно образованом човјеку.

Интересантно је да се два догађаја савршено поклапају. Почетак рата у Босни и Херцеговини и доношење „Базелске конвенције о контроли прекограничног кретања отпадног материјала“. Иако је тај докуменат имао за циљ глобално рјешење за проблеме опасног отпада, чињенице говоре нешто друго. Велике количине тог отпада су усмјерене према Балкану на коме се водио крвав рат, посебно на подручје БиХ која је имала и још увијек има „меке границе“. Отуда и дилема да ли су све пошиљке лијекова и медицинског материјала упућене у БиХ као израз хуманости или се радило о намјери европских земаља да се ослободе огромних количина лијекова чије је складиштење према одредбама Базелске конвенције, било исувише компликовано и скупо. Наравно, по окончању рата и европског наметања сета закона о животној средини, у БиХ је почела примјена базелске конвенције са свим економским и еколошким посљедицама. Врло компликоване и скупе процедуре, правила и норме за одлагање опасног отпада из Базелске декларације биле су нови намет на ионако уништену босанско-херцеговачку економију.¹⁶⁹

У Републици Српској је уништавање лијекова и медицинског отпада почело крајем 90-тих а на основу Правилника о начину уништавања лијекова, помоћних љековитих средстава и медицинских средстава који је донесен још 1976. године.

„Под уништавањем лијекова у смислу овог правилника, подразумијева се њихово уништавање прописаним методама и њихово претварање у материјале нешкодљиве за живот и здравље људи и животну средину. Под уништавањем амбалаже подразумијева се њена деконтаминација одређеним методама у одговарајући облик употребљиву рециклажу или њено безбједно уништавање.¹⁷⁰ Закон о производњи и промету лијекова у РС налаже да се уништавање лијекова и амбалаже врши, ако примјеном метода за уништавање као производ настају стабилна, неотровна једињења без канцерогеног, тератогеног, мутагеног дејства

¹⁶⁹ *Базелска декларација* представља законске норме, правила и процедуре за одлагање опасног отпада на националном и интернационалном нивоу. Она обавезује редукцију стварања новог опасног материјала на минимум и забрањује увоз опасног отпада. Извоз и увоз могућ је само у оквиру чланица конвенције на договорени начин а свако другачије понашање сматра се илегалним актом. У току рата то правило није важило за БиХ (Оп.аут.) што не искључује намјеру европских земаља.

¹⁷⁰ *Правилник о начину уништавања лијекова, помоћних љековитих средстава и помоћних средстава Републике Српске*, Службени лист РС, 1996. год.

или дејства на способност размножавања, и ако се методом уништавања не развијају отрови или други штетни гасови и паре штетне за живот и здравље људи или за животну средину.

Законска регулатива изгледа јасно, прецизно и рекло би се, једноставно. Нажалост пракса показује нешто сасвим друго. Прво, нико није евидентирао увоз лијекова, кроз хуманитарне пошиљке, појединаца, најчешће наших радника запослених у иностранству, који су имали добре намјере, али истовремено и врло оскудно знање о лијековима. Због тога су бројне и количински велике пошиљке завршиле у кућним апотекама код грађана који су их након завршетка рата, једноставно одлагали у смеће или спаљивали. Не мала количина лијекова којима је истекао рок употребе, је опет, преко приватних апотека које су пред крај рата ницале као „печурке послије кише“, доспио до грађана који су због незнања и оскудице, за властити новац „куповали отров“ „Лијекови и медицинска средства пристигли у БиХ као хуманитарна помоћ, достављани су у ову земљу супротно свим позитивним законима европских земаља, посебно, када се ради о препаратима са критичним или истеклим роком употребе те условима транспорта. На свим граничним прелазима изостала је стручна контрола транспорта лијекова“.¹⁷¹

Министарство здравља и социјалне заштите, свјесно проблема са којим се суочава становништво, заједно са Свјетском здравственом организацијом је 1997. године донијело Протокол о уништавању лијекова са истеклим роком трајања. Само у западном дијелу РС прикупљено је око 240 кубних метара лијекова и медицинског материјала. Све је почело раздвајањем и сортирањем материјала који је јасно означен и физички одвојен према јасно дефинисаним критеријумима „Нелијекови су иситњени и бачени на депонију, дио материјала је рециклиран док су лијекови сврстани у шест група и уништавани методама које су биле у складу са степеном опасности; од канализације, депонија до спаљивања и инкапсулације у металну бурад и њиховог одлагања у за то припремљена складишта.“¹⁷²

Послије рата Босна и Херцеговина је имала још једно болно искуство у најосјетљивијој, *психо-социјалној сфери*. Негативно искуство са лијековима и

¹⁷¹ Малбашић, Радојка; *Медицински отпад-уништавање лијекова*, Графид, Бањалука, 2001. год. стр. 115.

¹⁷² Ibid.

храном, коју нажалост ни данас нисмо у стању адекватно контролисати, у БиХ су изазвали непроцјењиве штете и неповјерење према сваком облику хуманитарне помоћи. Осим лијекова сумњивог квалитета увозени су дотрајали медицински апарати, аутомобили прве помоћи, конзерве из Украјине произведене 50-тих година прошлог вијека, дјечија храна заражена салмонелом. Као помоћ из Европске уније у Босну и Херцеговину су увезене „луде краве“ и велике количине генетски модификоване хране, хране затроване пестицидима, или се у њој налазио хормон раста. Све ово говори да се здравствене и друге установе односно њихови стручњаци нису снашли и адекватно реаговали на могућа дејства токсичних супстанци које су свакодневно пристизале на подручје БиХ и о чему су препричаване анегдоте. Негативан утицај на човјека и животну средину још је присутан што јасно наводи на закључак да без организованог и мултидисциплинарног приступа овом проблему није могуће пронаћи рјешење.

2.1.4. БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА КАО ЕКСПЕРИМЕНТАЛНИ НАТО ПОЛИГОН-УПОТРЕБА ПРОЈЕКТИЛА СА ОСИРОМАШЕНИМ УРАНИЈУМОМ

Као централна Република и гарант некадашње СФРЈ, утемељене на братству и јединству њених народа, са специфичном конфигурацијом земљишта, Босна и Херцеговина је била значајан фактор војне индустрије. То је, на самом почетку грађанског рата, противничким странама у БиХ омогућило богат арсенал свих врста наоружања али и биолошка и хемијска средства која су забрањена међународним конвенцијама. Колико су она кориштена и колике су последице оставиле ни двије деценије после рата није познато јавности. Све је остало на међусобним оптужбама, најчешће кориштеним у дневно-политичке сврхе без озбиљне намјере да се овај проблем „отвори“ и да се стручно и научно елаборира. Разлог је могуће претпоставити, јер ни једној од зараћених страна не би ишло у прилог да се установи да су током грађанског рата у БиХ кориштена биолошка и хемијска средства.

У босанско-херцеговачком грађанском рату са преко 1100 километара борбене линије никоме није падало на памет да у оскудним лабораторијама анализира тло и утврђујући присуство биолошких и хемијских агенаса и тако

„демоларише војнике“, ма да је свима јасно да су у изливу међусобне мржње зарађене снаге користиле све до чега су могле доћи.

Богатом арсеналу оружја и оруђа, кориштеног у БиХ, допринио је и НАТО који је по положајима Војске Републике Српске извршио ударе са пројектилама са осиромашеним уранијумом. Мада је од самог чина НАТО бомбардовања у јавности пласирана информација о осиромашеном уранијуму, у свјетској јавности та је информација игнорисана пуних шест година и „покривана“ тезом о српској пропаганди. Тек, шест година послје НАТО удара по војним и цивилним положајима у Републици Српској, стигла је потврда да је приликом бомбардовања кориштен осиромашени уранијум. Свјетски медији су објавили да су НАТО војници који су били у мисијама у БиХ и Косову обољели или умрли од посљедица удисања уранијумске прашине и клупко је почело да се одмотава. „Опасност долази са војног полигона; Прашина уранијумске муниције опаснија је од зрачења, Умрло је више војника СФОР-а из Шпаније, Италије и Њемачке који су боравили у БиХ и на Косову, Потврђена смрт Сарајлије који је радио у СФОР-у, само је дио наслова које су објавили свјетски медији. Медији из Републике Српске су информације о осиромашеном уранијуму и његовим посљедицама по здравље људи и животну средину, објавили одмах након НАТО бомбардовања, али им нико у свијету није вјеровао.¹⁷³

Након смрти и болести војника НАТО-а, што је доведено у везу са осиромашеним уранијумом и такозваним балканским синдромом, на терен, почетком јануара 2001 године излазе стручњаци СФОР-а из њемачког контингента и врше мјерења на локацијама НАТО удара изведених 1994. и 1995. године. Затим слиједи извјештај о резултатима мјерења у којима се истиче закључак: Искључује се постојање опасности од зрачења на локацијама Хацићи, касарна Жуновица, Хацићи-складиште муниције, у оним дијеловима складишта која су дозвољена за кретање, Хацићи-Бињежево. У истом периоду у медијима и на научним скуповима у Републици Српској користи се упозоравајући податак о осиромашеном уранијуму, док је на подручју Федерације Босне и Херцеговине то сматрано „српском пропагандом“. „Ударима НАТО авијације на подручје Босне и

¹⁷³ Дописници иностраних агенција су својим редакцијама слали и информације о гађању циљева пројектилама са осиромашеним уранијумом али је у њиховим централама одмах стављан ембарго. оп аут.

Херцеговине, доспјело је око пет тона осиромашеног уранијума који преко аеросола или кроз ланац исхране има опасно дејство на човјека“.¹⁷⁴

Институције у Босни и Херцеговини су касније признале да нису биле кадровски и технички оспособљене за прецизна мјерења доза радиоактивности, док су за Републику Српску дио посла урадили стручњаци из Винче и Геоманетског института у Београду. Нажалост негирање њихових налаза у свјетској јавности и јавности сусједних држава, довело је до конфузије и неповјерења, чак и код домицилног становништва. Тако је постало уобичајено да мјештани пред телевизијским камерама без икаквог страха и заштите, стоје на мјесту гдје је погодио пројектил са осиромашеним уранијумом, а у руци држе преостале дијелове пројектила објашњавајући јавности разорну моћ, али не и последице зрачења. Несналажење званичних институција и стручних установа, слаба информисаност и недовољно еколошко обаразовање утицало је да су грађани без икакве бојазни на контаминираним подручјима прикупљали дрва за огрев, скупљали шумске плодове, и ма колико звучало невјероватно, дијелове прјектила као сувенир држали у својим кућама.

Тек након објављивања алрмантних информација, које су шест година држане у тајности или игнорисане, на позив власти БиХ, долазе стручњаци Програма Уједињених нација за заштиту околине (УНЕП-а) и од 12. до 24. октобра 2002. године, пуних шест година касније на три мјеста у Босни и Херцеговини проналазе трагове осиромашеног уранијума чија зрачења и токсичност могу бити пријетња здрављу људи. „Веома осјетљивом опремом провјерили смо 14 локација. Наша мјерења потврдила су присутност осиромашеног уранијума у творници за поправак тенкова, те у складишту муниције у Хацићима и Хан Пијеску. Узето је још 200 узорака тла, воде и зрака и из других дијелова БиХ који ће се анализирати идућих мјесеци, а коначан извјештај о опасности по околину биће објављен у ожујку 2003. године, након провјере у лабораторијама у Великој Британији и Италији.“¹⁷⁵ Хависто је тада

¹⁷⁴ Орлић, Мирко; *Повећање нивоа радиоактивности у животној средини као последица НАТО бомбардовања*, Екологика бр. 6. Београд-Бањалука, 2000. год. стр. 64-65.

¹⁷⁵ Хависто, Пека; шеф УНЕП-а тима за провјеру стања у БиХ, бивши министар заштите околине Финске, *Информација о прелиминарним резултатима експерата УНЕП-а о присуству осиромашеног уранијума у БиХ*, Сарајево, 2003. године.

истакао да не постоје поуздана истраживања која би упутила на стварну опасност по људе који се нађу у додиру са осиромашеним уранијумом, ма да је процес контаминације започео прије тачно седам година. Додуше, Хависто је упозорио на опасности од дуготрајног удисања прашине или контакта са дијеловима пројектила обogaћених осиромашеним уранијумом. Као што смо већ навели, недостатак информација, односно њихово негирање и политизација створило је код грађана у БиХ конфузију која је резултирала игнорисањем проблема са трагичним епилогом. „Више од 300 људи из Хаџића и Хан Пијеска, у највећем проценту од карцином, умрло је од краја рата до данас, што многи доктори доводе у везу са утицајем радиоактивног и токсичног осиромашеног уранијума који су снаге НАТО-а, користиле у бомбардовању положаја Војске Републике Српске 1995. године.¹⁷⁶

У Републици Српској, односно Босни и Херцеговини, нису урађене темељите, стручне и квалитетне анализе. Све је препуштено ентузијастима или стручњацима који су препознали проблем. Тако је у Дому здравља у Братунцу, гдје је избјегло највише Срба из Хаџића, након потписивања Дејтонског мировног споразума, пратили су здравствено стање ових људи. Током 2000-те године овдје су боравили и универзитетски професори из Велике Британије који су доказали постојање осиромашеног уранијума у организмима људи избјеглих из Хаџића. Исте проблеме имају и људи који су се након реинтеграције БиХ вратили у Хаџиће, гдје је повећан број умрлих од канцера. „У Заводу за јавно здравство Федерације Босне и Херцеговине кажу да је стопа смртности и обољелих становника Хаџића не може довести у везу са осиромашеним уранијумом. Међутим, признају да никада није рађена провјера присуства уранијума у крви и урину јер у БиХ не постоји опрема за такво истраживање. Према подацима УН, осиромашени уранијум је био најопаснији у тренутку бомбардовања јер су честице уранијума биле у ваздуху и због тога се претпоставља да је највише утицао на здравље домицилних становника, Срба, који су након Дејтонског споразума напустили ову општину. Уранијум утиче на органе који су најслабији, закључак је УН-овог извјештаја.¹⁷⁷ Државне институције које слабо функционишу

¹⁷⁶ *Посљедице уранијума, забрањена тема*, Независне новине, Бањалука, 5. јул. 2008. године.

¹⁷⁷ www.Ekoforum.org.ba. 20.02.2011. год. 09:45

и ентитетски органи власти овом проблему нису придавали адекватан значај почев од информисања становништва до деконтаминације и обиљежавања опасних подручја. Осим тога не постоји евиденција о расељеним лицима која су била изложена удисању уранијумске прашине тако да су сва истраживања, не само што су спорадична, него и непотпуна, што јасно указује на закључак да у Босни и Херцеговини али и глобалној заједници не постоји интерес да се проблем осиромашеног уранијума расвијетли до краја. Подаци из различитих извора; НАТО, Сфор, Уједињене нације, институти и здравствене установе показују општу конфузију и „интересни приступ“ војних и државних алијанси овом проблему. При том је интерес грађана Босне и Херцеговине у потпуности запостављен.

Оно у шта се на почетку сумњало у БиХ је и научно верификовано. Доказано је присуство муниције са осиромашеним уранијумом, као и чињеница да је зрачење на мјестима удара и до 400 пута веће од просјечне вриједности. То су потврдили и узорци тла па је логично закључити да су на овом пољу неопходна детаљна истраживања, као и боље информисање и едукација не само домицилног становништва него првенствено представника власти који доносе одлуке. „Радиоактивност тренутно уништава жива бића, у случају превеликих доза, и постепено, тако што се дјеловање исказује у губитку имунолошке одбране организма па настају леукемије, тумори и остала малигна обољења. Највећа је опасност када се радиоактивност угради у екосистеме и ланац исхране, јер тада човјек не болује само од малигнух болести него и од ефеката контаминације, првенствено болести органа за варење. Осиромашени уранијум утиче на генетске промјене у току генерацијских смјена, а то значи да уранијумска бета зрачења дјелују на промјене ДНК стварајући радиационе гроздове, што значи да је могућ постепени хронични геноцид“.¹⁷⁸

Са становишта еколошких штета, далеко обимнији и несагледивији ефекти потичу од других врста опасних материја које су резултат разорног дјеловања НАТО бомби. „Огромна количина опасних материја као што су киселине, базе, тешки метали, и сл. у концентрацијама које далеко премашују дозвољене, испуштане су у животну средину при чему је постојала могућност стварања нових

¹⁷⁸ Недовић, Бранислав; *Еколошки проблеми и ризици рата у животној средини*, Зборник радова Еколошки аспекти рата, Графид, Бањалука, 2001. год. стр. 26.

комплексних једињења на високој температури чиме је отежана идентификација свих загађујућих материја. Иако, са великим закашњењем, идентификовано је неколико врста такозваних неуништивих органских загађивача у концентрацијама који премашују праг толеранције за живе организме¹⁷⁹. Прикривање информација и игнорисање проблема упоредиво је са чернобилском катастрофом. Разлика је једино у томе што је вијест о инциденту у нуклеарки Чернобил од грађана скривана око 48 часова док је вијест о пројектилима НАТО алијансе са осиромашеним уранијумом који су погађали цивилне и војне циљеве у БиХ и последицама тог варварског чина објављена шест година касније.

2.1.5. МИНСКА ПОЉА КАО ЕКОЛОШКИ И ДРУШТВЕНИ ПРОБЛЕМ У БИХ

На цијелом простору БиХ уочљиве су еколошке последице рата у свим животним областима у којима човјек проналази садржај властитог живота. Ратне последице на земљишту изазване су загађењем тла, различитима агенсима али и механичким гажењем тенковима и другом ратном машинеријом, копањем ровова, канала и траншеја на преко 1100 километара дугом ратишту, кратерима бомби итд. Посебан еколошки и економски проблем представљају минска поља и експлозивни. Претпоставка је да у БиХ „посијано“ око 16 хиљада минских поља са преко два милиона мина и око три милиона других експлозивних средстава за чије је деминирање потребно више од три деценије интензивног и мукотпрног рада. Као директна последица минских поља, у БиХ је отписано преко осам хиљада хектара а троструко више због индиректне штете, која се огледа у запуштености обрадивог земљишта чиме је спријечена производња хране, гајење шума, туризам, рекреација, лов и риболов.

Од 1992. године, када је почео рат у БиХ, минама је покривено око 3,5 одсто територије¹⁸⁰. Од мина је страдало 7968 особа, током рата око шест хиљада,

¹⁷⁹ Више у Вуковић, Жарко; *НАТО бомбардовање Југославије и угрожавање права на здраву животну средину*, Радничка штампа, Београд, 2000. год.

¹⁸⁰ Вијест која одсликава проблем мина у БиХ: „Четрдесетогодишњег Р.Ц. Који је запослен у ЦЦИ у Тузли, који је нестао у уторак, пронашли су живог али са повредама припадници тима за деминирање Цивилне заштите Федерације БиХ у минском пољу на Бањ брду на Мајевици. Он је двије ноћи прије тога својим аутомобилом слетио с пута у минско поље, јавиле су агенције...

а послје рата 1665 од тога 586 смртно. Током деминирања, које је почело 1997. године, живот су изгубила 43 деминера, а око 108 их је рањено. „БиХ се налази међу најугроженијим земљама у свијету у односу на број локација и ниво утицаја мина. Мине заостале из рата угрожавају више од 920 хиљада становника. Под експлозивним средствима сада се налази 11 150 локација односно 14 хиљада квадратних километара територије“.¹⁸¹ Од укупног броја локација под минама, 122 су високо ризичне, 625 средње а 884 локације су у категорији ниско угрожених. Нажалост и на такозваним нискоугроженим минским пољима страдају дрвосјече, ловци, случајни пролазници, јер су и високоризична минска поља у БиХ слабо обиљежена. Минска поља драстично утичу на промјене у природној средини. На једној страни страдају ријетке врсте крупне дивљачи што утиче на кидање природног ланца и на другој страни долази до размножавања вукова, шакала и других предатора који угрожавају остале животињске врсте и озбиљно угрожавају еколошку нишу одређених крајолика.¹⁸²

Као и у свим другим областима друштвеног живота Босна и Херцеговина заузима неславне рекорде и по угрожености минама у свијету. „Мине и неексплодирана средства заостала из рата у БиХ и даље су велика пријетња, јер је од 1995. године страдало око 1660 лица од којих 165-оро дјеце. То скривено оружје проузрокује тешке повреде и смрт и представља озбиљну препреку реконструкцији постконфликтних подручја“.¹⁸³

БиХ, када је ријеч о минама, држи два неславна рекорда. Више од 58 одсто несрећа на подручју Југоисточне Европе деси се у БиХ, а преко 65 одсто простора „еколошки загађеног“ минама налази се у овој држави. „БиХ је по броју мина у земљишту у рангу Ирака, Авганистана и још неких јужноазијских земаља, а у

(„Деко пронађен жив у минском пољу“, Глас Српске, Бањалука, 13 и 14. октобар. 2012. год. стр.14.)

¹⁸¹ Извјештај Центра за уклањање мина БиХ, Глас Српске, 22. септембар 2010. год.

¹⁸² “Савремена екологија се све чешће опредјељује за еколошки предео (landscape, landeshalf) као основну јединицу посматрања, планирања и примјену мјера еколошке политике“ сматра професор Вукашин Павловић, док Трол, који је увео нову дисциплину, екологију крајолика, истиче да се крајолик не односи само на изглед и облик него „обухвата потпуно уједињену холистичку цјелину, која представља јединство које је веће од збира његових дијелова и зато га треба посматрати у његовој јединствености и цјелини“.

¹⁸³ Саопштење УНИЦЕФа поводом 4. априла Међународног дана борбе против мина, www.slobodna.evropa.ba приступљено 26. јуна 2011. 11:50

односу на сусједне земље Хрватску, Србију, Црну Гору и Македонију је у озбиљном заостатку у погледу деминирања".¹⁸⁴ Осим директног утицаја на биодиверзитет, мине изазивају и низ социјално-психолошких посљедица. Недостатак опште културе и недовољно развијена еколошка свијест становништва доприноси да вандалама уклањају табле којима су означена минска поља, што представља ново, психолошко и фактичко минирање тог терена и страдање недужних жртава.

"Када би чишћење мина зависило од државних органа, онда БиХ никада неби била очишћена. Држава финансира тек 30 одсто активности на уклањању мина а „катастри или планови полагања мина „нетрагом су нестали" и нико их више и не помиње, што јасно указује на однос државе према овом проблему. Безбједносном и еколошком. Остатак новца долази од међународних донатора, али то није довољно да би се испунила стратегија да БиХ 2019. године буде очишћена од мина".¹⁸⁵ Ова канцеларија је у рекордној, 2007. години, очистила 11 квадратних километара. Да би се остварио план деминирања у БиХ би сваке године требало очистити од мина најмање 30 квадратних километара врло неприступачних простора.

Пошто је природна средина недјелјива, тако и минска поља не можемо посматрати као изолована и напуштена „острва“ на географској карти. Клизишта и бујице настале као посљедица ерозије земљишта, а оно опет, као посљедица бескрупулозног уништавања шума, све чешће „пресељавају“ минска поља на друге локације или у водотоке ријека.¹⁸⁶

Становници Босне и Херцеговине, познати по црном хумору и „немогућим мисијама“, навикнути на страх и невоље нису се посебно изненадили информацијом да су лопови у селу Врсе код Горњег Вакуфа (Ускопља) из минског поља украли двије мине. Информација на граници вица, узбуђивала је босанско-херцеговачку јавност тек двије године касније када су вехабије као сљедбеници Осаме Бин Ладена, у Бугојну дигли у ваздух полицијску станицу. Мртви,

¹⁸⁴ Петрич, Волфганг, бивши високи представник БиХ, *Састанак ЕУ за координацију активности на уклањању мина у Југоисточној Европи*, 6. април, 2005. године

¹⁸⁵ Извјештај канцеларије Центра за уклањање мина Бањалука, Deutsche Welle, 25. 7. 2008. год.

¹⁸⁶ На подручју општине Дервента и Брод, ријека Укрина је промијенила корито при чему је однијела 2300 квадратних метара према ријеци Сави, од укупно 23 хиљаде квадратних метара, које је требало деминирати. оп. аут.

повријеђени, велика материјална штета и немјерљив страх који се увукао у грађане БиХ епилог су игнорисања или недовољне озбиљности у рјешавању проблема мина. То јасно говори да је у БиХ неопходна активност свих субјеката друштва, односно субјеката еколошке политике да би се отклониле посљедице минских поља.

Важан сегмент у рјешавању проблема, свакако је едукација становништва, да неби подцјењивали све ризике које са собом носе мине које нису само безбиједности, него широк друштвени проблем са безброј реперкусија, а са којима ће се БиХ суочавати неколико наредних деценија. Тим прије што је тероризам¹⁸⁷ постао глобални свјетски проблем и што дио минског арсенала из БиХ може лако dospјети у руке терориста чиме би била додатно угрожена ова земља, али сигурно и земље у региону и свјетска заједница.

2.1.6. СИРОМАШТВО КАО ТРАЈНА БИХ КАТЕГОРИЈА-ЛИМИТИРАЈУЋИ ФАКТОР ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ

У оквиру СФРЈ, Босна и Херцеговина је спадала у подручје „наслијеђене опште неразвијености“, са заостајањем од 15 одсто у односу на Југославију и 46 одсто у односу на свјетски просјек. Великим инвестирањем у енергетику и индустрију предратни развој БиХ је кренуо узлазном линијом па је индустрија постала доминантни сектор у друштвеном производу са око 60 одсто учешћа, да би због ратних дејстава, од земље у развоју у оквиру СФРЈ, постала изразито сиромашна земља.

Узроци сиромаштва су осим ратних разарања, споре послератне економске реформе, незапосленост, кршење људских права, неадекватан систем социјалне заштите, квалитет образовања, корупција и немогућност утицаја на институције система.

"Директне материјалне штете рата који је нанио огромне штете на стамбеним, производним и инфраструктурним објектима, прекинуо трговачке везе, зауставио реформе итд. Процењују се да штете износе између 50 и 70

¹⁸⁷ Терористички напади у Босни и Херцеговини су озбиљно схваћени тек након напада на америчку амбасаду у Сарајеву.

милијарди америчких долара, од чега око 15 до 20 милијарди на индустријским објектима.¹⁸⁸

Ако се овим штетама додају и посљедице неоствареног бруто друштвеног производа од 1992. године до 2000-те године, према процјенама стручњака укупне ратне штете у Босни и Херцеговини прелазе 100 милијарди америчких долара. Успоредба са предратним дугом социјалистичке Југославије који је износио око 22 милијарде долара на земљу са око 23 милиона становника са релативно развијеном индустријом, богатим природним ресурсима образованом радном снагом, довољно показује социјални контекст босанско-херцеговачког друштва у којем је сиромаштво доминантна категорија.

Послије грађанског рата у Босни и Херцеговини уз помоћ међународних донација, ниво предратних привредних дјелатности је подигнут на приближно трећину предратног, уз наглашену промјену привредне структуре на штету индустрије. Индустријске зоне у градовима БиХ показују да се у њима не одвија никаква привредна дјелатност што је значајно смањило притисак на животну средину, али је зато повећана незапосленост и друштвени стандард грађана. Проблем је већи што још увијек није завршен процес власничке трансформације, односно што је још увијек присутна транзиција која чини додатне тешкоће у процесу ревитализације привреде и њеном оспособљавању за одржив економски фазвој. "Извоз је сведен са пријератних двије милијарде америчких долара на око 500 милиона док је увоз са милијарду и 700 милиона, повећан на 2 милијарде и 800 милиона америчких долара. У привреди и јавном сектору прије рата је било око милион запослених и око 330 хиљада незапослених људи. Након рата укупан број запослених је смањен на око 650 хиљада а број незапослених повећан на 420 хиљада, при чему је укупан број становника мањи за једну трећину".¹⁸⁹

Самим тим досадашње схватање сиромаштва¹⁹⁰ „као недовољности прихода за набавку минималне корпе роба и услуга“ у Босни и Херцеговини је непримјенљиво. Данас се под сиромаштвом у Босни и Херцеговини подразумијева

¹⁸⁸ *Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment*, Свјетска банка, Извјештај бр. 25343- БиХ, 2005. год. стр. 49.

¹⁸⁹ *Акциони план за заштиту животне средине БиХ (NEAP)*

¹⁹⁰ "Сиромаштво је одскудица средстава, пријекно потребних за живот", *Хрватски енциклопедијски рјечник*, ЕПХ д.о.о. Загреб и Нови Либер д.о.о. Загреб 2004. год. стр 348.

„стање у којем недостају основе могућности за достојанствен живот“. У том смислу сиромаштво се манифестује као недостатак прихода и средстава довољних да се осигура одржива егзистенција а као посљедицу има: глад, неухрањеност и здравствену угроженост становништва, затим, ограничен или никакав приступ образовању, повећање смртности и болести, бескућништва и лоших стамбених услова те повећања друштвене ксенофобије, као посљедице несигурног друштвеног окружења праћеног криминалитетом, дискриминацијом и изолацијом. Може ли се у БиХ говорити о квалитету живота као „задовољењу општих потреба и испуњења срећом“¹⁹¹ или „задовољењем општих потреба што је услов за опште осјећање среће“¹⁹², односно потрошњом роба и услуга које задовољавају одређену потребу. У сваком случају не; пошто су сиромаштво и квалитет живота дијаметрално супротне категорије. Ако у одређивању квалитета живота пођемо са социо-еколошког становишта, према којем је важна одредница квалитета живота стање животне средине, онда босанско-херцеговачко стање с правом може добити оцјену да не испуњава основне могућности за достојанствен живот.

Свакодневна пракса показује да постоји директна веза између сиромаштва и деградације животне средине која се у Босни и Херцеговини манифестује кроз неконтролисану и прекомјерну експлоатацију природних ресурса, при чему се губи око 10 хиљада хектара обрадивих површина годишње. Тешку ситуацију усложњавају велике миграције сеоског становништва у градове као и чињеница да 60 до 70 одсто босанско-херцеговачког становништва живи на граници егзистенције. Наравно, ову бројку треба узети са резервом јер су у Босни и Херцеговини, као и у другим сегментима обављана различита истраживања, са различитим, а неријетко и дијаметрално супротним методологијама. У сваком случају, проширивање критеријума који улазе у елементе дефинисања сиромаштва, као и њихова мултидимензијалност, омогућава нам да о њему размишљамо као о стању које карактеришу трајна или хронична ускраћеност ресурса, способности, могућности избора, сигурности и моћи који су потребни за адекватан животни стандард и остварења других грађанских, економских, политичких, културних и социјалних права.

¹⁹¹ Mec Call, S Quality of Life, *Social Indicators Reserarch* 2. 1975. god. str. 235.

¹⁹² Milbrath, W.L : *Indicateurs de la quialite de l'environment, Rapports et documents de scioence socilaes* N.38. UNESCO, 1979. god.

Познато је да постоје два типа сиромаштва; *апсолутно и релативно*. При утврђивању релативне линије сиромаштва, основни приступ је да се утврди; како је могуће успоредити стандард једне категорије становништва са другима у истом друштву. Обично се заснива на одређеном проценту просјечних примања или потрошње у датој земљи. Овај метод има одређене предности, прије свега да је лако одредив и да се аутоматски помјера са растом животног стандарда, али и има своје недостатке. Није погодан за праћење промјене стања током времена јер се повећањем стандарда у земљи може повећавати стандард свих категорија становништва, а да се релативни положај сиромашних не промијени или чак погорша¹⁹³. С обзиром на ограничене расположиве податке, у БиХ се истраживачи најчешће одређују за апсолутну линију сиромаштва, као најпогоднији инструмент за дефинисање и праћење сиромаштва. Апсолутна линија сиромаштва одређује се према вриједности потрошње потребне сваком појединцу без обзира на мјесто и вријеме у којем живи. Такође у истраживањима се примјењује и линија екстремног, односно линија прехранбеног сиромаштва која се одређује на основу вриједности прехранбеног пакета који садржи минимум неопходних калорија и линија генералног сиромаштва, која подразумијева да појединац има и друге потребе осим хране за преживљавање. Ради се о потребама као што су стан, одјећа, превоз, образовање, култура итд.

Досадашње анкете које су у БиХ проводиле различите организације и институције су показале да у овој земљи не постоје групе чији је стандард близу или испод линије екстремног сиромаштва, мада се то за појединце односно, грађане, не би могло тврдити. На другој страни је утврђено да је стандард око 19,5 одсто становника у Босни и Херцеговини испод линије генералног сиромаштва. Занимљиво је да је број сиромашних већи у сеоским срединама, а највећи у локалним заједницама "мјешовитог типа".¹⁹⁴ Чак 30 одсто становништва се налази непосредно изнад генералне линије сиромаштва, што их у вријеме економских турбуленција чини изузетно осјетљивим.

¹⁹³ Bosnia and Herzegovina: *Poverty Assessment*, Свјетска банка, Извјештај бр. 25343-БИХ стр. 5 и 6.

¹⁹⁴ Заједнице мјешовитог типа према неким истраживачима подразумијевају, мултиетнички састав становништва. Оп. аут.

Истраживања УНДП¹⁹⁵ и власти БиХ за потребе система раног упозоравања такође потврђују тежину и распрострањеност сиромаштва као и тренд повећања броја сиромашних. Као значајан фактор односно појава која негативно утиче на босанско-херцеговачко друштво јесте такозвано "субјективно сиромаштво" у којем велики број грађана себе сврстава у категорију сиромашних. Осим сурове свакодневице на овакву појаву свакако утиче поређење са предратним периодом и тадашњим стандардом као и сјећање на пуну запосленост и много више новца него што је у продавницама било роба. Уз осјећај немоћи, сиромашну категорију грађана, прати и несигурност, бесперспективност и губљење сваке наде да ће се стање промијенити што у босанско-херцеговачком контексту представља латентну опасност од вјерске и других облика радикализације или других облика "удруживања" социјално угрожених становника.

Босна и Херцеговина је према свим истраживањима најсиромашнија држава настала распадом СФРЈ чији становници оскудијевају у свим кључним аспектима стандарда од хране до становања, од здравствених потреба до писмености, од "воде до слободе". Стање је још алармантније када се зна да је досадашња потрошња заправо била вјештачка, и да је куповну моћ грађана подстицао новац из различитих међународних донација или кредита којих је све мање, да је индустрија упропаштена, пољопривреда запуштена при чему увознички лобији уништавају и оно мало преостале производње. У таквом контексту Извјештаји у оквиру Система за рано упозоравање и Извјештаји о људском развоју и даље ће бити препуни црних и суморних бројки које се због непотпуних и непрецизних статистичких података у Босни и Херцеговини готово двије деценије сматрају прелиминарним. Ипак, ма колико били прелиминарна и непотпуна, нека истраживања Свјетске банке су показала да је у Босни и Херцеговини са образовног аспекта сиромашно 27 одсто грађана а да 16 одсто становника због сиромаштва пати у здравственом смислу. Ова два податка су доминантна у анализи утицаја грађана БиХ на креирање и провођење еколошке политике. Око 22 одсто радно способног становништва је сиромашно а преко 30

¹⁹⁵ *Развојна мрежа Уједињених нација*

одсто са аспекта стамбених услова док је преко 72 одсто одраслих у БиХ је сиромашно бар у једном од наведених аспеката.¹⁹⁶

Међу најугроженијим категоријама су дјеца, старе и изнемогле особе, расељена лица, незапослени, класични социјалани случајеви, пензионери са ниским пензијама и породице без запослених чланова. Занимљиво је, да је у Босни и Херцеговини, наглашена етничка димензија сиромаштва и да су у ентитетима и кантонима углавном најсиромашнији припадници мањинских народа. Такође изражена је и полна дискриминација јер су жене сиромашније од мушкараца и низ других карактеристика о којима ће још бити ријечи.

"Прије рата је у Босни и Херцеговини било око 50 хиљада социјално угрожених лица. Рат је уништио егзистенцијалну основу за око 600 хиљада људи од којих се у радној доби налази око 400 хиљада грађана. Привреда нема могућности, нити власти имају изворе да обезбиједе потребна средства за нарасле потребе за збрињавање социјално угроженог становништва".¹⁹⁷ Као што је већ речено, у вријеме када се на глобалном нивоу расправља о новој визији свијета и доносе стратешки документи из области заштите животне средине у Босни и Херцеговини бјесни страшни грађански рат са свим елементима вјерског сукоба. Након рата дејтонска БиХ формално функционише као јединствена држава, док је у пракси изражена недовољна међуентитетска сарадња са филозофијом и политичким дјеловањем које не доприноси рјешавању конфликта, суживоту и помирењу. У условима опште подијељености по свим шавовима у Босни и Херцеговини је тешко створити конзистентни стратешки оквир опоравка и развоја у којем би се земља извукла из општег сиромаштва, а грађанима обезбиједили елементарни услови за живот достојни човјека. Стога се поставља елементарно питање; треба ли у овој земљи прво рјешавати економске проблема па тек онда пажњу посветити очувању животне средине или је могуће та два процеса ускладити и истовремено рјешавати? У сваком случају, јасно је да су узроци сиромаштва и узроци деградације животне околине најчешће заједнички и да неријетко дјелују по принципу спојених посуда.

¹⁹⁶ Према међународним стандардима под сиромаштвом се сматра свака потрошња мања од 4,30 америчка долара по особи дневно а исказује се постотком укупног броја становника једне земље која има дневну потрошњу по особи мању од 4,30 америчких долара.

¹⁹⁷ *Извјештај БиХ за свјетски самит о одрживом развоју Рио+10 Јоханесбург*, 2002. год.

Примјера ради, нерационална и прекомјерна потрошња ресурса у Босни и Херцеговини у пријератном, ратном и поратном периоду у БиХ је утицала на слабљење економске снаге али истовремено и доприњела загађивању животне средине и општем паду животног стандарда.¹⁹⁸ Наиме у жељи да се земља покуша извући из економског амбиса и побједи сиромаштво, у дефинисању циљева развоја БиХ се неријетко форсира раст а не квалитет што наводи на закључак да је на листи приоритета, заштита животне средине маргинализована. Узроци оваквог стања свакако се налазе у одсуству јасно дефинисане политике и стратегије развоја као и слабим институционалним капацитетима у креирању и провођењу развојне и политике заштите животне средине у свим сегментима босанскохерцеговачког друштва. Овоме свакако ваља додати и неизграђеност цивилног друштва и недовољан утицај грађана и стручних установа и институција на конципирање еколошке политике, недостатак економских и других мјера које би стимулисале или дестимулисале нееколошка понашања и превентивно дјеловање, недовољно стручног кадра и програма којим би се едуковали и низак ниво еколошких знања грађана али и представника власти те одсуство програма којим би се еколошка свијест развијала и коначно подигла на задовољавајући ниво. У случају да се ове претпоставке инкорпорирају у босанско-херцеговачко друштво, могуће је обезбиједити претпоставке за елементарну заштиту животне средине које би опет могле утицати на економски развој. То свакако подразумијева штедњу енергије, рециклажу отпада, ограничавање загађења ваздуха, воде и тла и низ других мјера које су у функцији одрживог развоја, односно дугорочне заштите животне средине. У сваком случају БиХ ће тешко без међународне помоћи изаћи из зачараног круга у којем се налази. Тим прије што је одрживи развој најчешће привилегија развијених, а не сиромашних друштава "и представља спречавање нарушавања просјечног животног стандарда за будуће генерације који се не може постићи све док се сиромаштво директно не нападне, јер сиромаштво и деградација животне средине иду једно уз друго.....Укупна се штета на околиш

¹⁹⁸ У СФРЈ је централна република, БиХ, била енергетска база из које су црпљени ресурси или је остваривана базична производња у такозваним прљавим индустријама. Сличан тренд је настављен и у послеријатном периоду јер су страни инвеститори највише улагали у енергетику, односно термоелектране и базичну индустрију при чему се недовољно пажње посвећује одрживом развоју. оп.аут.

може расчланити у три дијела: број људи, потрошња по становнику и штета учињена по јединици потрошње.¹⁹⁹

Чињеница је да у БиХ постоји природна основа и технички потенцијал за рјешавање проблема заштите животне средине а упоредо с њим и сиромаштва, али је чињеница и да је друштвени, економски и тржишни потенцијал изразито низак. При томе свакако треба имати на уму да су босанско-херцеговачко друштво захватила три транзициона периода од којих је најизраженији ратни у којем је "остварена првобитна акумулација на крви и зноју властитог народа".²⁰⁰ У ратном периоду у БиХ је нестала средња класа, највећи дио становника је осиромашен²⁰¹ а према неким процјенама, капитал је сконцентрисан у рукама око пет одсто становништва. Нови „власници“ Босне и Херцеговине су постали ратни профитери и тајкуни са "новом филозофијом живота" у којој за екологију нема превише мјеста.

2.1.7. КОНЦЕСИЈЕ, РЕЦЕСИЈА И ТРАНЗИЦИЈА КАО ЛИМИТИРАЈУЋИ ФАКТОРИ

Босна и Херцеговина на ентитетском, кантоналном или локалном нивоу, као економски неразвијено друштво, донијело је велики број стратегија или развојних планова који подразумијевају снажну финансијску ињекцију. Управо због своје политичке нестабилности, опустошености привредних субјеката и слабог интереса иностраних инвеститора да улажу у нестабилна подручја у БиХ је једино исказан интерес за концесије.

„Концесија је право које држава или други субјект додјељује у сврху обезбјеђења изградње инфраструктуре или експлоатације природних ресурса и других услуга у роковима и условима о којим се "концидент" и концесионар

¹⁹⁹ Goodstein S. Eban; *Економија околиша*, Мате, Загреб 2003, стр. 558.

²⁰⁰ Рељић Слободан, Пејичић Зоран, Солдо Лидија; *А кад се дим разиђе*, НИН, Београд, 26. март 1992. године.

²⁰¹ Број изузетно сиромашних у БиХ могао би премашити 650 хиљада од укупно 3,84 милиона становника. Због економске стагнације и изостанка кључних реформи сваки шести становник би могао запасти у изразито сиромаштво. *Прогнозе економиста БиХ*, Независне новине 16.2. 2012. год. стр. 19.

договоре“.²⁰² Законом у Босни и Херцеговини је предвиђено да се концесија одобрава на период од 30 година а да у изузетним случајевима тај период може бити продужен на 50 година.

Странци, повезани са домаћим бизнисменима (тајкунима) најчешће се одређују за концесије у области електропривреде, енергетике или инфраструктуре. При том, као што је био случај приликом тендера за изградњу ауто-путева, потенцијални концесионари су захтијевали "колонијалне услове". То је био разлог да су многи "већ договорени послови" пропали а држава је остала без значајних средстава, могућности да запосли раднике и што је најгоре без адекватне инфраструктуре, било да се ради о ауто-путевима, канализационој мрежи, термоелектранама или проточним хидроелектранама. Поред тога присутан је и "босанскохерцеговачки рецепт" који примјењује на стотине привредних субјеката који користе природне ресурсе иако нису потписали концесионе уговоре и тако оштећују локалне, кантоналне, ентитетске или државне буџете за неколико стотина милиона марака. Умјесто у буџету новац завршава у џеповима власника компанија што је већ постало нормално у друштву које се налази у свјетском врху по корупцији. У тој чињеници крије се одговор на питања; зашто не постоји регистар концесија, зашто се не поштује законска регулатива или не усваја и примјењује политика њихове додјеле у коју би морала бити инкорпорирана и политика заштите животне средине? „Институције Босне и Херцеговине нису на концесионо тржиште понудиле ни један концесиони пројекат који би се финансирао приватним капиталом, по основи концесионог уговора, односно уговора о приватно-јавном партнерству.²⁰³ Осим оваквих оцјена и нумеричких процјена, прецизних података о висини штете нема, исто као ни озбиљних анализа и одговора на питање; колико садашњи, легални или илегални концесионари примјењују елементарна правила заштите животне средине, какве су посљедице и могућа рјешења ове проблематике. Одговори су тежи и компликованији због чињенице да су у Босни и Херцеговини концесије у узрочно-посљедичној вези са рецесијом и "транзицијом на босански начин". Економска криза у држави и окружењу неријетко се у трговини друштвеним капиталом или природним

²⁰² *Закон о концесијама Републике Српске*, Службени гласник бр. 92/02

²⁰³ www.koncesije BiH.ba 16.2.2012. 14:09

ресурсима своди на девизу "дај шта даш", што поткопава и онако поткопан привредни амбијент.

Као земља настала распадом СФРЈ, у којој је рат оставио несагледиве последице, Босна и Херцеговина се годинама налази на зачељу држава Југоисточне Европе готово по свим позитивним параметрима. Једино предњачи по степену корупције и криминалитета што се свакако одражава на њен економски и социјални развој. Као и ранијих година, према прогнозама Европске банке за обнову и развој, Босна и Херцеговина ће и у 2012. години имати најслабији економски раст у југоисточној Европи од свега 0,5 одсто што јасно показује да се опасно приближава рубу рецесије. Ради се о реалној прогнози која се не заснива само на унутрашњим и спољашњим, европским односно свјетским економским параметрима, него и на процјени унутрашњо-политичке ситуације. Поред маратонских преговора око конституисања органа власти, неусвајања буџета, елементарних закона које су услов за приближавање Европској унији, присутна је и реторика, боље речено политички језик мржње који све више личи на предратну увертуру у крваве сукобе.

Обавезе према међународним финансијским институцијама додатно утичу да БиХ све дубље тоне. Ако се у обзир узме и утицај спољњег фактора, односно, негативни трендови и криза у еврозони која се све више шири, могуће је закључити да се Босна и Херцеговина са својом крхком економијом налази, не само на рубу рецесије, него и депресије са несагледивим последицама. У озбиљно подијељеном и непријатељски расположеном друштву цијела армија од преко пола милиона незапослених људи доводи социјалну, економску и политичку ситуацију до усијања. Проблем је већи зато што политичке елите и органи власти до сада нису показали велику ревност за рјешавање економских проблема, а процјене европских и светских финансијских институција су негативне и за наредне године. Тим прије што је у Европској унији али и на свјетском финансијском тржишту због „дужничке кризе“ повећан ризик задуживања а самим тим и његова цијена што ће имати негативне последице за босанско-херцеговачку економију. Економија БиХ стагнира а финансијске ињекције се углавном убризгавају у буџете, односно крпљење његових рупа, док се остале економске категорије посебно инвестирање у нове програме и потенцијално профитабилне пројекте занемарује. Владе за сада нису спремне да повуку оштре резове и зауставе

мегаломанске потрошње буџетских кирисника што ће утицати на пад кредитног рејтинга Босне и Херцеговине са „Б“ на ранг „Ц“, што ће условити да за ову државу више неће бити кредитних средстава и страних улагања а самим тим ни одржања домаће производње.

Прогнозе о економском расту од свега 0,5 одсто, пад рејтинга код европских и свјетских финансијских институција, домаћу привреду може бацити на кољена а истовремено повећати апетите страних улагача, концесионара који ће повећати своје и овако мегаломанске захтјева. У таквој ситуацији друштво ће све више губити. На једној страни све више новца ће завршавати код концесионара који су углавном улагали у енергетске пројекте, док ће на другој страни Босна и Херцеговина трошити своје необновљиве ресурсе и при том, као у вријеме СФРЈ када је представљала енергетску базу, поново добити епитет најзагађенијег подручја на Балканском полуострву и Југоисточној Европи. Слиједећи „досадашњу логику“ концесионари су прихватили минималне еколошке стандарде а власт је „жмурила на једно око“ и запостављала екологију. Јачањем депресије и рецесије који Босну и Херцеговину могу одвести у банкрот, највећи цех ће највјероватније платити „екологија“. Између заштите животне средине и минималног економског развоја у новонасталој, врло нерповољној ситуацији по босанско-херцеговачку економију, страни улагачи и домаћа политичка елита, појачана са домаћим и иностраним тајкунима све више ће се оријентисати ка производњи са што мање трошкова при чему ће осим јефтине радне снаге, доћи и до снижења цијена сировина. У том случају биће угрожени природни ресурси, а заједно са њима и заштита животне средине.

Ако се овом сету проблема дода и недовршена транзиција²⁰⁴ која има све елементе првобитне акумулације капитала, „лимитирајући треножац“ постаје „стабилан“ и готово непромјелив.

²⁰⁴ Више у поглављу; *Утицај глобализације односно транзиције на еколошку политику.*

ПОГЛАВЉЕ II

2.2.1. БИХ ИЗМЕЂУ АУТОХТОНЕ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ И ДИРЕКТИВА ЕУ

Будућност БиХ је окренута ка интегративним процесима у Европској унији који индиректно или директно утичу на промјену начина понашања свих релевантних фактора. Европске интеграције захтијевају читав сет промјена у политици и законодавству, односно усаглашавање свих сегмената са политиком Уније првенствено са *Acquis Communautaire*.²⁰⁵

Осим усаглашавања правних одредаба са "великим зборником европских закона" који се састоји од 32 поглавља од пољопривреде и екологије до правосуђа, јавног здравља и других друштвених области, неопходно је ускладити и економско социјалне и техничке стандарде БиХ са постојећим праксама ЕУ. "БиХ на путу европских интеграција споро напредује, па је тако од 151 закона, прописа и других активности које је требало да усвоји за првих шест мјесеци ове године у потпуности испунила свега 21...На приједлог надлежних институција пролонгирано је извршење 130 активности, па проценат испуњења износи 13, 91 одсто...У оквиру кључних приоритета од планираних девет, реализоване су свега двије, од планираних 17 активности у области политике реализоване су двије, а од 24 активности из области економије реализоване су само четири. У оквиру поглавља; "Правда, слобода и безбиједност" од осам задатака реализован је један"²⁰⁶ *Acquis Communautaire* или како га називају, "велики зборник европских закона" сачињен је по принципу "узми или остави" што значи да га све земље које намјеравају да се прикључе Европској унији, морају у потпуности прихватити, осим ако су у току предприсупних преговора постигли одређене компромисе.²⁰⁷ Као што је познато, а то су показала искуства других земаља бившег "источног

²⁰⁵ *Acquis communautaire* је правна тековина ЕУ која поред оснивачких уговора, садржи више од 20 хиљада прописа из секундарног законодавства и око четири хиљаде судских пресуда. Пошто се скуп права и прописа стално проширује и иновира може се закључити да је ријеч о трајном процесу у који треба да се укључи и законодавство Босне и Херцеговине.

²⁰⁶ *Извјештај Европско партнерство за БиХ за период јануар-јуни 2011. године*, Глас Српске, 10. октобар 2011. год. стр. 5.

²⁰⁷ Република Чешка је постигла компромис да се стави ембарго на све захтјеве враћања имовине Нјемцима одузете послје Другог свјетског рата када су протјерани из ове земље. Оп.аут.

блока" и двије републике из социјалистичке Југославије, приступање Европској унији и стицање статуса пуноправног чланства с одговарајућим правима и обавезама је условљено на више начина и фазно урађено. Прва фаза подразумијева отварање преговора за закључивање споразума о придруживању, затим слиједи вођење приступних преговора као и различите фазе процеса преговора, финансијска помоћ и техничка подршка, савјетовање и давање инструкција у оквиру секторских политика и подршка путем пројеката и мониторинга. Европа при том инсистира на усклађивању закона и преузимању обавеза из чланства, укључујући придружавање циљева политичке, економске и монетарне уније. Преузимање комунитарних тековина и хармонизација с прописима Европске уније је главни задатак у оквиру припрема за чланство у овој организацији. И то по принципу "узми или остави", односно пасивном преузимању законодавства, што у политичко-правном жаргону с правом називају "бриселизација" правног система. Занимљиво је, да институције Европске уније креирају обим и садржину *Acquis Communautaire* према специфичностима сваке од држава кандидата, али само у предприступном периоду и контексту. У тој варијанти је могуће да се држави кандидату наметну и оне обавезе које нису дио комунитарних тековина односно "европских стечевина". На тај начин се, на врло софистичиран начин, „извозе“, односно намећу, фундаменталне вриједности, циљеви, општи принципи, политичке и правне оријентације Европске уније у државе кандидате, потенцијалне кандидате и оне које су у било каквом квалитетном односу са овом асоцијацијом.

Закључивањем Споразума о стабилизацији и придруживању Босна и Херцеговина се међународно-правно обавезала на усклађивање свог законодавства са *Acquis Communautaire*. Ова обавеза осим правне има и политичку димензију што значи да се усклађивање или неусклађивање закона са "европским законодавством" неће правно вредновати, верификовати или санкционисати, него ће испуњавање обавеза бити предмет политичких разматрања и евалуација.

Процес хармонизације законодавства Босне и Херцеговине са законодавством Европске уније има значајан политички аспект и самим тим појачава обавезу, односно претвара се у циљ. Разлог је у томе што политичка санкција може бити далеко тежа и имати далеко веће посљедице од правне. Из

овога произилази да *Acquis Communautaire*²⁰⁸ представља оквир у којем се врше све активности хармонизације једне државе у организационом, нормативном и стратешком смислу. Он је неспоран и императиван модел на основу којег се оцјењује процес усклађивања политика, прописа и институционалног оквира и служи као основ за утврђивање успјеха и вредновања напретка појединих земаља па и Босне и Херцеговине у процесу европских интеграција.

Acquis Communautaire има двоструко дјеловање; у оквиру Европске уније и према државама које теже приступању овој наднационалној творевини. Као императивна категорија постао је синоним цјелокупности политичког и правног битисања европског; комунитарног, институционалног, вриједносног па и идеолошког миљеа нарочито у контексту разматрања остварених обавеза у процесу хармонизације закона. Нажалост, извјештаји Европске комисије о напретку Босне и Херцеговине у европским интеграцијама нимало не охрабрују а коначна оцјена је да БиХ не испуњава елементарне услове почев од стварања контекста за владавину права и реформу правосуђа односно да политичке елите нису биле у стању да за годину дана формирају власт на државном нивоу односно Савјет министара.²⁰⁹ У таквој ситуацији немогуће је испунити европске реформске захтјеве, почев од промјене Устава, односно провођења одлуке Европског суда у случају "Сејдић и Финци", доношењу закона о државној помоћи, попису становништва... Као што је већ истакнуто, политичка димензија у процесу европских интеграција игра веома значајну улогу а управо је босанским политичарима и њиховој политици упућена замјерка да нису у стању да заједнички дефинишу визију и правац у којем Босна и Херцеговина треба да крене. Релевантни политички фактори у БиХ су негативне оцјене из Европске комисије прихватили као очекиване. Сарајевска страна је пронашла аргументе за даље инсистирање на централизацији као моделу приближавања Европи, док је бањалучка у европској одлуци видјела пут ка координацији и договарању ентитета, што значи да ЕУ не инсистира на новим институцијама на нивоу БиХ и централизацији досадашњих ентитетских надлежности. У оваквом, како многи

²⁰⁸ *Treaty on European Union, Treaty The European Community, Consolidated versions, Official Journal of the European Union, C 321E/1 29.12. 2006. god. end C115. 09.05. 2008. god.*

²⁰⁹ Након октобарских, општих избора у Босни и Херцеговини, одржаних 2010. године, институције власти на државном нивоу формиране су након девет мјесеци. Оп.аут.

политичари али и грађани имају обичај рећи; никад горем стању од рата у БиХ, за проблематику заштите животне средине остаје мало простора и политичке воље. Тим прије што је еколошка свијест привилегија малог броја становника Босне и Херцеговине.

Чињеница је да се Босна и Херцеговина суочава са озбиљним слабостима и великим проблемима у области заштите животне средине. Осим недефинисане политике и законодавства на државном нивоу изражен је и недостатак техничких капацитета, слабо учешће јавности у конципирању и доношењу значајних одлука, недостака опреме за мониторинг и активности надгледања, непостојање ефективних економских стимулација као што су порези, таксе и трошкови у складу са принципом загађивач плаћа. И што је најважније недостаје политичка воља и незаинтересованост политичких елита за питања животне средине. Одсуство политичке воље је условило споро, парцијално и нетранспарентно доношење еколошке политике која би могла бити квалитетна основа за развој законодавства и других регулаторних аката и тијела у Босни и Херцеговини. Тим прије што су социјалистички закони који су регулисали област заштите животне средине стављени у „ad acta“ а нови су, уз притисак међународне заједнице, усвојени тек десетак година после рата.

2.2.2. ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА У ФУНКЦИЈИ БЕЗБЈЕДНОСНЕ ПОЛИТИКЕ БИХ И РЕГИЈЕ

Сам појам безбиједност представља основу из које произилазе посебни појмови; национална, међународна, политичка, економска, војна, социјална, еколошка и друге безбиједности. „Безбиједност је, како истиче Вера Арежина, друштвена појава у том смислу што људи, њихове заједнице, организације и институције постају свјесне опасности из разних извора, садржаја, облика и интензитета, које могу нанијети штете њиховој егзистенцији; физичком, тјелесном и психичком интегритету, материјалним добрима, култури и природном окружењу и предузимају разне, сада првенствено организоване и систематске мјере заштите од тих опасности. Те мјере називамо безбедносним, а организације и органе

схватамо као органе безбедности“.²¹⁰ Из ове дефиниције општег појма безбједносне политике произилази појам еколошке безбиједности који подразумијева: „веома сложен процес супротстављања угрожавања из било којег извора, било које врсте и било које компоненте природне цјелине укључујући људско друштво, при чему се остварује неки степен заштићености од опасности по егзистенцију, потребе и интересе“²¹¹ Безбједносна политика Босне и Херцеговине представља дугорочну стратегију у којој су апострофиране смјернице и дат оквир за изградњу структуре и свих механизма неопходних за ефикасно дјеловање система безбиједности. Безбједносну политику у БиХ разрађује извршна власт, а на основу процјена окружења, процјене ризика и пријетњи, а на основу економских, војних, дипломатских, технолошких, информационих и других ресурса. Њен циљ јесте остварење мира, безбиједности и просперитета њених грађана. Босна и Херцеговина има обавезу да ствара услове за повољно стање безбиједности у којем ће бити обезбијеђене основне вриједности које проистичу из Устава БиХ а то су: државни континуитет, суверенитет, политичка независност, територијани интегритет и међународни субјективитет, људска права и основне слободе њених грађана по међународним стандардима, развој парламентарне демократије и слободних демократских избора, владавина права, национална равноправност и помирење народа, стабилан економски развој у условима слободе кретања роба услуга и капитала, социјална правда и безбиједност, природно и културно богатство, здравствена заштита њених становника, здрави и стабилни еколошки услови за живот човјека и развој међународне регионалне сарадње. „Као дио државне политике, безбједносна политика представља организовано провођење мјера и активности на успјешној и дуготрајној заштити наведених и других вриједности Босне и Херцеговине уз оптимално кориштење свих ресурса који јој стоје на располагању.“²¹²

Безбједносна политика БиХ заснована је на основним начелима; правне уређености, недјелјивости безбиједности, свеобухватности у заштити виталних

²¹⁰ Арежин, Вера; *Проблем мјерења еколошке безбедности*, докт. дисерт. ФПН, мај, 2008. год стр. 175-176. (Цитирано у: Надић, Д; *Огледи из политичке екологије*, Чигоја штампа, Београд, 2012. год. стр. 41.)

²¹¹ Ibid. стр. 41.

²¹² *Закон о одбрани Босне и Херцеговине*, Службени гласник БиХ бр. 88/05.

вриједности, мирољубивости и партнерства, транспарентности и отворености за промјене. Она је дио безбиједности савременог свијета и обавезује БиХ да преузме одговорност за одржавање унутрашње и спољне безбједности кроз сарадњу и партнерство са међународним субјектима. Сам географски положај БиХ, друштвени односи, састав домицилног и имиграционог становништва, те оптерећеност корупцијом, криминалом и тероризмом, стављају питање безбиједности међу приоритетна питања. Проблем се усложњава, ако се зна да су припадници различитих квазирелигиозних и других организација, легалних и илегалних, нашли погодно тло и нови дом у Босни и Херцеговини. У њихове руке би могле, или већ јесу, да дођу веће количине биолошког, хемијског па и нуклеарног оружја. Трговина људима, оружјем и војним технологијама већ је постала „ ствар опште праксе“ што у контексту сличних, глобалних проблема ово питање мултиплицира. Уз вјерску и националну нетрпељивост и посљедице рата које су подијелиле друштво по свим шавовима, у Босни и Херцеговини су своје уточиште пронашле ретроградне и терористичке снаге које су поред полицијских и других органа и континента НАТО снага извели неколико терористичких акција. Однос према тероризму додатно компликује стање у БиХ и тражи одговоре на глобалне и регионалне изазове који се у значајној мјери односе на рјешавање и еколошких питања. Она су директно условљена економским развојем, финансијским средствима, проблемима транзиције са свим њеним посљедицама од сиве економије до технолошког заостајања и пропадања производних капацитета што опет, условљава високу стопу незапослености и цијели сет социјалних проблема. Као друштвени, безбједносни, али и еколошки проблем изражено је присуство наоружања и муниције која је неадекватно ускладиштена и надхват потенцијалних терориста и њихових ментора, велики број нагазних мина и неексплодираних минско-експлозивних средстава која представљају опасност за грађане, а истовремено спречавају развој пољопривредне, туризма и шумарства. „Безбједност у Босни и Херцеговини угрожавају и различити еколошки изазови почев од управљања комуналним, технолошким и другим отпадима, деградација обрадивог земљишта и шумских ресурса, загађеност воде и ваздуха. Ови изазови укључују и недовољне ресурсе за превенцију, одговор и санирање потенцијалних

природних и технолошких катастрофа те спор развој и примјена стандарда и конвенција за заштиту животне средине²¹³.

Потреба за послеријатним развојем БиХ, у условима ограничених финансијских средстава носи реалну опасност од додатног угрожавања околине. Због тога је нужно обезбиједити интегрисано управљање и контролу рационалне потрошње ресурса и безбједносне околине те спријечити градњу на пољопривредном земљишту, неконтролисану сјечу шума, отварање каменолома, шљункара и других прекомјерних загађивања. Достижање европских стандарда је циљ, а један од путева, свакако је, подизање еколошке свијести и културе кроз активни и пасивни проток информација те учешће јавности у доношењу одлука.

Пројектоване европске циљеве тешко је остварити у земљи у којој је евидентан пораст сљедбеника милитантних вјерских покрета и организација, терористичких акција и присуство припадника афро-азијских народа који су у БиХ водили вјерски рат, а послеје грађанског рата у БиХ су постали њени држављани. Тако Босна и Херцеговина почиње личити на дио свијета који сликовито описује Урлих Бек. „Живимо у свијету у којем не само да су данашње националне терористичке елите потенцијални сутрашњи шефови влада и министри, што је карактеристика старог национално и етнички мотивисаног тероризма и на шта смо се већ навикли, већ се човјечанство суочава са интернационалним тероризмом којем се класичним антитерористичким средствима не може парирати. Како бомбашима самоубицама пријетити смрћу“²¹⁴ Управо та дилема и посејана клица тероризма у Босни и Херцеговини, озбиљно нарушава безбједност у земљи и региону, представљајући препреку на европском путу ове земље. Њено заустављање на том путу, може утицати да досадашње појаве тероризма ескалирају и прерасту у софистициране облике, какав је еколошки тероризам, што би имало катаклизмичне посљедице не само по БиХ него и шири регион.

²¹³ *Безбједносна политика Босне и Херцеговине*, Предсједништво 1/06, Сарајево 8. фебруара, 2006. год. стр. 14-22.

²¹⁴ Више у: Бек, Урлих; *Свјетско ризично друштво-У потрази за изгубљеном стварношћу*, Академска књига, Београд, 2012. год.

ТРЕЋИ ДИО:
ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ КАО ПРЕПРЕКА ЗА СПРОВОЂЕЊЕ
ДОСЉЕДНЕ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У
БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

3.1. ПРАВНО-ПОЛИТИЧКИ ОКВИР БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ;
РЕПУБЛИКА, САВЕЗНА ДРЖАВА, САВЕЗ ДРЖАВА
ИЛИ ПРОТЕКТОРАТ?

Потписивањем Дејтонског споразума, Босна и Херцеговина је претрпјела значајну унутрашњу трансформацију о којој и данас постоје различита тумачења и озбиљна дневнополитичка спорења. Тумачења споразума у Дејтону, који је у БиХ зауставио крвави рат, крећу се у двије крајности; првој, према којој је Босна и Херцеговина једноставна (јединствена) унитарна и децентрализована држава и другој, према којој БиХ представља једну врсту уније са израженим конфедералним елементима.

Општи оквирни споразум за мир у Босни и Херцеговини, са 11 анекса, усвојен 21. новембра 1995. године убраја се у ред најзначајнијих међународних споразума. Његова специфичност²¹⁵ је у томе што у себи садржи и Устав БиХ (анекс четири). Готово да и нема примјера у међународном праву и међународним уговорима и споразумима да се као дио, односно прилог споразума, странама потписницама обезбиједи Устав који је у БиХ ступио на снагу самим чином доношења општег оквирног споразума. Општи оквирни споразум, којим је означен почетак функционисања Босне и Херцеговине као државе, без обзира на

²¹⁵ Босна и Херцеговина, 16 година после рата, још нема званично преведен Дејтонски мировни споразум нити је Парламентарна скупштина БиХ икада потврдила његову аутентичност. Овјерена копија овог документа на енглеском језику, на захтјев парламента БиХ стигао је преко Министарства спољних послова БиХ крајем 2009. године али формално никада није преведен јер за то није постојала политичка воља. Најача политичка странка из Републике Српске је ангажовала судске тумаче и преводиоце али и у овом случају чисто техничко питање је претворено у политичко. Подсјећања ради, Дејтонски мировни споразум је донесен у новембру 1995. године а његово потписивање је обављено исте године у децембру у Паризу.

своју атипичност представља трајну правну и политичку категорију. "Дејтонски мировни споразум, и у њему Устав Босне и Херцеговине у основи је одговорио на два најкрупнија и најзначајнија захтјева: прво, да се без одлагања зауставе ратни сукоби, и друго, да се прихваћеним уставним поретком обезбиједи дугорочнија стабилизација стања у Босни и Херцеговини. Међутим, у првом реду, бошњачка страна није у пракси прихватила дејтонска рјешења, што је водило радикализацији међуентитетских и међунационалних односа. Заправо, она је то схватила једнострано и факултативно, уз стално наглашавање да је Дејтонски мировни споразум само зауставио рат и да је већ изгубио своје значење. Зато су захтјеви за његовом ревизијом често, не само закулисни него и јавни а њихови носиоци су углавном ратни лидери бошњачких политичких партија".²¹⁶

У тако дијаметрално супротстављеним и непомирљивим ставовима тешко је дефинисати правно-политички оквир Босне и Херцеговине, односно, њен политички систем. Под политичким системом се подразумијева укупност односа политичке власти и различитих структура моћи односно "политички системи обухватају механизме владавине и институција државе, те структуре и процесе преко којих они узајамно дјелују са ширим друштвом".²¹⁷

Најдан Пашић под политичким системом "подразумијева, с једне стране систем институционализованих носилаца политичке власти у једној друштвеној заједници, начин њиховог конституисања, организације и дјеловања, и с друге стране, скуп оних институција и односа преко којих се успоставља организована веза између носилаца политичке власти и друштвених снага у чије име они владају". Поједностављено, под политичким системом се подразумијева да ли и у којој мјери народ утиче на избор, рад и одговорност носилаца јавне власти. Он дакле представља систем који се састоји од институција и интересних група те односа између њих које су резултат политичких правила или израз политичке моћи. "Облик политичког система се одређује према односу између државног апарата и већине народа, односно ко је политички носилац суверене државне власти: народ или неко други, већина или мањина народа".²¹⁸

²¹⁶ Дмичић, Миле; *Дејтонски мировни споразум и уставноправно уређење БиХ*, Значења, Добој, 2007. год. стр.14.

²¹⁷ Хејвуд, Ендру; *Политика*, Слио, Београд, 2002. год. стр. 39.

²¹⁸ Више у: Лукић, Радомир; *Увод у право*, Службени гласник, Београд, 1988. год.

Конститутивни акт БиХ је Устав, према којем је Босна и Херцеговина демократска држава која функционише у складу са законом на основу слободних и демократских избора. Због тога, према неким мишљењима, постоји супремација Устава државе Босне и Херцеговине над уставима и законима на нивоу ентитета, Републике Српске и Федерације Босне и Херцеговине и дистрикта Брчко чији је статус посебан и према мишљењу неких теоретичара представља трећи БиХ ентитет. Према Уставу је Босна и Херцеговина једини субјект међународног права с тим, што и ентитети могу закључивати међународне уговоре уз обавезну сагласност Парламентарне скупштине БиХ.

Сам Устав нема начелан став ни о прихватању принципа подјеле ни о принципу јединства власти, тако да анализе показују да се ради о веома специфичном, у досадашњој компаративној савременој уставности непознатом моделу подјеле власти. Оно што је јасно јесте подјела власти на законодавну, извршну и судску. На државном нивоу извршну власт представља Предсједништво БиХ и Савјет министара, законодавну дводома Парламентарна скупштина, а судску Уставни суд са пратећим судским органима. У погледу расподјеле надлежности у Босни и Херцеговини се примјењује расподјела надлежности у корист ентитета, односно све надлежности које према Уставу нису наведене у надлежности институција државе Босне и Херцеговине аутоматски припадају ентитетима. Специфично је и тумачење да "институције Босне и Херцеговине преузимају и додатне надлежности по сили Устава БиХ, потребне за очување суверенитета, територијалног интегритета, политичке независности и међународног субјективитета Босне и Херцеговине и оне надлежности које ентитети споразумно пренесу на институције БиХ, а које су предвиђене анексима пет, шест, седам и осам, Општег оквирног споразума за мир у БиХ". Овај споразум је парафиран 21. новембра 1995. године у Дејтону, САД, а потписан 14. децембра 1995. године у Паризу. Главни пакет споразума састоји се од Општег оквирног споразума са 11 анекса (анекс 1.а-војни аспекти мировног рјешења, анекс 1.б-регионална стабилизација, анекс 2-међуентитетска граница, анекс 3-избори, анекс 4-Устав, анекс 5-арбитража, анекс 6-људска права, анекс 7-избјеглице и расељене особе, анекс 8-комисија за очување националних споменика, анекс 9-јавна предузећа, анекс 10-цивилна provedба, анекс 11-међународне полицијске снаге) затим, Споразума о парафирању Општег оквирног спразума, поратних писама и

завршне изјаве. Интересантно је да је најмањи по садржају анекс који се односи на Устав а као још један спецификум Босне и Херцеговине и њеног политичког система, уставног и правног поретка, свакако је чињеница да се Европска конвенција за заштиту људских права и темељних слобода са додатним протоколима, непосредно примјењује у Босни и Херцеговини и да има апсолутни приоритет у односу на друге законе, односно има надуставни карактер. Такође је специфично и то да је Устав донесен на свјетским, а не "локалним" језицима (српски, хрватски, бошњачки) као и чињеница да је политичка елита босанских муслимана у Дејтону инкорпорирала у Устав, нову бошњачку нацију без плебисцитарног изјашњавања да ли то заиста и желе. У босанско-херцеговачкој стварности специфично је и државно и ентитетско држављанство. У сваком случају, можемо закључити, да је Уставом Босне и Херцеговине успостављена сложена државна структура, у којој су и ентитети и кантони и грађани односно народи Босне и Херцеговине представљени у законодавним органима власти. У Дому народа Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине, Парламенту Федерације и Вијећу народа Народне Скупштине Републике Српске представљени су конститутивни народи, али се ради о делегатима које делегирају ентитети. С друге стране, чланове Представничког дома Парламентарне Скупштине БиХ, Парламента Федерације БиХ, кантоналне скупштине и Народну Скупштину Републике Српске непосредно бирају грађани Босне и Херцеговине. То значи да на нивоу државе, ентитета и кантона постоји одвојена структура власти, мада "постоји супремација државе у односу на ентитете, а остварен је висок степен аутономије ентитета и ентитети партиципирају у остваривању надлежности државе".²¹⁹ Као спецификум Босне и Херцеговине, свакако је и чињеница да њеним Уставом није утврђен облик владавине. Бивша Република Босна и Херцеговина у Дејтону је преименована у Босну и Херцеговину.

"У свијету има још држава које уставом не одређују облик владавине, нити се он види из назива државе. О облику владавине таквих држава може се закључити из цјеловитог друштвеног уређења. Иако је у Босни и Херцеговини колективни шеф државе, може се закључити да БиХ ипак, има републикански

²¹⁹ Трнка, Касим; *Уставно право*, Универзитет у Сарајеву, 2006. год. стр. 254.

облик владавине".²²⁰ Дилему, једноставна или сложена држава Босна и Херцеговина, бројни аутори различито тумаче, а неријетко користе у дневнополитичке сврхе.²²¹ Једна група аутора Босну и Херцеговину сматра асиметричном федерацијом, друга унијом а трећа федерацијом *sui generis*. У сваком случају ради се о асиметричном уређењу које се састоји од по једне федерације (Федерација БиХ која се састоји од 10 кантона), републике (Републике Српске) и дистрикта Брчко.

"Босна и Херцеговина може бити федерација, конфедерација, конфедерално-федерални савез, асиметрична федерација-конфедерација или унија. Све зависи од расподјеле надлежности Босне и Херцеговине и ентитета".²²² Академик Кузмановић истиче да „сложена структура Босне и Херцеговине није њена мана, већ напротив, сложена структура је њена предност и сигурност“.

У сваком случају без обзира на теоретске²²³ и дневно политичке размирице Босна и Херцеговина представља сложену државну заједницу са елементима федерације, конфедерације и уније. Са ентитетима у којима су створене претпоставке за осигурање равноправности три конститутивна народа Срба, Бошњака и Хрвата као и припадника других народа и свих грађана који у њој живе.

²²⁰ Дмичић, Миле; *Федерални елементи уставноправног уређења Босне и Херцеговине као сложене државе*, Годишњак правног факултета, Бањалука, 2007. год. стр. 163.

²²¹ „да се ту ради о сувереној држави, је апсолутно дискутабилно јер се БиХ не исказује као таква. Ова је земља, као што знате под протекторатом међународне заједнице. У њој су стана војска, полиција, администрација, судство. Два међународна представника одлучују о свему што је битно за живот ове земље. Преко бонских овлаштења смјењују као у доба колонијализма, демократски изабране народне представнике, па чак и декане факултета а стотине грађана је бесправно лишено својих грађанских права. Све то са суверенитетом једне земље нема никакве везе. (Емил Влајки, потпредседник РС, реаговање на интервју председника РС Милорада Додика у коме је наглашено да није упитан територијални суверенитет Босне и Херцеговине.)

²²² Кузмановић, Рајко; *Есеји о уставности и законитости*, Правни факултет Бањалука 2004. год. стр. 397-398.

²²³ Френсис Фукујама БиХ убраја у скупину „слабих и пропалих држава“, заједно са Сомалијом, Хаитијем, Камбоџом, Косовом, Руандом, Либеријом, Сиера Леонеом, Конгом и Источним Тимором“. Слабост државе се изражава у неспособности да планира и проводи законе и политичке одлуке, да ефикасно управља, да осигура одговорност и транспарентност јавних институција, те да сузбија криминал, мито и корупцију...Слабе државе су највећи проблем међународном поретку зато што крше људска права, изазивају хуманитарне катастрофе, узрокују масовно иселјавање, нападају сусједи и пружају уточиште терористима..У БиХ је међународна заједница престала бити апстракција и постала ефикасна влада. (Фукујама, Френсис; *Изградња државе*, Извори, Загреб, 2005. год. стр.115-120.)

3.2. ДРЖАВА ИЗМЕЂУ ДЕЈТОНСКОГ И БРИСЕЛСКОГ КОНЦЕПТА

Босанско-херцеговачко друштво се годинама налази у специфичном транзицијском процесу за који су неки теоретичари склони рећи да се БиХ налази између "дејтонске" и "бриселске" фазе. Период одређен ратом, конфликтима и коначним потписивањем Дејтонског мировног споразума којим је у Босни и Херцеговини успостављен мир, најчешће се назива дејтонским процесом док се период одређен процесима реформи чији је циљ интегрисање у Европску унију најчешће користи израз "бриселска Босна и Херцеговина". Ова два процеса ма колико изгледала комплементарна садрже у себи низ противрјечности, а једино им је заједничка спорост у дефинисању праваца и њиховом провођењу, што одговара националним и политичким олигархијама. У сваком случају вишегодишњи процес показује још један спецификум у којем се Босна и Херцеговина нашла у улози својеврсног протектората, дакле, у недемократским оквирима, па отуда и није тешко закључити да се ширење демократских вриједности није могло обавити у недемократским оквирима. Управо зато, брзина трансформације Босне и Херцеговине понајприје зависи од Европске уније (бриселске фазе) која би требало да помогне да се од постконфликтног друштва са израженом тенденцијом недемократског одлучивања стигне до зрелог и одговорног, демократског друштва у којем ће се одлуке доносити у институцијама система а не приликом полуприватних састанака босанскохерцеговачких политичких елита и "међународних званичника" оличених у високим представницима међународне заједнице, амбасадорима моћних земаља и других формалних и неформалних асоцијација.

Иако је наглашен став да у Босни и Херцеговини политички суверенитет припада етничким заједницама, јер се свака одлука доноси у име једне или више етничких група, чињеница је да су сваку одлуку, могли, и данас могу промијенити, представници међународне заједнице. Отуда и дилеме, коме заправо припада суверенитет у Босни и Херцеговини и ради ли се о демократски уређеној земљи или својеврсном европоском протекторату. "Међународни актери, дизајнирали су политички поредак и именовали на важне јавне положаје своје представнике. Земљом стварно влада Високи представник међународне заједнице, који има законодавна овлаштења, јер може доносити „коначне и обвезујуће одлуке“ као и

„привремене мјере“ којим може ставити изван снаге законске одлуке усвојене у парламенту, он је и „коначни ауторитет“ у тумачењу цивилног дијела Мировног уговора, а његов је Уред главно средиште политичке моћи²²⁴ У БиХ су још присутни страни држављани на високим државним функцијама а „несувереност и овисност државе о међународној заједници очитује се и на симболичној разини па се новчана јединица назива конвертибилна марка. Странци су тужитељи, суци, писци закона, дизајнери државних симбола, од заставе до регистарских плочица на аутомобилима“.²²⁵ "Нису ли Бонске власти Високог представника међународне заједнице, одоносно Специјалног представника Европске уније у БиХ као изнимка у политичкој конфигурацији-управо мандат над сувереношћу Босне и Херцеговине...Чак и парцијалан податак о кориштењу такозваних "Бонских власти" Високог представника оставља импозантан дојам о карактеру међународног управитељства Босном и Херцеговином: током периода између 1998. и 2005. године Уред високог представника издао је 757 одлука, уклонио 119 људи са званичних позиција и наметнуо 286 закона и амандмана на постојеће законе".²²⁶ Због овакве праксе у стручној и научној јавности, али и код обичних грађана, годинама је присутно питање; који то политички субјект данас у демократском свијету, осим специјалног представника као "продужене руке" ЕУ у БиХ, може донијети одлуку која трансцендира правно-политичка ограничења и који нема потребу да своју одлуку елаборира пред формалним представницима власти, цивилног друштва и грађана у једној земљи. Због тога су Кнаус и Мартин у својој познатој анализи компарирали везу између Британске империјалне владавине у Индији и како кажу либералног империјализма ОХР-а у Босни и Херцеговини.

"Ауторитет и овласти представника међународне заједнице и ЕУ у оквиру ОХР-а су расли у опсегу и снажности од ничега до свега кроз овласти да наметне санкције и пријелазни закон израђен с циљем пружања потпоре дејтонском

²²⁴ Касаповић, Мирјана; *Босна и Херцеговина подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005. год. стр. 15.

²²⁵ Више у: Папић, Жарко; *Међународне политике подршке земљама југоисточне Европе. Лекције (не)научене у БиХ*, Милер, Сарајево, 2001. год.

²²⁶ Mathew, Parish; *The Demise of the Dayton Protectorate u David Chandler, Inside the Bosnian Crisis*, Journal of Intercention and State Building, Volume 1, Special Supplement, 1. децембар, 2007. год. стр. 15.

процесу до апсолутних овласти над неограниченим спектром питања. Мисија ОХР-а мандат и овласти континуирано су преобликоване као одговор промијењеном схватању; зашто је БиХ потребан ОХР- што је други начин да се каже зашто се БиХ не сматра одговарајућом за демократску самоуправу".²²⁷

Европска унија је захваљујући свом специјалном представнику који је формално замијенио високог представника међународне заједнице, инкорпорирана у босанкохерцеговачки систем извана и изнутра. Извана јер својим препорукама и прецизним правилима-директивама, трасира пут Босне и Херцеговине ка Европској унији. Изнутра, је ЕУ инкорпорирана у БиХ тако што њен специјални представник, као "коначни суверен", иако ван правног босанско-херцеговачког поретка, може одлучивати о значајним законским и политичким рјешењима. При том је изражено одсуство одговорности за посљедице властитог дјеловања које се углавном пребацује на "непослушне" домаће елите. Оно што је евидентно и предуго траје јесте чињеница да се Европска унија према БиХ понаша "као неодлучни господар". Њено истовремено присуство и одсуство у босанскохерцеговачкој политици, толерисање и нетолерисање демократских и недемократских понашања или формалних и неформалних група, корупције и криминала, двоструких стандарда указује да су под оваквим условима демократске перспективе Босне и Херцеговине упитне.²²⁸

Без обзира на бројне специфичности које сежу до протектората, Босна и Херцеговина у пракси представља "нормалну" парламентарну демократију у којој се политичка воља грађана остварује путем демократских механизма почев од слободних, вишестраначких избора до постојања репрезентативних метода одлучивања којим се обезбјеђује национална равноправност и грађанске слободе. Наравно, како је већ речено наглашен је и утицај неформалних група и структура које одлучују кроз паралелне механизме неријетко инкорпориране у политички систем Босне и Херцеговине. Таква пракса је већ виђена и у другим развијеним

²²⁷ Кнаус Gerald, Martin Feliks; *Travails of the European Raj*, Journal od Democracy, Volume 14, Number 3, July 2003. год. стр. 60-73.

²²⁸ Босна и Херцеговина је након снажног али истовремено и недореченог утицаја "међународне заједнице" и њеног високог представника препуштена 1997. године Европској унији као геополитичком "суверену". Бонским овлаштењима трансформисан је Уред високог представника међународне заједнице у Уред специјалног представника Европске уније у Босни и Херцеговини са ништа мањим овлаштењима.

демократијама са традицијом, али је босанско-херцеговачки спецификум у томе што је наглашена количина моћи у неформалним структурама у којим се "кроје одлуке" и њихов утицај на формалне структуре које постају пука трансмисија у њиховом доношењу и провођењу. Овај проблем усложњава укупан међународни приступ рјешавању проблема у Босни и Херцеговини дефинисан у Бриселу или Вашингтону, превелик утицај односно политичко понашање амбасадора и других представника моћних земаља у Босни и Херцеговини и свакако понашање Специјалног представника ЕУ за БиХ као "суверена са минимумом одговорности", као и других представника Европске уније и њених земаља чланица које имају различите интересе на Балкану, значајно учествују у политичким и другим процесима, а да при том имају малу, готово никакву одговорност за Босну и Херцеговину. У таквом контексту логично је да Босна и Херцеговина показује наглашену, дугогодишњу институционалну немоћ, одсуство сваке иницијативе и капацитета за провођење стратешке политике која би грађанима омогућила "живот по мјери Европљана". Нажалост до данас то није омогућила Вашингтонска²²⁹ нити Дејтонска фаза која је карактеристична по политичком утицају и глобалној вољи САД током деведесетих година прошлог вијека а Бриселска²³⁰ поприма све неизвјеснији ток. Политичке елите у БиХ су такво стање искористиле за своје страначко националистичке интересе па отуда и

²²⁹ "У ратном периду у БиХ су постојале, грубо речено, три републике; Република Српска, Република БиХ и Република Херцег-Босна. Територијално посматрано, Вашингтонским споразумом из 1994. године објединиле су се двије републике у Муслиманско-хрватску Федерацију, с тим да је било назначено да ће се та творевина у будућности конфедерирати са Републиком Хрватском. Држава Босна и Херцеговина је, стога, настала као резултат добровољног удруживања двију заједница касније означених као ентитети Муслиманско-хрватске Федерације и Републике Српске. Пошто је и сама Федерација по природи ствари подијељена а и БиХ на два ентитета, који, осим у крајњој нужди врло мало међусобно кореспондирају онда је територијални интегритет БиХ обична флоскула, пуста фикција која нема никакве шансе да се истински оствари". (Др Влајки Емил, политиколог, потпредсједник РС, "Хрватски народ треба истинску равноправност", Независне Новине", 6.12 2011. год.)

²³⁰ Долазак Петера Соренсона, новог шефа Делегације ЕУ, који ће уједно од високог представника преузети и функцију специјалног представника ЕУ знак је добре воље за БиХ али неће донијети нову политику, сматрају бх. политичари. Босанско-херцеговачки политичари су скептични да ће он водити самосталну политику ЕУ на коју неће моћи утицати друге моћне силе (РС) које су увијек наметале своју вољу Европи.... Не вјерујемо да ЕУ има неки план када је у питању БиХ, сматрају политичари у БиХ. (Независне новине, 31. 08. 2011. год. стр. 2. и 3.)

не чуди што је процес конституисања власти у овој земљи након парламентарних избора постао процес који траје годину и по дана.

Управо би Бриселска фаза требало да појача присуство ЕУ и врати повјерење босанскохерцеговачких грађана у демократски уређено друштво спремних да се супростави политичким елитама и националним странкама и коначно почну да граде политички систем у којем се процес одлучивања и стицања легитимитета одвија у процесу који је отворен, транспарентан и утемељен на закону.

У често коришћеном изразу "изградња капацитета", односно трансформацији политичког система Босне и Херцеговине и њене интеграције у Европску унију као заједницу економски просперитетних и политички одговорних држава крије се и кључ за рјешавање бројних еколошких проблема са којима је суочена Босна и Херцеговина. То свакако подразумијева и развој опште, политичке и еколошке свијести односно политичке културе њених грађана који ће имати довољно знања, воље и снаге да се супротставе међународној манипулацији у БиХ и успоставе конзистентну и одговорну политику у циљу изградње демократских капацитета. Хоће ли до тога доћи, када се у пракси назире нове могућности међународног двовлашћа и притајеног или отвореног ривалства између ЕУ и САД питање је на које ће грађани Босне и Херцеговине одговор још дуго чекати.

3.3. ЕВРОПСКА МАПА ПУТА-ПОЛИТИКА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И КОНСЕКВЕНЦЕ ПО БИХ ЛЕГИСЛАТИВУ И ПОДИЈЕЉЕНО ДРУШТВО

Од усвајања Општег оквирног споразума за мир у Босни и Херцеговини у Дејтону, (Дејтонског споразума) 21. новембра 1995. године и његовог парафирањаирања у Паризу, децембра исте године прошле су готово двије године док Босна и Херцеговина није почела успостављати конкретне политичке и дипломатске односе са Европском унијом. Тек 1997. године, Савјет министара ЕУ, дефинише политичко-економске услове за развој билатералних односа, а БиХ

добија „привилегију“ да „ужива“ аутономне трговинске повластице.²³¹ Наредне 1998. године успоставља се Консултативна радна група Европске уније и Босне и Херцеговине која има задатак да обезбјеђује техничку, стручну и друге облике помоћи у подручју администрације, регулаторног оквира и политике. Маја 1999. године, почиње процес стабилизације и придруживања који нуди јасну могућност интеграције за БиХ, као и осталих пет земаља бивше СФРЈ. Мјесец дана касније, усаглашен је политички документ; „Пакт стабилности за Југоисточну Европу“, који има стратешки циљ; стабилизацију земаља Југоистичне Европе путем приближавања земаља регије евроатлантским интеграцијама и јачање регионалне сарадње у свим аспектима живота. Након тога, слиједи јулски Самит шефова држава или влада, ЕУ, Јапана, Канаде и САД-а у Сарајеву на којем је званично подржано оснивање Пакта стабилности за југоисточну Европу. У марту 2000-те године објављена је Мапа пута, документ који успоставља 18 кључних услова које Босна и Херцеговина треба да испуни како би се приступило изради Студије изводљивости за отпочињање преговора о Споразуму о стабилизацији и придруживању. Исте године уведени су бесцарински принципи за производе из БиХ на европском тржишту, а савјет Европске уније доноси уредбу о програму помоћи ЕУ за обнову, развој и стабилизацију CARDS. Ради се о програму техничке помоћи ЕУ за обнову, развој и стабилизацију намијењен Босни и Херцеговини, Србији, Црној Гори, Хрватској, Македонији и Албанији. Европска комисија је у септембру 2002. године саопштила да су усвојене смјернице, Мапе пута о приближавању Босне и Херцеговине Европској унији; „суштински испуњене“ а у марту 2003. године почео је рад на студији изводљивости и Савјету министара БиХ је уручила упитник са 346 питања која су „покривала“ област економских односа и политичког уређења те осталих области, које су релевантне за закључивање Споразума о стабилизацији и придруживању.²³²

Европска комисија је затим, у новембру 2003. године, донијела оцјену о Студији изводљивости која је идентификовала 16 приоритетних области у којима

²³¹ У периоду повлаштених односа у БиХ је из Мађарске у упућен воз са радиоактивним теретом. оп аут.

²³² Дирекција за европске интеграције, www.dei.gov.ba, приступљено 23.04. 2011. год.

би суштински реформски напредак био основа да би могли препоручити Савјету Европе отварање преговора са Босном и Херцеговином о Споразуму о стабилизацији и придруживању (ССП). Марта 2004.године Европска унија се одлучује за „прво европско партнерство са Босном и Херцеговином“ а 2005. године, Европска комисија даје препоруку Савјету Европске уније да отвори преговоре о Споразуму о стабилизацији и придруживању са Босном и Херцеговином који су званично почели 25. новембра исте године у Сарајеву. Прва пленарна рунда преговора о Споразуму о стабилизацији и придруживању између Европске уније и БиХ и први пленарни састанак праћења реформи које замјењује консултативно радно тијело одржана је у јануару 2006. године. Парафирање споразума је објављено у децембру наредне године, потписивање 16. јуна 2008. године, да би у новембру исте године био ратификован споразум у Босни и Херцеговини, а потом и у другим земљама Европске уније.

Сама Мапа пута, са 18 кључних услова, подијељена је у четири блока са 174 захтјева. Први блок се односи на безбиједност идентификационих докумената и биометријских пасоша, други блок се односи на управљање границама, миграцијама и азилом укључујући реадмисију, трећи блок дефинише односе из области јавног рада и безбиједности, борбу против организованог криминала, тероризма и корупције, а четврти на међународне односе, људска права која подразумијевају примјену европских стандарда из области људских права и слобода, недискриминацију као и однос према природи као елементарном људском праву.

Европска Мапа пута је на неки начин закрпила поцијепане шавове босанско-херцеговачког друштва и успоставила елементарне стандарде и критеријуме које захтијева Европска унија. Она је иницирала да се дио устаљене „ратно-профитерске“ и „ратно-криминализоване“ структуре и истог таквог обрасца понашања, почне напуштати. Европска Мапа пута је иницирала промјену схватања и праксе и утврдила смјернице у циљу владавине права, људских слобода и демократизације друштва. Кључни услови преточени у 174 захтјева су у правом смислу те ријечи „натјерали“ босанско-херцеговачке политичке елите и представнике власти да уђу у дуготрајни процес прилагођавања европским стандардима у свим сегментима живота друштвене заједнице. Пракса показује да националне елите ни на путу ка Европској унији не могу пронаћи заједнички

језик. О томе свједочи и најновији извјештај о (не)наплетку БиХ ка европским интеграцијама представљен 11. октобра 2012. године показује да ова земља озбиљно заостаје у односу на остале земље из „такозване зоне проширења“.

У извјештају је апострофирано да БиХ не реализује преузете обавезе и да угрожава опредјељења да се убрза европски пут. Осим, тога евидентиран је и застој у формирању власти након избора, њене реорганизације, али и велика незапосленост и подијељеност економског простора. Недовољан напредак забиљежен је и у бројним областима почев од царина, јавних набавки, социјалних питања, проведби одлука домаћих судова и Европског суда за људска права итд. Европска комисија је упозорила, политичке лидере и највише органе власти да „БиХ учини огроман напор да изград политички консензус да би омогућила да се оствари напредак“.²³³ Све досадашње анкете су показале да грађани желе ући у ЕУ али државна власт и политика њихове жеље нису адекватно пратили стално изазивајући институционалну кризу у Босни и Херцеговини што је удаљује од евроатлантских интеграција.

3.4. ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И БИХ-ИЗМЕЂУ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА И СИРОМАШТВА

Ако се вратимо у историју, само неколико деценија уназад, доћи ћемо до податка да све до шездесетих година протеклог вијека и миленијума, ни једна држава у Европи није имала јасно одређену политику према проблемима заштите животне средине. Конференција Уједињених нација о животној средини и објављивање извјештаја Римског клуба у којем су дефинисане границе развоја које су пријетиле уништењу планете, скренуле су пажњу јавности на чврсту везу између економског развоја и животне средине. То је била прекретница у којој су модерне европске државе, схватиле сву неопходност заједничког дјеловања и

²³³ „Соренсен је подсети да су политички лидери из наше државе, у јуну ове године потписали Мапу пута у којој је тачно наведено шта БиХ треба да уради на путу ка ЕУ. Уочено је а то је јуче нагласио и комесар за проширење ЕУ Штефан Филе да снажну подршку чланству у ЕУ, најачност не прати политичка воља“ (*Ново вијеће министара за двије-три седмице, Ослобођење, Сарајево, петак 12. октобра, 2012. год. стр. 3.*)

креирања универзалних стандарда, чији је заједнички циљ; заштита животне средине, односно развој који неће угрозити будуће генерације.

Прагматизам који је већ био заступљен у економској сфери пренесен је и у еколошку област. Превладало је мишљење да би појединачно дјеловање и доношење мјера у области заштите животне средине нарушило креирање и функционисање јединственог тржишта. У почетку су примјењиване само најнужније мјере ради рјешавања најургентнијих питања у појединим областима, да би се касније све више примјењивао цјеловит приступ у циљу постизања синергије између пословног сектора и политике заштите животне средине.

Вијеће Европе је формално донијело Декларацију о заштити животне средине у Паризу 1972. године на Самиту шефова држава или влада, након чега је почело провођење конкретних мјера односно имплементација „комунитарне“ политике заштите животне средине. Закључци, донесени на највишем нивоу, били су подлога за доношење конкретних акционих програма широког обима чији је циљ био смањење загађења, односно управљање животном средином „на најрационалнији начин“, који је подразумијевао конкретне мјере у свакој од европских земаља. Серија од шест акционих програма је почела првим Акционим програмом 1972. године који је налагао Комисији да предложи мјере за смањивање загађења, унапређења природне и урбане средине и да преузме потребне активности везане за проблеме животне средине узроковане оштећењем појединих природних ресурса. Такође истакнут је значај унапређења еколошке свијести и еколошког образовања при чему су смјернице из првог акционог плана утицале на предузимање конкретних мјера на припреми и усвајању прописа и конкретних активности у циљу заштите животне средине. До 1987. године усвојено је око 200 прописа на основу Уговора о оснивању Европске заједнице, мада је било јасно да не постоји јасан правни основ за политику Заједнице у области заштите животне средине. Тек 1987. године, доношењем Јединственог европског акта тај циљ је остварен. Овај европски акт уводи посебно поглавље „животна средина“ чиме је обезбијеђена изричита правна основа за политику Европске заједнице у области животне средине. На основу усвојених одредби Комисија је могла да предлаже законске акте чији је циљ заштита људског здравља, заштита и унапређење животне средине и рационално кориштење природних ресурса. Политика заштите животне средине је уграђена у уговорну

структуру Европске заједнице и од тада је његов оквир стално прошириван; Уговором о Европској унији 1992. године, Уговором из Мастрихта исте године, Амстердамским уговором 1997. године, Уговором из Нице 2003. године и Лисабонским уговором 2007. године. Јединствени европски акт је дефинисао принципе еколошке политике тадашње европске асоцијације. Принципи превенције, принцип загађивач плаћа, принцип да штета мора бити спријечена на извору настајања и принцип интеграције који је подразумијевао интегрисање еколошке политике са осталим јавним политикама, одредили су „европске“ активности у области животне средине. Међутим, Јединствени европски акт је предвидио обавезу Заједнице да у политици заштите животне средине узима у обзир стање животне средине у различитим државама и регионима, потенцијалне трошкове и корист од примијењених мјера, расположива научна и техничка знања, степен економског и друштвеног развоја. Ипак, прагматизам и дух толеранције су карактеристика овог акта који је предвидио да тамо гдје се не постижу рационалнији ефекти, може интервенисати Заједница што не спречава државе чланице да предузимају мјере појединачно. Такође, државама је омогућено да, уколико за тим имају потребу, доносе прописе и примјењују мјере које су далеко строжије од усвојених на нивоу асоцијације европских држава.

Уговором из Мастрихта 1992. године је обезбијеђено даље јачање мјеста и улоге политике Заједнице у области животне средине засноване на принципу предострожности и осталим принципима који су усвојени у оквиру Јединственог европског акта, при чему је посебно апострофиран значај повезивања секторских политика и инкорпорирања еколошке политике у остале јавне политике. Овим уговором је наглашен значај заједничког одлучивања Савјета Европе и Европског парламента и проширен број области, за које Савјет, умјесто једногласно, може доносити прописе „квалификованом већином“

Уговором из Амстердама 1997. године ојачана је улога Европског парламента, поједностављена је процедура доношења одлука које се односе на заштиту животне средине и прихваћени су принципи одрживог развоја као стратегијско опредјељење Европске Уније у управљању заштитом животне средине. Од Уговора из Амстердама, одрживи развој постаје апсолутни европски политички приоритет који је у директној вези са побољшањем квалитета живота у

тим земљама.²³⁴ У Европи је врло рано схваћена повезаност економије, екологије и простора, прво у шест земаља Европске заједнице, а касније су то прихватиле и остале земље што се веома позитивно одразило на усаглашавање њихових политика заштите животне средине при чему су усвајане најбоље вриједности и најквалитетнија рјешења кроз принцип „јединства различитости“. Заштита животне средине у Европској заједници, сада Европској унији у почетку је била усмјерена на приоритете, односно оне области које су биле највише угрожене. Крајем шездесетих година протеклог вијека, у Европи је интензивна индустријализација, урбанизација и развој саобраћаја, што је утицало да се у приоритете уврсте заштита вода, ваздуха, земљишта и шума. Поред нормативног регулисања ових области велики значај је дат отклањању узрочника загађења, али и развијању еколошке свијести и еколошком образовању као претпоставци за стварање услова за човјеково битисање у здравој животној средини и подизање свеопштих услова за подизање квалитета живота. Насупрот другим регијама и земљама, Европска унија је постала препознатљива по досљедном провођењу свих закључака, прописа и норми у пракси, од сваког грађанина појединца до државног нивоа.

Европска унија је у врло кратком року инкорпорирала све резолуције и ставове организације Уједињених нација или других асоцијација у националне политике, стратегије, законе, програме и досљедно их проводи у пракси. Стога државне институције и органи власти свој успјех вежу за остварене резултате у политици заштите животне средине. Таква пракса није изненађујућа јер је законима утврђена свака појединост, а свакодневно се примјењује и прати њихова реализација и анализирају резултати који служе као основа за побољшање постигнутих резултата. При том се велика пажња поклања формирању еколошке свијести код грађана. Осим едукације у школским системима од предшколских до високошколских установа, проналазе се и други модели едукације и информисања грађана у циљу развијања еколошке свијести као темеља еколошке политике и свакодневног еколошког дјеловања. Европске високоразвијене земље, које су одавно у постиндустријској фази, имају привилегију да без великих проблема

²³⁴ Чланом 2. Уговора из Амстердама прописано је да: „Заједница има за циљ да унапређује складан, уравнотежен и одржив развој привредних активности и одржив неинфлаторни раст заједно са високим степеном запослености, социјалне заштите итд.“

могу пронаћи склад између сталних тежњи капитала да остварује континуирани развој и стиче профит и тежњи грађана ових земаља да се што више у пракси проводи принцип одрживог развоја. Отуда не чуди што је управљање заштитом животне средине постало дио свакодневице и проводи се у већини предузећа, али и у осталим сегментима у локалним, регионалним, државним и другим институцијама и установама Уније.

Многи теоретичари су склони закључити да је интегрисање Европске уније отворило неслућене могућности у заштити животне средине, али није мало ни скептика који тврде да су је појавили нови проблеми посебно за земље које су добиле статус чланице Европске уније а нису ни институционално нити економски дорасле том статусу. Проблем усложњава и чињеница да још увијек није завршен процес интеграције Европе, да су многе земље, међу њима и Босна и Херцеговина у предворју или још даље од ове асоцијације држава, да је неразвијеним земљама тешко проводити принципе одрживог развоја, да се прљаве технологије, отпад и друге нееколошке супстанце селе у неразвијене земље које аплицирају да постану дио Европе. Ако овоме додамо и различите историјске, политичке, технолошке, економске, културолошке и друге факторе и интересе, онда се конципирање еколошке политике (еколошких политика) значајно одражава не само на националне политике заштите животне средине него и на остале јавне политике. Наиме, свака чланица Европске уније је одговорна за властиту политику заштите животне средине²³⁵ али се мора прилагођавати; законски и практично усклађивати са еколошком политиком ове асоцијације европских држава. То потврђује опредјељење да се постигне висок ниво заштите животне средине, водећи рачуна о чињеници да је у различитим државама и регионима присутна разноликост у степену угрожености животне средине, али и мјерама и могућностима за њихово отклањање.

Европска унија има неколико група надлежности у области заштите животне средине; у односу на државе чланице, на међународну сарадњу и у

²³⁵ Готово све земље Европске уније, осим новопримљених из бившег „источног блока“ и земаља некадашње СФРЈ, налазе се у групи постиндустријских држава са много специфичности у законском, институционалном и практичном начину рјешавања проблема заштите животне средине.

односу на поједине органе ЕУ. Ове надлежности нису „безграничне“ већ су ограничене принципом субсидијарности, који подразумијева да у подручјима која не спадају у њену искључиву надлежност, Унија ће дјеловати само у случају када циљеви предложеног дјеловања не могу бити остварени на задовољавајући начин од стране држава чланица, било на централном, регионалном или локланом нивоу, а могу бити боље остварени на нивоу Уније. Други ограничавајући чинилац јесте захтјев да се за одређена, изразито осјетљива питања, као што је енергетика, зелени порези, просторно планирање, водни ресурси..и даље тражи једногласност умјесто већинске подршке држава чланица у Савјету министара. Управо би овакав начин функционисања био драгоцјен за Босну и Херцеговину у којој је прегласавање било један од узрока за почетак грађанског рата. Такође улагање средстава са државног нивоа у локалне заједнице на бази консензуса, значајно би релаксирало традиционално затегнуте политичке односе у БиХ.

ЧЕТВРТИ ДИО:
СПЕЦИФИЧНОСТИ СУБЈЕКТА ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У
БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОМ, ДУБОКО ПОДИЈЕЉЕНОМ
ДРУШТВУ

4.1. ОДНОС ДРЖАВЕ И ЕНТИТЕТА СА ПОСЕБНИМ
ОСВРТОМ НА РЕПУБЛИКУ СРПСКУ

Дејтонски мировни споразум представља документ који је донио мир у Босни и Херцеговини, али и документ који за политичке олигархије представља стални извор сукоба и полемика које су неријетко у функцији „дисциплиновања јавности“. Занимљиво је да су првих година након његовог потписивања бошњачке странке инсистирале на његовој досљедној примјени и поштовању, док су странке са српским предзнаком пружале жесток отпор његовој имплементацији. У посљедње вријеме ситуација је измијењена. Политички актери из Републике Српске инсистирају на изворном Дејтонском мировном споразуму, односно Уставу који је донесен као један од анекса, док се странке из Федерације БиХ залажу за његову промјену сматрајући га превазиђеним и „препреком на путу ка Европској унији“. Изворни Устав садржи дванаест чланова и самим тим није могао прецизно дефинисати односе у једном подијељеном друштву, тек изашлом из рата. Поред тога присутно је и низ противрјечности и правних празнина, што представља добру основу за политизирање и бесконачне расправе.

Надлежности институција Босне и Херцеговине су утврђене системом позитивне енумерације што значи да је таксативно набројано десет области које оне уређују. У надлежности ентитета остају све друге области друштвеног живота, односно претпоставка надлежности је установљена у корист ентитета па у случају сумње претпоставља да је уређење неке материје у њиховој надлежности. Ипак, пошто у стварању правног поретка учествују и БиХ и ентитети уставотворац је одредио супрематију правног система Босне и Херцеговине над правним порецима ентитета, односно они су инкорпорирани у правни систем државе. Из тога произилази да су ентитети дужни ускладити своје уставе и законске прописе

са Уставом БиХ. Иначе, Устав БиХ садржи норме које на специфичан начин уређују материју подјеле надлежности између државе и ентитета. Тако се Предсједништву БиХ, даје право да подстакне међуентитетску координацију²³⁶ у стварима које су у надлежности ентитета. На тај начин се не врши пренос надлежности са ентитета на државу него се ентитетима ограничава самосталност у уређивању питања која им је Устав дао у надлежност. Како је изворни текст Устава Босне и Херцеговине из политичких и других разлога морао садржавати оскудне и уске надлежности институција БиХ, институтом „додатних надлежности“ је омогућено да оне временом буду прошириване на различите начине; договором ентитета, преузимањем од ентитета надлежности које су нужне за очување суверенитета, територијалног интегритета, међународног субјективитета и политичке независности БиХ или једноставним преузимањем надлежности, о стварима предвиђеним у анексима пет до осам, Општег оквирног споразума о миру. Пошто је досадашња пракса показала да се за пренос надлежности не тражи увијек сагласност ентитета, нису утврђене неопходне процедуре и поступци, а при том је наглашена улога Високог представника међународне заједнице. Сваки од њих је одлуке доносио, по само њима познатим критеријумима, што је условило правну несигурност, подгријало старе и отворило нове политичке сукобе.

4.2. СУБЈЕКТИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У СПЕЦИФИЧНОМ БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКОМ ДРУШТВУ

На основу структуре босанско-херцеговачке државе, састављене од два ентитета и дистрикта Брчко, чији грађани могу бирати држављанство једног од ентитета, и парламентарне демократије, могуће је дефинисати субјекте еколошке политике. Они се разликују на државном, ентитетском и нивоу дистрикту Брчко као и на локалном нивоу. И ова чињеница несумњиво показује специфичност БиХ друштва са наглашеним разликама у приступу проблемима, надлежностима, законским рјешењима и практичном дјеловању.

²³⁶ Таква координација је могућа само у случају да се ентитети не противе. Оп. аут.

Генерално посматрано, субјекти еколошке политике у Босни и Херцеговини су ентитетски парламенти, односно скупштине, посланици као чланови парламената, односно скупштина, владе, министарства за заштиту животне средине која су "придодата" различитим ресорима у ентитетима, дистрикту Брчко и кантонима у Федерацији Босне и Херцеговине, општине и градови, предузећа и друге привредни субјекти, стручне организације и организације за заштиту животне средине, научне институције и асоцијације, политичке партије и невладине организације, грађани (појединци), еколошки али и економски лобији. Као посебан спецификум у БиХ се међу субјекте еколошке политике може убројати и међународни фактор односно представници „међународне заједнице“ и Европске уније као и представници амбасада моћних земаља. "Евидентно је да заштита животне средине пати од исте институционалне склерозе од које пате и остале регулаторне функције у Босни и Херцеговини. Министарство спољних послова БиХ је одговорно за преговарање о многим споразумима о заштити животне средине који су примјенљиви у БиХ, док је Министарство спољне трговине и економских односа задужено за провођење програма заштите животне средине у вези са тим споразумима. Министарство за европске интеграције БиХ, које је почетком 2003. године трансформисано у дирекцију је надгледало пројекте које покрива Пакт стабилности, док је у исто вријеме Министарство цивилних послова и комуникација одговорно за формулисање законодавства из области животне средине на државном нивоу. Ова подјела међу министарствима је рецепт за неуспјех".²³⁷

Дуплирање надлежности, фрагментација политика и недовољна сарадња у циљу постизања сагласности, чији је резултат еколошка политика у функцији босанско-херцеговачког човјека, карактеристика је послеријатних друштвених односа у Босни и Херцеговини. Усвајање закона и јачање институција које су надлежне за заштиту животне средине, углавном су обављени под притиском или покровитељством међународне заједнице. Односно, урађено је "оно што се морало" и што је поправљало рејтинг националних политичких елита. Под великим притиском је усвојен сет ентитетских закона о заштити животне средине

²³⁷ *Први национални извјештај БиХ у складу са Оквирном конвенцијом Уједињених нација о климатским промјенама*, Бањалука, 2009. године стр. 41.

а слично је и са чланством у Глобалној подршци за животну средину (ГЕФ) 2001. године, усаглашавањем са Зборником закона Европске уније (Acquis Comunitaire) прихватањем конвенција, директива и других међународних аката који се тичу енергетске ефикасности, климатских промјена и заштите животне средине.

4.2.a. СУБЈЕКТИ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ НА ДРЖАВНОМ НИВОУ: САВЈЕТ МИНИСТРА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Као што је већ речено, еколошка политика у Босни и Херцеговини је у надлежности ентитета, мада се може рећи да је једним дијелом еколошка политика у надлежности Савјета министара, односно, "релевантни орган власти за питање животне средине на државном нивоу је Министарства за спољну трговину и економске односе".²³⁸ Министарство спољне трговине и економских односа надлежно је за: спољно-трговинску политику и царинско-тарифну политику БиХ, припремање уговора, споразума и других аката из области економских односа и трговине са другим државама припремање билатералних и мултилатералних споразума и других аката везано за обнову и реконструкцију БиХ, односе са међународним организацијама и институцијама из области спољне трговине и економских односа, припрему и израду макроекономских односа стратешких докумената из области економских односа, пословно окружење, јединствен економски простор, развој и промоцију предузетништва, контролу промета роба и услуга који имају посебан режим у промету односа у извозу и увозу, заштиту потрошача, конкуренцију, координацију међународне економске помоћи БиХ изузев дијела који се односи на помоћ Европске уније, ветеринарство. Министарство је надлежно и за обављање послова и задатака из надлежности БиХ који се односе на дефинисање политике, основних принципа, координирање дјелатности и усклађивање планова ентитетских тијела власти и институција на међународном плану у подручјима: пољопривреде, енергетике, заштите околине, развоја и кориштења природних ресурса и туризма. Министарство је надлежно и

²³⁸ *Први национални извјештај БиХ у складу са Оквирном конвенцијом Уједињених нација о климатским промјенама*, Бањалука, 2009. године стр. 24.

за координацију активности и хармонизацију планова ентитетских власти и тијела на међународном нивоу за заштиту животне средине, развоја и употребу природних ресурса. У његовом саставу налазе се као управне организације Канцеларија за ветеринарство БиХ и Управа за заштиту биља. Након потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању са Европском Унијом 2008. године, Босна и Херцеговна је као предкандидат за ЕУ између осталог, исказала своје одређење за дефинисање, усвајање и провођење европске политике заштите животне средине. То подразумијева израду Националне стратегије за приближавање законодавству ЕУ из подручја заштите животне средине, провођење националне стратегије, рјешавање приоритетних сектора ЕУ *acquisa*²³⁹ те израду планова придруживања за одабране директиве. Све ово подразумијева тијесну сарадњу између различитих институција, пословних и релевантних владиних и невладиних организација.

Шестим акционим програмом заштите животне средине ЕУ коју је донио Савјет Европе за период 2002-2012. година идентификована су четири приоритета; климатске промјене, заштита природе и биодиверзитет, природна средина и здравље и природни ресурси и отпад. Тада су усвојене и тематске стратегије које се односе на ваздух, превенцију отпада и рециклаже²⁴⁰, морску средину, тло, пестициде, природне ресурсе и урбану средину. Усаглашавање поменутих аката и рјешавање задатака на неки начин је повјерено Савјету министара Босне и Херцеговине односно Министарству спољне трговине и економских односа чији је одсјек за заштиту животне средине, са мање од 10 запослених одговоран за активности на државном нивоу, а у вези са заштитом природне средине. У том смислу њихова одговорност се односи на међународне односе у заштити природне средине, дефинисање политике заштите животне средине, дефинисање основних

²³⁹ “великог зборника европских закона“ Оп.аут.

²⁴⁰ “Само пет одсто отпада у БиХ се рециклира, а с обзиром на то да количина отпада свакодневно рапидно расте, управљање њиме представља један од горућих проблема у држави.... Неповољна економска ситуација утиче на то да се не могу инсталирати посторојења која би омогућила да се прерадом отпада добија енергија. Тиме би Република Српска могла да се уврсти међу земље у којима су најпрофитабилније фирме управо оне које се баве управљањем отпадом. У Министарству за просторно уређење, грађевинарство и екологију РС кажу да је један од основних циљева успостављање правилника о амбалажи ..којим је предвиђено да се рециклажа повећа за осам одсто ове, 13 одсто 2013. године, па све до 35 одсто 2016. године“. („Затрпани смећем“, Независне Новине, Бањалука, 03.10. 2012. год. стр.10.)

принципа заштите околине и координацијске активности и хармонизација планова ентитета. Наведеном проблематиком у БиХ се бави око 75 стручњака за екологију и 30-ак инспектора. То јасно говори да је у Босни и Херцеговини присутан кадровски дефицит чија је оспособљеност за обављање послова из области еколошке политике упитна и најчешће се своди на правну димензију проблематике. „Како еколошка политика, односно усмјеравање друштва према заштити животне средине, није само искључиво улога државе и централне власти и није само резултат писања и спровођења еколошких закона, нужно је да се еколошка политика схвати прије свега као политичка дјелатност која ће бити уско повезана са образовном и културном политиком да би се ефикасност закона унаприједила кроз развој еколошке свијести грађана али и државне администрације која се бави еколошком политиком“²⁴¹. У односу на 100 хиљада становника број стручњака који се баве заштитом животне средине у БиХ износи 0,08 док је та бројка у Њемачкој 2,39, Швајцарској 4, 90 а Финској чак 17, 98. “Уз притисак ЕУ и сарадњу са њеним конзорцијем експерата, ентитети у БиХ су од 2002. до 2006. године донијели сет закона а касније и мањи број подзаконских аката. У том периоду су усвојени готово истовјетни Закон о заштити природне средине (околиша), Закон о заштити ваздуха (зрака), Закон о водама, Закон о управљању отпадом, Закон о заштити природе и Закон о фондовима за заштиту животне средине. Да би се ови закони имплементирали донесено је до 2009. године на ентитетском нивоу и Дистрикту Брчко 56 подзаконских аката а потребно је усвојити још 271 акт да би постојећа регулатива била функционална.²⁴² Овај податак јасно говори о односу према заштити животне средине у Босни и Херцеговини. Ако се овоме дода десетомјесечна агонија због неформирања власти након вишестраначких избора 2010. године и све чешће рестриктивне мјере ЕУ, која је средином септембра 2011. године блокирала средства помоћи за приступне (развојне) пројекте у износу од око 94 милиона евра није тешко закључити да ће босанскохерцеговачки пут ка Европској унији бити дуготрајан и веома неизвјесан.

²⁴¹ Надић, Дарко; *Огледи из политичке екологије*, Чигоја штампа, Београд, 2012. год стр. 159.

²⁴² Семинар из области сигурносне политике званичника БиХ, *Околишна политика БиХ*, OSCE, GSCP, Сарајево 10-11. фебруар 2009. год.

4.2.6. СКУПШТИНЕ И ПАРЛАМЕНТИ; НАРОДНА СКУПШТИНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, ПАРЛАМЕНТ ФЕДЕРАЦИЈЕ БИХ И СКУПШТИНА ДИСТРИКТА БРЧКО

Подјелом власти у друштвеној заједници, Скупштини (Парламенту) припада законодавна власт. Она на приједлог владе или других носилаца извршне власти доноси законе²⁴³. У Босни и Херцеговини, због своје структуре, број скупштина односно парламената је "импозантан" па је самим тим "третирање" еколошке проблематике наизглед децентрализовано и прилагођено одређеним срединама, што би могло навести на закључак, да се ради о апсолутној демократизацији еколошке политике у Босни и Херцеговини. Наиме, осим Народне Скупштине Републике Српске и скупштина градова и општина у Републици Српској о проблематици заштите животне средине расправљају, и законе доносе, Парламент Федерације Босне и Херцеговине, затим 10 кантоналних парламента, а потом и градски и општински парламенти у Федерацији, те Скупштина Дистрикта Брчко. При том је евидентна слаба сарадња између ентитетских али и локалних скупштина, осим када ванредно лоше стање у погледу заштите животне средине не уједини локалне заједнице из различитих ентитета или дистрикта.

Скупштине односно парламенти на основу приједлога извршних органа, најчешће Владе, ресорног министарства или групе њихових посланика доносе законе из области заштите човјекове животне средине као и посебне законе којим се регулише заштита и унапређење човјекове животне средине те прописе и опште акте којима се регулишу односи друштвене заједнице према природи и човјековој околини са циљем очувања природе и друштва као међусобно условљених и трајно повезаних цјелина. Босанско-херцеговачке скупштине и парламенти ратификују и међународне уговоре које је надлежни ентитетски или државни

²⁴³ Министарство за просторно уређење, грађевинарство и екологију Републике Српске понудиће посланицима Народне Скупштине на усвајање нови нацрт Закона о заштити животне средине који је у великој мјери усклађен са европским законодавством и европским директивама. Поред већег учешћа јавности и појачане инспекцијске контроле измјенама закона ће бити створене претпоставке за успостављање регистра постројења и загађивача као и за доношење већег броја подзаконских аката којима се утврђују граничне вриједности емисија. www.vlada.rs. 20.02. 2012. 09:35

орган потписао, а који су тијесно повезани са глобалним и регионалним стратегијама заштите човјекове животне средине.

Према Уставу, Републици Српској припадају све државне функције и надлежности осим оних које су Уставом БиХ изричито пренесене на њене институције. Такође, устав РС у чл.35 експлицитно гарантује да „човјек има право на здраву животну средину.” Свако је, у складу са законом дужан да у оквиру својих могућности штити и унапређује животну средину.²⁴⁴ Такође, у члану 52. у поглављу три, које се односи на економско и социјално уређење, наглашено је да се "слободно предузетништво може законом ограничити ради заштите интереса Републике, човјекове околине, здравља и безбиједности људи, док је у члану 59. дефинисано да се употреба и кориштење ствари од посебног културног, научног, умјетничког или историјског значаја или од значаја за заштиту природе и човјекове околине, могу се на основу закона ограничити уз пуну надокнаду власнику. У Уставу је наглашена заштита животне средине у оквиру надлежности Републике чл. 68. став 13, а као уставна обавеза локалних заједница јесте да се старају о задовољавању потреба грађана у култури, образовању, здравственој и социјалној заштити....заштити животне средине и другим областима.²⁴⁵

Чланом 39. Закона о заштити животне средине Републике Српске, дефинисане су надлежности Народне Скупштине Републике Српске у области животне средине. Највише законодавно тијело у Републици Српској у области животне средине: "спроводи интересе заштите животне средине доношењем закона, усваја стратегије заштите животне средине и друге планове неопходне за очување интереса заштите животне средине и процјењује њихово извршавање сваке двије године на основу извјештаја Владе о стању животне средине, утврђује надлежности Владе и органа локалне самоуправе у области заштите животне средине, одобрава средства за остваривање циљева везаних за животну средину као и да контролише коришћење тих средстава".²⁴⁶ Законом о заштити животне средине уређује се очување, заштита, обнова и побољшање еколошког квалитета и

²⁴⁴ *Устав Републике Српске*, чл. 35. Грагомарк, Бањалука-Лакташи, 2007. год. стр. 23.

²⁴⁵ *Устав Републике Српске*, Графомарк, Лакташи, 2007. год. стр. 10 до 50.

²⁴⁶ *Закон о заштити животне средине РС*, Службени гласник Републике Српске, бр. 53/02 и 109/05, 2007. год. стр.18.

капацитета животне средине, као и квалитет живота. Такође у циљевима овог закона апострофирани су и мјере и услови за управљање, очување и рационално кориштење природних ресурса, затим, оквир правних мјера и институција за очување, заштиту и побољшање заштите животне средине, финансирање активности везаних за животну средину и послови и задаци органа управе предвиђени законом и подзаконским актима те обавезе органа јавне управе. Као и слични закони у Федерацији БиХ, њеним кантонима и дистрикту Брчко, Закон о заштити животне средине Републике Српске, промовише смањено кориштење, спречавање оптерећења и загађивање животне средине, спречавање нарушавања као и побољшавање и обнову оштећене животне средине, заштиту људског здравља и побољшање квалитета људског живота, очување и заштиту природних ресурса и њихово рационално кориштење са нагласком на осигурање обнове природних ресурса. Посебан акценат је дат потреби усклађености интереса Републике Српске за захтјевима за заштиту животне средине и међународној сарадњи те координацији привреде и интегрисања социјалног и економског развоја у складу са захтјевима заштите животне средине и успостављање и развој институција за заштиту животне средине. Из свега наведеног произилази да је у провођењу задатака који стоје пред Народном скупштином Републике Српске, односно Парламентарном скупштином Федерације БиХ или Скупштином дистрикта Брчко важна улога посланика.

Посланик је субјект еколошке политике чија је улога “изведена” из улоге Скупштине /Парламента. “Улога посланика Скупштине у заштити човјекове животне средине, а као и субјекта еколошке политике није посебно проучавана. Наиме, посланик у Скупштини, која је по свом саставу вишепартијска, је и члан одређене политичке партије и у том контексту треба научно промишљати његов могући допринос у процесу конципирања еколошке политике”.²⁴⁷ Посланик активно учествује у конципирању еколошке политике давањем амандмана на законе или сугестијама и приједлозима утиче на покретање одређених законских рјешења и њихово коначно усвајање у скупштинској процедури. Професор Надић истиче да ангажовање посланика у сфери еколошке политике односно еколошког

²⁴⁷ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког система*, Маг. рад. ФПН, 1993. год. стр. 106.

законодавства зависи првенствено од његове еколошке свијести, постојања личне угрожености, од посљедица еколошке кризе као и од „еколошких иницијатива његових бирача који у зависности од изборних система могу индиректно и директно утицати на активност посланика у скупштинском раду.“ Такође као чланови политичких партија, посланици су везани за њихове програме који у мањој или већој мјери политизирају екологију или екологују политику. Посланик у том случају подржава став своје партије у свим аспектима заштите и унапређења човјекове средине, еколошке политике, еколошких закона и других прописа. Посланик има улогу да у скупштинској расправи оспорава намјере и ставове других посланичких група или приједлога Владе. Међутим улога посланика у Скупштини или Парламенту не своди се само на „другачији став или мишљење,, него и на могућност да заједно са осталим посланицима доноси еколошке законе и усваја основне принципе еколошке политике. На тај начин, посланик као индивидуални субјект еколошке политике подлијеже критеријуму класификовања субјеката-по заинтересованости пошто његова еколошка свијест, угроженост, притисак бирача и лична заинтересованост директно утичу на његово учешће у раду Скупштине и ангажовање ван ове институције. Важан облик посланичког дјеловања у највишем законодавном тијелу свакако представљају посланичка питања. У оквиру „актуелног часа“ на почетку засједања сваке сједнице Народне скупштине Републике Српске, посланици имају прилику али и обавезу да од предсједника и чланова Владе Републике Српске траже одговоре²⁴⁸ о актуелној проблематици заштите животне средине на државном, ентитетском, регионалном или локалном нивоу. Из свега наведеног произилази да је улога посланика у предлагању, конципирању, усвајању и остваривању еколошке политике веома значајна и динамична.

²⁴⁸ Посланици у парламентима ентитета и кантона све чешће постављају питања и покрећу процедуре које се односе на заштиту животне средине. Посебно су активни посланици опозиционих партија у предизборном периоду. Парадоксално је да посланици партија које су освојиле власт често спречавају иницијативе и залажу се за одлуке које су у супротности са елементарним правилима заштите животне средине. Овај феномен нажалост, није посебно истраживан и анализиран у научним и стручним институцијама и организацијама, невладиног сектору, медијима... оп аут.

4.2.ц. НАЧЕЛА ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

У складу са интенцијом "одрживости животне средине као природног блага" Народна скупштина Републике Српске је кроз законску регулативу апострофирала начела еколошке политике. Готово идентична законска рјешења донијели су и парламенти Федерације БиХ, кантонални парламенти и Скупштина дистрикта Брчко. У законе су као фундамент инкорпорирана начела: одрживог развоја, предострожности и превенције, замјене, начело интеграције, начело сарадње и подјеле одговорности, учешће јавности и приступ информацијама и начело загађивач плаћа. То је солидна основа за лакше усаглашавање са сетом законских рјешења и директивама Европске уније. Поштујући начело одрживог развоја, Народна скупштина Републике Српске наглашава потребу брижног односа према потрошњи обновљивих материјала, водених и енергетских ресурса чија потрошња не смије прелазити оквири које природни системи не могу надомјестити уз посебан нагласак да степен потрошње необновљивих ресурса не смије бити већи од могућности да га надомјесте обновљиви ресурси. У циљу одрживости животне средине инсистира се на сталном очувању биолошке разноликости, људског здравља, квалитета ваздуха, воде и земљишта према стандардима који су увијек довољни за живот и благостање људи као и флоре и фауне.²⁴⁹

Поштујући начело предострожности и превенције, чланом 6. Закона о заштити животне средине наглашено је да : "када пријети опасност од стварне и непоправљиве штете по животну средину, недостатак потпуне научне испитаности не може се користити као разлог за одгађање предузимања нужних мјера да би се спријечила даља штета по животну средину." У том смислу акцентирано је да се коришћење природних ресурса животне средине организује и обавља на такав начин да се спречава загађење животне средине и штета по животну средину односно да "резултира најнижим могућим степеном оптерећења и кориштења животне средине". У том смислу корисници животне средине који изазивају опасности и штете дужни су обуставити сваку радњу која доводи до опасности и узроковања штете." У складу са начелом замјене, загађивање треба

²⁴⁹ Закон о заштити животне средине РС, Службени гласник Републике Српске, бр.53/02 и 109/05, 2007. год. стр. 5.

обуставити на самом почетку (извору) и преусмјерити се на другу дјелатност која представља знатно мањи ризик од опасности чак и у случају да су трошкови такве дјелатности већи од вриједности које треба заштитити.²⁵⁰

Сврха начела интеграције је да се спријечи или сведе на најмању могућу мјеру ризик од штете по животну средину у цјелини. Овај приступ подразумијева животну средину као интегралну цјелину на тај начин што узима у обзир учинак супстанци или дјелатности на све компоненте животне средине; ваздух, воду, земљиште и живе организме, укључујући и људе у оквиру тих компоненти, баштину културних и естетских вриједности. Интегрални приступ подразумијева сљедеће елементе; узимање обзир цијелог животног циклуса супстанци и производа, предвиђање посљедица у свим компонентама животне средине као резултата дјеловања супстанци и дјелатности; постојећих и нових, узимајући у обзир и све компоненте животне средине те начине излагања и дјеловања кроз животну средину, свођење продуковања количине и штетности отпада на најмању могућу мјеру, примјењивање општих метода, као што је процјена ризика за процјењивање и поређење проблема у животној средини и примјену свих могућих мјера у односу на посљедице, попут квалитативних циљева заштите животне средине и мјера које су усмјерене на изворе, када су у питању емисије. Начело интеграције подразумијева висок ниво заштите животне средине и побољшања квалитета животне средине кроз обједињавање свих политика а у складу са принципом одрживог развоја.

Начело сарадње и подјеле одговорности подразумијева усаглашено заједничко дјеловање свих релевантних учесника у заштити животне средине на основу подјеле одговорности а у циљу остваривања одрживог развоја. Обавеза али и право на сарадњу односи се на све фазе у процесу заштите животне средине, а односе се на међуентитетску сарадњу, билатералну и мултилатералну сарадњу у складу са потисаним међународним споразумима.

Начело загађивач плаћа, подразумијева да је корисник одговоран за све дјелатности које имају утицаја на животну средину. „Загађивач плаћа трошкове

²⁵⁰ *Закон о заштити животне средине РС*, чл. 7. Службени гласник Републике Српске, бр.53/02 и 109/05, 2007. год. стр. 5.

контроле и превенције од загађења без обзира да ли су тошкови резултат обавезе због емисија загађења, одговарајућих економских механизма или је обавеза произашла из прописа о смањивању загађености животне средине“.²⁵¹

У начела заштите животне средине као изузетно важно сврстано је и учешће јавности и приступ информацијама које подразумева право сваког грађанина и организације на одговарајући приступ информацијама које се односе на животну средину, а којим располажу органи управе укључујући и информације о опасним материјама и дјелатностима у њиховим заједницама. Такође, законом је гарантовано право грађанима Републике Српске да учествују у процесу доношења одлука. „Органи који доносе прописе и надлежни органи који се баве питањима заштите животне средине су дужни подстицати развој свијести јавности као и подстицати учешће јавности у поступку доношења прописа и одлучивања, омогућавајући доступност информација широј јавности. Мора се обезбиједити учешће јавности у управном поступку“.²⁵² Готово идентичан закон донесен је истовремено у Федерацији БиХ, а разлике је једино у томе што се зове Закон о заштити околиша.

4.2.д. УЛОГА ВЛАДЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И ОСТАЛИХ БИХ ВЛАДА У ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Као извршни орган власти, Влада има значајне компетенције у области заштите животне средине. У правно-политичком миљеу Босне и Херцеговине, као што је већ напоменуто, Савјет министара БиХ нема значајне компетенције у овој области на нивоу државе, али зато владе ентитета и дистрикта Брчко, као и владе кантона у Федерацији БиХ имају значајна и широка овлаштења. Дакле, извршна власт у области заштите животне средине у БиХ функционише на нивоу „федерално-конфедералних јединица; ентитета и дистрикта, кантона, регија и локалних заједница при чему се надлежности ограничавају на територијално-политичке заједнице, па је самим тим и однос према животној средини „испарцелисан“. Конкретно, заштита слива ријеке Врбас је у надлежности Владе

²⁵¹ Закон о заштити животне средине РС, Службени гласник РС, 53/02 и 109/05, 2007. год.

²⁵² *ibid.*

Федерације БиХ, неколико кантоналних влада и Владе Републике Српске. Слично је и са ријекама; Дрином, Босном, Саном, Уном и Неретвом или националним парковима и другим природним богатствима. Влада Републике Српске је у области заштите животне средине надлежна да извршава законе и друге прописе и опште акте и спроводи политику Републике у области заштите животне средине те усмјерава и усклађује рад министарстава надлежних за заштиту животне средине. Влада има обавезу да доноси подзаконске и друге акте за извршавање закона из области заштите животне средине и стара се за унапређење система органа државне управе за заштиту животне средине осим оних за које је законом одређено да их доноси надлежно министарство. Такође, Влада предлаже Народној скупштини Републике Српске стратегију заштите животне средине и подноси највишем законодавном тијелу извјештај о стању животне средине. „Приликом израде других планова и програма, као и при успостављању развојних циљева, Влада је дужна да угради и примијени стандарде који се односе на заштиту животне средине, те да промовише побољшање стања животне средине. Влада је одговорна за остваривање права и извршавање обавеза произашлих из међународних споразума из области заштите као и за имплементацију одлука надлежног међуентитетског тијела, да промовише производњу на еколошки прихватљив начин, унапређује примјену технологије и постројења, реагује у случају ванредних догађаја који могу изазвати посљедице по животну средину“.²⁵³

Плански документи доносе се на период од шест година, а извјештаји Народној скупштини Републике Српске, која је усвојила планске документе извјештај о њиховој реализацији подноси се сваке двије године. На основу извјештаја републички парламент може измијенити или допунити планске документе. Плански документи за заштиту животне средине садрже; субјекте панирања, податке о стању животне средине, циљеве које је неопходно остварити у планираном периоду, начела и смјернице за заштиту животне средине, активности и задатке које треба обавити ради остваривања планираних циљева, редослијед њиховог остваривања и планирани рокови као и средства и методе за остваривање постављених циљева са планираним изворима финансирања.

²⁵³ *Закон о заштити животне средине РС*, чл. 40. Службени гласник РС, 53/02 и 109/05, 2007. год.

Плански документи у себи свакако, садрже и јасно дефинисана подручја у којима су неопходни посебни инструменти за заштиту животне средине као и садржаје таквих инструмената.

Републички стратешки план за заштиту и управљање животном средином односи се на опште елементе заштите; људи, флоре и фауне, земљишта, вода, ваздуха и климе, пејзажа, материјалних добара и културног наслеђења као и њиховог међудјеловања. Његов нацрт припрема „министарство надлежно за заштиту животне средине“ односно Министарство за просторно планирање, грађевинарство и екологију Републике Српске и доставља га Савјетодавном вијећу које је обавезно да у року 30 дана да своје примједбе. Након тога разматра га Влада РС и доставља га Народној скупштини Републике Српске на разматрање и усвајање.

Приликом доношења прописа и одлука, а које могу штетно утицати на квалитет животне средине, односно неку од компоненти животне средине и људско здравље, Влада је дужна да прибави стратешку процјену о заштити животне средине. Стратешку процјену израђује правно лице које има лиценцу надлежног министарства, а о њој се изјашњава и Савјетодавно вијеће за заштиту животне средине. Сама стратешка процјена садржи процјену степена до којег намјеравани пропис или одлука може позитивно или негативно утицати на стање животне средине, односно колика би штета могла наступити по здравље становништва и животну средину уколико пропис или одлука не би били донесени. Процјењују се могућности надлежних органа управе да спроведу у пракси пропис или одлуку.

Из оваквог спектра надлежности и оквира дјеловања Владе Републике Српске у области заштите животне средине можемо закључити да је она креатор еколошке политике и најодговорнија за њено спровођење, јер предлаже Народној Скупштини Републике Српске законе, а након њиховог усвајања брине се о њиховој примјени. „Како су еколошки закони само један од израза и метода еколошке политике можемо рећи да су опште надлежности Владе далеко сложеније. Она еколошком политиком утврђује основне правце друштвеног развоја (економског, индустријског, културног итд..) који морају бити усклађени са концепцијом еколошког развоја, односно са еколошким условима у којима је могуће остварити пун друштвени развој, а да еколошка равнотежа не буде озбиљније доведена у

питање. Конципирање оваквог, одрживог друштвеног развоја и еколошке политике дефинише и остале субјекте еколошке политике-носиоце еколошких активности, средства и методе неопходних и за остваривање друштвеног развоја и еколошке политике“.²⁵⁴

Улога Владе је посебно изражена у провођењу и координацији секторских политика и у компарацији са осталим субјектима еколошке политике њене надлежности су најзначајније. То не значи да је у поступку доношења својих одлука Влада апсолутно независна од осталих субјеката еколошке политике. Влада РС доноси одлуке које се односе на изузетно важне проблеме почев од планова заштите вода, земљишта, ваздуха ...бриге о природним и културним добрима и што је најважније брига о човјеку-грађанину у ванредним ситуацијама, што јасно указује на чињеницу да су одлуке Владе значајне и за становништво и за државу као институцију. “Ради планирања заштите животне средине на нивоу Босне и Херцеговине ентитетске владе закључују међуентитетски споразум“.²⁵⁵

Када је ријеч о Босни и Херцеговини, као специфичној држави, чињенице указују да у њеном оквиру дјелују; Савјет министара као државна влада, двије ентитетске, једна влада дистрикта Брчко и још десет кантоналних влада. Та бројност није последица демократизације и децентрализације друштва, него се прије ради о изразу неуређеног друштва у којем владају хаотични односи, подјеле и константни сукоби о свим питањима.

4.2.е. МИНИСТАРСТВА ЗА ЗАШТИТУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Улога Министарстава за заштиту животне средине, према Уставу, многих држава, јесте да обављају послове државне управе, односно да примјењују законе и друге прописе које је донио Парламент (Скупштина). Министарство за заштиту животне средине по својој суштини има административну па чак и формалну функцију у Влади и еколошкој политици. За то постоје два разлога. Прво,

²⁵⁴ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког система*, Маг. рад. ФПН, 1993. год. стр. 108.

²⁵⁵ *Закон о заштити животне средине РС*, чл. 46. Службени гласник РС, 53/02 и 109/05, 2007. год.

министар за заштиту животне средине²⁵⁶ који је на челу овог ресора у влади је експонирана „институција“ од самог министарства, гдје је министарство подређено у апосолутности министру, и друго, министарство учествује у припреми административних мјера заштите елемената човјекове животне средине, као и у припремама мјера намијењених рјешавању осталих еколошких проблема.

У предратном, ратном и поратном периоду, министарство је мијењало називе и кретало се од самосталног министарства или је прикључивано другим секторима. Без обзира како се звало или зове, као субјект еколошке политике, Министарство за заштиту животне средине је најчешће повезано са још неколико министарстава, која у свом дјелокругу активности имају и заштиту животне средине почев од министарства индустрије, пољопривреде, науке и технологије, просвјете итд. У Републици Српској заштита животне средине припада Министарству за просторно уређење, грађевинарство и екологију, у Федерацији БиХ Министарству за туризам и заштиту околиша, а на државном нивоу Министарству спољне трговине, а у неким сегментима Министарству спољних послова. У ентитетским законима о заштити животне средине недоумице су ријешене тако што се умјесто прецизног назива министарства користи термин „Министарство надлежно за заштиту животне средине“. Његове надлежности су да; спроводи законе, друге прописе и опште акте из области животне средине и врши управни надзор над радом органа јединица локалне самоуправе надлежних за заштиту животне средине, анализира и оцјењује стање животне средине и активности заштите животне средине као и искуства стечена у области заштите, кориштења и развоја животне средине. Министарство припрема законе и друге прописе и опште акте, учествује у изради програма и планова који се односе на кориштење природних ресурса а учествује и у изради и остваривању посебног плана за питања заштите животне средине, успоставља и руководи системом информисања о животној средини и руководи пословима управе у области заштите животне средине. У његовој надлежности је издавање еколошких дозвола

²⁵⁶ Министар надлежан за заштиту живоитне средине припрема приједлоге подзаконских аката узимајући у обзир постојеће међународне стандарде, стандарде и публикације Европске уније, упоредне стандарде других земаља и научне публикације. (чл. 96. Закона о заштити животне средине РС, Службени гласник РС, 53/02 и 109/05, 2007. год.)

и еколошких сагласности, у складу са законом и другим прописима који се односе на заштиту животне средине, надзор и мониторинг, организовање послова који за циљ имају спречавање и смањивање штетних посљедица по животну средину. Министарство надлежно за заштиту животне средине је задужено за припрему Нацрта републичког стратешког плана који доставља Савјетодавном вијећу, а потом Влади која Нацрт доставља Народној скупштини на разматрање и усвајање. У Федерацији БиХ је готово идентична процедура. Републички стратешки план садржи опште елементе за заштиту и управљање животном средином; утицај на људе, флору и фауну, као и републичке стратешке документе о заштити земљишта, вода, ваздуха и природе, управљање отпадом и другим саставним компонентама животне средине од материјалних добара до културног наслеђења и њиховим утицајима на животну средину који се доносе посебним законима.

Министар надлежан за заштиту животне средине, доноси и подзаконске акте из области заштите животне средине „ако је то одређено овим и другим законима из области заштите животне средине“.²⁵⁷ На практичном плану, „министарство надлежно за заштиту животне средине“ је дужно да забрани употребу или пуштање у погон постројења уколико постоје озбиљни недостаци или нису испуњени формални услови који доказују да се ради о безбједном објекту. Такође министарство има обавезу да води евиденцију и врши измјене у регистру постројења као и да води регистар несрећа већих размјера које су пријављене. Након идентификације, размјене информација и стручне анализе, припремају се извјештаји о процјени опасности и планови о интервенцијама у ванредним условима чиме се стварају формални и назире суштински кораци ка остваривању принципа предострожности, као европског стандарда.

У босанско-херцеговачком миљеу у формалноправном смислу екологија је дјелимично усклађена са европским стандардима, али је суштински због сиромаштва, недостатка еколошке свијести, политичке културе, менталног склопа и других разлога- маргинализована. У Републици Српској еколошка проблематика је саставни дио просторних планова и грађевинарства и то би требало представљати предност. Пракса нажалост, показује да у просторним плановима и

²⁵⁷ *Закон о заштити животне средине РС*, чл. 42. Службени гласник РС, 53/02 и 109/05, 2007. год.

грађевинарству екологија има најчешће само формалну али не и суштинску улогу. У Федерацији БиХ екологија је припојена Министарству туризма и најчешће се користи у слаткоречивим причама о значају екологије за унапређење туристичких дестинација док је у индустрији, рударству, саобраћају њена улога потиснута у циљу развоја који би досљедно споровођење еколошких принципа значајно успорило.

4.2.ф. МЕЋУЕНТИТЕТСКА ТИЈЕЛА И САВЈЕТОДАВНА ВИЈЕЋА ЗА ЗАШТИТУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

На основу ентитеских закона о заштити животне средине у Босни и Херцеговини је формирано *Међуентитетско тијело за заштиту животне средине*. Овог тијело има осам чланова, по четири из сваког ентитета и „обавља координацију свих питања заштите животне средине за коју је потребан усаглашен приступ ентитета и Дистрикта Брчко, у складу са овлаштењима прописаним сетом закона у области заштите животне средине (Закон о заштити животне средине, Закон о заштити природе, Закон о заштити ваздуха, Закон о управљању отпадом, Закон о фонду животне средине). То су питања везана за хармонизацију закона и других прописа из области животне средине са европским законодавством, усвајање стандарда и акционих програма, припрема и ратификација међународних уговора који се тичу животне средине.“²⁵⁸ Међуентитетско тијело за заштиту животне средине се стара о њиховој имплементацији, координацији учешћа БиХ у међународним процесима и сарадњи са међународним организацијама, мониторингу животне средине, развоју информационих система, размјени информација а задужено је и за прекогранична и међуентитетска питања везана за животну средину.

Образовање савјетодавних вијећа за заштиту животне средине је произашло из друштвене, научне и стручне потребе. Његова улога и циљ јесте пружање савјета Влади и министарству надлежном за питања заштите животне средине. Образује га Влада као посебно тијело које има консултативну и

²⁵⁸ *Стратегија заштите природе Републике Српске*, Влада Републике Српске, Бањалука, 2011. год. стр. 10.

савјетодавну улогу, а сатоји се од 15 чланова из; Удружења за заштиту животне средине, организација и установа које заступају стручне и економске интересе, научних кругова именованих у Вијеће од стране предсједника Академије наука који су сразмјерно заступљени. Вијеће анализира одређену проблематику заштите животне средине, заузима ставове о програмима и другим питањима и доставља их Влади или надлежном ресорном министарству. Савјетодавно вијеће учествује и у оцјењивању стратешких процјена животне средине и нацрта који служе као основа за стратешку процјену животне средине. Закони о заштити животне средине у два босанско-херцеговачка ентитета предвиђају и могућности именовања савјетника за питања заштите животне средине. „Савјетник за питања заштите животне средине је носилац активности и координира радом савјетника за питања заштите животне средине у осталим министарствима у процесу уједињења интереса заштите животне средине“²⁵⁹ Осим савјетодавне, у ентитетским законима о заштити животне средине наглашена је и репресивна улога која је повјерена јавном тужиоцу. Његова улога је да „у случају настанка штете или постојања опасности по животну околину поднесе тужбу ради забране или ограничења дјелатности или да поднесе тужбу ради надокнаде штете настале вршењем те дјелатности“²⁶⁰.

4.3. УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА КАО ИЗРАЗИТО НАЦИОНАЛНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Почеци партијског живота у Босни и Херцеговини почели су, ма како то парадоксално звучало, у вријеме Аустро-угарске окупације, почетком прошлог стољећа. Развој вишестраначке демократије односно прво политичко организовање у БиХ одвијало се на етничко-конфесионалном принципу. Сама ријеч странка или партија потиче од латинске ријечи парс што значи дио или правац. У наширем смислу оне представљају организоване групе људи који имају исте или сличне политичке, социјалне, економске и друге ставове или исти поглед

²⁵⁹ *Закон о заштити животне средине РС*, чл. 43. Службени гласник РС, 53/02 и 109/05. 2007. год.

²⁶⁰ *ibid.*, чл. 45.

на свијет, с циљем да у друштвеном животу остваре што већи утицај чији је крајњи циљ-освајање власти.

Устав Босне и Херцеговине као дио Дејтонског мировног сопријеза нема прецизних одредби које се односе на политичке партије али се из његовог дијела, који носи назив Каталог права, може извести закључак о слободи формирања политичких странака. У овом дијелу Устава је наглашена слобода мисли, савјести, изражавања и удруживања са другима а ове одредбе су прецизније у уставима ентитета. У Уставу Републике Српске у чл. 25 је експлицитно наведено: „зајамчена је слобода мисли и опредјељења, савјести и увјерења као и јавног изражавања мишљења“ док је чланом 31. Устава РС „зајамчена слобода политичког организовања и дјеловања у складу са законом“. Устав Федерације БиХ у одјелку о људским правима наводи; „сви грађани уживају право на оснивање и припадање политичким партијама и политичка права да учествују у јавним пословима, да имају једнак приступ јавним службама, да бирају и да буду бирани“.²⁶¹ Као и у другим земљама и у БиХ политичке странке су дефинисане законским прописима.

„Политичким странкама се сматрају организације у које се грађани слободно добровољно организују, те се у складу са законом региструју код надлежног суда у било којем ентитету у сврху испољавања политичких активности и остваривања политичких циљева“²⁶² Да бисмо што боље схватили босанско-херцеговачки политички миље, подсјетимо на оквирну типологију политичких странака. „Према идеолошким правцима разликујемо; националистичке, конзервативне, либералне, социјалдемократске и комунистичке странке Према степену организованости; странке чланова и странке бирача, а према подручју политичког дјеловања разликујемо народне и интересне странке. Однос према политичком систему дијели странке на системски конформне и странке непријатељски расположене према њему, према функцији у политичком систему странке дијелимо на владајуће и опозиционе“.²⁶³ Ови теоретичари сматрају да „Националистичке странке његују националистичко размишљање које се са

²⁶¹ Устав Федерације БиХ, чл.2. Сарајево, 1994. год.

²⁶² Закон о финансирању политичких странака БиХ, Главно изборно вијеће www.izbori.ba, 21/09/2010, 22:30.

²⁶³ Backes Uwe, Jesse Eckhard; *Информације о политичком образовању*, Страначка демократија, Бон, ВрВ, 1996. год. стр. 207.

својим схваћањем националног карактера и расистичким претпоставкама често коси с демократијом“. Стварање првих политичких странака у некадашњој турској покрајини Босни и Херцеговини под протекторатом.²⁶⁴ Аустро-Угарске монархије одвијало се у недемократским условима, у специфичном облику окупације. То је свакако утицало да се већина политичких субјеката организује на националној матрици. Прва је формирана Муслиманска народна организација 1906. године, затим Српска народна организација и Српска народна самостална странка 1907. године и Муслиманска напредна организација 1908. године. Хрватска народна заједница је основана 1908. године, а Хрватска католичка удруга 1910. године, док је Социјал-демократска странка основана 1909. године. Окупљала је представнике синдиката и радничких скупина. У почетку је највише чланова ове партије било из других дијелова Аустро-Угарске монархије. Ради се о радницима који су радили на овом подручју па је та чињеница и одређујуће за аустромарксизам утицала да партија у БиХ има мало присталица. Након Првог свјетског рата и распада Аустро-угарске монархије формирана је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца а потом Краљевина Југославија организована по принципу регија тако да је Босна и Херцеговина изгубила свој субјективитет. Политичке партије и даље остају у национално конфесионалном миљеу, а социјалдемократска партија је трансформисана у Комунистичку партију, која је убрзо забрањена и прешла у илегални рад. У периоду до Другог свјетског рата дјеловале су Радикална и Самостална демократска странка, које су окупљале углавном Србе, Југословенска муслиманска странка, Хрватска републиканска сељачка странка, Хрватска странка права, Хрватска заједница, Комунистичка партија Југославије, Југословенска национална странка и Југословенска радикална заједница. У том периоду муслимани нису имали статус нације па су се одређивали између српских и хрватских странака или муслиманке, конфесионалне странке.

Након Другог свјетског рата и успостављања комунистичке власти, Босна и Херцеговина добија своју „државност“ са једнопартијским системом који је трајао све до првих вишестраначких избора у БиХ 1990. године. Те године, оцјена је бројних аналитичара и теоретичара, Босна и Херцеговина се у погледу политичког живота, вратила тамо гдје је стала уочи Првог свјетског рата. Највише гласова су

²⁶⁴ БиХ и данас има карактеристике протектората. Оп.аут.

добиле партије са етничким предзнаком који је био чврсто повезан са конфесионалним опредјељењем. Савез комуниста БиХ се трансформисао у Социјалдемократску партију БиХ а прије тога је формирана Странка демократских промјена и Савез реформских снага, које је предводио посљедњи југословенски премијер Анте Марковић. Ове партије, увјерене у своју побједу на изборима су тешко поражене од националних (националистичких) странака које су се запаљивом реториком наметнуле као истински представници; Срба, Хрвата и Бошњака. Српска демократска странка, Хрватска демократска заједница и Странке демократске акције у основи су биле типични национални покрети и носиоци екстремизма, бујања националних страсти, међусобних вербалних, а потом и оружаних сукоба, који су се претворили у грађански рат са свим обиљежјима вјерског сукоба. Националне покрете-партије сачињавало је врло хетерогено чланство; од бивших ригидних комуниста, антикомуниста и емиграције, криминалаца и шовиниста до оних који су као потомци или припадници фашистичких формација у Другом свјетском рату, отворено испољавали фашистичке идеје. Еуфорија у којој су створене националне странке и сукоби претворени у крвави рат нису дозволили да се странке-покрети трансформишу у модерне политичке партије а утисак је да то нису оствариле ни деценију и по након завршетка рата, стим што су друге политичке партије са социјалним нагласком такође попримиле многе карактеристике националистичких странака.

Период првих вишестраначких избора у Босни и Херцеговини 1990. године карактеристичан је по појави великог броја политичких субјеката који су у изборном програму нагласили еколошку орјентације. Лош изборни резултат и међунационални сукоби већину ових странака је избрисало са политичке карте БиХ, а чланство се углавном прикључило свом националном корпусу или је напустило територију Босне и Херцеговине²⁶⁵.

Интересантно је да су националне странке након првих вишестраначких избора чиниле коалицију пошто су освојиле 84, 2 одсто заступничких мјеста у дотадашњој Скупштини Социјалистичке Републике БиХ, али су као политички партнери убрзо почели свађе препуне националистичке реторике која је након сукоба у сусједној Хрватској, најављивала ратне сукобе. Након рата 1996. године

²⁶⁵ Више у; *Странке, политике, програми*, НИШРО Ослобођење, Сарајево, децембар 1990. год.

поново су, сада на првим послеријатним вишестраначким изборима²⁶⁶ у Босни и Херцеговини, која је изгубила одредницу социјалистичке али и републике, националне странке освојиле већину гласова и формирале власт у ентитетима и на нивоу БиХ. Три националне странке су убједљиво побједиле и освојиле 85, 72 одсто заступничких мјеста у Парламенту БиХ, поново формирајући коалицију.

Након грађанског рата у БиХ долази до дезинтеграције националних странака (СДС, ХДЗ и СДА) које су настале као израз националних покрета Срба, Хрвата и Муслимана (послије Дејтона Бошњака). Та дезинтеграција је условила инфлацију нових политичких субјеката, што није само БиХ спецификум, него је карактеристика свих транзиционих земаља. Дезинтеграција националних странака и инфлација политичких субјеката у БиХ су дјелимично допринијели стварању обрису демократског система који је још увијек удаљен од истинског демократског друштва. На једној страни многобројни и уситњени политички субјекти „ишли су на руку“ националним странкама а многи од њих су сматрани њиховим испоставама, али су с друге стране промовисали слободу политичког натјецања и конкуренције коју су националне странке са својим државним и партијским апартом успјешно гушиле, посебно током рата. „На општим изборима 1996. године учествовало је 40 политичких субјеката (странака, коалиција и независних кандидата), 1998. године, јер су избори до 2002. године одржавани сваке двије године, учествовало је 83 политичка субјекта, 2000-те 53, а 2002. године 56 политичка субјекта“.²⁶⁷

Диференцијација у националним странкама у БиХ је почела тек у послеријатном периоду и то пропорционално утицају иностраног фактора од Високог представника међународне заједнице, и других формалних и неформалних група, амбасада финансијских центара моћи, тајкуна итд. Као и почетком прошлог вијека, када су под Аустро-Угарском окупацијом, формиране прве политичке партије, тако је и вијек касније, у колонијалном амбијенту, са Високим представником, који је изван и изнад закона, почело „дефинисање политичког миљеа“ и диференцијација националних странака. Високи

²⁶⁶ Први вишестраначки избори у тадашњој Социјалистичкој Републици БиХ одржани су 1990. године. Бирачи су према мишљењу великог броја теоретичара, свој грађански суверенитет уступили националном.

²⁶⁷ Дмичић, Миле; *Избори и изборне коалиције*, ИДЕС, Бијељина, 2006. год. стр. 75-76.

представник међународна заједница је забранио дјеловање бројним функционерима; најчешће члановима Српске демократске странке, нешто мање припадницима Хрватске демократске заједнице и у спорадичним случајевима члановима бошњачке Странке демократске акције, који су имали ратну хипотеку или су заступали екстремне ставове. Наравно отворено или притајено уклањани су и непослушни чланови, опоненти међународној заједници или су према инструкцијама осниване нове странке и вјештачки „пресељавано“ чланство, а дојучерашњи истомишљеници преко ноћи постајали љути непријатељи дјелујући у политичком распону од десног до лијевог усмјерења. Карактеристично је да су све националне странке настојале да се у кратком периоду од деснице трансформишу у странке демократског центра.

„На изборима који су слиједили након 1996. године, доминација трију водећих националних странака постаје све мање препознатљива. На изборима 2000. године њихов је утицај и дефинитивно пао испод магичне бројке од 50 одсто“.²⁶⁸

Диференцијација националних странака која је изродила двадесетак политичких субјеката у БиХ те субјекте није превише удаљила од национализма и шовинизма. Такође, странке које се представљају као мултиетничке и социјалдемократске након избора 2010. године у борби за власт су показале сву предратну реторику, нетрпељивост и неспособност за договор. Прошло је више од годину, а није формирана цјелокупна власт на нивоу БиХ.²⁶⁹

Формирање Парламентарне скупштине обављено је под притиском међународне заједнице или како су у БиХ склони рећи „завртањем руке“, а сви су

²⁶⁸ Кукић Славо, Чутура Марија; *Изборно и послјеизборно коалирање, Зборник радова: Избори и изборне коалиције*, Бијељина ИДЕС, 2006. год. стр. 202.

²⁶⁹ На општим изборима, трећег октобра, 2010. године на којим су бирани чланови Предсједништва БиХ, посланици у државним и ентитетским парламентима, предсједници и потпредсједници ентитета, посланици за кантоналне скупштине и дистрикт Брчко, учествовало је 3900 кандидата. Избори су пореске обвезнике коштали 12,6 милиона конвертибилних марака. Право гласа је имало око 3,1 милион грађана. Само за чланове трочланог Предсједништва БиХ снаге је одмјерило 20 потенцијалних кандидата, с тим што је гласано „по старом систему“ јер се представници власти нису успјели договорити да у Устав имплементирају одлуку суда у Стразбуру којом би се обезбиједило право припадницима националних мањина да се кандидују на изборима.

изгледи да ће тако бити и са Савјетом министара. Ма колико изгледало парадоксално двије социјалдемократске партије; Социјалдемократска партија Златка Лагумџије и Странка независних социјалдемократа Милорада Додика годинама нису успијевале да пронађу заједнички језик. Иако и једна и друга, заговарају мултиетничност и мултикултуралност у пракси се понашају као типичне националистичке странке, лијеве оријентације!? Ипак, почетком новембра 2012. године, лидери ове двије странке су потписали „историјски“ споразум који је у босанско-херцеговачкој јавности изазвао низ недоумица и различитих коментара, пошто је његово потписивање усиједило након вишемјесечног инсистирања СНСД-а да предсједник СДП-а, Златко Лагумџија поднесе оставку на мјесто министра спољних послова БиХ.

4.4. ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА КАО ЕЛЕМЕНТ ПРОГРАМА ДЈЕЛОВАЊА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА

Осим државе, политичке странке представљају значајан субјект еколошке политике. Оне представљају добровољне, релативно трајне политичке организације чији чланови имају заједничке политичке интересе изражене у заједничкој политичкој идеологији, исказаној у програму странке, и своју организацију ради освајања и вршења политичке власти, најчешће легалним путем, свим средствима у складу са принципима демократске политичке културе. Њихов положај битно детерминише социјална структура, која утиче на само формулисање програма политичких странака али и трасирање циљева, стратегије и тактике у борби за освајање власти. Теоретичари су сагласни да политичке странке имају двије функције; у практичној борби за освајање власти и функцију стварања идеологије којом осмишљавају методе борбе за освајање власти. Идеологија политичких странака углавном се темељи на односу човјека према природи и друштву и циљевима које жели да оствари својом организацијом и активношћу чланства.²⁷⁰ Једну од најцитиранијих дефиниција политичких партија дао је Најдан Пашић; „Политичке странке су добровољне, релативно трајне политичке организације чији је циљ преузимање државне власти или бар учешће у

²⁷⁰ Више у: Лукић, Радомир; *Политичке странке*, Народна књига, Београд 1966.год.

њој, или сталан утицај на њу, ради заштите и остварења одређених класних, односно групних интереса, у оквиру једне идеолошке концепције о општој друштвеној политици и заједничким интересима друштва²⁷¹ Политичке партије представљају, политичке организације грађана који имају заједничку или сличну идеологију и политички интерес који желе да реализују тако што настоје да освоје и задрже власт користећи сва легална средства у оквиру постојећег друштвеног уређења. У том контексту политичке партије могу дјеловати у једнопартијском систему и вишепартијском систему. У првом случају партије постају државна власт пошто им то омогућује непостојање политичке контроле и утицаја јавности. У вишепартијском систему је изражена конкуренција међу партијама тако да се ни једна не може идентификовати са државном влашћу. Чак и у ситуацијама када одређена политичка партија освоји већину гласова и има парламентарну већину и извршне органе под својом контролом (такве ситуације су на Балкану честе и нормалне), не може се апсолутно идентификовати са државном влашћу због изражене контроле друштвене јавности, и политичких противника, опозиције и цивилног сектора. Онолико колико би политичке партије теоретски требало бити далеко од државне власти, оне су у Босни и Херцеговини толико близу у практичном смислу. На политичкој сцени је присутана партократија која поприма обиљежја једнопартијског система.

Програми политичких партија, политичка култура и политичка традиција су основни елементи из којих се може предвидјети њихова улога у конципирању и провођењу еколошке политике. Програм сваке партије је намијењен чланству и широј јавности, а превасходни циљ му је да помоћу њега регрутују нове чланове, симпатизере или потенцијалне бираче на изборима. Програм најчешће представља идентитет партије односно њене циљеве, идеје и погледе за које се партија залаже и жели да их практично проведе у друштвеном животу. Посебан облик програмских одређења за ширу друштвену јавност странке „дефинишу“ приликом избора. Предизборне кампање су идеалне да се у „еколошку обланду“ упакују идеје о заштити животне средине чак и и код оних партија које до избора, овом питању нису посвећивале никакву пажњу, нити им је екологија дио

²⁷¹ Пашић, Најдан; *Класе и политика*, Рад, Београд 1968. год. стр. 27.

програмске стратегије. У Босни и Херцеговини се може говорити о политизацији екологије, ма да је сама заштита животне средине код бирачког тијела још увијек недовољно „значајна“ приликом изборног изјашњавања. У земљи у којој доминирају националне, ратне и поратне теме еколошке теме нису довољно „озбиљне“ да би се уврстиле у „дневни ред“ рјешавања друштвених проблема. Отуда и није чудно што не постоји еколошки континуитет у програмима политичких партија, а евидентно је да и у програмима политичких партија које у себи носе еколошки предзнак, доминирају национална, дневно-политичка и идеолошка опредјељења. За разлику од европских зелених, социјалдемократских и социјалистичких партија које у својим програмима наглашавају значај еколошке политике у циљу развијања стратегије за опстанак или подизања квалитета живота у босанско-херцеговачком партијском миљеу, доскора је све оно што је мирисало на социјализам или левичу било анатемисано. То је вјероватно један од разлога што је екологија запостављена у њиховим програмима који су углавном базирани на концепцији „сировога капитализма“.

Политичка култура која јасно означава правила игре у парламентарној и другим облицима вишестраначке борбе и директно зависи од нивоа демократизације друштва и политичке традиције у Босни и Херцеговини није довољно развијена, што свакако утиче на општи контекст дјеловања политичких партија.

У Уставу БиХ није децидирано наведено право грађана на „политичко организовање и дјеловање“ али се у члану два, који се односи на људска права и основне слободе у ставки три у којој су набројана права истиче да грађани имају „право на слободу мирног окупљања и слободу удруживања са другима“. У Уставу Републике Српске у поглављу два, које се такође односи на људска права и слободе на извјестан начин је дефинисана улога политичких партија: „Зајамчена је слобода политичког организовања и дјеловања у складу са законом. Забрањено је политичко организовање и дјеловање усмјерено на угрожавање демократије, нарушавање интегритета Републике, кршење Уставом зајамчених слобода и права и расприривање националне, расне или вјерске мржње и нетрпељивости.“²⁷²

²⁷² Устав Републике Српске, чл. 31. Бањалука 2007. год. стр. 22.

Политичке странке као субјекти еколошке политике дјелују на три начина: у настојању да придобију бираче и оснују властиту политичку станку, у својим програмима и идеологијама, наглашавају свој „заштитнички“ однос према природи. Изражавајући свој однос према природи, политичке странке кроз популаризацију свог програма и ставова према заштити природе и животне средине доприносе формирању и развоју еколошке свијести, Побједом на изборима и доласком на власт политичке странке дефинишу и широку лепезу државних мјера којима проводе еколошку политику.

Анализе програма политичких странака, без обзира имају ли еколошки социјални или национални префикс, потврђују наглашен однос према природи који у широкој палети друштвених питања представља врло ефикасно средство за привлачење бирачког тијела.

Еколошки интерес политичке партије не мора бити директно изражен у програму партије. Њега је могуће и индиректно изразити кроз партијско виђење економског уређења, здравствене и социјалне политике, индустријског и економског развоја, образовне, научно-техничке и културне политике, дакле са свим сферама друштвеног развоја које могу одлучујуће утицати на формирање или мијењање човјековог, односно друштвеног односа према природи. На тај начин, еколошки интерес политичких партија представља њихову еколошку, колективну свијест која може одударати од еколошке свијести чланства те политичке партије. И обрнуто, недостатак еколошког интереса код политичких партија указује на недостатак еколошке свести, на основу чега та политичка партија престаје да буде субјект еколошке политике²⁷³.

Анализе; програма политичких партија, њихове организације, учествовања у раду парламента и практично дјеловање у локалним заједницама, ентитетима или државном нивоу у Босни и Херцеговини показују да је у редослиједу питања којим се политичке странке баве, заштита животне средине налази на зачељу политичких приоритета и животних питања²⁷⁴. Разлози за овакво стање, већ су

²⁷³ Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког система*, Маг. рад. ФПН, 1993. год. стр. 139.

²⁷⁴ „Комунална полиција у Граду Бањалуци у току протекле изборне кампање странкама је издала 22 прекршајна налога због непоштовања правила о оглашавању током кампање....Највише прекршајних налога је издато СДС-у слиједи их НДС, СНСД, СП, ДП, ДНС и СРС..“ (Глас

поменути у уводу рада. Ипак, без обзира на ратну прошлост, транзицију, међунационалне и друге врсте конфликта, сиромаштво, недостатак еколошке свијести, културолошке разлике и недостатак политичке културе уочљиво је да су политичке партије деклеративно одређене али суштински не слиједе европски тренд који подразумијева да свака модерна политичка партија без обзира на примарни циљ њеног постојања, односно освајање власти, мора у свом програму чланству и симпатизерима понудити ставове о еколошком развоју заједнице, односно заштити и унапређењу животне средине. Посљедњи парламентарни избори у октобру 2010. године у БиХ показују да су еколошке теме маргинализоване. У једномјесечној предизборној кампањи, препуној обећања и планова говорило се о свему осим о заштити животне средине. Јавни емитери су имали обавезу да прате предизборне наступе и анализа медијских садржаја у Републици Српској показује да је еколошки интерес и планове једино изразила Еколошка странка РС, додуше у симболичном обиму. Остале се нису освртале ни на сва онечишћења која су произвели њихови активисти, руководство и учесници предизборних скупова, који су недвојбено показали ниво еколошке свијести и културе заштите животне средине. Као и у другим земљама наследицама СФРЈ, у БиХ појава малог броја политичких партија са еколошким предзнаком и „политичка маргинализација екологије“ је последица наслијеђа из једнопартијског система у којем су еколошке идеје и практичне активности неријетко оцјењиване као „стављање клипова у точкове револуције“. „Интересна парцијализација, идеолошки приступ, друштвени интерес који је занемаривао еколошка питања, само су дио одлика једнопартијског система које су пренесене и у вишепартијски систем у коме још увијек није развијена демократска јавност и еколошка култура у којој се препознају опасности и значај њиховог рјешавања.²⁷⁵

Политичка маргинализација екологије²⁷⁶ и мале прогностичке могућности система заснованог на расипништву, технолошкој зависности, ниској

српски, 10. октобар 2012. год. стр. 5.) Странке су лијепиле плакате изван простора предвиђених за то и утицале на комунално и визуелно загађење града. Казне су високе али је мало вјероватно да ће бити наплаћене. Оп. аут.

²⁷⁵ Павловић, Вукашин, Поредак и алтернатива, Универзитетска ријеч, Никшић, 1987. стр. 170-172.

²⁷⁶ На петим послеријатним, локалним изборима у БиХ, одржаним седмог октобра 2012. године учествовале су 84 политичке партије, 59 коалиције, 224 независна кандидата и 16 листа

мотивисаности друштвених субјеката, како је прије двије и по деценије, дефинисао улогу једнопартијског политичког система Вукашин Павловић, није се битно промијенила у вишепартијском ситему у Босни и Херцеговини. Проблем је због ратних разарања и дугогодишњих политичких напетости постао још компликованији јер је реалност свакодневице утицала да се запостављање проблематике заштите животне средине „објективизира“ иако је еколошко стање на простору Босне и Херцеговине вишеструко погоршано.

4.5. ПОЛИТИЧКЕ ПАТИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ И КВАЛИТЕТА ЖИВОТА

Дјеловање и улогу политичких партија као субјеката еколошке политике, немогуће је посматрати изван друштвено-економских односа и политичког контекста. Због тога, у босанско-херцеговачком, транзиционом и подијељеном друштву, њихова улога је још специфичнија, пошто је јасно да је њихов еколошки интерес само један у низу широке лепезе политичких интереса. Занимљиво је да праксу коју примјењују политичке партије у високоразвијеним земљама у којој еколошке теме постају приоритетне теме у свакодневној међустраничкој борби и борби за власт, политичке партије у Босни и Херцеговини користе минимално. Иста пракса је присутна и приликом освајања симпатија код гласачког тијела, прикупљању и регрутацији чланства, а готово сви покушаји партијског организовања на еколошкој матрици, од првих вишестраничких избора 1991. године до данашњих дана, прошли су неславно. Интерес политичких партија за рјешавање еколошких проблема, начини њиховог рјешавања и друштвена корист која се постиже за политичке партије у развијеним европским земљама представља снажан интеграциони фактор приликом политичког организовања. Насупрот томе, у БиХ је чланство у „зеленим“²⁷⁷ најчешће добијало подсмјешљиве или националистичке конотације.

независних кандидата. На 50 хиљада гласачких мјеста у 165 градова и општина у БиХ гласало је три милиона и 500 хиљада бирача. Странке које су се јавним протестима и иступима супроставиле нееколошким одлукама власти, нису прошле изборни цензус. Оп.аут.

²⁷⁷ Алузија на традиционалну зелену боју код припадника Муслимана, сада Бошњака.

На првим вишестраначким изборима у Босни и Херцеговини 1990. године регистрован је 41 политички субјект, од оних који су настављали социјалистичке идеје, националистичких и странака грађанских опредјељења, различитих покрета и прије удружења него озбиљних политичких партија. Међу њима су, између осталих, били еколошки покрет „Скакавац“ који је израстао из градске конференције Социјалистичког савеза радног народа Сарајево и покрет „Зелени“ из Сарајева који су за себе пред изборе тврдили да остају као покрет, а да се понашају као странка која има амбицију да обједини све еколошке покрете у БиХ којих је, 1990. године било око двадесет. „Наш став је јасан, „зелени“ ће остати и дјеловати као покрет, а владаће се као политичка партија. Кад кажем да ћемо се владати као политичка партија, под тим подразумијевам да ћемо користити могућност да учествујемо на предстојећим изборима. Наш покрет се разликује од свих других странака и покрета који се до сада јављају на нашој политичкој сцени, а разлика је у томе што је наш циљ, и кад бисмо били странка, није власт него рјешавање еколошких проблема“.²⁷⁸ Ова партија очито није имала намјеру да учествује у власти него је жељела да се позиционира у друштву као политички субјект који жели да буде еколошки, ванпарламентарни критичар власти или њен коректив.

Због размимоилажења у тадашњем југословенском покрету „зелених“ дошло је и до озбиљних турбуленција у босанско-херцеговачком покрету који се двоумио; како политички дјеловати? Између строгих партијских правила и покрета који је чланству давао већу слободу и аутономију изабрали су принципе покрета, који се нису могли супротставити старим и новим играчима на политичкој сцени. Сам програм странке био је веома сличан програму Зелене странке Србије „који је представљао спој еклектичких и еколошко-утопистичких идеја које су одговарале времену деведесетих година прошлог вијека. У већој мјери програм је изражавао, у основним цртама“ низ еколошких идеја које су одговарале простору бивше СФРЈ док је у идеолошким оквирима програм био заснован на идејама њемачких „зелених“, које су опет, као такве биле прилагођене свијести наших грађана и духу времена. Када је ријеч о еклектицизму, прије свега

²⁷⁸ Диздаревић-Пелеш, Муба; Покрет „Зелени“, *Странке, програми, личности*, НИШРО Ослобођење, Сарајево, 1990. год. стр. 48.

се мисли на питање недефинисања политичке улоге Зелене странке која је у свом оснивању и покушају постизања парламентарног статуса заузела став о себи као пола партија-пола покрет“.²⁷⁹ Политички утопизам који није био у складу са реалним политичким тренутком ни у домаћој нити међународној политичкој реалности пратио је и еколошки утопизам и политичка наивност.

Као и у осталим републикама тадашње СФРЈ увођење вишепартијског система није погодновало странкама и покретима „зелене“ оријентације. Међу становништвом је владало мишљење да су странке и покрети са предзнаком „зелени“ и еколошки, ствар помодарства и копирања европске демократије, док је у стручним па и у научним круговима владало мишљење да еколошке партије представљају политизацију еколошких интереса у циљу њихове институционализације, односно, практичног рјешавања. Уосталом, како је већ наведено и руководства самих странака су била определијелена да већу пажњу посвећују практичном рјешавању проблема заштите животне средине него да се боре за власт. Ма колико изгледало утопистички, једина жеља преточена у изборни програм била је да након избора имају утицај на „избор министра екологије“!? Еквилибрирање између покрета и озбиљне политичке странке „зеленим“ није омогућило превише шанси у конкуренцији националиста и трансформисаних комуниста. Бивше друштвено-политичке организације; Социјалистички савез радног народа, Савез социјалистичке омладине, Савез синдиката и друге асоцијације, прилагодиле су се новој политичкој реалности и са релативно јаком логистиком изашле на босанско-херцеговачку политичку позорницу. Њима су се придружиле политичке странке три народа, које су заправо представљале националне покрете Срба, Хрвата и Муслимана. Дугогодишње једнопартијско гушење националног идентитета и његово признавање само у кадровским комбинаторикама, погодновало је правој експлозији национални страсти, које су националне вође вјешто користиле. У таласима федерализма и конфедерализма, јединствене Југославије и самосталне Босне и Херцеговине, наглашеног „комунизма по мјери човјека“ и антикомунизма, грађанских и националних права, вјерске искључивости и позива на мултиконфесионалност и мултикултуралност,

²⁷⁹ Надић, Дарко; *Екологизам и еколошке странке*, Службени гласник, Београд, 2007. год. стр. 106-107.

за идеје еколошких партија није било мјеста, као и за еколошке идеје партија које су имале социјалдемократско опредјељење. Након паљења ратне варнице, када је босански „караказан“ прокључао, борба за голи опстанак избрисала је све еколошке принципе. Сурова ратна реалност је утицала да чак и они који су их прије рата пропагирали потребу заштите животне средине, нису много марили за сјечу стабала у дрворедима и парковима које су грађани користили за огрев, да би преживјели хладне ратне зиме.

Нажалост политичке партије-покрети „зелених“ у Босни и Херцеговини нису наишли на погодно тло, „нису се примили“ и њих двије, три, представљају минорне политичке субјекте. За разлику од предратних покрета-партија оне су сада профилисане у класичне политичке странке. Примјера ради *Странка Зелених* из Зенице која је на парламентарним изборима забиљежила лоше резултате инсистирала је на мултиетничности, сарадњи са европским „зеленим“ партијама и невладиним организацијама, основана је 2004. године и у кратком периоду се нашла под ударом Закона о финансирању политичких странака БиХ, чиме је себи „прописала најтежу казну“. Ова странка је у први план свога дјеловања истакла „стварање независне, суверене и демократске БиХ“ што изгледа парадоксално, јер је БиХ независна и суверена од Дејтонског споразума. Овакво опредјељење већина бирачког тијела у Федерацији БиХ је схватала као политикантску фразу за придобијање гласача док свако инистирање на „независној БиХ“ код бирачког тијела у РС изазива нескривену одиозу. *Еколошка партија Републике Српске* је у својим програмским опредјељењима блиска сродним партијама из Србије. У току предизборних кампања углавном се бавила општим темама и високом политиком док је занемаривала еколошке теме што је свакако утицало на њену маргинализацију у политичком животу, јер су грађани од њених представника очекивали „реторичку бригу о животној средини“.

Занимљиво је да политичке партије у Босни и Херцеговини у последње вријеме „иновирају“ своје политичке програме играјући на еколошку политичку карту. Тако Странка независних социјалдемократа Милорада Додика наглашава; „у пракси ћемо ефикасно афирмисати еколошку димензију привредног и свеукупног живота. Доприносићемо свим видовима развијања еколошке културе, од законских норми и унапређивања еколошке свијести, до укључивања у планетарни модел еколошких напора и програма. Залагаћемо се за уравнотежен,

еколошки прихватиљив друштвени развој уз рационално трошење природних ресурса. Наш циљ је еколошки здрава демократска заједница“.²⁸⁰ У уводу Платформе младих социјалдемократа за период 2010-2014. год наглашено је „побољшање квалитета живота и заштита природе, човјекове околине и здравља људи“.

У програму Социјалдемократске партије БиХ екологија је наведена као фактор одрживог развоја и „подразумијева четири димензије“. „Прво, еколошка политика се мора усмјерити на отклањање посљедица и штета које су учињене досадашњом концепцијом привредног развоја као и посљедицама рата. Друго, еколошком политиком се морају спријечити нови извори и видови разарања природне околине, што подразумијева да се у друштву створи систем еколошке контроле и далеко веће одговорности за кршење друштвено утврђених еколошких норми. Ми смо за политику развоја која ће синтетизирати економске интересе са еколошки и социјално одговорним привређивањем. Треће, еколошком политиком мора се преструктурирати привреда по еколошким критеријима као и еколошка обнова привреде. Четврто, будући да еколошке катастрофе не познају нити признају државне и политичке границе, еколошка стратегија по својој природи треба бити општедржавна и интернационалистичка“.²⁸¹ Социјалдемократе БиХ се залажу за поштовање међународних стандарда, укључивање у евроатлантске интеграције, оснивање еколошких фондова, а посебан нагласак дају деминирању као еколошком и безбједносном проблему.

Хрватска демократска заједница се у свом политичком програму залаже за „здрав живот, околиш и здравље у складу са Еуропском повељом о околишу и здрављу. Сматрамо својом обавезом дјеловати на заштити, стварању и очувању здравог околиша због одговорности према садашњим и будућим нараштајима. Заузимамо се за повећање свијести о очувању околиша те екологијску едукацију која треба обухватити све слојеве пучанства у чему првенствену улогу морају имати одгојне и образовне установе те медији јер је то једно од првотних

²⁸⁰ *Програм независних социјалдемократа*, Бањалука, 2011. год. стр. 6.

²⁸¹ *Политички програм Социјалдемократске партије Босне и Херцеговине*, www.sdpbih.org 22/09/2010, 23:40.

егзистенцијалних питања сувремене цивилизације, изравно повезано с темељним правима човјека на живот“.²⁸²

Српска демократска странка у свом програму у петом поглављу, наглашава да је Република Српска уређена по моделу еколошки одговорне државе, и да је СДС свјесна да привредни раст и квалитет живота грађана представљају неодвојиве појмове. „Вођени смо идејом да су са друштвеног становишта, напори који представљају предуслов привредног раста, прихватиљиви само уколико могу донијети побољшање живота већине грађана. Српска демократска странка истиче као важан елемент своје политике одржање чисте и здраве природне околине и то кроз иницијативе у Парламенту, кроз политику извршне власти или кроз провјеру и контролу ситуације на терену“.²⁸³ Поистовјећујући право на живот са правом на здрав живот СДС се залаже за имплементацију највиших стандарда заштите животне средине у складу са европским повељама о животној средини и здрављу и ефикасну заштиту права на животну средину као људског права.

Ова политичка партија, која је у предратном и послератном политичком програму, игнорисала заштиту животне средине, сада се залаже за увођење нових технологија, еколошко „описмењавање“ најширег слоја становништва, доступност информација, поштравање казнене политике за прекршиоце те право грађана да се на референдуму изјашњавају о питањима заштите животне средине. Такође „реформисани“ СДС заговара еколошку одрживост економије и оданост принципу „веће друштвене користи“.

Интересантно је да све политичке странке у БиХ у посљедње вријеме, духу модернизације, све више настоје да своја политичке програме обогате еколошким начелима. Међутим анализа јавних наступа партијских лидера у масовним медијима, на трибинама и другим облицима јавног живота, показује да се еколошкој проблематици не придаје значај. У таквим околностима, имајући у виду егзистенцијални, културолошки па и цивилизацијски значај овог питања, у БиХ је неопходно истраживати и анализирати еколошку свијест и еколошко образовање у политичким партијама било да њихови представници учествују у парламентарној

²⁸² *Политички програм Хрватске демократске заједнице*, 11 сабор, Мостар 2011. год. стр. 38. www.hdzbih.org. 21/09/20, 20:40

²⁸³ *Програм Српске демократске странке*, Бања Лука 2011. год. стр. 58-61.

већини као доносиоци политичких одлука, или у опозицији, као њихов коректив и критичар. Теоријском анализом је утврђено да у програмима политичких партија екологија добија неопходну улогу која је далеко од објективних потреба у квалитативном и квантитативном погледу. *У практичном дјеловању, политичке партије у Босни и Херцеговини не развијају еколошку свијест својих чланова истовремено подијењујући еколошка опредјељења грађана и могућност да свој глас додијеле партијама на основу њихових еколошких програма. И што је најважније, заборављају да је заштита природне средине важна обавеза коју имају према свом бирачком тијелу али и осталим грађанима.*

4.6. УЛОГА НЕВЛАДИНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА, ДРУШТВЕНИХ ПОКРЕТА И ЛОБИЈА, У КОЦИПИРАЊУ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ

У савременим демократским друштвима, све више је наглашена улога цивилног друштва која подразумева максималну партиципацију грађана у свим друштвеним областима. „Демократизација друштава Централне и Источне Европе, допринијела је, између осталог, и развоју, до тада, скоро непостојећег, цивилног сектора, као сфере, независне од државе, јер доминација државе и истовремено неразвијено цивилно друштво, обиљежили су овај регион током комунистичке владавине. Такво стање ствари, неразвијеност цивилног друштва, непостојање јачих облика сарадње цивилног и владиног сектора, недовољна сарадња између невладиних организација и постојећих власти у овим земљама, као један од неопходних услова ефикасног и успјешног дјеловања влада, представљало је један од суштинских проблема које је било нужно разријешити да би се процес придруживања успјешно привео крају“²⁸⁴. Оно што карактерише све државе настале распадом бивше СФРЈ и земље реалсоцијализма јесте ретроградно схватање еколошке политике како питање које је искључиво у надлежности државе и њене администрације. Босна и Херцеговина није изузетак, јер се цивилни сектор сматрао и даље сматра као облик друштвеног организовања који има сасвим другачије политичке циљеве од оних за које су се невладине

²⁸⁴ Baker, Susan; *Environmental politics and transition, in Environmental Problems of East Central Europe*, F.W. Carter, David Turnock, Routledge 2002, str. 60-62.

организације програмски опредјељивале. Тиме је улога невладиног сектора у патиципацији грађана и изградњи цивилног друштва минимизирана.

Патиципација грађана је процес кроз који грађани утичу на одлуке власти које имају посљедице на њихов живот или живот њихових суграђана а дугорочно на њихове потомке. Грађани остварују директну, односно, активну и пасивну или индиректну патиципацију. Активна патиципација подразумијева да грађани директно сарађују са органима или представницима власти (локалне или виших нивоа) дајући своје приједлоге, примједбе или сугестије, учествујући у доношењу и реализацији одлука које се односе у друштвеној заједници. За разлику од активне, пасивна патиципација, подразумијева присуство грађана на скуповима да би добили одређене информације, конзумирање информација путем медија итд. с тим што грађани немају могућност да при том дају своје приједлоге нити изражавају мишљења о одређеној проблематици. Грађанска патиципација је значајна за развој друштвене, посебно локалне заједнице и помаже у процесу демократизације и квалитетном доношењу одлука, повећава разумијевање и сарадњу, што редукује конфликте и омогућава већи ниво консензуса. Патиципација омогућаје грађанску подршку развојним програмима, доприноси већој информисаности и на друге начине утиче на изградњу демократског миљеа друштвене заједнице. Грађани имају право да се удружују и добровољно повезују ради унапређења и остваривања неког заједничког или општег интереса или циља. Уколико то чине у складу са уставом и законом, а немају за циљ стицање добити онда такав облик организовања представља удружење грађана. Грађани се могу организовати као невладине организације са циљем да испуњавају хуманитарну и стручну мисију, или да се, као организација, залажу за развој људских права и друге циљеве а да су при том независне од владе, односно државне власти.

У босанско-херцеговачком миљеу невладине организације обухватају организације, удружења, хуманитарне установе, фондације, фондове, непрофитне корпорације и друштва. Неријетко преузимају атрибуте типа; добровољне, хуманитарне, непрофитне организације „трећег сектора“. Као организације формиране од стране правних и физичких лица или група таквих лица оне у принципу немају профитабилан карактер. Остварени профит невладине организације не расподјељују својим оснивачима и члановима него га користе за остваривање својих циљева. У том циљу невладине организације неријетко

формирају мрежу односно форум невладиних организација, при чему свака НВО задржава своју аутономију, али је дужна да поштује усвојена заједничка правила и доприноси квалитетнијем раду мреже.

Невладине организације, односно невладин сектор, у савременом друштву имају све већи значај у развоју демократије. Оне утичу на развој цивилног друштва и владавину права укључујући се у рјешавање скоро свих проблема у друштву који се тичу њиховог поља дјеловања. Своју улогу невладине организације испуњавају кроз партнерски однос са институцијама власти што иницирају и подстичу међународна тијела и организације почев од Уједињених нација до Европске уније²⁸⁵. Та сарадња је посљедњих година све израженија, а на великим међународним конференцијама расправе се одвијају двоструко и паралелно; један дио конференције обухвата владине, а други невладине организације.

Осим неоптерећености профитом невладин сектор је карактеристичан и по томе што није оптерећен борбом за власт и институционализацијом. Препознатљив је по добровољности и масовности чланства окупљеног око заједничког циља који подразумијева напоран и ефикасан рад и рјешавање питања која су њихов интерес и потреба.

Према неким процјенама у Босни и Херцеговини је 1997. године било регистровано око 500 невладиних организација, док је 2010. године та бројка износила око 12 хиљада. Према статистикама Центра цивилних иницијатива у тој импозантној бројци невладиних организација у БиХ око 360 се бави еколошком проблематиком. Основне карактеристике ових организација јесте принцип добровољности и опредјелјење да се властитом активношћу побољша квалитет животне средине у локалној заједници. У друштву се нису значајно избориле за улогу коректива политичких дјеловања или приликом доношења политичких одлука и одлука државне власти. Разлог за то је свакако и став политичких партија

²⁸⁵ Развој цивилног друштва, односно невладиног, непрофитног, волонтерског и других сектора, којима је заједничка слобода удруживања и дјеловања за опште добро, уједно је један од приоритета Босне и Херцеговине у процесу европских интеграција. У документу ЕУ „Стратегија проширења и кључни изазови за БиХ“, наглашава се да су „потребни даљи напори у продубљивању слободе удруживања, успостављања законских оквира и јавним подстицајима за развој организације цивилног друштва“. www.mpr.gov.ba 22.12.2010, 10:05

које невладине организације виде као аполитичне субјекте који треба да се баве комуналним и другим локалним проблемима. И грађани још увијек немају довољно повјерења у рад невладиних организација и неријетко их виде као „фирме“ чија је сврха да запослени зарађују новац и да се не баве конкретним стварима које би имале утицај на побољшање живота грађана. Истраживања су показала „да грађани до одређене границе представнике невладиног сектора, због њихове све веће експонираности у јавности, поистовјећују са политичарима који у БиХ имају веома негативан имиџ.“²⁸⁶

Разлог за овакав став грађана о невладином сектору је свакако недовољна изграђеност цивилног друштва, због одсуства свијести о његовом значају, недовољна информисаност, све присутнији елитизам у невладиним организацијама и кокетирање са представницима власти и државним органима, затвореност невладиних организација и дјеловање у уском кругу истомишљеника. Осим тога, присутна је нејасна орјентација невладиног сектора у вези са правцима и начином дјеловања, недовољно изграђену свијест грађана о потреби дјеловања невладиног сектора и учешћа у њему а све у циљу праћења рада политичких партија и државних органа и корективног дјеловања да би се унаприједио њихов рад и што брже и квалитетније рјешавали друштвени проблеми који се најдиректније тичу грађана у њиховој локалној и широј друштвеној заједници. „Због конфузије која влада унутар невладиног сектора, када је у питању јасније одређење према многим важним друштвеним питањима па и њиховом положају у друштву, невладин сектор је тренутно неспособан да побољша свој имиџ код грађана и промијени слику о себи.“²⁸⁷ Оваквом ставу грађана о невладиним организацијама свакако су допринијели; нестручност, недовољна информисаност и јавност рада, затвореност организација и ривалитет између лидера невладиних организација који је, између осталог, узрокован и континуираном борбом за донаторска средства или због мимиркије, односно ситуација када невладин сектор озбиљно слиједи инструкције владе, а заузврат добија новац. У таквој ситуацији илузорно је очекивати да ће невладине организације вршити притисак на

²⁸⁶ Група аутора; *Цивилно друштво и избори 2006. год.: Да ли је било узалуд!?* АЦИПС, Алумни центар за интердисциплинарне постдипломске студије, Сарајево, 2007. год. стр. 23.

²⁸⁷ *ibid.*

политичке факторе и анимирати јавност за подршку циљевима који се желе остварити.

Неспорно је да су невладине организације у БиХ дале значајан допринос демократизацији друштва кроз низ активности, али и едукацију и подизање јавне свијести о значају активног учешћа грађана у јавном животу. На другој страни, у ратном и поратном периоду многе невладине организације су злоупотребиле своју мисију стављајући се у функцију ратних, криминалних па и терористичких организација. Тиме је на најгори начин злоупотребиљен активизам и ентузијазам грађана, донатора и међународних, првенствено хуманитарних асоцијација, и створено подозрење према невладином сектору. У таквом контексту, укључујући и предрасуде према невладином сектору²⁸⁸, власти их не препознају као партнере, изостаје међусекторска сарадња, а јача међусобна конкуренција и ривалство приликом конкурисања за средства. Осим тога донатори намећу своје неријетко политичке, економске и друге интересе па владин сектор у БиХ често губи своју основну функцију која подразумијева развој цивилног друштва и демократије. „Мијењањем интереса донатора, мијења се и структура сектора: донатори све више окрећу фокус од локалних, малих пројеката и концентришу пажњу на веће пројекте који имају циљ да дјелују у ширем друштвено-економском контексту“.²⁸⁹ Проблем је сложенији због чињенице да готово половина, 46, 7 одсто анкетираних невладиних организација сматра да донатори преферирају дјелимично или апсолутно одређене политичке опције, док њих, 36 одсто сматрају да донатори условљавају средства подршком одређеној политичкој опцији. Осим тога још увијек нису јасно дефинисани критеријуми расподјеле око 60 милиона конвертиблиних марака државних средстава као и исто толико донаторских средстава. Такође, још увијек није разријешена енигма, да ли је кроз невладин

²⁸⁸ „Љепота НВО сектора јесте различитост и отвореност у којој има простора за сваког. Наше различитости воде и различитим хтјењима, облицима удруживања и методама достизања циљева. Но, тешко је од оних који имају ауторитарну свијест очекивати разумијевање оваквог концепта, иако ће се на путу ка ЕУ морати учити томе.“ (Уљаревић, Д. Центар за грађанско образовање, цитирано по Радовић Гордана; *Улога цивилног друштва у едукацији за одрживи развој*, ФПН, Београд, 2011.год.)

²⁸⁹ Група аутора; *Цивилно друштво и избори 2006. год.: Да ли је било узалуд!?* АЦИПС, Алумни центар за интердисциплинарне постдипломске студије, Сарајево, 2007 год. стр. 32.

сектор у БиХ финансиран међународни тероризам и наоружавање такозване Армије БиХ и низ других афера повезаних са корупцијом и криминалом.

„Историја је пуна политичких покрета који нису успјели да изведу озбиљне политичке промјене“.²⁹⁰ Ову тезу Имануел Нес, поткрепљује примјером антиглобалистичког покрета који је крајем деведесетих почео да јача и окупља велики број људи на демонстрацијама током самита Свјетске трговинске организације, међународног монетарног фонда и групе Г-8, али је после неколико година полако почео да губи снагу и изблиједио. Ове песимистичке оцјене настале су током протеста против финансијских шпекуланата који су у јесен 2011. године захватили цијели свијет. Незадовољство политичком елитом и финансијским шпекулатима који су довели до неуравнотежености расподеле богатстава није дало очекиване резултате организатора протеста, али су се оствариле прогнозе теоретичара. Покрет назван „Окупирајмо Волстрит“ који се пренио широм планете није имао шансе за успјех јер се није одвојио од емотивне буке и прерастао у покрет који има вођство, организацију и јасно постављене циљеве.

Од трагичног растакања СФРЈ који је Босну и Херцеговину увео у крвави грађански рат у политичком животу је присутан утицај различитих лобистичких група које су својим дјеловањем код великог броја грађана створиле одиозу према лобистима. Кориштени, најчешће у дневно-политичке сврхе и дубоко инкорпорирани у ратне сукобе из којих су извлачили велика средства, лобији и лобистичке групе у БиХ имају негативан предзнак. Према искуствима развијених демократија, лобији могу знатно утицати и на еколошку политику. Ове специфичне друштвене групе, било да се ради о интересним или групама за притисак у основи су „повезане заједничким интересом и натојањем да изврше притисак на формалне носиоце политичке власти, да би се тај интерес остварио“.²⁹¹ Остваривање заједничког интереса обавља се различитим методама, најчешће директним утицајем на појединце или органе који доносе или извршавају одлуке. Утицај се отвараје и посредно, путем различитих

²⁹⁰ Нес, Имануел, уредник Енциклопедије америчких друштвених покрета: *Хиљаду огорчених градова*, НИИ, бр. 3173. 20. октобар 2011. год. стр. 4.

²⁹¹ *Социолошки лексикон*, савремена администрација, Београд, 1982. год. стр. 207.

неформалних²⁹² и формалних група као што су; клубови, ложе и други облици неформалног удруживања, средстава јавног комуницирања и другим облицима утицаја на јавно мњење. Лобирање подразумијева сва легална средства помоћу којих се утиче на Владу. У том контексту еколошки лобији се могу дефинисати као „невладине организације које различитим методима и активностима у потпуности или дјелимично промовишу рационално и одрживо еколошко управљање кроз директан или индиректан утицај на јавну политику“.²⁹³ Као интересна организација, еколошки лоби има за циљ да на неформалан начин учествује у креирању еколошке политике, а нарочито у припреми стратегија, закона и одлука. Пошто лоби обично представљају финансијски моћни и утицајни појединци или групе, отвара се дилема да ли је њихова намјера да неформално утичу на званичну власт у циљу еколошког развоја или је у позадини њиховог утицаја политички, односно, финансијски интерес. Ова дилема је посебно изражена у босанско-херцеговачком друштву које је по корупцији и криминалу у врху свјетских статистика. Због тога је сваки облик лобирања, ма колико имао добре намјере, најчешће стављен у негативан контекст. Лобирања за добијање концесија или за изградњу привредних и енергетских постројења, грађани често стављају у негативан контекст односно „лов у мутном“. Представници државних органа су током рата, па до данашњих дана, дозволили интеграцију лобија са великом лепезом дјеловања и неформалног утицаја на органе власти и јавно мњење. При том су уочљиви различити методи манипулација и дезинформација као и доношење одлука о којим у јавности најчешће нема коментара. Разлог је једноставан, улагањем новца у медијске рекламне садржаје, лобисти практично медијима „вежу руке“ па отуда нису чудни наслови и ставови као што је; „Термоелектрана, босански сан“. Нажалост, за разлику од развијених друштава, гдје су еколошки лобији утицали да се умањи значај нуклеарних лобија, у БиХ лобисти су углавном у функцији капитала и интереса моћних а њихово дјеловање најчешће има негативне посљедице по грађане. Све ово наводи на закључак да је

²⁹² У Босни и Херцеговини је отворена могућност и за регистровање неформалних група које немају статус правног лица па самим тим ни права и обавезе према Закону о удружењима и фондацијама БиХ. Неформалне групе могу почети са радом доношењем оснивачког акта.

²⁹³ John, McCormick; *British Politics and the Environment*, Earthscan Publications Ltd.London, 1991. str. 29.

босанско-херцеговачком друштву неопходан политичко-еколошки дијалог у којем ће на једној страни учествовати држава и њена администрација а на другој равноправно, невладине организације, еколошки покрети, грађанске иницијативе и други облици грађанског окупљања и организовања, стручне и научне установе и институције, предузећа и сви други субјекти заинтересовани за заштиту животне средине на локалном, ентитеском и државном нивоу. Осим дијалога, неопходна је и одговорност свих учесника у процесу одлучивања, максимално учешће јавности и друштвена контрола да би цивилни сектор постао²⁹⁴ значајан коректив државних институција и респектибилан фактор еколошке политике. Да би се то остварило треба разбити заблуду да се невладине организације не треба да баве политиком јер је аутентични политички активизам неодвојив од ових организација које теже подизању политичке културе и демократизације.

4.7. УЛОГА ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА, ПРЕДУЗЕЋА, СТРУЧНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА И ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА ЗАШТИТУ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У КОНЦИПИРАЊУ И СПРОВОЂЕЊУ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У БИХ

Као просторни облик заједништва грађана и њихова територијална, локална заједница, општина има доминантно мјесто у заштити и унапређењу човјекове животне средине а самим тим и у конципирању, усвајању и провођењу еколошке политике. Тим прије, што је у Републици Српској, односно Босни и Херцеговини, законски наглашена улога локалне самоуправе као права грађана да непосредно и преко својих слободно и демократски изабраних представника учествују у остваривању заједничких интереса. „Локална самоуправа је право и способност локалне самоуправе да регулише и управља, у границама закона, јавним пословима који се налазе у њиховој надлежности, а у интересу локалног становништва. Остварује се у општинама и градовима а извршавају је грађани и

²⁹⁴ “За промјену политичког система потребно је шест мјесеци, за промјену економског система треба шест година, за изградњу цивилног друштва (цивилне и политичке културе демократије) треба најмање 60 година“. (Више у; Дахрендорф, Ралф; *Разматрање о револуцији у Европи*, Антиарбарус, Загреб 1990. год.)

органи јединица локалне самоуправе“.²⁹⁵ Општине и градови према Уставу Републике Српске²⁹⁶; доносе програм развоја, урбанистички план, буџет и завршни рачун, уређује и обезбјеђује обављање комуналних дјелатности, уређује и обезбјеђује коришћење градског грађевинског земљишта и пословног простора, стара се о изградњи, одржавању и коришћењу локалних путева, улица и других јавних објеката од општинског значаја, стара се о задовољавању потреба грађана у култури, образовању, здравственој и социјалној заштити, физичкој култури, информисању, занатству, туризму и угоститељству, заштити животне средине и другим областима, извршава законе, друге прописе и опште акте Републике чије извршавање је повјерено општини, обезбјеђује извршавање прописа и општих аката општине, образује органе, организације и службе за потребе општине и уређује њихову организацију и пословање, обавља и друге послове утврђене уставом, законом и статутом општине.

Граду и општини према Уставу припадају приходи утврђени законом и средства за обављање повјерених послова, односно за задовољење потреба грађана у локалној заједници при чему свакако, значајну улогу има заштита животне средине. У том погледу општина има неколико функција које су условљене еколошким проблемима, територијалном организацијом и дужношћу која произилази из највишег правног акта, Устава, да задовољава потребе грађана које се односе на заштиту животне средине. У том смислу општина има законодавну, извршну и регулаторну улогу. Специфичност еколошких проблема посебно је изражена у локалним заједницама које се у Републици Српској разликују по степену урбанизације, насељености, величини општине и крећу се од 300 хиљада становника у Бањалуци до 3000 становника у Берковићима и пограничним општинама Српски Дрвар, Српски Купрес и Српски Мостар. Док на једној страни градови и општине у Републици Српској имају еколошке проблеме који су типични за урбане средине, гдје је изражено спајање зона становања са зонама индустријске производње, на другој страни су карактеристичне сиромашне општине које су углавном руралне, без водоводне и канализационе мреже, уређених депонија за смеће, односно без елементарних услова за живот. У таквој

²⁹⁵ Закон о локалној самоуправи Републике Српске, чл. 2. Службени гласник, бр. 92/02

²⁹⁶ Устав Републике Српске, чл. 102, стр. 50

ситуацији појава еколошких проблема изазива низ социјално-здравствених и социјално-психолошких проблема који на становништво, које је прошло кроз ратна страдања, оставља трајне и несагледиве посљедице. Нажалост сиромаштво, низак ниво образовања, недостатак еколошке свијести, политичке културе и низ других фактора представљају препреку да се на овом плану обаве озбиљна истраживања и превентивним активностима спријече посљедице. Такође, еколошки проблеми који су у развијеним друштвима постали „ствар опште праксе“, као што је уређење зелених површина, еколошка градња, планирање, гријање алтернативним изворима енергије и други облици примјене енергетске ефикасности, а што је у надлежности локалних заједница, у БиХ су због бројних системских, комуналних, инфраструктурних проблема, недостатка еколошке свијести и вриједносних ставова потиснути у други план. Транзициони процес, дерогирани закони и корупција су допринијели да је у БиХ након рата извршен својеврсни „урбаноцид“, а све уз „прећутну или отворену подршку власти у локалним заједницама“.

Уз подршку институција Европске Уније и Свјетске банке, у Босни и Херцеговини је послје рата урађено много на изградњи регионалних депонија, а у последње вријеме осјећају се минимални помаци и у области прикупљања и рециклирања отпада. Општинске службе, са различитим приступом и резултатима, активне су у рјешавању елементарних комуналних проблема, канализационих мрежа у градовима, али и проширењу водоводних и канализационих система у руралним насељима. Овим су дјелимично отклоњени еколошко-здравствени проблеми а општинске власти се „стидљиво“ укључују у заштиту грађана од буке, вибрација и електромагнетских зрачења. Додуше ефекти уклањања радиокативних громобрана су умањени постављањем базних станица мобилне телефоније у урбаним дијеловима локалних заједница, што представља еколошко-визуелни и здравствени проблем. Општинске обавезе да грађане штите од загађења ваздуха успјешно је обавила рецесија, када је и оно мало привредних капацитета престало са радом, али су се појавили и нови проблеми. Посебно у зимском периоду јер већина градова у Републици Српској и Федерацији БиХ, који имају градско гријање, грије се на мазут или чврста горива која представљају велике загађиваче

природне средине. Градске топлане²⁹⁷ има тек неколико већих градова у БиХ, па је већина становништва приморана да се грије помоћу јефтиног лигнита или других врста, неквалитетног угља који је велики загађивач. Гријање на дрва представља мање штетан начин што се тиче дима и чађи, али на другој страни утиче на девастацију огромних шумских површина. Као субјект еколошке политике, општина има право и дужност да доноси законске акте и да именује извршне органе и друга регулаторна тијела као и посебна тијела која ће се професионално, стручно правовремено и превентивно бавити проблемима заштите животне средине у основној односно локалној заједници.

Предузећа и пословни сектор уопште, имају значајну улогу у конципирању и остваривању еколошке политике, посебно у развијеним, демократским друштвима. Њихову улогу у заштити и унапређењу човјекове животне средине могуће је посматрати из неколико углова. Прво, што у њима у радном процесу учествују радници чије је мјесто становања поред, или недалеко од предузећа и који су заинтересовани да живе у незагађеном окружењу. Друго, предузећа су због технолошких процеса, сировинске базе, нус производа и сл. највећи загађивачи животне средине. Треће, предузећа представљају велике потрошаче, најчешће необновљивих природних ресурса. Четврто, предузећа и други привредни субјекти представљау економску базу једне друштвене заједнице и од њиховог успјеха неријетко зависи богатство једног друштва, а самим тим и могућност улагања у циљу рјешавања еколошких проблема. Познато је да је основни циљ свих предузећа оствривање профита и да је у сиромашним друштвима у којим није развијена еколошка свијест, „еколошки моменат“ у другом плану. Ово је посебно изражено у транзиционим друштвима какво је и босанско-херцеговачко, које је осим, предратног наслијеђа у којем је представљало енергетску базу бивше СФРЈ, ратног периода у којем се није марило за екологију, сада у послеријатној фази у којој је суочено са „примитивним капитализмом“ у којем су се појавили бројни концесионари посебно у енергетском сектору и базичној индустрији и који немају превише интереса да улажу у заштиту животне средине, осим оног што је неопходно. У босанско-херцеговачкој стварности то подразумијева да са што мање

²⁹⁷ У Бањалуци, која има градску топлану, процењује се да преко 50 хиљада стамбених објеката топлотну енергију обезбјеђује уз помоћ дрва и угља.

пара за заштиту животне средине треба остварити што већи профит. У БиХ не постоји јединствена и конзистентна еколошка политика, па предузећа у таквој ситуацији проналазе своја рјешења, а све у циљу постизања економске добити. Податак да се БиХ налази међу водећим земљама по корупцији, недвосмислено указује да она није поштедјела ни ову област са немјерљивим посљедицама по животну средину.

Теоретски, предузећа су директно одговорна за остваривање еколошке политике у једном друштву и индиректно за њено конципирање кроз доношење развојних планова у којим се налазе и планови заштите животне средине. Као привредне организације којима је коначни циљ постизање што већег профита, предузећа настоје да максимално експлоатишу природне ресурсе не водећи рачуна о дугорочним социјалним и другим посљедицама. На другој страни постојање еколошких закона их спречава да прекомјерно користе ресурсе и да у процесу производње испуштање опасних и штетних материја сведу на минимум. Законска регулатива спречава предузећа да нерационално користе природна богатства и друге ресурсе, али исто тако тјера их да воде евиденцију о врстама и количинама штетних материја које испуштају у ријеке, ваздух и земљиште. Осим тога, према позитивним законима, предузећа су прије изградње одређених привредних капацитета или реализације сваког производног програма дужна урадити студију утицаја на животну средину, предвидјети све могуће ситуације које могу довести до одређених посљедица по животну средину и све то доставити на увид јавности. Нажалост, некадашње јавне расправе у којима су првенствено учествовали грађани који су највише заинтересовани за посљедице које ће изазвати изградња одређеног привредног субјекта сада су „као застарјеле“ потиснуте из друштвеног живота. Додуше остао је *институт јавне расправе* на којој учествују представници општине у којој ће се привредни пројекат реализовати и грађани које су најчешће, довољно удаљени од потенцијалног загађивача. Утицај јавности је обезбијеђен тако што су предузећа обавезна да своје пројекте „доставе на увид јавности“ најчешће у некој од канцеларија општинске администрације. „Заинтересована јавност може у року од 30 дана од дана одржавања јавне расправе поднијети носиоцу пројекта примједбе у вези са захтјевом и студијом утицаја у писаној форми..Министарство надлежно за заштиту животне средине, у року које само одреди, али не дужем од 15 дана, просљеђује носиоцу пројекта своју оцјену о

примљеним примједбама заинтересоване јавности, о прелиминарном стручном ставу и свој став о примљеним примједбама ...итд.²⁹⁸ Имајући у виду наш „поданички менталитет“, наглашен „страх од власти и других моћника“ и утицај лобија, јасно је да се мали број грађана одређује да анализира понуђене документе и даје критичке примједбе. Чак и у ситуацији када то ради велики број људи они то раде као појединци и просто је немогуће артикулисати њихов однос и интерес према одређеном привредном пројекту, са чијим ће се последицама сутра суочити.

Слична ситуација је и са издавањем *еколошких дозвола*. Формално правно ни једно постројење не може бити изграђено нити пуштено у погон без еколошке дозволе која има за циљ висок ниво заштите животне средине у цјелини. Еколошким дозволама²⁹⁹ се штити ваздух вода и земљиште и приликом „промјене намјене постројења, његовим осавремењавањем или измијештањем. Законом је прописано да се сваке пете године обавља ревизија издатих еколошких дозвола при чему је могуће мијењати и услове за њихово издавање. Подносилац захтјева за издавање еколошке дозволе мора описати постројење и план активности, навести основне и пратеће сировине и остале супстанце које користи или производи постројење, навести изворе емисија, стање локације, опис природе и количине предвиђених емисија. Предузеће мора предложити мјере, технике и технологије за спречавање или смањење емисија, начин поврата корисног материјала који се налази у отпаду који постројење производи, описати мјере које ће предузети у циљу усклађивања са основним обавезама те предложити алтернативна рјешења. Након анализе пристиглих података министарство надлежно за заштиту животне средине обавјештава јавност и заинтересовану јавност да је: „обезбијеђен бесплатан увид у захтјев за еколошку дозволу и приложену документацију“.³⁰⁰ Заинтересованим грађанима односно јавности остављен је рок од 30 дана да надлежном органу доставе своје мишљење. Овим је формално испуњена законска обавеза информисања јавности, али је суштина у пракси најчешће запостављена. Податак да у БиХ око милион и седам стотина хиљада грађана нема завршену средњу школу, а факултетску диплому има нешто више од пет одсто грађана

²⁹⁸ Закон о заштити животне средине РС, чл. 65-66, Службени гласник РС, 53/02 и 109/05, 2007. год.

²⁹⁹ Закон о заштити животне средине РС, чл. 80. Службени гласник РС, 53/02 и 109/05, 2007. год.

³⁰⁰ *ibid.*

довољно говори о њиховој способности да се ангажовано укључе у ову проблематику.

Међу субјектима еколошке политике значајно мјесто заузимају стручне организације и организације за заштиту животне средине које имају стручну и професионалну улогу. Оне дакле, кадровима опремом и простором учествују у заштити животне средине тако што утврђују примењују и контролишу параметре загађивања човјекове животне средине. Док стручне организације између осталог мјере емисије и имисије загађивања и раде друге стручне послове у складу са обавезама према Министарству за заштиту животне средине, инспекцијски органи имају задатак да утврде изворе и носиоце загађивања. При том је неопходна међусобна сарадња, сарадња са научним институцијама, а посебно са грађанима у случају акцидената и других загађења, гдје је неопходно што хитније реаговати.

Организације за заштиту човјекове животне средине су уско повезане стручним, научним, образовно-васпитним, културним и другим организацијама, а све у циљу заштите природних али и културних добара. Осим тога оне обављају информационо-документационе послове, сарађују са сродним међународним организацијама за заштиту природе и популаришу заштиту човјекове природне средине. Њихова улога би требало да буде искључиво стручна, независна од утицаја партија и неформалних група што се за стручне организације и инспекцијске службе у босанско-херцеговачком миљеу не би могло тврдити.

Научне институције и асоцијације као субјекти еколошке политике имају тероријско-стручну и практичну улогу. Еколошки проблеми захтијевају теоријско-стручно промишљање и емпиријско истраживање са становишта природних, али и друштвених наука, односно какве промјене еколошка криза оставља на природу, њен биљни и животињски свијет, али људско друштво и цивилизацију. Практичну улогу, научне институције остварују тако што обезбјеђују примјену научних сазнања и резултата емпиријских истраживања у циљу дефинисања мјера за рјешавање еколошких проблема и отклањању узрока еколошке кризе. Оне су обично подлога за усвајање мјера еколошке политике. У системима у којим је држава спремна да финансијски подржава научне институције, уважава резултате њихових истраживања које користи као коректив у еколошкој политици, заштита природне средине је сигурно на вишем нивоу. У свијету је познат модел да научне организације и институције, осим финансијске помоћи државе, обезбјеђују

финансијска средства и на комерцијаној основи тако што за предузећа и друге субјекте нуде одређена еколошка рјешења при чему су привредни субјекти ослобођени пореза, тако да је постигнута обострана корист, а што је најважније велику корист има друштвена заједница у цјелини. Научне асоцијације организоване по струковном принципу; правника, економиста, љекара, политиколога, филозофа, биолога .., научно и стручно истражују феномене еколошке кризе при чему је интердисциплинарни приступ веома значајан. Стручне асоцијације дају своја ускостручна мишљења, значајна за доношење мјера еколошке политике. Од државе, односно њеног степена демократизације и развијености еколошке свијести, представника власти зависи колико респектују и примјењују научна сазнања струковних и интерструковних научних асоцијација.

4.8. ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА КАО ИЗРАЗ ЉУДСКИХ ПРАВА У БИХ

Потписивањем Дејтонског мировног споразума, Босна и Херцеговина је прихватила најсавременије стандарде из области људских права. У претходном једнопартијском систему занемаривана су појединачна људска права, посебно у области заштите природне средине. Осим тога, босанско-херцеговачко друштво је оптерећено посљедицама вишегодишњег грађанског рата у којем су се на најдрастичнији и најбруталнији начин кршила сва људска права, посебно елементарно људско право-право на живот³⁰¹. У таквом контексту, претходне готово двије деценије, сва пажња је посвећена враћању елементарних људских права, такозваних права прве и друге генерације, док су права из треће генерације "оправдано" запостављана. Предност је дата враћању елементарних људских права; праву на живот, а потом економским, правним, социјалним, културним и другим правима да би се у посљедње вријеме почело говорити о правима "треће генерације" праву на чисту и здраву животну средину и одрживи развој.

У савременом друштву које подразумијева вишепартијски систем, *грађанин је носилац суверенитета* што јасно одређује његов политички и друштвени значај.

³⁰¹ Да би се у БиХ успоставио мир и обезбиједила елементарна људска права, послије потписивања Дејтонског споразума, у БиХ је стигло 57 хиљада припадника међународних мировних снага организованих у 10 бригада и три дивизије.

Пошто грађанин представља основни чинилац политичког живота логично је закључити да он истовремено представља и основни субјект еколошке политике. Грађанин као индивидуални субјект еколошке политике дјелује као појединац и као припадник групе-колективитета. Из његовог постојања и припадности колективитету настају и остали субјекти еколошке политике. Историјски човјек је одувјек био заинтересован за заштиту своје природне околине. Као појединац грађанин је вишеструко заинтересован за еколошку политику, од њеног конципирања, усвајања до конкретног провођења у пракси. Савремени човјек је суочен са еколошким проблемима у урбаној или руралној средини, гдје борави, радној средини и у свим другим аспектима живота и рада. *Еколошки проблеми негативно утичу на квалитет живота, од здравља до животног стандарда, који не подразумева само новчани еквивалент.* Човјек је, као индивидуа или припадник организације, вишеструко мотивисан за заштиту животне средине, али је истовремено као дјелатно биће и главни узрочник свих онечишћења и загађења животне средине. Управо, свјестан те чињенице и посљедица, грађанин је заинтересован за властити опстанак и здравље али и за продужење врсте и своје потомство. То су, између осталог, разлози његове заинтересованости да своје активности прилагоди тако што ће у стварању нових вриједности водити рачуна и о еколошким законитостима.

Чињеница је да је и у вишепартијском систему грађанин као субјект еколошке политике дјелимично маргинализован, јер је његову улогу субјекта еколошке политике „преузео колективитет“, односно политичка странка, свдећи га на гласача на изборима или члана који досљедно проводи програм своје политичке партије. „Уколико вишепартијски политички систем не допусти артикулацију еколошких интереса појединаца у фази конципирања еколошке политике, онда је апсолутно немогуће за очекивати било какву позитивну активност маргинализоване индивидуе у фази остваривања еколошке политике. Чак, шта више, појединац ће ту активност схватити као страну и силом наметнуту“.³⁰² Развој еколошке свијести о важности животне средине, постепено добија своје обресе и на институционалном нивоу. У већини модерних Устава,

³⁰² Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког система*, Маг. рад. ФПН, 1993. год. стр. 146.

право на здраву животну средину постављено је као једно од основних људских права. Још је Штокхолмска декларација из 1972. године увела у међународно правне односе, право човјека-индивидуе на адекватну животну средину. „Више од 70 земаља у своје Уставе је уградило одредбе које се тичу заштите животне средине, док је у 30 то учињено кроз друге облике еколошког права“.³⁰³ Од правила садржаних у Уставима полази и право животне средине као нова област правног ситета, да би досегла до категорије „основних људских права“. Право на здраву животну средину најдиректније је повезано са правом на живот и здравље као основног природног права човјека. Гарантујући човјеку право на заштиту животне средине међу основним одредбама Устава, уставотворци указују на суштински значај који за појединаца и друштво има животна средина и њено очување. Правни теоретичари указују на чињеницу да се унутрашња (државна) права, када је у питању животна средина заснивају на међународном праву. Такође већ је прихваћен став да се сва људска права, од права на живот и здравље, до права која се односе на социјална, економска, културна и политичка питања, базирају на еколошком праву. Постало је јасно да се људска права могу остваривати само у здравој животној средини. Повеља о основним правима у Европској Унији наглашава у својој преамбули „*принцип одрживог развоја*“ као *једну од темељних европских заједничких вриједности*. Овај концепт нуди образац кориштења ресурса и задовољавања људских потреба у складу са потребама будућих генерација. Иако се концепт одрживог развоја односи на економску и социо-културну сферу он представља важан сегмент сета људских права, односно права на здраву животну средину. “Висок ниво заштите животне средине и побољшање квалитета околине морају бити укључени у политике Уније и обезбијеђени у складу са принципом одрживог развоја“.³⁰⁴ У Повељи је наглашено и да „удруживање ових права изискује одговорност и обавезе у односу на остале појединце, људску заједницу и будуће генерације“ што јасно указује на став који представља нови поглед на свијет у којем појединац добија право, али и

³⁰³ Hayward, Tim; *Constitutional Environmental Rights a Case for Political Analysis*, Political studies, vol. 48, pages 558-572, Ecological Citizenship: a Rejoinder, Environmental Politics, Vol. 15. No 3, 2000, god. pages 452-453

³⁰⁴ *Повеља о основним правима у Европској Унији*, чл. 4. стр..37.

одговорност не само за своју него и будуће генерације. Управо зато је неопходно подсјетити на, једну важну а запостављену димензију заштите животне средине, која произилази из моралних начела. Неријетко су традиционалне вриједности далеко дјелотворније и свједоче о учешћу грађана у заштити природе на локалном нивоу на принципу „самоорганизовања“ изван државне регулативе и помоћи. У БиХ која има армију неписмених, у којој око милион и 700 хиљада становника нема завршену средњу школу, а тек 5 одсто становништва има факултетску диплому, илузорно је очекивати да ће њени становници анализирати „шуму прописа“ и понашати се по њима. Обичајно право које подразумијева „забране и допуштења“ које је народ вијековима утврђивао, свако на свој начин у локалној средини, ма колико дјеловало архаично заједно са основним људским првом на здраву животну средину представља добру основу за укључивање грађана у еколошке проблеме који су превазишли локалне и државне границе. Укључивање еколошких права у Уставе држава неспорно утиче да грађани имају директан утицај на заштиту животне средине, да постану судионици конципирања и провођења еколошке политике. Наравно, права и обавезе заштите животне средине сама по себи не дају резултате нити директно утичу на грађанску свијест, али представљају добру основу за активније учешће грађана у процесима заштите животне средине. Евидентно је да у БиХ не постоје прецизни и устаљени механизми грађанског одлучивања о еколошкој политици на локалном нивоу. Државна власт још увијек има резерву према настојању грађана да у локалној средини, мјесту њиховог живота и рада, на „демокраичан“ начин учествују у рјешавању еколошких проблема. Чак је изражено подозрење према њиховој активној улози у заштити животне средине. *Такав став произилази из неаргументованог схватања да грађани немају довољно развијену еколошку свијест нити еколошка знања да би учествовали у одлучивању.* Овакво схватање је супротно опредјељењима Европске уније и спречава развој демократије која грађанину у локалној заједници даје централно мјесто у рјешавању еколошке проблематике.

4.9. РАЗВОЈ ЦИВИЛНОГ ДРУШТВА И КОНСОЦИЈАТИВНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ КАО ПУТ КА „ЈЕДИНСТВУ РАЗЛИЧИТОСТИ“ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Развој цивилног друштва и консоцијативне демократије у догледној будућности могу увести Босну и Херцеговину у породицу демократских друштава. Ако се процес демократизације буде одвијао досадашњим темпом; са појачаним политичким тензијама, међунационалним подјелама, језиком мржње у медијима, свакодневном ксенофобијом и другим (не)демократским појавама, упитно је у којем ће се правцу кретати босанско-херцеговачко друштво и гдје ће завршити.

Зашто је Босни и Херцеговини као плуралном друштву³⁰⁵ потребан друштвени консензус? Зато што је друштвени консензус срце стабилног политичког система и прва степеница ка изградњи демократије. Босна и Херцеговина представља друштво које је оптерећено темељним националним односно етничким, језичким, традиционалним и другим подјелама. Осим тога, као што је већ констатовано, у БиХ је вођен вишегодишњи грађански, односно вјерско-национални рат. Стање додатно компликује процес транзиције који ставара социјалне напетости и у једнонационалним друштвима. За Босну и Херцеговину се може рећи да је осакаћена подјелама различитих, сукобљених идентитета, чији непомирљиви ставови о начину организовања живота у заједници захтијевају управо рјешења заснована на консензусу. Сваки облик прегласавања у плуралним друштвима, какво је босанско-херцеговачко, води у нове сукобе тако да друштвени консензус заправо представља лакмус-папир демократије.

"Сам политички систем и начин организације државе за сада не представљају предуслове за развој истинске демократије и свеобухватне лојалности³⁰⁶ која доприноси превладавању разлика међу појединачним дијеловима друштва, односно представљању ових разлика на начин који омогућује

³⁰⁵ Према новијим дефиницијама друштво је плурално ако је културолошки разнолико и ако су његови дијелови организовани у повезане политичке дијелове.

³⁰⁶ Lijphart, Arend; *Democracy in Plural Societies: A comparative Exploration*, New haven i Londo: Yale University Press, 1977.god. str. 25-60.

да се о њима може преговарати. Политичке и националне елите до сада нису показале спремност да грађане Босне и Херцеговине усмјере да разумију и поштују разлике. Или да их бар подсећају на времена када су живјели у "добрим комшијским односима". По "закону спојених посуда" такав став су прихватили и медији, образовне и научне установе и други дијелови друштва. У таквој ситуацији, босанско-херцеговачко шаренило народа које се вијековима мијешало и спајало постаје друштво које се мијеша без спајања при чему свака етничка група наглашава своје поријекло, религију, културу, језик и обичаје, на начин који их јасно дијели и удаљава у намјери да у будућности живе једни поред других али одвојено унутар исте или самосталне политичке заједнице.

Политички систем БиХ се темељи на сегментираним плурализму јер су друштвене подјеле условиле стварање посебних оквира за политичке странке, медије, образовање, интересне и друге друштвене групе. Такође, босанско-херцеговачко друштво је фрагментирано, јер свака од културолошких, односно националних заједница теоретски има могућност да доминира политичким процесом и стварну немогућност да успостави доминацију због отпора осталих заједница. Теоретичари подјеле власти тврде да су у друштвима са дубоким етничким подјелама и историјом међунационалних сукоба и напетости, потребни много сложенији механизми у циљу елиминације или смањења сукоба, тако што ће се обезбиједити гаранције неопходне заступљености етничких група и уклонити опасности од мајоризације група које могу понудити стандардна уставна уређења и деморкатске процедуре. Већинска демократија би у Босни и Херцеговини елиминисала политичке странке које се ослањају на мањинске групе и трајно би их искључила из учешћа у власти. Политичке елите немају мотив да се обраћају припадницима других нација јер од њих не очекују гласове, а да би обезбиједили што бољи политички, односно изборни резултат, већ двије деценије „играју на провјерену карту радикалног заостравања националних проблема и подјела“ који им обезбјеђују загарантован успјех. Да би се спријечило дјеловање деструктивних сила и постигла уравнотеженост неопходна је примјена консоцијативне демократије. Она подразумијева стабилан суживот различитих друштава унутар једне државе. „У консоцијацијској демократији центрифугалне тенденције које су својствене плуралном друштву неутралишу се кооперативним ставовима и понашањем вођа различитих сегмената становништва.

Консоцијацијска демократија подразумијева сарадњу вођа сегмената упркос дубоким расколима који дијеле сегменте. То од вођа захтијева бар одређену посвећеност одржавању јединства земље, као и посвећеност демократском дјеловању.³⁰⁷

Лајпхарт, сугерише четири основна принципа консоцијативне демократије који подразумијевају; владавину велике коалиције политичких вођа свих сегмената плуралног друштва, узајамни вето или владавину „паралелне већине“ која служи као додатна заштита виталних мањинских интереса, пропорционалност као најважнији стандард политичког заступања, именовања у државну службу и додјеле јавних средстава и висок степен аутономије сваког сегмента да се бави властитим интерним пословима. Самим тим консоцијацијска демократија примјеном поменутих принципа, треба да обезбиједи стабилност плуралних друштава, а карактерише се по сарадњи елита које су настале на политичким подјелама.

Сам Устав БиХ у себи садржи наведене консоцијативне елементе³⁰⁸ и формално представља брану од формирања доминатне етничке групе односно етничке демократије. У пракси не постоји могућност изградње хомогене националне државе због мултиетничке структуре и спремности сваке етничке групе да свим средствима сачува и одбрани свој културни, вјерски, политички и национални идентитет. Наравно, постоје тенденције у дијелу бошњачког народа да се формира јединствена босанска нација која је увијек изазивала жучне реакције и немир међу припадницима хрватског и српског народа.

Иако је у практичној примјени компликована, консензулана (консоцијативна) демократија представља објективизацију „јединства различитости“ босанско-херцеговачког друштва, али и једино примјенљив модел у конципирању и усвајању еколошке политике у Босни и Херцеговини. Тај пут је

³⁰⁷ Lijphart, Arend; *Democracy in Plural Societies: A comparative Exploration*, New haven i Londo: Yale University Press, 1977.god. str. 25-60.

³⁰⁸ Признато је постојање три равноправна народа; Срба, Хрвата и Бошњака и националних мањина, односно „осталих“. Њихово учешће у државним органима и институцијама је регулисано по принципу националних квота, постоји вишепартизам и редовни избори, обезбијеђена су колективна права и право на вето у циљу заштите виталних националних интереса а држава функционише по пропорционалном принципу, односно учешћу представника све три националне заједнице које одлуке доносе консензусом.

сигурно спорији и тежи али би у коначници сигурно био ефикаснији. Доношење одлука у БиХ, демократским процедурама које уважавају специфичност друштва, није „гаранција“ али наговјештава и може да представља добар пут ка стабилизацији друштва и елиминисању свакодневних напетости. Пракса показује, да нека демократска начела, заснована на прегласавању у мултиетничком друштву какво је босанско-херцеговачко, могу направити непоправљиву штету. Већинско одлучивање у Скупштини Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине 1992. године које се заснивало на прегласавању Срба од стране Муслимана и Хрвата увело је друштво у непоправљиве подјеле које су ескалирале у крвави међунационали рат са несагледивим посљедицама. Управо због тога консензус³⁰⁹ као начин доношења свих одлука у друштву, ма колико успоравао нека рјешења, представља кључ за увођење Босне и Херцеговине у друштво демократских држава.

³⁰⁹ На принципу консензуса у Босни и Херцеговини дјелује и Међуентитетска комисија за заштиту животне средине. оп.аут.

ПЕТИ ДИО:

**УЛОГА МАСМЕДИЈА У РАЗВИЈАЊУ ЕКОЛОШКЕ
СВИЈЕСТИ КАО ОСНОВЕ ЗА ДЕФИНИСАЊЕ, УСВАЈАЊЕ И
СПРОВОЂЕЊЕ ЕКОЛОШКЕ ПОЛИТИКЕ У БИХ**

5.1. ФУНКЦИЈЕ МАСОВНИХ МЕДИЈА И ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ

Ријеч медијум представља посредника, односно посредовање. Медији су различита средства општења од књиге, штампе, радија, грамофонске плоче, ЦД-а, биоскопа или моде. Свако средство комуникације које омогућава ширење порука или информација од извора (комуникатора) до примаоца (реципиента) представља медиј. „Појам медија одговара, најзад, друштвеној употреби једног физичког канала комуникације у виду којег му друштво додјељује и преко порука које оно тим путем шири“.³¹⁰ Већина теоретичара масовних медија је сагласна да: „Медиј има споредну посредничку улогу коју му друштво додјељује, јер не може да истисне човјека из процеса комуникације“.³¹¹

Масовна комуникација представља посредни начин преношења порука, односно информација, а средства која служе да би порука стигла до већег броја прималаца зове се медиј масовног комуницирања или масмедиј. Они су према Мек Квејлу „подскуп масовне комуникације“ и представљају: разлучив скуп активности у стварању медијског садржаја, они укључују посебне технолошке конфигурације, повезани су са формално конституисаним институцијама или медијским каналима (станице, системи, публикације), оперишу у складу са одређеним законима, правилима и схватањима (професионални кодекси, публика, друштвена очекивања и навике), продукт су лица која заузимају важне улоге (власници, регулатори, продуценти, оглашивачи, представници публике), преносе информативне, забавне, едукативне и друге садржаје до публике.³¹²

³¹⁰ Коковић, Драган; *Пукотине културе*, Прометеј, Нови Сад, 2005. год. стр. 422.

³¹¹ Више у: Радојковић Миролуб; *Међународно комуницирање*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987.

³¹² Мек Квеил, Денис; *Увод у социологију масовних комуникација*, Глас, Београд, 1983. год. стр. 278.

Масовни медији посредују у актуелном догађају, али могу и да га производе и да стимулативно утичу на догађаје. „Они су индустријске структуре за производњу и обраду садржаја“.³¹³ Масовни медији су све важнији чиниоци савременог друштва, мјерило његове успјешности и демократизације, али и „исљедници“ свих човјекових радњи, које су супротне друштвеним вриједностима, или су дјела „изван свијести“. „Оно што није емитовано није се ни догодило“, став је колико год изгледао нарцистичким, људи у медијима и око медија и представља све реалнију оцјену друштвене стварности. Бордијар је чак сматрао да медији преобликују наше искуство и сазнање, односно, нуде знакове који дају значење догађајима из стварног, свакодневног живота. „У првој фази ти су знакови (ријечи, слике) „одраз темељне стварности“, у другој фази „знак покрива дио стварности“ а у трећој „маркирају одсуство једног дијела стварности“ и напokon, у четвртој фази, „знакови више немају никакве везе са било каквом стварношћу“. Стварност постаје симулакрум, јер је живот разложен на телевизији. У ситуацији смо у којој се слика и стварност више не могу раздвојити.³¹⁴ Наравно, немогуће је безрезервно прихватити тезе да масовни медији преузимају или намећу „фиктивну стварност“, без обзира на њихов значај. Али је сасвим сигурно да велики број људи прави разлику између слика и стварности, као што постоје и они који не разликују имагинацију и документ.

Медији неспорно имају моћ, а бројни теоретичари, посебно припадници америчких школа, сматрају да медији својим различитим, најчешће манипулативним техникама, могу стварати стереотипе и поржавати конформизам. Својом сликом стварности могу утицати на публику и као ињекцијом убризгавати ставове, схватања или понашања. Додуше, вјеровање у апсолутну моћ медија је иза нас, мада често у теорији „васкрсавају“ и везују се за појаву нових медијских средстава. Медији могу манипулативно дјеловати, убјеђивати и производити низ нежељених ефеката, али исто тако могу значајно доприносити образовању, васпитању, позитивној селекцији ставова и наметању културолошких образаца или нових, цивилизованијих правила понашања.

³¹³ Лоример, Роленд; *Масовне комуникације*, Цлио, Београд, 1998. год. стр. 46.

³¹⁴ Бордијар, Жан; *Симулакрум и симулација*, Светови, Нови Сад, 1991. год. стр. 176.

Човјек прима информације из непосредног окружења, природног и социјалног, при чему се осим информативне, обавља и социјализирајућа функција медија, која појединца укључује у социјалне групе и системе. При томе масовни медији подстичу човјека и друштвене групе на активности којима се ствара систем вриједности, било да се учвршћује или мијења постојећи. Примјера ради, да би постао припадник еколошког покрета, осим потребе личног контакта с активистима, прималац поруке са медија може осјетити потребу да се укључи у рад еколошког друштва, или да својим понашањем у средини гдје живи у пракси манифестује своју оданост прихваћеној идеји, било да се ради о заштити животне средине, одређених биљака или животиња или најбаналнијим, свакодневним, комуналним понашањима, која имају извор у општој култури.

При том треба имати на уму да медији стварају своје звијезде, односно, од дојучерашњих “анонимуса“ праве медијске личности и могу значајно подстицати публику да их опонаша. Чак до мјере зависности, гдје се практично испољава наркотизирајућа функција мас-медија, гдје „медијске звијезде“ публици обично нуде оно што она очекује, али неријетко преносе и „пројектоване“ поруке које публика свјесно или несвјесно усваја. Поп звијезда, Стинг ангажовао је огроман број поклоника да, озбиљно на глобалном нивоу, почну размишљати о еколошкој проблематици. Он је на својим концертима, или наступима на различитим медијима и форумима, озбиљно скренуо пажњу свјетске јавности на потребу очувања шума у Бразилу или неопходност помоћи гладнима у Африци, а све је чешћи учесник форума о глобалној економској проблематици, након којих се његове изјаве преносе у најугледнијим свјетским медијима и имају неспорну тежину. Изјаве једне поп звијезде о угрожености планете Земље, односно будућности човјечанства, имају понекад већи одјек него значајни скупови научника или експерата. У еколошке акције, обавијене плаштом политике укључио се и бивши амерички кандидат за предсједника, Ал Гор³¹⁵, који је у филму „Непријатна истина“, прихватио улогу промотера акције спасавања планете

³¹⁵ Мада је у филму изречено поприлично непријатних истина по америчко друштво, Ал Гор, није коментарисао ратове које његова земља води а негативно утичу на екологију, или кориштење бојевих глава са обогаћеним уранијумом на простору Републике Српске, Савезне Републике Југославије. Изостали су и коментари о актуелном рату у Ираку. Оп. аут.

од глобалног отопљења. Без обзира на посљедице које мас-медији изазивају у друштвеном животу, почев од свакодневног одузимања слободног времена због чега их социолози зову „гутачима или дерачима слободног времена“ или “уљезима у наш приватни живот“, неоправдано је посматрати њихову улогу само у негативном контексту. Према великом броју радикалних схватања, медији воде човјека у нова отуђења и усамљеност, или му намећући нови идентитет, потребе и жеље и начин њиховог остваривања. Бројне су теорије и схватања у којима је улога медија позитивна, када се намећу вриједносни ставови и потребе, рецимо очувања животне средине. У улози едукатора, информатора и забављача, медији су постали дио наше свакодневице без које се не може. Готово је немогуће замислити будућност без медија, било да су традиционални, које нови медији још нису дисквалификовали, или неки нови футуристички, чије домете, форме и утицаје можемо само претпоставити.

5.1.a. КОМУНИКАЦИОНА СРЕДСТВА И ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ

Као и сам процес комуникације, и комуникациона средства су дугогодишњи предмет расправа и различитих теоријских приступа. Теорије медија подразумијевају дијаметрално супростављене концепте. Медији су добили назив од латинске ријечи „медијум“ што значи средина, центар, а у тумачењу поријекла се користи и значење посредника, медијатора. У савременој теорији и свакодневној употреби најчешће се користи англосаксонски појам „масмедији“ као синоним за средства намијењена комуникацији маса.

Без обзира на то да ли у дефинисању медија полазимо од медијских институција, врста медија или медијских техника, њихов заједнички именоватељ је комуникација. Харолд Инис је комуникациону праксу, сматрао основом цјелокупног друштвеног живота и дијели је на оралну и визуелну. Залагао се за равномјерност наведених комуникација и сматрао да свако преовладавање једног вида комуникације представља деформитет. У основи комуникациона средства су материјална (техничка) помагала преко којих се преносе поруке од извора до оних којима су намијењене. Разликујемо средства индивидуалне комуникације, која употребљавају појединци за слање порука другим особама и средства масовне

комуникације која служи за пренос порука које појединац или институција шаље, сада не више појединцу или познатом броју особа, него свакоме до кога та порука стигне. „Медији су техничка опрема која омогућава људску комуникацију и пренос мисли било каква да је њихова форма и њихов крајњи циљ, сматра, Франсис Бал³¹⁶, док је, Гурвич комуникацију схватао као трансмисију путем које се врши масовна размјена људских порука, идеја, мисли, ставова. Многи теоретичари истичу да је прво комуникационо средство био човјек који је на вербалан и невербалан начин својим саплеменицима саопштавао осјећања и мисли, слао поруке, приједлоге одобравања или оспоравања.

У периоду „ране комуникације“ домет средстава комуникације је био онолики колико је допирао људски глас, звук или визуелни знак којим је одашиљана порука. Управо због ограничавајућих фактора, човјек се усмјерава на рана открића комуникационих помагала, да би од различитих труба и бубњева, преко писаних, штампаних, аудио и визуелних комуникационих средстава, стигао до Интернета и других савремених технолошко техничких средстава.

Важан, готово доминантан пут развоја комуникационих средстава (масовних медија) одредио је проналазак писма што је омогућило да порука добије нову димензију, самосталност и вјеродостојност. Тиме је усмена комуникација у којој, готово редовно, учесници у комуникационом процесу мијењају смисао поруке (легенде, предања), изгубила доминацију. У писаној комуникацији једном написана порука постаје независна од свога творца и других посредника. Она није просторно ограничена, може путовати кроз „простор и вријеме“, а да при том до крајњих корисника-прималаца, стигне у аутентичном, изворном облику непромијењена. Велики број теоретичара склон је тврдњи да се индивидуални медији кроз историју нису битно промијенили, бар што се тиче преноса поруке, за разлику од средстава масовног комуницирања гдје је техничко-технолошки развој промијенио не само брзину и домет него и улогу поруке и њено дјеловање на масовну публику.

Зачетник масовних медија је Јохан Гутенберг (1398-1468) који је својим историјским открићем, штампаријом, ударио темеље масовној комуникацији коју

³¹⁶ Више у: Бал, Франсис; *Медији и друштво*, Слио, Београд, 1997. год.

је Меклуан поистовијетио са „Гутенберговом галаксијом“.³¹⁷ Без обзира на развој других комуникационих средстава, односно масовних медија, штампа је цијелих пет вијекова задржала примат, или високо мјесто, у масовној комуникацији. Сви нови медији: радио, телевизија, интернет, који су штампи укинули апсолутни примат, ипак нису успјели да јој одузму улогу важног и распрострањеног средства масовне комуникације, о чему свједоче милионски тиражи новина, ревија часописа и других облика принтаних медија. Без обзира на то да ли се прилагођава укусу публике, или она формира укусе, штампа показује да је дуговјечан медиј који је задржао своју аутентичну позицију, упркос својој електронској метаморфози и све израженијој конкуренцији других облика и врста електронских медија.

Проналаском радија, а потом телевизије, као „савршених медија“, масовној публици информације постају све доступније. Са великом флексибилношћу, покретљивошћу и ниском цијеном, радо почиње да брише границе и максимално се на самом почетку користи као пропагандно средство. Као брз медиј, радио омогућује информације са мјеста догађаја у исто вријеме док догађај траје, а примаоцима поруке отвара неслућене могућности остваривања двосмјерне комуникације кроз контакт програме итд. Уз то радио, не „везује“ примаоце поруке као други медији који слушајући програм могу обављати свакодневне послове у кући, на радном мјесту, у саобраћају, док се рекреирају и слично.

Телевизија као сугестивно средство револуционарно је откриће и има значајну функцију у преношењу порука и дјеловању на масовну публику. Слика се далеко боље памти, тражи мањи ангажман реципијента који телевизији вјерује онолико колико вјерује и „својим очима“. Телевизија постаје „прозор у свијет“, или како су неки теоретичари оцијенили, „улез у кући“³¹⁸, који краде наше

³¹⁷ Маршал Меклуан у свом капиталном дјелу „*Гутенбергова галаксија*“ на свеобухватан, готово енциклопедијски начин, говори о суштинској промјени човјекских чула а самим тим и свијести и образаца понашања под утицајем масовних медија.

³¹⁸ “Слоган модерног доба би се могао формулисати као: “ТВ је улез у дом, зато што је човјек добровољни улез у екран“. У тако зачараном кругу, готово је немогуће одредити редослијед ствари-да ли је телевизија заводљиви гост у дому или човјек позива свог госта довољно често, да се он толико одомаћио па је стекао привилегију одлучивања о много чему.” (Безданов, Гостимир; *Бајка у земљи медија*, Агена, Институт за филм, Београд, 1998. год. www.медијафокус.орг.уу 2/28/2008 12:11)

вријеме. Телевизија по Меклуану свијет претвара у „глобално село“, а у едукативном смислу телевизија постаје “ учионица без зидова“. Телевизија, између осталог, има васпитно-образовну улогу, али и манипулаторску, са израженим утицајем на формирање нових образаца понашања, нових вриједности итд. Она дефинитивно постаје најатрактивнији медиј на који се устремљују политички центри моћи, власници капитала, формалне и неформалне групе ради промовисања својих идеја, ставова, производа и образаца понашања.

У посљедње вријеме озбиљна конкуренција телевизији је Интернет који представља глобалну мрежу интерактивне комуникације. То значи да судионици комуникационог чина имају готово истовремен контакт, ма гдје се налазили.

„Створивши концепт мрежног повезивања информација и погућност паковања информација на неограничен број корисника у вријемени и простору, са брзином слања порука које се мјери у секундама, комуникација новог доба ушла је у свој бесконачан простор-виртуелну (не)стварност. Добро дошли на Интернет. Он може бити катарза, али и успјешно брз механизам комуникације кроз чије се програме преносе васпитни модели“³¹⁹ Или, како то сликовито описује норвешки социолог Томас Хиланд Ериксен у дјелу „Тиранија тренутка“: „Интернет омогућује да у исто вријеме добијемо информацију послану из сусједне канцеларије, или најудаљенијег дијела земаљске кугле“³²⁰, апостофирајући све замке модерног доба и како каже, вишка информација које доводе до њихове фрагментације и у коначници изазива више негативних³²¹ него позитивних ефеката. Анализирајући моделе равномјерног развоја човјечанства, које је услов за спречавање разарања, Радермахер истиче да у свим тезама о слободном тржишту доминира својински однос док је регулација друштва, културе и екологије у другом плану³²².

³¹⁹ Дуроњић, Т. Татјана; *Интернет и комуникација-медијска синергија постмедија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2006. год. стр. 49.

³²⁰ “Глобална комуникација и други видови, сателитски засноване комуникације, су изванпросторни и тренутни. Све тачке које су покривене помоћу мреже „у стварности су истовремено на истом мјесту, на свим мјестима и ни на једном мјесту...Вријеме посматрамо као начин спајања растојања и брзина више не постоји“. (Ериксен, Хиланд Томас; *Тиранија тренутка*, Библиотека хх век, Београд, 2003. год. стр. 76.)

³²¹ „Ни једна технолошка промјена није испала онако како смо је замишљали. Ријеч је о односу технологије, друштва и културе“. Ibid. стр. 35.

³²² Радермахер, *Франц; Равнотежа или разарање*, Глобус, Загреб, 2007. год. стр. 30.

Без обзира на песимистичке прогнозе и негативне оцјене, посебно, ако се Интернет анализира као средство које интерперсоналну комуникацију ставља ад ацта, и доводи до још веће отуђености људи, највећи број теоретичара, Интернет сматра „идеалним-савршеним медијем“. Свјетска, глобална интернет мрежа у дјелићу секунде преноси људски глас, слику, писмо, на било који дио планете, обједињујући све предности „традиционалних медија“, узимајући од сваког најбоље и нудећи реципиенту да и он да свој допринос у комуникативном процесу. Дакле, сви досадашњи медији су примаоцу поруке нудили, или боље речено, серверали само оно што су њихови креатори жељели да понуде конзументима „пројектованих“ порука. Интернет³²³ сада омогућује сваком човјеку који се конектује на глобалну мрежу да добија информације које му се нуде, али и да тражи оно што он жели, што му треба, што га занима, те да сам нуди коментаре, информације и властите ставове о одредјеним темама, бирајући вријеме и усклађујући га са својим обавезама.

Интернет, као техничка база-мрежа, омогућује не само интерактивно повезивање људи широм свијета, него и дистрибуцију новина и часописа прије њиховог штампања или појаве на продајним мјестима удаљењих тржиста. Њиме се служи више од пет хиљада новина, највише у САД а све већи број радио-телевизијских станица своје програме емитују на Интернету или се формирају посебне интернет радио и телевизијске станице. Наравно, све су чешћи спојеви три традиционална медија на веб сајтовима, а онлајн новинарство постаје равноправно са традиционалним, користећи се свим предностима новинарства у штампи, радију и телевизији као и другим медијима почев од слика, графикона, филмова, а у све то укључујући и грађане да постану не само учесници, него и активни судионици комуникационог процеса. Управо због те чињенице, које се претпоставити да ће у наредним деценијама утицај вијести слабити³²⁴, да ће постати непоуздане и губити на квалитету због интернет револуције и све већег учешћа грађана који ће сами креирати вијести.

„Комуникација посредована компјутером с једне је стране једноставно брза, а с друге стране, иако интерактивна, онемогућава директан контакт

³²³ Више у: Дуроњић, Т. Татјана; *Интернет и комуникација-медијска синергија постмедија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2006.

³²⁴ Види поглавље: *Визија будућности*

комуникатора, као што је то рецимо у директној комуникацији *ин vivo*. Могућност врло отворене комуникације када је ријеч о одабиру тема, мјеста, времена па и саговорника замагљена је чињеницом да се у тој комуникацији врло лако и врло често могу сакрити не само извори података већ и идентитети комуникатора...идентитет комуникатора или више њих може бити лажан.³²⁵

Не улазећи у импликације „преобиља“ информација и учесника у комуникационом процесу, примјена Интернета као медија или комуникационе мреже је интензивна и константна и посебно је изражена на глобалном нивоу, док у ужим локалним срединама има своје специфичности. Захваљујући комерцијализацији и све нижој цијени компјутера и све успјешнијим комбинацијама са мобилном телефонијом, информатика која је у почетку била привилегија богатих сада постаје доступна свим установама, образовним системима и институцијама, као и појединцима, без обзира на њихов социјални статус.

5.1.6. УЛОГА МАСМЕДИЈА У ИНФОРМИСАЊУ И ЕДУКОВАЊУ

Познато је да су на рачун медија изречене броје критике о њиховој манипулативној или убјеђивачкој функцији, посебно ако се наведене оцјене односе на утицај медија у политичком животу, до става да је телевизија “улез у наше домове“. Многи теоретичари, који су утицај медија доживљавали у негативном контексту³²⁶, превидјели су да медији могу значајно остваривати едукативну функцију и да представљају „велику учионицу без зидова“³²⁷. Њихова улога је, првенствено, да информишу, а потом да едукују и забаве. Али, у сваком

³²⁵ Дуроњић, Т. Татјана; *Интернет и комуникација-медијска синергија постмедија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2006. год. стр. 68.

³²⁶ “Телевизија данас посједује колосалну моћ, чак се може рећи да је она потенцијално најважнија од свега, као да је и сам глас Бога њоме замијењен. И биће тако ако наставимо да подлежемо њеним злоупотребама. Телевизија је задобила сувише велику моћ у крилу демократије. Ни једна демократија не може да преживи ако се не стане на крај тој свемоћи“. (Popper, Karl; *La television un danger pour la democratic*, Paris, colecsn 10/18, 1994. год. цитирао Лоример. Р: Масовне комуникације, стр. 37.)

³²⁷ Први пут ову синтагму за телевизију је употребио Маршал Меклуан а савремени комуниколози га све чешће користе за интернет.

сегменту налази се и едукативна функција. „Историја размишљања о ефектима медија допушта нам да разликујемо три велика периода, који су слиједили један за другим. Пошли смо од периода вјеровања у потпуну моћ радија и биоскопа, прошли кроз период готово потпуне сигурности у могућност манипулације масама, од краја Првог свјетског рата (индивидуа реагује на пропаганду, на подстицај, попут Павловљевог пса), и стигли до периода мање убједљивог става, закључује Жак Гоне.

„Социолози, од четрдесетих година двадесетог вијека, релативизују раније резултате, посебно указујући на чињеницу да примаоци порука усвајају једно много активније понашање, што је често врло очигледно на примјерима изборних кампања. Најзад, истраживачи су недавно почели значајан рад на идентификацији ефеката како би основна схватања допунили пронициљивим тезама, и то како у погледу краткорочних ефеката (који изгледају ограничени, у већини случајева), тако и погледу дугорочних ефеката, који се показују утолико јачи што је јаче наглашена кохерентност идеје у додатку поруке (на примјер, до освјешћивања, у погледу неуспјелог ратног ангажовања САД у Вијетнаму и у погледу спорне оправданости њиховог ангажовања, долази у великој мјери због дјеловања медија у тој земљи, који су вијести о покретима опозиције ширили у великим размјерама)³²⁸. Жак Гоне истиче велики значај масовних медија у образовању, али истовремено истиче и кључну улогу примаоца информације: „Међутим, исто тако знамо да нас медији увијек изнова враћају на нас саме, и то због тога што пажња, коју придајемо једној информацији, у многоме зависи од нашег личног и друштвеног односа према њој“.³²⁹ Гоне истиче принцип селективног излагања ефектима медија, којем треба да се, како каже, дода и принцип учвршћивања већ раније постојећих судова јер наше опажање и селективно памћење доказују и постојање активног пријема информације, што је много суптилнија активност него што се то сматрало почетком вијека. Улога медија је да ширењем информативних садржаја обезбиједи и преношење социјалног наслијеђа са генерације на генерацију (културни и образовни обрасци, социјалне норме и вриједности, традиција, савремена достигнућа). Без преношења „тековина духа и наслеђа“ било

³²⁸ Гоне, Жак; *Образовање и медији*, Слио, Београд, 1998. год. стр. 17-18.

³²⁹ Ibid. стр. 18-29.

би тешко замислити људски живот и процес социјализације, односно напретка. Управо тај напредак мора бити у директној вези са животном средином, јер је одавно јасно да је неконтролисани развој, по цијену живота, узалудан.

Масовни медији су значајан чинилац у образовној дјелатности друштва, без обзира на то да ли их сматрамо као додатне или основне факторе, тим прије што у ђачке учионице све више, након радија, телевизије и филма улази Интернет, са могућностима интерактивне наставе и низом других могућности, постајући врло важан фактор образовно-васпитних система. „У готово свим медијским порукама налази се бар трачак едукативног садржаја. Свака информација као сума сазнања, стечених у до тада непознатом социјалном искуству, осим тога што информише о актуелном догађају, садржи и образовне аспекте, омогућујући образовни утицај сазнања на понашање социјалних група или појединаца то јест рецепијената“.³³⁰

Медији за које су изречене оправдане критике; да манипулишу публиком (Пакард, Шушњић,) или да је заглупљују (Попер), да фрагментирају наша знања (Ериксен), имају значајну едукативну улогу за човјека од рођења до смрти (Меклуан, Гоне, Лоример). Било да шире актуелне информације о средини која нас окружује, или да нас забавним садржајима релаксирају. Тим прије што већина медија кроз специјализоване програме, такозване „педагошке програме“ или различите облике медијских специјализованих школа, остварују значајну образовно-васпитну улогу. Бројне су земље у свијету које су организовале и организују радио и телевизијске школе, а у посљедње вријеме интерактивно учење путем интернета постаје глобална свакодневица.

Управо у новој виртуелној стварности, Интернету и глобалним радио-телевизијским станицама, специјализованим новинама и ревијама, крије се велика могућност за еколошко образовање и формирања еколошке свијести без које су све теорије о спасавању планете од глобалног отопљавања и других пошаста човјечанства само пусти сан. У преношењу еколошких знања, сваки медиј има своје специфичности. Истраживања показују да су највећи интерес медији показивали за аксиденте, што се, понекад, граничи са сензационализмом, али при

³³⁰ Ђорђевић, Тома; *Масовна (посредована) комуникација, у Теорија и методологија интердисциплинарних студија*, Велвет, Београд, 1995.год. стр. 145.

том не треба заборавити позитивну страну оваквог приступа јер су у таквим случајевима медији брзо рецепијентима слали поруку о новонасталој опасности, а потом и информације о могућим здравственим и другим посљедицама које могу наступити због насталог еколошког инцидента. Након кратке и брзе информације у којој се налази и упозорење, медији у сарадњи са државним и другим одговорним институцијама, могу саопштити грађанима и мјере које треба предузети након аксидента, али и превентивне мјере да би се предуприједиле могуће опасности. Без обзира на постојање јавних служби, јасно је да оне нису свемогуће и да је улога грађана и медија у еколошким „хаваријама“ не само драгоцене него и примарна.

Човјечанству је у ружном сјећању остало сјећање на све злоупотребе свјетске јавности, приликом нуклеарне катастрофе у Чернобилу. Тада је од медија, а самим тим и јавности, сакривена информација. Резултат је да стотине хиљада становника који су живјели у близини Чернобила, нису предузели адекватне мјере заштите, као ни милиони становника широког подручја Украјине, Русије, Југоисточне и Средње Европе... И данас видљиве посљедице које није изазвала само нуклеарна катастрофа, него и безуман ембарго на информацију. Посљедице скривања истине у случају Чернобил, су евидентне а бројне касније афере показују да су велике компаније настојале да сва своја нееколошка понашања сакрију од јавности.

Пракса је безброј пута касније доказала да медији у ризичним ситуацијама могу јавност информисати, али истовремено и преносити еколошка знања, било да је ријеч о томе како превентивно поступати у ванредним ситуацијама или свакодневной пракси..

Штампа, било да се ради о дневној, седмичној или периодичној, најчешће садржи рубрике или друге садржаје које читаоцима нуде могућност проширења еколошких знања која утичу на еколошку свијест. Без обзира да ли се ради о догађајима на другој страни свијета или у локалној заједници, информација о догађају, посљедицама, узроцима и могућностима превентивног дјеловања утиче на рецепијента. Он реагује, било у писмима или коментаришући у својој друштвеној групи догађај. Посебно су значајни чланци објављени у штампи који на аналитичан начин прилазе еколошкој проблематици или са стручњацима из те области маркирају, а потом на популаран начин елаборирају теме проналазећи пут

од стручне ка широкој јавности. На тај начин озбиљна теоретска размишљања и практична истраживања бивају доступна широкој читалачкој публици што је значајно за формирање еколошке свијести или вриједносних ставова о проблематици заштите природне средине.

Радио, као најбржи медиј, у посљедње вријеме све више пажње посвећује еколошким темама. Технолошко-техничке могућности овог медија омогућују значајно учешће грађана који су „са лица мјеста“ обавјештавали грађане, а самим тим и јавне службе о акциденту који се догодио у њиховој близини, било да се радило о превртању камиона који је превозио опасне материје, испуштању опасних материја у водотокове, пожарима. Осим тога, већина радио-станица и јавних сервиса имају установљене информативно-едукативне емисије о еколошкој преоблематици, која своје мјесто добија и у образовним (педагошким) програмима³³¹. Наравно, оворе свакако ваља додати и емисије које промовишу стил живота, дјечије програме односно, готово све облике програма од информативних, забавних па и спортских у којима је могуће да познате личности промовишу бригу о средини у којој живимо и радимо.

За разлику од радија, као најбржег медија, чијим се предностима треба користити у обликовању свијести и вриједносних ставова, било да критикујемо нееколошка или хвалимо еколошка понашања, телевизија као медиј има другу предност. Слика коју нуди публици је упечатљива, сугестивна и аутентична, тако да мало кога може оставити равнодушним. Дакле телевизија у формирању еколошке свијести и обликовању вриједносних ставова има значајну улогу. Сlike које телевизијске станице емитују могу да обавијесте, упозоре или да покрену акцију. Без обзира на то да ли је ријеч о информативним, забавним, спортским или образовним програмима, телевизија „као учионица без зидова“³³², има доминантну улогу у обликовању еколошке свијести и вриједносних ставова, било да се ради о јавним телевизијама или интерним школским телевизијама.

³³¹ “Израз медијско образовање, почео је да се употребљава шездесетих година у међународним круговима који су се бавили истраживањем проблема образовања, посебно у круговима везаним за УНЕСКО. У том периоду предвиђања стручњака усмјерена су на очигледну експлозију масовних комуникација, прије свега на телевизију.” (Гоне, Жак: *Образовање и медији*, Слио, Београд, 1998. год. стр. 21.

³³² Меклуан је телевизију због своје сугестивности сматрао учионицом без зидова али је то својство придавао и радију. Оп.аут.

Интернет, као модеран медиј, који омогућава двосмјерну комуникацију, јер грађани путем тог медија у исто вријеме могу и сами да информишу друге о догађајима из своје средине. Као мултимедијално средство које „обједињује“ штампу, радио и телевизију, али и друге медије (фотографија, филм, графика). Интернет омогућује комплетну информацију, готово тренутачно саопштено.

„Интернет је с тога по много чему јединствен медиј. Он је први глобални дијалогски медиј и тако дефинисан посједује низ комуникацијских и техничких могућности, које му дају ознаку моћног средства за комуницирање.... Његова велика предност у односу на медије предходнике да је далеко отворенији медиј, посједује децентрализовану мрежну структуру, због чега постаје комуникацијски центар за размјену мишљења и свјетски оглашивач информација различитог профила. Комуникација интернетом омогућава висок квантитет порука и информација, њихову флуидност, потенцијал конвергенције и кумулативност извора, а уз то је изузетно прилагодљив и еластичан медиј“.³³³

Он у себи крије и велике могућности злоупотреба, тако да је све више информација којима корисници прилазе опрезно и крајње селективно. Без обзира на непоузданост, предности нове виртуелне стварности тек ће у будућности доћи до изражаја.

У сваком случају медији, било аутономно или као трансмисија између научних, јавних и државних институција и публице, могу значајно допринијети у вредновању еколошке ситуације и формирању вриједносних ставова, формирању еколошких знања и анимирању јавности за конкретне практичне активности, односно обликовање еколошке свијести.

5.1.ц. ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ КАО „НОВА СВИЈЕСТ“

Теоретичари, било да се ради о социолозима, филозофима, еколозима, сагласни су да је еколошка свијест резултат схватања човјека да су промјене у природи настале као посљедица човјекових активности, односно његовог настојања да потчини природу својим потребама, што доводи до нарушавања

³³³ Дуроњић, Т. Татјана; *Интернет и комуникација-медијска синергија постмедија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2006. год. стр. 65.

еколошке равнотеже. Еколошка свијест настаје на основу искуствених или теоријских сазнања о промјенама у природи, али истовремено она садржи и схватања о могућностима рјешавања еколошке кризе. Уочавање проблема, њихово истраживање и теоретско уобличавање само је дио „материје“, за формирање еколошке свијести. Она подразумева сазнања о стању природе и друштва, о узроцима нарушавања односа и о потреби заштите да би се очувала еколошка равнотежа и природни оквир живота. „За генерације које изграђују нову свијест, потребна је свијест о прошлости, и јасна визија будућности. Потребна је критичка свијест у свом континуитету, историјском трајању“³³⁴

Већ је констатовано да је еколошка криза посљедица нерационалног индустријског и технолошког развоја, при чему није вођено рачуна да човјек, угрожавајући природну средину, угрожава и свој живот. Зато еколошка свијест претпоставља схватање о потреби очувања животне средине, а самим тим и живота на планети Земљи. Многи теоретичари (Супек, Цифрић, Марковић, Грул, Гиденс) су склони тврдити да је еколошка свијест посљедица уочавања да човјек својим активностима нарушава еколошку равнотежу у природи, изазивајући несагледиву еколошку кризу, као кризу постојеће цивилизације. Разматрајући погубне посљедице по животну средину због брзог темпа раста производње и неконтролисаног трошења природних богатстава цијеле земаљске кугле, научници су дошли до закључка да би се човјечанство уколико би се индустријска производња годишње увећала за седам одсто, нашло на рубу пропасти због угрожености животне средине. Таква упозорења су била база за нове научне теорије о „еколошком друштву“ или, како Едгар Морен каже, „новој свијести“, која је неоправдано била на маргинама. „Еколошка свијест је историјски сасвим нов начин постављања проблема; нездравог, штетног, загађености, који су се до сада сматрали ексцентричним у односу на праве политичке теме, које су се јавиле када је квалитет људског живота, односно сам живот постао угрожен“³³⁵.

Еколошка свијест настаје у тежњи да се нађе рјешење за еколошку кризу, као кризу постојеће цивилизације, да би се очувала природа као оквир живота и колијевка људске цивилизације. „Зато еколошка свијест није само свијест о

³³⁴ Ристић, Лазо; *Методолошки техницизам Карла Попера*, Филозофски факултет, Бањалука, 2004. год. стр. 17.

³³⁵ Морен, Едгар; *Дух времена*, Београд, Нолит, 1982. год. стр. 224.

ограничености природе и сваке моћи над њом, већ се она заснива на сазнању да постојећи извори енергије и садашњи животни услови човјека могу за дуже вријеме, или заувјек, да се промијене или нестану“.³³⁶ Еколошку свијест, не сачињавају само констатације и сазнања о нарушавању и угрожавању животне равнотеже, него она подразумијева и спремност појединаца и друштвених група да се ангажују у заштити природе и на тај начин се почну одговорно односити према друштвеној заједници (било да се ради о локалној или глобалној) и не само садашњим, него и будућим генерацијама. Сам појам еколошке свијести различито се одређује, у зависности од теоретских приступа, друштвено-историјског контекста, друштвено-политичког и економског система или система вриједности.

„Као свијест о околини, еколошка свијест обухвата схватања, начине понашања, мотиве дјеловања, жеље и очекивања која се односе на човјекову животну средину. Међу садржаје еколошке свијести убрајамо: сазнања о ограничености природе, чији је човјек интегрални дио, сазнања о нужности укидања доминације човјека над природом и успостављању равнотеже између природног и друштвеног система, сазнања да еколошкој кризи претходи друштвена криза, сазнања о глобалном карактеру еколошке кризе, свијест о њеном рјешавању и потреби глобалне стратегије развоја као претпоставка опстанка живота на планети Земљи и схватање о постојању социјалних снага и њихове способности да комуницирају и остваре динамичку визију друштва. У ствари, еколошка свијест је вишедимензијална и садржи у себи елементе, од научно-теоретских (научно мишљење), вриједносних (циљеви), социјалних (идеје заједнице), историјских (могућности), политичких (дјеловање социјалних снага), субјективних (увјерења, ставови и жеље).³³⁷ У суштини еколошка свијест представља сазнања о еколошком стању, заузимање вриједносних ставова према њој и понашање којим треба да се оствари онај облик еколошке перспективе којој се тежи (сазнање-став-акција).

Да би се формирала еколошка свијест потребно је: усвојити еколошка знања, вредновати еколошку ситуацију и еколошки дјеловати. Све ово довољно

³³⁶ Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. год. стр. 282.

³³⁷ Цифрић, Иван; *Социјална екологија*, Глобус, Загреб, 1989. год. стр. 198- 210.

говори да је улога масовних медија у овом процесу незаобилазна и драгоцену. Медији могу, путем информативних, едукативних и рекреативних садржаја, преносити еколошка знања, наметати нове вриједности и довести конзументе у стање да почну озбиљно размишљати о могућностима и начинима еколошког дјеловања. Обједињујући теоријске ставове америчких и западноевропских теоретичара социолози Данило Ж. Марковић и Иван Цифрић наглашавају да су *еколошка знања основица за формирање еколошке свијести*. Наравно, осим фундаменталних знања о ограничености природе и ограничености природних ресурса, посебно оних необновљивих, неопходна су и знања о узроцима еколошке кризе, њеном глобалном карактеру и посљедицама који угрожавају „опстанак живота“. Важна су и знања из традиционалног корпуса као и конкретна знања из властите средине сведена на мото: *“Размишљај глобално, дјелуј локално“*.

Све ово наводи на закључак да сва сазнања, научна и искуствена, локална и глобална, традиционална и модерна, представљају основицу за формирање еколошке свијести. Она би, по правилу, требало да чини јединство социолошког (друштвеног) и природно-научног погледа на свијет и његове проблеме.

5.2. МАСМЕДИЈИ И ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

5.2.1. КОМУНИКАЦИОНИ ПРОЦЕС И ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ

Теоријске основе о комуникационом процесу поставио је Аристотел бавећи се феноменом реторике. „Реторика за Аристотела постоји да би утицала на доношење одлука, па стога говорник мора бити увјерљив, његово говор јасан и вриједан он сам занимљив да би код својих слушалаца на које жели да утиче створио добро расположење“³³⁸.

Анализирајући Аристотелов став, научници су уочили елементе комуникационог процеса, то јест да је говорник заправо одашиљач вијести, његов говор представља поруку, они који слушају реторичара су примаоци поруке, а стварање правилног расположења код слушалаца (реципијената) ради доношења

³³⁸ Тодоровић, Александар; *Социологија масовних комуникација у Теорија и методологија мултидисциплинарних студија*, Велвет, Београд, 1995.год. стр. 148.

одлуке, представља дејство на примаоца. На теоријској основи, коју је поставио Аристотел, вијековима касније, теоретичар Харолд Ласвел³³⁹, поставља нови комуникациони модел који своди на пет стандардних новинарских питања 5W, која се првенствено користе у обликовању вијести и информативних новинарских израза. Осим утврђивања новог комуникационог модела, Ласвел је уочио да комуникациони процес није само двополан између пошиљаоца и примаоца поруке, него се између њих налазе контролори или цензори, који својим активностима, захватима површним или дубинским, утичу на комуникациони процес. Сам проток информација кроз комуникациони канал зависи од њихове структуре или утицаја појединаца или група на информационе садржаје, односно информационе токове. Ласвел је масовну комуникацију, дефинишући властити модел, ставио у широки социолошки оквир. Према његовом схватању, масовна комуникација дјелује продорно, зато што преузима улогу друштвене комуникације у функцији надгледања спољашње околине која нас окружује, координације различитих дијелова друштва у њиховом одговору на средину која их окружују, преношења социјалног наслеђа од једне генерације на другу. Као и све дефиниције и његова пати од мањкавости.

„Наведеној Ласвеловој подјели теоретичари су додали још једну, рекреативну улогу, коју он није имао у виду.³⁴⁰ Амерички комуниколог Чарлс Рајт, анализирајући масовне комуникације из „функционалистичког“ угла, истиче да се надгледање средине која нас окружује односи на прикупљање и ширење информација о догађајима у тој средини, и то како спољашњих, тако и унутрашњих догађаја, било којег друштва. Та активност приближно одговара ономе што велики дио публике сматра за обрађивање информација. Повезивањем појединих дијелова друштва посредством масовних комуникација, сматрају функционалисти, обезбјеђују се информације о социјалном окружењу и прописују понашања, ради адаптације поменутих догађајима. Преношење социјалног наслеђа, са генерације на генерацију, подразумијева читав корпус социјалних

³³⁹ Према Ласвеловом тумачењу, основни комуникациони елементи проистичу из одговора на питања: *ко каже, шта каже, коме каже, на ком комуникационом каналу, и који се ефекат при том постиже.*

³⁴⁰ Ђорђевић, Тома; *Масовна (посредована) комуникација*, у Теорија и методологија интердисциплинарних студија, Веливет, Београд, 1995. год. стр. 147.

норми, информација, вриједности, које се преносе са групе на групу што је основа утицаја масовних медија на формирање еколошке свијести. Рекреативна функција, која има за циљ да примаоце порука забаве и опусте, има велики значај у преношењу поруке на популаран, пријемчив начин у необавезујућој и релаксирајућој атмосфери³⁴¹.

Неки теоретичари тврде да су све ове функције постојале у комуникацији и прије масовних медија, „док Лазерсфелд и Мертон сматрају да у комуникационом процесу постоје још двије функције које проистичу из масовне комуникације. У комуникационом процесу долази до остваривања функције статуса која се остварује цитирањем саговорника који добија публицитет и издваја се из масе и функције морализације којом се појачава социјална, регулаторна моћ у глобалном друштву над појединцима, а постиже се моралном осудом, којом се намећу норме јавног, а не приватног морала.³⁴²

Прије двије и по деценије, Телевизија Сарајево је емитовала рекламу чији је циљ био да грађани БиХ промијене културне и (не)еколошке навике. Суштина поруке је била да несавјесном грађанину који намјерно баца смеће, савјесни грађанин, умјесто пријекора, „прискаче у помоћ“ упозоравајући га да му је нешто испало. Ефекат је био потпун јер су га прихватили и грађани, тако да је степен онечишћења животне средине био запажено смањен³⁴³. Управо на овај начин спретно су спојене све наведене функције комуникационе поруке, од информације о спољашњој околини, преношење наслијеђа, морализаторској и другим функцијама.

Наравно ефекти који се изражавају у пракси могу попримити и улогу дисфункције тврди амерички научник Чарлс Рајт наводећи могућност да информацијом о надолazeћој природној катастрофи изазовемо страх, панику, о чему свакако треба водити рачуна. „Управо су Лазерсфелд и Мертон учили да би информације које се тичу пријетњи средини која нас окружује, могле изазвати

³⁴¹ Ibid. стр.148.

³⁴² Ђорђевић, Тома; *Масовна (посредована) комуникација*, у Теорија и методологија интердисциплинарних студија, Веливет, Београд, 1995. год. стр. 149.

³⁴³ Уочљиво је да готово ни једна телевизијска станица у Босни и Херцеговини у последњој деценији није емитовала промотивни спот који би грађане подсјетио на свакодневну потребу да брину о животној средини и култури понашања. Оп.аут.

страх аудиторијума, умјесто да врше функцију обавјештавања³⁴⁴. Они су упозорили, парафразира Рајта, Тома Ђорђевић, и да обиље информација може код прималаца информација изазвати потребу самоизолације и враћања у свој приватни живот гдје посједује контролу, те да постоји могућност изазивања апатије због обиља информација или може довести до „наркотизације“ публике.

Масовна комуникација је комуникација савременог масовног друштва које се, између осталог, остварује средствима за масовну комуникацију. То значи да у њој учествује комуникатор-маса³⁴⁵, масовна публика и масовни медији, као техничка средства за пренос информација. Гурвич сматра да појам маса представља велики број људи окупљених на једном мјесту или уз један медиј. Ако се ради о великом броју реципијената којима су упућене поруке путем медија масовног комуницирања онда је ријеч о публици масовних медија.. Иначе негативне конотације доводе се у везу са руљом и гомилом, а позитивне са мудрошћу, израженом у збирном стању.

Масовна публика је производ индустријализације и настанка масовног друштва. Малтецке сматра да је она аморфна, распршена, невидљива и апстрактна, дисперзивна, а састављена је од појединаца. Роленд Лоример тврди да о масовној публици, па и публици масовних медија, не треба размишљати као о бучној маси без памети, рањивој на намјерну или ненамјерну, свјесну или несвјесну манипулацију. То је, прије свега, један стенографски назив за велики број људи који конструишу публику за масовну забаву. „Међутим, умјесто као хомогену, рањиву и пасивну, масовну публику је још боље конципирати као велики број појединаца који из својих различитих залеђа, дају медијском садржају различита читања изведена из таквих категорија људске дјелатности и интеракције

³⁴⁴ Ibid. стр.147.

³⁴⁵ „Израз маса обухвата више црта нове публике. Она је бројнија него што су то махом групе, гомиле или јавност. Била је расута широко и њени чланови једни другима, обично, нису били познати, као што нису били познати ни оном неком, ма ко то био, ко је публику створио....будући саздана од великих бројки из свих друштвених слојева и демографских група, била је хетерогена, али је у свом понашању приликом избора посебног објекта интересовања, била хомогена, као и перцепцији оних који су њоме жељели да манипулишу.“ (Мек Квејл, Денис: *Стари континенти нови медији*, Нова, Београд, 1984. год. стр. 30-40.)

какве су; психолошка, друштвена, економска, политичка, културна, духовна и друге а засноване на узрасту, националности, етницитету, полу или региону“.³⁴⁶

Комуникацијски процеси се најчешће одвијају као интраперсонални, интерперсонални, организациони, категоријални и масовни. Теоретичари су сагласни да је интраперсонална комуникација онај облик у коме човјек нема насупрот себи партнера него је „суочен“ са медитацијом, молитвом, књигом, или „партнером у самом себи“. Већина комуниколога сматра да пријемни ток овог облика комуникације може бити велики, снажан, док је излазни готово занемарљив или одгођен. Неки сматрају да овај облик комуникације заправо и није комуникација. Најзначајнији облик комуникације је интерперсонални ниво кроз који се манифестује друштвено комуницирање “лицем у лице“, у којем се из боје гласа, геста, израза лица, мимике, “чита“ порука. Највећи квалитет ове врсте комуникације је њена интерактивност, а многи социолози и комуниколози тврде да карактер и форма интерперсоналне комуникације одређује демократичност једног друштва и укупног социјалног амбијента. Организациони ниво је комуникациони облик који се развија хијерархијски по правилу пирамиде и најчешће има једносмјеран ток од врха ка дну. Најчешће се примјењује у организационим структурама какве су војска, полиција и предузећа. Могућ је и комуникациони ток у другом смјеру, али само у виду приједлога, иницијативе која доноси корист и која се повратно доставља одложено. Категоријални комуникациони процес се односи на комуницирање у дијеловима друштвене структуре интересно повезане (различита удружења од еколога до феминисткиња и њихових часописа). Овај облик комуникације близак је масовном комуницирању и значајан је зато што омогућује презентацију интереса оних група, често на глобалном нивоу.

Неке друштвене групе, посебно примарне (породица), или секундарне, нису ни апстрактне, ни распршене ни недјелјиве. И у породици и у секундарним групама појединци не само што се познају него имају и сличне или готово подударне ставове. Они имају могућност да међусобно размјењују ставове или интерпретирају медијске садржаје. Такође, све већи број медија, њихов експоненцијални раст, доводи до фрагментације медијске публике, али и

³⁴⁶ Лоример, Роленд; *Масовне комуникације*, Сlio, Београд, 1998. год. стр. 58.

фрагментације порука, информација и знања тврди Ериксен, тако да је упитан број сталних, редовних конзумента одређених програма.

„Са глобализацијом и корпоративним трендом развоја масовних медија (телевизије; CNN, MTV, BBC...) слаби способност националних друштава да збију редове око средишњег скупа брига, симбола, па чак и политичких међа“.³⁴⁷

5.2.2. ЕКОЛОШКО ПОНАШАЊЕ КАО ЕЛЕМЕНАТ ЕКОЛОШКЕ СВИЈЕСТИ

Трећи битан елеменат еколошке свијести јесте еколошко понашање. То значи да еколошка свијест не подразумева само одређена сазнања појединаца или група о еколошким проблемима него су та сазнања након вредновања, покретач конкретне индивидуалне и друштвене акције, односно понашања која имају за циљ рјешавање проблема насталих у животној средини. И не само рјешавање, него и превентивно дјеловање. Да би се појединци, групе или друштво покренули и ступили у акцију, потребно им је пренијети знања. Они ће затим, сами или посредно, вредновати ситуацију на основу личног, друштвеног или наметнутог система вриједности. Тек када се остваре ова два елемента еколошке свијести, слиједи практично дјеловање у складу с еколошком ситуацијом, али и с материјалним могућностима појединаца или цијелог друштва. Дакле, појединци и групе, на основу властите освијешћености, почињу се понашати тако да доприносе заштити животне, средине истовремено подижући властити квалитет живота.

Осим еколошких предзнања и знања и еколошких вриједности, на понашање појединаца и група утичу и други чиниоци, почев од личних особина појединаца, њихових потреба и могућности њиховог задовољавања. Примјера ради, већина становника земаљске кугле радо би користила алтернативне изворе енергије умјесто необновљивих горива, фосилног поријекла који су директни узрочници ефекта стаклене баште, односно глобалног загријавања, али такав луксуз себи не могу приуштити. Наиме, неразвијеним и средњоразвијеним земљама недостају средства за развој, изградњу или увоз постројења који су еколошки прихватљиви, али су зато због високих цијена економски

³⁴⁷ Лоример, Роленд; *Масовне комуникације*, Слио, Београд, 1998. год. стр .59.

неприхватљиви. Евидентно је да постоје и знања, и вриједносни систем и воља за практичну акцију, али и сиромаштво које све еколошке намјере зауставља. Зато се може тврдити да на еколошко понашање утичу објективни и субјективни чиниоци, који уз пожељно, “освијешћено“ понашање појединаца, група или друштва, могу не само да рјешавају него и да ријеше проблеме заштите животне средине.

Медији својим дјеловањем могу утицати да се појединци и групе „покрену“ и да се укључе у еколошке акције, односно еколошко дјеловање. Масовни медији су посебно дјелотворни у вријеме еколошких криза, али исто тако могу утицати да се превентивним активностима постигну запажени ефекти. Тим прије што еколошка свијест, чијем формирању значајно доприносе медији, није само резултат еколошких криза или еколошких знања и вредновања, као основе за њихов рјешавање, него и утицаја социјалних снага и промјена вриједносних система у чему значајну, а неријетко и доминантну улогу, имају медији.

„Изграђивање адекватног понашања, неопходно је због тога што велики број људи свакодневно усваја затечена понашања, која нису сагласна с еколошком ситуацијом“.³⁴⁸ Постојећа глобална еколошка ситуација није нимало ружичаста као и наслијеђена правила понашања која је неопходно усмјерити на „одрживи развој“, чија филозофија увиђа, гдје завршавају „границе раста“. Управо ради опстанка човјечанства и планете Земље, све је више заговорника еколошке и економске филозофије која се сублимира у слогану „одрживи развој“ који подразумијева не само промјену еколошких знања, вриједности и дјеловања, односно освијешћености човјечанства, него и радикалне промјене у широком спектру научне мисли и практичних дјеловања.

Суштина еколошког дјеловања јесте стварање бољег свијета од овог који познајемо, којем ће се појединци или друштва укључити у озбиљну борбу са далеко надмоћнијим непријатељем. Управо еколошка свијест, пробуђена у свијету науке и праксе уз помоћ медија, може помоћи да се (не)еколошка свијест, промијени набоље, и усклади са временом и изазовима будућности.

„Никакве револуције, ни научне, ни политичке, не могу помоћи човјеку и природи. Једини излаз је да постанете свјесни својих убјеђења, својих свјесних

³⁴⁸ Продановић, Томислав; *Улога науке и образовања у развоју еколошке свијести*, Универзитет данас, Београд, 1987. год. стр. 396.

размишљања и да промијените убјеђења, тако што ћете их довести у ред са реалношћу коју желите да доживите.³⁴⁹ Управо свијест о томе да живимо у реалности коју смо сами створили и која је пуна егзистенцијалне несигурности, односно могућности властитог краја, наговјештава озбиљну еколошку акцију у свим сферама друштвеног живота. То значи да је човјечанство пред великим изазовом и дилемом; да ли да се препусти даљњој судбини неконтролисаног развоја, индустријализације и потрошачког друштва или да о свим питањима живота и развоја промишља на еколошки исправан начин, односно еколошки одговорно?

Ако пођемо од „политике као судбине“, без које ће сва упозорења научника и закључци стручњака остати само „мртво слово на папиру“, односно доминације политичких одлука, над свим осталим одлукама, а самим тим и понашања, долазимо до закључка да је неопходно у друштвеном животу стварати политички одговорно мишљење, односно политичко мишљење што више приближити и довести до еколошког мишљења и дјеловања.

„Политички одговорно мишљење треба да садржи: свијест о ограничениости природе чији је човјек интегрални дио, свијест о нужности укидања доминације човјека над природом, како у њеном техничко-технолошком тако и у социјално-културном облику, свијест о потреби успостављања равнотеже између природног система и конституисаног човјекова социјално-културног система, свијест о објективном постојању еколошке кризе и њеном глобалном карактеру, свијест о потреби да се еколошка криза ријеши новом визијом друштва које ће на радикалан начин учинити раскид с постојећим стањем, свијест о социјалним снагама и политичким актерима који су спремни да уђу у акцију за промјену садашњег негативног тренда.³⁵⁰ Све то недвосмислено говори да би човјек требало да се еколошки понаша по принципу „као да је планету Земљу посудио од потомака“, а не према ставу „да смо планету наслиједили од наших предака“. Или, како је написао Ханс Јонас у дјелу „Принципи одговорности“, истичући, или, боље речено, залажући се за један нови категоријални императив: “Дјелуј тако да учинци твојих дјеловања нису разорни по будућу

³⁴⁹ Робертс, Џејн; *Сетова књига*, Белетра, Београд, 1990. год. стр. 85.

³⁵⁰ Цифрић Иван, Чулиг Бранко; *Еколошка свијест младих*, ЦДД, Загреб, 1987. год. стр. 20.

могућност твог живота³⁵¹. Или, једноставно речено, понашај се према животној средини тако да не угрожаваш услове опстанка садашњих и генерација које долазе.

Наравно, овако наизглед једноставне, а у суштини, дубоке мисли и поруке, неће имати превелики значај ако остану само својина људи окренутих науци. Управо уз помоћ медија оне могу допријети до најшире јавности. Прилагођавајући еколошке поруке различитој публици, од дјеце у вртићима и школама, средњошколаца и студената, запосленој и незапосленој омладини, средњој и старијој генерацији, те пензионерима, може се постићи циљ, односно пренијети знање, утицати на вредновање еколошке ситуације и покренути грађане да се укључе у акцију. Формирајући еколошку свијест на локалном и глобалном нивоу могуће је „умрежити“ знања, вриједности и акције у заједничком циљу-опстанку људске цивилизације и човјечанства.

5.2.3. ЕКОЛОШКА СВИЈЕСТ У ФУНКЦИЈИ РЈЕШАВАЊА ЕКОЛОШКИХ КРИЗА

Еколошка криза је настала током процеса индустријализације, а крајем двадесетог и почетком 21 вијека доживљава своју кулминацију и по дубини и по ширини. Зато данас све чешће говоримо о глобалној, планетарној или цивилизацијској еколошкој кризи. Као што је већ речено, цјелокупна планета Земља је угрожена почев од глобалног отопљења, загађености ријека, језера, мора и океана, загађености ваздуха, неконтролисане сјече шума, ратова па до повећања броја становништва, нових болести или нових технологија. У основи свих ових пошаста савременог човјечанства налази се човјекова небрига за животну средину у којој, и од које, живи. Стање планете Земље је јасно; она је, сликовито речено, постала болесник који, преуморан од дијагноза, у постељи вапи за лијековима и правом терапијом. Сасвим је сигурно да разлике у теоретским схватањима узрочника, односно фактора који су изазвали еколошку, кризу имају за посљедицу и различите приступе начину превладавања криза, односно уклањању узрока због

³⁵¹ Јонас, Ханс; *Принцип одговорности-покушај једне етике за технолошку цивилизацију*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1990. год. стр. 193-293.

којих су настале. Узроци се у теоретској мисли крећу од друштвено-економских, односно техничко-технолошких фактора, до схватања да је еколошка криза посљедица већег броја чинилаца, узрочно-посљедично повезаних.

Да би се ријешили нагомилани еколошки проблеми, а самим тим ријешило и егзистенцијално питање човјечанства, неопходно је развијати моделе друштва у којем неће постојати сукоб између економије и екологије. То подразумијева да се мора мијењати досадашња логика капиталистичког начина производње, чији је циљ само профит остварен било експлоатацијом запослених, или неконтролисаном експлоатацијом необновљивих природних ресурса. Међутим, покушај промјене какав имамо сада у пракси, гдје се под фирмом производње којом се штити природа стварају нова загађења и онечишћења или се стварају нови облици профита тако што се „еколошки трошкови“ пребацују са произвођача или богатих компанија, на сиромашне слојеве становништва није задовољавајући³⁵². Слично је и са предузећима која загађују животну средину и зато држави плаћају одштету, или су приморана да непосредно улажу новац у технологије којим се подиже заштита, али своје трошкове најчешће урачунавају у продајну цијену производа, што изазива нова социјална раслојавања. Таква пракса може довести до апсурда да они који загађују животну средину, односно они који су довели човјечанство пред еколошку катастрофу стварају себи могућност да остварују профит, чак и онда када рјешавају еколошке проблеме које су сами произвели.

Нажалост, у томе им значајно помажу и медији, односно медијске корпорације које живе од реклама и пропаганде, и својим порукама намећу стил живота, подстичу потрошњу, формирају потрошачки менталитет, о чему ће бити ријечи у посебном дијелу рада који се односи на негативни утицај масовних медија на еколошку свијест. О рјешавању еколошких проблема постоји низ различитих теоретских приступа, почев од оних који сматрају да еколошке проблеме, као дио друштвено-економског односа треба рјешавати мијењањем

³⁵² “У земљама Европске уније, здраву храну, која је двоструко скупља од комерцијалне, донира држава. Међутим, цијена здраве хране у супермаркетима или специјализованим продавницама, најмање је за 40 одсто већа од цијена производа који не испуњавају услове „здраве хране“. Без обзира што држава донира здраву храну, због њене цијене сиромашнији слојеви у Европској Унији је не купују, тако да, практично, држава дотира богати слој становништва. Оп.аут.

постојеће индустријске цивилизације и стварањем нове друштвене основе која би омогућила остваривање основне људске потребе и равномјернију и хуманију расподјелу природних и радом створених богатстава.

На другој страни, теоретичари тврде да је еколошке проблеме могуће рјешавати и без промјена носилаца социјалне власти (капиталистичке производње), ако се уобзире могућности нових технологија за успостављање равнотеже у односу друштво-природа. Напредовање “освјешћивања“ у односу човјек-природа, наметнуло је двије дилеме у рјешавању еколошких проблема. Према једној теорији неопходно је зауставити границе раста, док други заговарају тезу да ће развој науке, технике и технологије сам по себи успоставити хармоничан и безбиједан однос на релацији човјечанство-планета Земља. Наравно, отвара се питање, да ли је уопште могуће зауставити раст, када су све националне државе, било развијене, средње развијене, неразвијене или земље у развоју, дале себи задатак који се своди на што бржи економски раст и индустријализацију по сваку цијену, без обзира на посљедице. У трци за „бољим животом“, националне економије и не помишљају да примијењују етику раста, нити размишљају о посљедицама које тај раст прате. Више, боље, јефтиније, постају начела савременог свијета.

Научници су израчунали да би човјечанству, уколико жели да живи просјечним животом Европљанина, требале три планете Земље са просјечним богатствима ове наше једине планете Земље. Из овог сликовитог примјера јасно је да су ресурси којим човјечанство располаже недовољни за превелики економски раст и све што он подразумева. На основу ових чињеница настали су бројни научни радови који доказују да су људска друштва озбиљно подривена еколошким и другим ограничењима. Наслови; „Границе раста“, “План за опстанак“, “Друштвене границе раста“, “Равнотежа или разарање“, “Синдром судњег дана“, увјеравају нас да је човјечанство достигло границе развоја и да свијет више није у стању да издржи постојеће стопе економског раста. У свим наведеним дјелима наглашена је улога еколошке свијести, мудрости и промишљања да би се избјегле историјске грешке и еколошке несмотрености у будућности.

„Границе раста“ су први историјски пројекат покренут од Римског клуба, далеке 1972. године, у којем су учествовале међународне групе стручњака, научника, економиста и технолога из развијених и земаља у развоју. Циљ је био да

се проучи међудејство економских, научних и политичких фактора у свијету на пољу економије и екологије. Аутори „Граница раста“ су свој стваралачки потенцијал усмјерили на пет варијабли; природне изворе, индустријску производњу, пољопривредну производњу, глобални раст становништва и загађивања. При том су уочили да човјек, са постојећом стопом раста, срља у пропаст и закључили: „Ако садашњи трендови раста свјетског становништва, индустријализације, производње хране и исцрпљивање природних извора, остану непромијењени, границе раста на овој планети биће достигнуте у неком тренутку, у наредних 100 година. Највјероватнија последица ће бити готово изненадан и неконтролисани пад становништва и производне способности“. Осим ове упозоравајуће констатације, аутори студије су дошли и до закључка, да је могуће измијенити постојећи тренд раста, чиме би се створили адекватни услови за еколошку и економску стабилност и у будућности. То значи, да још имамо времена да постанемо еколошки „освијешћени“ и донесемо мјере за постизање подношљивог раста. Други закључак је да треба хитно донијети мјере прије него што ситуација доспије у стање у којем више нема поправки ни враћања назад. Залажући се за стабилну равнотежу на научним основама, стручњаци истичу да једино свијест о томе да нема другог пута за опстанак, може ослободити моралне, интелектуалне и стваралачке снаге потребне за покретање овог, до сада незабиљеженог, људског подухвата. „Но хтјели бисмо подцртати изазов, прије него тешкоће у трасирању пута за стабилан друштвени поредак. Вјерујемо да ће неочекивано велики број људи и жена свих узраста и улога бити приправан одазвати се изазову и да ће бити вољан расправљати не ако, него кад можемо створити нову будућност. Посљедња мисао коју бисмо хтјели истаћи је ова: човјек мора упознати самога себе, своје циљеве и вриједности, исто тако као и свијет који хоће да мијења. Предност овим задацима мора бити неограничена. Суштина стога није само у томе хоће ли људска врста опстати него још и више; може ли она опстати а да не западне у стање безвриједног постојања“.³⁵³

Расправе о границама раста, почете прије готово четири деценије, трају несмањеном жестином и данас. Њихова суштина се своди на теорије, од теорија о нултом расту, до теорија о економији стабилног стања, још већег економског раста

³⁵³ Мидоус, Донела; *Границе раста*, Глобус, Загреб, 1984. год. стр. 153-162.

и развоја, до радикалног смањена производње. Јасно је да је за постојећу цивилизацију неприхватљиво смањење производње изван економске логике, али исто тако и заговарање експиненцијалног раста је неприхватљиво из еколошких разлога. Јасно је да сва друштва морају да расту да би својим члановима омогућили квалитетан живот, уз истовремено очување животне средине. Дакле, економски раст је не само нужан него и пожељан, под условом да је еколошки одржив.

Раст је нужан ради постизања општег благостања и животног стандарда, а самим тим и квалитета живота. Он отвара могућности запошљавања и смањивања сиромаштва, а самим тим повећање образовних, културних и других стандарда, под условом да уз то покрива и трошкове ублажавања нарушавања животне средине. Дакле, раст је могућ и одржив ако је човјечанство мудро и рационално, и ефикасно се користи природним изворима уводећи технолошке иновације и при том рационално планирајући свој однос према животној средини.

Одмах иза „Граница раста“, огласили су се британски научници „Планом за опстанак“, истичући да Владе, или одбијају да се суоче са релевантним чињеницама, или их саопштавају тако да озбиљност налаза бива омаловажена. Они су упозорили да, уколико човјек не сведе на најмању могућу мјеру нарушавања еколошке равнотеже, слиједи непоправљиво нарушавања система одржања живота на планети Земљи који ће се катаклизмично завршити за „живота наше дјеце“. Ови радови са алармантним закључцима допринијели су повећању еколошке свијести и покретању дебата о заштити животне средине. Из тих расправа у свјетској јавности је створен „Синдром судњег дана“, који је пробудио западни свијет суочивши његов потрошачки менталитет и благодети индустријализације са опстанком. Могуће последице су економски крах усљед пренасељености, неконтролисаног раста, исцрпљивања природних извора, загађења и дисхармоније у животном окружењу. Наравно, песимистичке теорије сведене на „синдром судњег дана“ према схватањима заговорника границе раста су контрапродуктивне, јер у друштву стварају осјећај безнађа и нерјешивих проблема. Управо зато је неопходна нова филозофија живота, чији се циљеви могу постићи без уништавања животног окружења и која је темељ новог друштва у којем се све може промијенити.

Све је више заговорника тезе да је могуће помирити економски развој и раст са квалитетом животне средине. Без обзира на краткорочне конфликте и несхватања, као последице ниског степена еколошке свијести и недостатка истинитих и адекватних информација, човјечанство ће морати пронаћи брза и квалитетна рјешења, не ради садашњих него још нерођених генерација. Или, како је то дефинисао Руди Супек; „Савремена еколошка криза је израз дубље друштвене кризе човјека, његовог начина производње, његовог односа према властитим условима живота и она се не може успјешно рјешавати без радикалних реформи људског друштва а то подразумијева конципирање новог типа индустрије и технологије, новог карактера индустријског свијета који ће бити усклађен са еколошким условима“³⁵⁴.

Ма колико изгледало да се на том плану ништа не ради, високоразвијене земље увелико проналазе моделе економског развоја блиског еколошким законима. „Највећи мозгови у САД су, са истраживања микрочипова и нових лијекова, прешли на испитивања извора такозваних зелених или алтернативних горива, за које се вјерује да ће у будућности доносити огроман профит. Компаније из Силицијумске долине у Калифорнији, улажу на стотине милиона долара у истраживање нових технологија које су замишљене да помогну у смањењу глобалног загријавања. Мамац за велике фирме су показатељи да се област нових технологија развија много брже него класични сектори, гдје је до сада завршавао капитал, као што су компјутерска технологија, здравство и малопродаја. Најбољи стручњаци, научници и иноватори, у Америци раде на проналажењу нових технологија у енергетици, улагања су повећана а резултати се тек очекују. Неки то пореде са 1971. годином и открићем микропроцесора, који представљају мозак сваког компјутера, а за шта је требало 10 година да уз помоћ „Интела“ буде пласиран на тржиште професионалних рачунара. Само 2006. године, у истраживање чистих енергија у САД је уложено 884 милиона долара, а ни конкуренција у Канади, Њемачкој, Индији... „не спава“, јер су покренути слични истраживачки пројекти.“³⁵⁵ Ова информација довољно говори о значају медија, уз чију помоћ свјетска јавност добија правовремене информације у чију

³⁵⁴ Супек, Руди; *Ова једина земља*, Глобус, Загреб, 1978. год. стр. 17-21.

³⁵⁵ *Блиц*, 6. април, 2007. год. Београд, стр. 12.

објективност у овом случају нећемо улазити. Важно је да сваки члан свјетске заједнице, који се сусрео са овом информацијом, зна да се убрзано ради на новим еколошким технологијама, које ће свакако живот учинити подношљивијим и да практично отвори дилеме или расправе у најближем окружењу примаоца поруке.

„Потребно је да реформе људског друштва, уз нови концепт индустријског развоја, омогуће да се технолошки развој посматра као дио културног развоја у најширем смислу ријечи. Он има за циљ стварање услова за остваривање човјека као највеће вриједности друштва, којој треба да буду подређене све друге вриједности друштва, а не да оне буду подређене другим а поготову не само материјалним вриједностима. Ако се има овакав однос према технолошком развоју онда је јасно да технологија за сваки производ мора да развија процес који рационално троши сировине и енергију и који би околини предавао само жељене производе и не би изазивао последице које би угрожавале човјекову средину.³⁵⁶ Из ове тезе се намеће потреба за алтернативним горивима и алтернативним сировинама што је у развијеном свијету већ постало свакодневица, а рецимо у Шведској до 2020. године планирају да сва индустријска постојења и највећи дио аутомобилске индустрије пријеђе на алтернативна горива³⁵⁷.

Ма колико изгледало футуристички, развијене земље су већ почеле утакмицу у освајању свемира као алтернативног извора сировина, али ма колико то изгледало нестварно, проналажењу и алтернативних станишта за људско биће. Све то отвара дилему; налази ли се „нови свијет“ за човјечанство на некој оближњој или удаљеној планети чији ресурси нису ни такнути, за разлику од овоземаљских, који су прилично потрошени. Без обзира на могућности које се отварају или ће се можда отворити, човјеков однос према природи треба да, умјесто профитерског постане еколошки. То значи да је неопходно развијати технологије које ће смањивати потрошњу необновљивих природних извора, а притом неће загађивати атмосферу и довести планету до усијања. Потребно је,

³⁵⁶ Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. год. стр. 215.

³⁵⁷ “Шведска ће бити прва земља на планети која ће потпуно престати са употребом нафте као енергента. Рок за извршење амбициозног плана је 2020. година. На пројекту су ангажовани научници, представници владе и индустрије, пољопривредници, цјелокупна државна управа те произвођачи аутомобила и других возила“. (*Шведска екологија-пут у будућност*, www.forum.b92.net 3/11/2006 19:19)

неспорно, умјесто економског принципа који подразумијева развој, профит и квантитет, примјењивати еколошка правила која подразумијевају потпуно задовољавање човјекових потреба, односно квалитетнији живот, који осигурава будућност.

Док Мјуреј Букчин сања о „еколошком“ друштву које је могуће створити само ако се уништи капитализам који је зло човјечанства, све је више заговорника такозваног “ризичног друштва“ у којем је остварено објективно заједништво човјечанства али на темељу ризика, односно глобалне угрожености. Тај ризик не зна за границе, нације, вјере или политике. Он се не држи класне шеме, него су ризици истовремено и ризици и тржишна шанса.

„Управо са развојем ризичног друштва развијају се антагонизми између оних који су погођени ризицима и оних који од њих профитирају. На сличан начин расте друштвени и политички значај знања, а са њим располагање медијима да се знање обликује (наука и истраживање) и да се шири (масовни медији). Ризично друштво је у том смислу друштво науке, медија и информација. Због тога се у њему остварују нови антагонизми, између оних који продубљују дефиницију ризика и оних који је конзумирају.³⁵⁸ За разлику од класног, ризично друштво развија једну тенденцију ка објективном уједињењу погођених у глобалном ризичном поретку. То значи да смо сви, без обзира на мјесто живљења, социјални статус, боју коже, или молитву коју упућујемо свевишњем, изложени истом притиску растућих ризика цивилизације. У класном и сталешком друштву биће одређује свијест, док у опасностима и ризицима свијест детерминише биће. Умјесто залагања за једнакост у класном друштву, у ризичном друштву, главна покретачка снага јесте безбиједност. Умјесто класног, неједнаког друштва, настало је глобално, несигурно друштво. Сан класног друштва је да сви хоће и треба да учествују у расподјели колача. Циљ ризичног друштва је да сви треба да буду поштеђени од тровања. Покретачка снага у класном друштву може се сажети у једној реченици: “Ја сам гладан“, док у ризичном друштву она гласи: “Ја се плашим“. Умјесто заједништва због биједи, долази до заједништва из страха, односно, улазимо у епоху солидарности из страха, што постаје полититичка снага

³⁵⁸ Бек, Урлик; *Ризично друштво*, Филип Вишњић, Београд, 1999. год. стр. 68-70.

закључује Урлик Беко³⁵⁹, питајући се: “Куда воде и докле сежу границе друштва уплашених, која за разлику од материјалне биједи, представљају још несигурнију основу за људску цивилизацију“.

Зато је могуће прихватити закључак да је биједа хијерархијска, а еколошка загађења су демократска, јер погађају и оне који су их произвели. То јасно говори да су за људски развој, дуг и здрав живот, неопходни посједовање знања и добра информисаност, могућност приступа ресурсима потребним за пристојан животни стандард, и партиципација у животу заједнице. Осим економског раста, човјеку је све потребније повећање услова за одрживи развој човјечанства тим прије што бројне декларације истичу да људска бића имају право на здрав и продуктиван живот, у хармонији са природом чему треба да допринесе побољшање социјалних и економских услова и квалитета животне средине.

5.2.4. МЕДИЈИ КАО ЕКОЛОШКИ ЗАГАЂИВАЧИ

Масовни медији, посматрани у „технолошком погледу“ као техничка средства, у посљедње вријеме, због убрзане експанзије која је очито незаустављива, постали су један од већих загађивача, односно узрочника глобалних еколошких проблема. Кратак вијек техничких помагала, због нових технолошких достигнућа или потрошачке грознице, праћене помодарством, доводе до њиховог експоненцијалног раста и олаког одбацивања на самом почетку експлоатације. Безразложно и непотребно их одбацујући и смањујући им животни вијек, човјек свјесно повећава ниво електронског отпада на земаљској кугли. Ма колико звучало невјероватно и готово нестварно, електронски отпад који углавном сачињавају компјутери, телевизијски и радио апарати, мобилни телефони, штампачи и различите врсте монитора, годишње у свијету достиже број већи од 10 милиона тона. Само у САД годишње бацају око 30 милиона компјутера и бар их три до десет пута више извозе у неразвијене земље да би се ријешили застарјеле опреме. Кина, Индија, Југоисточна Европа и друге дестинације постају својеврсна „складишта“ кориштених електронских уређаја који, додуше, имају употребну вриједност. Али, поставља се питање шта са њима, када поправке више

³⁵⁹ Ibid. 70-73.

не буду могуће. Иначе, електронски отпад садржи у себи неразградиве метале, попут олова, бакра, живе, алуминијума, кадмијума, хрома, различите облике пластике и других неразградивих материјала који су, према оцјенама стручњака, у 70 одсто случајева узрочници присуства тешких метала у земљи. Њихово присуство има несагледиве и дугорочне посљедице по здравље становника и еколошку равнотежу.

У добу компјутера и нове виртуелне стварности човјеку је понуђено да техничким помагалима неутралише простор и вријеме, односно да их споји у једну димензију. Осим прекомјерног убрзања живота и како Ериксен тврди „шансе да модерни свијет, захваљујући технологији, буде бежично повезан“, отвара се могућност стварања „јединствене слике свијета или свијета као моменталног извора потребних информација“³⁶⁰. Нове технологије су довеле и до нагомилавања електронског отпада са чијим ће се посљедицама човјечанство тек морати озбиљније суочити. Забринут за информатичко убрзање живота, или, како каже „тиранију тренутка“, Ериксен констатује и упозорава да бежична комуникација у свијету расте, али да при том није довела до смањења осталих видова масмедиа који су представљали еколошке загађиваче, мада је човјечанство полагало велике наде и очекивања нове информационе технологије као еколошки чисте. Елаборирајући узроке и пољедице раста у информационим, али и мало старијим радиотелевизијским технологијама, Ериксен упозорава да смо све ближи „трајном еколошком ванредном стању“.³⁶¹

Свједоци смо да компјутери, телевизори и мобилни телефони, који у себи садрже компоненте ради којих се воде ратови, употријебљени и одбачени, загађују животну средину. Оно што посебно забрињава јесте њихов исувише кратак „животни вијек“, не зато што губе употребну вриједност, него зато што их, једноставно, корисници одбацују, најчешће, због модног тренда. Поставља се питање шта урадити са стотинама милиона мобилних телефона које у Европи око 27 одсто власника мијења бар једном, а 60 одсто, сваке двије године. Познато је да број мобилних телефона у Европској унији готово дупло превазилази број становника, и да ту количину, као старе ципеле или смеће, негдје, треба одложити.

³⁶⁰ Штамбук, Владимир; *Кибернетика, информатика, интернет*, Чигоја, Београд, 1998. год. стр. 220.

³⁶¹ Ериксен, Томас Хилан; *Тиранија тренутка*, Библиотека XX век, Београд, 2003. год. стр. 138.

Богате земље обично „превазиђене технологије“, које нису у тренду испоручују неразвијеним земљама или их рециклирају. За сада су проценти рециклираног електронског отпада далеко испод 20 одсто, мада су донесени прописи који произвођаче обавезују да, приликом продаје нових уређаја, обавезно морају прихватити старе и послати их на рециклажу, или прописно одложити према еколошким стандардима.

У Европској унији је од 2002. године на снази Директива о поступању са електронским отпадом што је увећало количине електронског отпада које завршавају у сиромашним земљама а истовремено је поскупило производе што је пребачено на терет купаца. Било да су такви производи купљени, или су стигли као донација, неразвијене земље ће се у будућности морати озбиљније суочавати са проблематиком коју изазива електронски отпад. Мораће да оснивају предузећа за рециклажу или специјализована мјеста за њихово одлагање. Развијене земље су, дакле, утврдиле јасне стратегије како поступати са електронским отпадом, уводећи још једну новину. Циљ је да се „личном отпаду“ што више продужи рок употребе, под мотом „и опасно може бити корисно“, или да се што више компоненти из старих телевизора или монитора поново врате у функцију.

Што се тиче технологије и техничких рјешења, које производи информатичко друштво утисак је да се прогнозе крећу од крајњег оптимизма до песимизма. “До сада је било мало оних који су посматрали раст информација као проблем сличан расту становништва или загађењу произведеном развојем индустрије. Можда је дошло вријеме да се учини баш то“, истиче Томас Хиланд Ериксен у „Тиранији тренутка“ и наводи цитат Даг Хесена, биолога, добитника Нобелове награде. Хесен у једном од својих чланака истиче „да је загађење мозга“ највећи еколошки проблем нашег доба, циљајући на све већи раст академских публикација, часописа, веб страница и конференција које, како каже, “наше најбоље мозгове“ испуњавају вихорима фрагмената“. Према ријечима Хесена, већина научних чланака, никада не бива цитирана, а информације најчешће бивају фрагментиране и сабијене, најчешће растављене на дијелове који су обично неповезани, а све у циљу да допру до посљедњег кубног центиметра људског мозга, наводи Ериксен, упозоравајући да фрагментација информација у масмедијима, посебно погађа онај дио публике који, како каже „не троши

половину дана на конзумирање информација³⁶². Овај теоретичар указује да експоненцијални раст информација и њихово фрагментирање „атакује на људски мозак“ о коме уредништва у медијима почињу да брину тако што селекционишу, дозирају и контролишу информацију.

Заједно са лијековима, храном и другим облицима „хуманитарне помоћи“ у Босну и Херцеговину су стигле огромне количине електронских уређаја чији је „животни вијек“ био на измаку, па су након краће употребе претворени у електронски отпад. Као нови облик загађења за већину грађана електронски отпад је представљао велику непознаницу па су државни органи, инспекцијске службе и невладине организације реаговали касно. Нажалост, у Босни и Херцеговини још увијек није прецизиран начин одлагања електронског отпада и његова рециклажа нити се приликом куповине нових, нуде погодности које између осталог грађанима омогућују да дотрајали електронски уређај безбједно одложе код овлаштених предузећа. О димензији проблема довољно говори чињеница да се из западноевропских земаља увозе велике количине монитора, компјутера, штампача ...који су кориштени између пет и десет година. Осим тога Босна и Херцеговина по броју мобилних телефона се налази међу водећим земљама у свијету. Са 83 одсто мобилних телефона у односу на број становника³⁶³ за три одсто надмашује свјетски просјек. Већина дотрајалих телефона заврши на сметљиштима. Додатни проблем представља и дигитализација радиотелевизијских емитера, што ће свакако повећати количине електронског и електро отпада. Иако је почетак процеса дигитализације јавних радиотелевизијских сервиса неколико пута помјеран, у стручним анализама је најмање пажње посвећено питању одлагања дотрајалих телевизора, видео-рекордера, уређаја на репетиторима, антенских и других материјала који представљају електронски отпад.

³⁶² Ериксен, Томас Хилан; *Тиранаја тренутка*, Библиотека XX век, Београд, 2003. год. стр. 135.

³⁶³ Процјењује се да БиХ има око три милиона и 839 737 становника а према евиденцији телеком оператера три милиона и 174 хиљаде становника посједује мобилни телефон.

5.2.5. МАСОВНИ МЕДИЈИ КАО ПРОМОТЕРИ ЕКОЛОШКИХ ЗАГАЂЕЊА И ИСКРИВЉИВАЊА ЕКОЛОШКЕ СВИЈЕСТИ

Индустријско друштво са профитом као основним покретачем, створило је „потрошачко друштво“. Упитно је да ли би оно постојало без активне улоге масовних медија са свим својим позитивним и негативним утицајима на публику. Тим прије што је профит постао „идеја водила“ већине медијских кућа које у глобалној тржишној утакмици суверено играју своју игру промотера нових производа, нових технологија, али и нових културних образаца и стила живота. Наравно, улога медија је да информишу, едукују или забаве. Колико у томе успијевају и при том имају утицај на публику, питање је о којем се теоретичари углавном споре. „Цијело проучавање масовних медија засновано је на премиси да медији имају утицај. Но, управо је утицај питање до којег међу теоретичарима постоји најмање извјесности и најмање слагања“.³⁶⁴ Овакву тезу Мек Квејл образлаже тиме што медији у одређеном друштвеном контексту никада не дјелују изоловано од осталих друштвених фактора, почев од породице, утицаја друштвених група, школе, религије, па је због тога немогуће измјерити само њихов утицај. Осим тога медији су привремено заинтересовани за остварење властитог рејтинга, због чега свакодневно мјере гледаност. О утицају еколошких порука и феед-бацку публике, односно реципиената еколошких порука, готово да у западном новинарству и нема. На просторима „земаља у транзицији“ поготово. Произвођачи телевизијских порука, много чешће комуницирају међусобно, или се обраћају политичарима, него што слушају мишљење властите публике, сматра велики број западњачких новинара-еколога. У еколошким порукама се, неријетко, крију интереси, идеологије или политике, било да се ради о њиховом пласирању или прикривању. Примјера ради, медијима је требало 72 сата, од 26. до 29. априла, 1986. године, да би објавили информацију о нуклеарној хаварији у Чернобилу. Иако закашњела, прва информација је уз то била и тотално фризирана и састављена од свега четири кратке реченице: “Несретан случај збио се у електрани у Чернобилу, гдје је оштећен и један од реактора. Предузете су мјере да се квар санира. Онима који су погођени кваром пружена је помоћ. Основана је

³⁶⁴ Мек Квејл, Денис; *Теорија масовних комуникација*, Београд, 1991. год. стр. 251.

државна комисија³⁶⁵. Занимљиво је да ни једна земља у ближем и даљем сусједству која свакодневно мјери радиоактивност, међу њима и СФРЈ, није алармирала јавност, односно властито становништво да се „нешто дешава“ и да предузму неопходне превентивне мјере самозаштите. А било је довољно не излазити напоље, избјежавати шетње по ливадама и шумарцима. У овом случају је још једном практично доказано да не треба превише очекивати од технике а још мање од „државних цензора“.

На другој страни, у САД и неким земљама тадашње Западне Европе, чернобилска трагедија је искориштена за пласирање лажних, непровјерених информација из богатог арсенала специјалног рата, усмјерених на тадашњи Источни блок и СССР као предводника. У јавност је пласирано да је страдало између двије и 15 хиљада Руса. При том није поменут степен радијације што очито, у „идеолошким информацијама“, није важно.

Слично је и са ратовима на подручју бивше СФРЈ, односно чињеницом да је НАТО користио у Републици Српској и Савезној Републици Југославији пројектиле са осиромашеним уранијумом и другим средствима за такозвано софистицирано убијање, остављајући тешке пољедице на здравље људи, али и биљни и животињски свијет. Западни медији су знали да је на тај начин „убијано“ потомство на поменутиим подручјима али, исто као и у Голфском рату, нису сматрали да је то важна информација, мада, рецимо у CNN-у, продуценти сматрају да је улога новинара да обликују догађај „не дозвољавајући публици да о њему формира властито мишљење“.³⁶⁶ Та, већ провјерена пракса је примијењена и на просторима бивше Југославије. „Процјењује се да је на СРЈ и Републику Српску избачено око 30 тона осиромашеног уранијума, због чега је дошло до штетних посљедица по природу и до појаве нових болести са неуобичајеним симптомима, које се називају Голфски или Балкански синдром, а карактеристичан је за оболјевање локалног становништва и војника НАТО-а.“³⁶⁷

Медији су забиљежили и поруку нуклеарног лобија, након нуклеарне несреће на отоку Три миље 1979. године. Она је гласила: “Нико озлијеђен, нико

³⁶⁵ *Правда*, Москва, 29. април 1986. год.

³⁶⁶ Fumento, Michael; *Science Under Siege*, New York Quill, William Morow, 1993.god. str. 344.

³⁶⁷ Група аутора; *Еколошки аспекти рата -Зборник радова*, Графид, Бањалука, 2001. год. стр. 183.

убијен, нема штете на отоку Три миље³⁶⁸. Слично је и са бомбардовањем Панчићевог врха на Копаонику, гдје је НАТО свој смртоносни разорни, радиоактивни арсенал истресао на јединствену биљну врсту на планети Земљи, Панчићеву омурику. Вијест типа; „Бомбе по природном раритету“, није угледала свјетло дана у западњачким медијима јер за оне „који не чекају да гледаоци формирају своје мишљење није представљала занимљиву вијест!? Такође, свједоци смо да ни опасни терети упућени из развијених земаља на подручје „земаља у транзицији“ нису медијски интересантни, и зависе превасходно од снаге и интереса моћних компанија. У таквим околностима екологија постаје значајан фактор економије, а у медијима се јавља тенденција да се екологија стави у службу пропаганде, односно рекламе. Већ су одавно разрађене цијеле теорије односа са јавношћу или рекламне стратегије са прецизним упућивањима како еколошку кризу или инцидент преговорити у властиту корист и јавности привремено или трајно „замазати очи“. „Договорени програм односа са јавношћу се од одређеног тренутка остварује преко средстава комуникације. Због тога се прво мора тачно одредити шта се саопштава, коме и како? Џозеф Пулицер, пионер америчког новинарства, имао је своје мишљење о начину комуникације које се ни данас не може оспорити: „Изнесите им текст, кратко и прочитаће га, јасно и уважиће га, сликовито и запамтиће га, а изнад свега прецизно и водиће их његова свјетлост“. Ова четири принципа могу представљати користан водич за нашу комуникацијску филозофију ако се преведу у позитивне планове акције. За комуникацију обично имамо два разлога; обавјештавање и убјеђивање“.³⁶⁹ Управо због овог посљедњег разлога-убјеђивања неки уредници великих медија имали су став: “Нећу да шаљем своје новинаре на конференције за новинаре или да податке узимају из саопштења за јавност, односно од портпарола. Они нису ту да дају информације него да их прикривају“.³⁷⁰

Блек управо савјетује будућим службеницима за односе с јавношћу да у емитовању поруке морају водити рачуна о четири фазе: тражењу свјесности (ево,

³⁶⁸ Flattan, Edward; *Tracking the Charatans: An Environmental columnists Refutational Handbook for The Propagand Wars* DC Global horizons Press, 1998.god. str. 92.

³⁶⁹ Блек, Сем; *Односи с јавношћу*, Београд, Clío, 1997. год. стр. 46.

³⁷⁰ Boyd, Andrew; *Broadcast Journalism Techniques of Radio and TV*, News Focal Press, 1998. god. str. 36.

ко смо ми), ангажованости (ево, шта можемо да урадимо за вас), комуникацији (ево, шта ми мислимо), етичком убјеђивању (у ово желимо да ви вјерујете или да чините). Међу циљну јавност и творце кључних мишљења, осим медија, влада, локалних управа, менаџера, удружења, синдиката... наводи као значајне факторе и еколошке лобије, као дио јавности под којом подразумијева ужу или ширу групу коју везују интереси. Цитирајући тезу о „изграђивању једногласности“ у јавном мњењу, Едварда Бернејса, који је више од 70 година савјетовао врхунске америчке личности из привредног и политичког живота, Сем Блек наводи да нема ничега лошег и непоштеног у убјеђивању, под условом да је засновано на потпуној и истинитој информацији. „Бернејсово гледиште може се сажети као позитивна акција у циљу учвршћивања повољног мишљења, трансформисања скривених ставова у позитивна вјеровања у циљу модификовања или неутралисања негативног или критичног мишљења“.³⁷¹ Теоретичари су сагласни да комуникација има за циљ да постигне разумијевање међу људима док пропаганда има за циљ да људе убиједи. У том смислу у свијету је већ више од деценију изражена појава кориштења екологије у рекламно-пропагандне сврхе. Циљ такозваног „green washinga“ или буквално преведено „зеленог прања“ посљедица је проницљивости великих компанија и њиховог схватања да у обликовању јавног мњења, медији представљају основну социјалну димензију. Управо на овакав начин велике компаније, које су иначе велики загађивачи, „вучију кожу замјењују јагњећом“, представљајући се као душебрижници и борци за заштиту животне средине. На тај начин се кроз медије, институције, техничка помагала и технологије, у јавности умањује негативни утицај корпорација и њихових производа и ниподаштава активност зелених покрета и организација умањивањем њихове ефикасности.

Корпоративни капитал, финансијским ињекцијама, усмјерава медије да прећуткују, игноришу, заташкавају или искривљују истину, ангажујући при том широку лепезу „плаћеника“ из научно-истраживачких институција, које, примјењујући правило „искривљених методолошких принципа“, доказују и оно што је немогуће доказати. У таквим околностима индустријске корпорације, као

³⁷¹ Блек, Сем; *Односи с јавношћу*, Београд, Clio, 1997. год. стр.46.

актери еколошких загађења, облаче „заштитничку одору“ и различитим манипулативним техникама, уз помоћ медија, било као техничко-технолошких сервиса односно емитера, или као „произвођача“ порука, публици у „еколошким паковањима“ продају уљепшану слику властитих производа. На тај начин публика је научила да је са неколико капи еколошког, јефтиног и ефикасног детерџента могуће опрати неколико хиљада тањира, а да при том нико из медија који је наплатио емитовање рекламе, не поставља питање колико та ефикасност утиче на водотокове и биљни и животињски свијет у њима. Продаја аутомобила је такође стављена у „еколошку обланду“ или бригу о околини, па тако француски произвођач аутомобила „Рено“ у земљама насталим распадом бивше СФРЈ годинама води акцију „Зелено срце Реноа“, гдје њихов аутомобил, као потенцијалног загађивача животне средине, на сликама замјењује зелено дрво и тако директно „гађа“ у осјећања еколошки освијешћене публике. Сличне активности воде и остали произвођачи, па након гледања њихових рекламних порука просјечан грађанин добија осјећај да ти аутомобили и не користе горива органског поријекла. Слично је и са организовањем различитих релија или невјероватних „еколошких џипијада“ на којим се новокомпоновани бизнисмени, у најљепшим природним оазама утркују моћним машинама, загађујући ваздух и уништавајући природу. Интересантно је, да је у свим таквим активностима, унапријед „направљен пакт“ са медијима који су умјесто критичког става, овакве акције најчешће промовисали.

Критичари новог рекламног приступа, у којем се злоупотребљава екологија, истичу да такве поруке најчешће нису засноване на научним и стручним истраживањима, него првенствено на интересима власника индустријских корпорација и интересима медијских кућа. Занимљиво је да велике компаније, моћни оглашивачи на медијима, закупљују простор управо прије или у вријеме, када би требало да донесу одлуку о изградњи еколошки проблематичних објеката, или у вријеме некаквог еколошког аксидента, чиме заправо „затварају уста“ критички расположеним новинарима, којима се у властитој кући сугерише „да не треба грести руку која их храни“. “Ова појава је посебно изражена у земљама Југоисточне Европе гдје су велике корпорације постале толико моћне да утичу не само на цијену рекламног простора него се директно мијешају у

уређивачку, а све чешће и у кадровску политику“.³⁷² Управо због таквог односа на медијима, у Босни и Херцеговини су се у посљедњих десет година, међу највећим оглашивачима налазили различити произвођачи детерџената, омекшивача и других хемикалија које су у свим порукама носиле епитет ефикасних, јефтиних и безопасних. Или, у вријеме када је „Coca-cola“ у БиХ почела производити вјештачки минерализирану воду, која према нашој законској регулативи није била дозвољена, већину медија није интресовао тај проблем, а новинари који су истраживали тај феномен имали су „кратке спојеве“ са службама финансија и маркетинга у властитим кућама, јер је оцијењено да би такво писање могло утицати на пад прихода од реклама, како је наглашавано, „угледног и моћног оглашивача“.

Слично је и са расправом о квалитету горива у Рафинерији Брод, гдје су сви разлози били јачи од еколошких и при том нико није поставио питање какав је квалитет горива које увозимо и задовољава ли оно еколошке стандарде. Отуда и није тешко закључити да се у медијима приликом рекламирања производа, услуга или технологија, природа и вриједности њене заштите и очувања користе само у случајевима када треба повећати профит. На другој страни, медији постају финансијски зависни од оглашивача и све чешће „за шаку долара“ јавности нуде уљепшану слику о компанијама која ни издалека не одговара стварности. Истраживања у САД-а су показала да је више од 50 одсто еколошких реклама, које су биле обухваћене истраживачким поступком, у себи садржавало лажну, или тврдњу блиску лажи. „Савремени маркетинг, екологију не користи у хумане него профитабилне сврхе а „етичност“ своје пропаганде употребљава као помодни шлагер, а не као истинску сврху рекламе“.³⁷³ Сличне појаве, нажалост, дешавају се и у другим програмима, почев од информативног, образовног, забавног, спортском, гдје се кроз прикривене или отворене облике манипулације и полуинформација, на софистициран начин јавности сервирају садржаји о „заштитницима природе“ који могу понијети све друге само не тај епитет. Тако примјера ради у репортажама о „еколошким оазама“, најчешће приватним мотелима, кафанама или хотелима чији су власници присвојили природно благо, најчешће изостају суштинске чињенице,

³⁷² *Округли сто: Однос медија и оглашивача у Југоисточној Европи*, Неум, јуни, 2003. год.

³⁷³ Драгомир, Мађерић; *Промоцијске активности у заштити екосистема*, Глобус, Загреб, 1987. год. стр. 80-85.

почев од тога јесу ли и зашто узурпирали природне изворе воде, које су последице, гдје одлажу отпад, да би њихова девастација природе представља нееколошки чин.

Већ је постало нормално да нас самозвани еколози или лидери еколошких покрета и организација који су у спреси са локалном или ентитеском влашћу, увјеравају о еколошким разлозима за изградњу или одбијање изградње одређених објеката, а да при томе намјерно изостају мишљења научника и стручњака. Зато и није чудно што уз саме водотокове и, што је горе, поред водозавхвата градских водовода, ничу објекти који канализацију изводе директно у ријеке. Несхватљиво је да о оваквом понашању које није само нееколошко него и нехигјенско власт, обично ћути и чак легализује такве незаконите радње, што упућује на закључак да је изражено одсуство еколошке свијести, то јест да се „еколошка освијешћеност“ изгубила под притиском интереса и корупције. Актерима оваквог понашања подршку и заштиту најчешће дају различити лобији³⁷⁴, било да се ради о политичким, партијским, финансијским или завичајним, па отуда и није чудно што је и однос медија према овим темама исувише некритичан. Разлоге за овакав однос медија према еколошким темама треба дакле, тражити у финансијској зависности, политичкој сервилности и послушности, недовољно развијеној свијести у редакцијама о значају еколошких тема, лошој образовној структури запослених у медијима који једноставно не препознају проблеме, нити су у стању да га истражују и заједно са стручњацима елаборирају их од узрока до последица и евентуалног превентивног дјеловања.

Као сликовит примјер колико у медијима у БиХ вреднују екологију и колики је образовни ниво новинара показује бањалучка промоција филма „Непријатна истина“ са Ал Гором у главној улози, када је новинарка једне телевизијске станице дошла на догађај толико “ припремљена“ да је питала присутне може ли узети изјаву од редитеља филма!? Отуда и не чуди што на

³⁷⁴ European Stability Initiative, Berlin-Brussels-Istanbul, објавили су крајем децембра 2007. год. Извјештај “Просперитет Добоја, енергија и будућност Босне и Херцеговине” у коме се елаборирају предратне, ратне и поратне прилике на овом подручју у четири поглавља да би пето носило назив: “Угаљ и босански сан”. У најкраћем извјештај слави изградњу Термоелектране у Станарима која ће се градити по највишим еколошким стандардима, без иједне дилеме да би евентуални квар могао проузроковати несагледиве еколошке штете. Оп.аут.

телевизијама у БиХ али и региону, младе водитељке промовишу модне трендове или детаље не размишљајући да често промовишу „истребљење“ ријетких животињских врста, или када у емисијама промовишу нове производе и технологије не постављају питање колико ће њихова употреба утицати на онечишћење животне средине.

Овоме свакако треба додати и незаинтересованост научних и стручних институција и појединаца који нерадо иступају у јавности и линијом незамјерања чувају своје позиције, а због општег сиромаштва у друштву не располажу ни основном литературом нити техником са којом би се могли упустити у различите облике еколошких истраживања. Наравно, бројни примјери у свијету показују да је могуће остварити везу између државних органа, научно-истраживачких организација, еколошких покрета и медија и постићи задивљујуће ефекте. „Гринпис је увијек котирао као фасцинантна и пожељна тема у медијима. Нудио је „унапријед“ спаковану, поједностављену, али врло снажну слику друштвене конфронтације, сваки пут на нов и узбудљив начин. Новинари су сматрали, колико бизарно толико фасцинантно, појаву када људи подмећу своја тијела пред харпуне за китове или лијежу под спремнике нуклеарног отпада намијењеног бацању у морске дубине. Те су активности, због извјесног „јунаштва“, перципиране од медија као дар Божији. А биле су запаковане на начин да их медији, од новина до телевизија, могу прогутати у једном залогају, не мучећи се са жвакањем“.³⁷⁵ Атрактивности било које врсте, радило се о цистерни преврнутој у ријеку, насуканом броду са изливеним мазутом којим очајнички пливају галебови или рибе, запјенушаној ријечи са отрованим рибама или мртвим животињама, неоспорно су добри мамци за, како се има обичај рећи, „новинарске стрвинаре“. Отуда се логички намеће питање шта урадити када о еколошкој проблематици информације не могу „стати у минут прилога“, када се не ради о довољно атрактивним догађајима и када је за објашњење проблема потребно сат и више телевизијског програма у најгледанијем термину. Како у таквим случајевима добити подршку менаџмента медијских кућа да уступе вријеме стручњацима који имају шта рећи, и јавности саопштити „непријатну истину“. Или, како охрабрити одговорне у индустријским корпорацијама да јавно кажу: “Јесте, направили смо

³⁷⁵ Anderson, Alison; *Media Culture and the environmental*, ULC Press, London, 1997.god. str. 35.

грешку и изазвали еколошки проблем“. Како „медијски сатанизовати“ неког моћника, чија компанија озбиљно угрожава животну средину, а налази се међу најбољим платишама или политичким покровитељима појединаца или медијских кућа.

„Жмирећи на једно око“ пред актуелним еколошким проблемима, односно избјегавањем конфронтације са моћним оглашивачима, медији намјерно, или ненамјерно, утичу лоше на еколошку свијест, шаљући јавности негативне поруке. Тим прије што су власници компанија постали свјесни моћи масовних медија и у борби за остваривање профита све чешће у рекламним порукама играју на „еколошку карту“, користећи се еколошким знањем на демагошки или манипулативан начин. Већ је речено да им у томе помажу и врхунски стручњаци који, користећи се кризом у друштву и науци, у јавности пласирају поруке сумњивог квалитета, Баш као што је давне 1939. године у „Бјекству од слободе“ написао Ерих Фром: “Индустријске корпорације користе медије и ирационалне методе, које попут средстава за успављивање или хипнозе руше и убијају критичке способности купаца. Ријеч је о методама агресивног отупљивања способности за критичко мишљење које су опасније по демократију од многих отворених напада на њу“.

Наравно, било би погрешно и нереално тврдити да се рекламни и информативни садржаји не могу ефикасно усмјерити у заштиту животне средине. Еколошки спотови, од едукативних примјера урбаног понашања грађана до превентивних мјера у циљу заштите животне средине, могу се искористити у формирању еколошке свијести, али се то ријетко чини у медијима. Новац за те сврхе у неким медијима се сматра „промашеном инвестицијом“ док се код министарстава која у свом називу имају ријеч екологија, паре лакше проналазе за све друге активности, него за покушаје обликовања еколошке свијести. Ипак, још има ентузијаста и ангажованих новинара који су у стању да препознају цивилизацијски значај пласирања информација о потреби заштите животне средине, а самим тим и човјечанства.

5.2.6. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА, МЕДИЈИ И ЕКОЛОШКА ПОЛИТИКА И КОНСЕКВЕНЦЕ НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

5.2.6.a ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И МЕДИЈИ

Глобални капитализам, или глобализација постао је економски, политички, културни, медијски систем, који не представља хомогенизацију него продужетак утицаја малог броја доминантних нација над цјелином свих односа на планети Земљи. Још је далеких 80-их година прошлог вијека, амерички теоретичар медија, Бен Багдикиан, у књизи “Монопол медија“, тврдио да свијетом влада моћна тројка: глобалне медијске корпорације, мултинационална индустрија и свјетски банкарски естаблишмент. У таквој ситуацији, политичари постају другоразредни играчи, који служе моћној тројци. Медији при том добијају нову, специфичну-пропагандну улогу која више није лако видљива и уочљива, али је њихова улога очито конципирана тако да буде још ефикаснија и разорнија, тврди Багдикиан.

Економски утицај на медије и њихово јачање у облику „корпоративног новинарства“ отвара низ питања међу којима је основно могу ли медији уопште постати независни и да ли „независно новинарство“ постаје само жељени идеал или је одавно постало само један у низу архаизама у рјечнику новинарске праксе. Тим прије што је у медијском глобалном поретку корпорацијско новинарство израсло у дива који има само један циљ, а то је извлачење профита по сваку цијену. Тиме је жељени плурализам у медијима и озбиљно одговорно новинарство изгубило битку са фаворизованим конкурентима иза којих стоје глобалне медијске корпорације, индустријски концерни или финансијски транснационални капитал. У трци за профитом медијске корпорације фаворизују сензационализам и небитно, док се о правим проблемима који муче човјечанство ћути или говори замагљено, увијено, или уопште не говори.

Мали медији, јавни или слободни у конкуренцији са три поменута дива имају мале шансе јер моћни „тројац“ намеће нова правила игре у којој медијске корпорације постају протагонисти забаве и завиривања у приватне животе звијезда које су сами „произвели“, док се њихова улога као критичке савјести друштва и друштвених збивања занемарује. Неспорно је да је свјетски тренд у

медијима, као последица, а можда и узрок глобализације, окрупњавање капитала и власништва и стварање великих медијских корпорација које ће у интересу профита „доказати“ јавности да је могуће све оно што је у интересу моћних компанија, од сељења прљавих индустрија у неразвијене земље, депоновање нуклеарног отпада у сиромашним, превентивно вођење ратова ради изградње демократије. Јасно је да велики медијски системи или компаније неће пропустити прилику да констатују да глобално отопљење постоји, да су јасне и последице, али ће при том углавном прећутати питање и одговор, зашто САД не испуне своје обавезе из Кјота, или зашто игноришу низ других конференција, на којима се расправљало о глобалном отпољењу.

Стварање медијских могла значи аутоматско затварање тржишта, овладавањем над конкурентским производима у чему је спрега са оглашивачима пресудна. У таквој ситуацији профит диктира правила игре, па се о неким темама не пише, неке личности се хвале умјесто да их у медијима критикују, неправилности се не преиспитују нити анализирају да би се дугорочно пројектовала превентивна дјеловања и избјегле последице. Ако безрезервно прихватимо ставове о моћној тројци која влада свијетом: глобалне медијске корпорације, мултинационалне индустрије и свјетски банкарски естаблишмент, онда би се могло рећи да је почетак и крај глобалних еколошких проблема у рукама ове моћне тројке.

Управо због тога се треба присјетити нуклеарне катастрофе у Чернобилу, као типичног примјера медијске манипулације, односно ускраћивања информација, због чега су наступиле тешке последице по становништво у ближој и даљој околини. С друге стране, 72 часа након што је вијест о нуклеарној хаварији ипак угледала свјетло дана, на глобалном нивоу је успостављена сарадња међу стручњацима (Западна Европа, САД, Јапан итд.) који су помогли да се трагичне последице умање. Осим тога, ова до тада највећа нуклеарна катастрофа, „заталасала“ је свјетску јавност и довела до сазнања да се то свакоме може догодити што је за последицу имало доношење мораторијума на градњу нуклеарних централа у многим земљама. Ипак, то није умањило опасност по човјечанство, јер је фисиони материјал опасан хиљадама година и његово складиштење ма колико добро урађено, биће опасно за будуће генерације. Осим тога, одрицање многих земаља да граде нуклеарке на својој територији није

умањило опасности, јер их подједнако угрожавају и већ изградјене у „комшилуку“.

Многе опасности су продубљене због заташкавања или прикривања информација, у чему су свјесно или несвјесно учествовали и медији. Као типичан примјер сервирања противрјечних информација јесте и изјава британског сера Дагласа Блека, који је водио Комитет стручњака именован од стране британског Министарства здравља ради испитивања случајева леукемије у Вјудскејлу. “И у другим подручјима Велике Британије у близини нуклеарки има слично повишених вриједности. Ти случајеви постоје, необични су, али не и јединствени. Тврдња да су повећане количине радиоактивности није доказана јер су примљене дозе исувише мале. Тако је тврдио представник владиног Комитета, а представник „Бритиш Нуклеар Фуелса“ је касније признао да су Комитету дали погрешне податке о ослобађању уранијума. Умјесто количине од 0,5 кг од које се пошло у студији, у атмосфери је, највјероватније, испуштено најмање 20 кг³⁷⁶. Овај примјер је само један у низу случајева који наводе на закључак да смо од стварања „новог медијског поретка“, који има своје предности у продукцији, дистрибуцији и потрошњи информација, односно њиховом ширењу и пробијању медијских блокада, стигли до медијског империјализма. У њему медијске компаније уз помоћ индустријских корпорација стичу превелику моћ што за посљедицу може имати, и има, не само губљење медијске конкуренције, ангажованог новинарства, истраживања и плурализма, него и доводи до озбиљног поткопавања темеља демократије. Најсвјежији је примјер жељезничког транспорта опасног материјала из Мађарске у Босну и Херцеговину који је имао једино медијски значај у БиХ, док су сусједне државе, а посебно Мађарска, прешутјеле тај случај. Слично је и са градњом депоније за нуклеарни отпад на Трговишкој гори у Хрватској, уз саму границу са БиХ, или са њемачким отпадом, упућеним крајем 90-их година на Скадарско језеро. Упркос свјетским конвенцијама које су дефинисале обавезе и права транспорта и складиштења опасних материја (Базелска декларација), за индустријске корпорације то представља само „мртво слово на папиру“. Оне финансијским ињекцијама утичу на медије да заташкају или прећуте еколошке инциденте, посебно ако се дешавају на географским подручјима која су

³⁷⁶ Група аутора; *Чернобил, највећа несрећа на свијету*, Глобус, Загреб 1987. год стр. 43.

„претплаћена“ за скандале. Такав насилан, неморалан и непрофесионалан однос индустријских произвођача, који опасне материје депонују кришом на неевидентираним локацијама, постаје све мање интересантна тема за корпоративне медије који између новца за рекламирање производа тих компанија и професионалних новинарских стандарда све чешће бирају новац.

Глобализација медија је озбиљно компресовала простор и довела до ослобађања свих ограничења у вези с географијом. Стигли смо до глобалног села гдје је медијско вријеме убрзано до тренутачног праћења догађаја, што отвара неслућене могућности хоризонталног повезивања, (грађанин постаје и актер и пошиљалац и реципијент) а остварена је комуникације без могућности централне контроле. Теоретичари су сагласни да ће дигитализација радијских и телевизијских, као и интернет канала, врло брзо промијенити не само кориштење медија него и њихове садржаје. Комуниколози³⁷⁷ предвиђају четири тенденције у развоју медија:

- емоционалност ће имати све већу улогу приликом одабира и обликовања тема, што ће појачати персонализацију апстрактних питања,
- нове техничке могућности као нпр. телевизијски програм путем мобилног телефона ће неминовно наметнути кратке форме емисија што у себи крије опасност од инфантилизације поруке, а самим тим дугорочно гледано и публице,
- у жељи да се остваре што већи профити доћи ће до све већег утицаја маркетинга и оглашавања у укупној медијској понуди,
- аматери ће својим текстовима, визуелним и тонским обрадама догађаја, све више учествовати у глобалном медијском простору.

Дакле, доћи ће до неизбежног сукоба професионалног и аматерског приступа информацији гдје ће пресудну улогу имати интереси власника односно профит. У таквој ситуацији ће доћи до нове опасности, односно такозваног дигиталног цијепања друштва које ће примаоце порука подијелити на обавијештене и необавијештене, односно професионалне и неуке ауторе порука.

³⁷⁷ Шнедлер, Томас; *Замка садржаја-новинарство у свјетлу дигиталних медија*, Универзитет у Хамбургу, Хамбург, 2006. год. www.neotronic.info. 20/9/2007. год. 11:26

Теоретичари, али и стручњаци из праксе, прогнозирају да се корисници више неће трудити да пронађу озбиљне медије који ће им понудити важне и цјеловите информације, професионално обрађене: „него ће се задовољити са оним што им се нуди или лако проналази, лако конзумира и још лакше разумије, што је до крајности симплифицирано и персонализовано“,³⁷⁸ а исто тако (де)професионализовано.

Стручњаци, иначе, предвиђају да ће највеће промјене човјечанства у наредних пола стољећа, уз глобално отопљење настати на пољу информација и масовних медија. Они предвиђају још једну „глобалну катастрофу“ која ће произаћи из виртуелне стварности. Наиме, нисмо далеко од времена у којем ће доћи до апсолутног неповјерења у информацију, управо због њене демократизације и могућности да сваки појединац на планети Земљи може креирати поруку какву жели. Све у свему, налазићемо се између диригованог корпоративног новинарства и „демократских општира“ на којима ће се промовисати апсолутна слобода медија, али и нудити непровјерене, искривљене и намјерно пласиране (дез)информације.

У сваком случају, масовни медији, било да се ради о садашњим или новим, мораће се супроставити трендовима глобализације, некритичком стварању виртуелне стварности, пласирању информација произашлих из центара усмјерених на политичку манипулацију и остати информативни, едукативни и забавни; све у функцији конзументата. Пошто глобализам удара у центар наше егзистенције увећавајући кроз климатске промјене степен еколошке кризе, задатак медија је да се аналитички и истраживачки баве широком лепезом еколошких питања која се сликовито речено, налазе у распону од потребе за водом до потребе за слободом.

5.2.6.6. ОДНОС МЕДИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ ПРЕМА ЕКОЛОГИЈИ

У Босни и Херцеговини, у посљедњих десет година, регистровано је око 40 телевизијских и око 142 радио-станице. Евидентан је и раст кабловске телевизије са 50-ак кабловских оператера чији се број стално повећава. Број штампаних

³⁷⁸ Rice, Helmut; Radio Hesen, 14. juni. 2006. god. www.de.wikipedia.org. 3/7/2008 8:07

медија је драстично смањен у односу на предратни период, а слично је и са tiraжима, који за већину издавача представљају „пословну тајну“.

О односу медија према еколошкој проблематици у Босни и Херцеговини нису рађена опсежна истраживања иза којих би финансијски стајала држава и био укључен већи број стручњака из различитих области. Ипак, евидентна су истраживања, углавном ентузијаста. Заједнички именитељ свих релевантних показатеља јесте недовољна заступљеност проблематике заштите животне средине у јавним емитерима и тотално одсуство у комерцијалним медијима. У Босни и Херцеговини функционише Јавни радио-телевизијски систем са три јавна сервиса који опет, имају по три емитера. Јавни радио-телевизијски систем БиХ састоји се од два ентитетска сервиса; Радио-телевизије Републике Српске, Федералне РТВ и БХРТ1 која „покрива“ цјелокупно подручје. Наравно, ентитетски јавни сервиси својим сигналом прелазе ентитетске границе, али истраживања показују да је публика етнички подијељена³⁷⁹. Подијељеност је присутна и у самом Јавном РТВ систему у којем се емитери понашају као конкуренти и заштитници својих националних олигархија³⁸⁰ са наглашеном политизацијом и говором мржње који је у посљедње вријеме израженији него у вријеме предратних вербалних конфликта који су били увертира у ратна дешавања.

Иако је Регулаторна агенција за комуникације наметнула строга финансијска, кадровска и програмска правила она се углавном не поштују, а њихово кршење ствара нове напетости у јавности односно друштву. Примјера ради, према прописима РАК-а јавни емитери су дужни да емитују 40 одсто програма у „функцији јавног интереса“ Тај проценат никада није остварен с тим, што је обавеза према информативном програму, остварена у највећем проценту. Образовни, културни и програм о екологији у цјелокупним програмским садржајима кретао од 0,3 до 2,9 одсто. Емисије о заштити животне средине у таквим условима представљају баласт па су, и тамо гдје су покренуте, и имале

³⁷⁹ “Према субјективним процјенама грађана евидентно је да су у подручјима с бошњачком већином најгледанији канали федералне телевизије и БиХ телевизије, са хрватском већином ХРТ 1, ХРТ 2 и РТЛ а са српском већином РТРС, БН и Пинк БХ”. (GfK BiH Market research Centre, саопћење за јавност 12. фебруар 2006. год.)

³⁸⁰ Хрватски народ у БиХ годинама инсистира на „Хрватском каналу“ у оквиру јавног радиотелвизијског система БиХ

добар рејтинг код конзументата, најчешће пребациване у мање гледане термине а потом „укидане“³⁸¹.

У једном од истраживачких радова сам покушао утврдити колико грађани вјерују у моћ информације односно њеног утицаја на обликовање јавности и притиска на државне органе у циљу рјешавања еколошких проблема. Упоредо је анкетираним, дата могућност да предложе своје идеје у избору, начину обраде и презентације еколошких тема. На Радију Републике Српске је обављено истраживање³⁸² да би дошли до података колико медији информишу грађане о актуелним еколошким проблемима, колико им грађани вјерују, колико су теме атрактивне и актуелне, да ли је присутан новинарски ангажман и, коначно, шта грађани очекују од свог медија, које теме предлажу и каква су им интересовања.

.Слушаоци Радија Републике Српске у телефонској анкети су одговорили на осам питања, са могућношћу да за свако питање дају најмање три, а највише пет одговора. Анкетирани су имали могућност да сами предложе мјере за побољшање садржаја о екологији на овом медију као дијелу Јавног система информисања у Босни и Херцеговини.

На једно од питања: "У којој су мјери еколошки проблеми из ваше средине заступљени на Радију РС", 32% је одговорило "пуно", 33% "задовољавајуће", а 35% "мало". Видљиво је да је чак 35 одсто анкетираних изразило негативна став о заступљености еколошких проблема из њихове средине. Трећина анкетираних је на неки начин неодлучна и кроз одговор „задовољавајуће“ могло би се рећи да схвата значај и тема из других локалних заједница, али и глобалне теме које се тичу сваког појединца на планети Земљи. У сваком случају, поменути одговори су добар показатељ интересовања грађана за еколошке проблеме у локалним заједницама и упозорење медијским кућама у вези с интересовањима публике.

³⁸¹ Емисија „Екологика“ емитована је четири године на РТРС-у и имала добру гледаност. Скинута је са програма као „скуп“ пројекат. Оп.аут.

³⁸² Узорак истраживања представљају двије групе слушалаца. Анкетирано је 500 слушалаца Радија Републике Српске методом случајног узорка, након чега је изабрано стотину слушалаца који редовно слушају јутарњи програм, односно рубрику "Еколошки тренутак". Друга група обухвата стотину ученика Основне школе "Петар Петровић Његош" у Бањалуци. Анкетне листиће су попуњавали само они ученици који редовно слушају програм Радија Републике Српске. Као и са претходном групом и у овом случају нисмо улазили у социодемографске одреднице испитаника, осим што је јасно повучена старосна граница између двију група.

О значају еколошких тема у информисању³⁸³, односно формирању јавног мишљења и "притиска" на државне органе, 42% слушалаца се изјаснило да је значај велик, 28% да значај постоји, "али не превише", док 15% сматра да је он "минималан", а 15% да је значај "никакав". Претходни резултати показују изразито неповјерење анкетираних грађана (30%) према утицају информација на формирање јавног мњења, односно притиска на државне органе у циљу рјешавања проблема. На другој страни, анкетирани су се у високом проценту изјаснили да је значај велики, чак 42 одсто, што само по себи говори да су грађани свјесни могућности и ефеката информативних садржаја у формирању јавног мишљења, али исто тако и реалности да формирано мишљење на простору Републике Српске није довољно снажно да би бирократске структуре и извршна власт рјешавали њихове проблеме. Довољно је само подсјетити се на обиље информација о дивљим депонијама, загађивањима ријека или нуклеарном отпаду које су подизале медијску прашину, али и довеле до коначних, по грађане задовољавајућих рјешења. У сваком случају, високи постоци позитивних одговора могу се третирати као безрезервна подршка медијима за досадашње, али и будуће резултате и сатисфакцију да као јавни сервис, односно сервис свих грађана, имају првенствено обавезу да штите њихове интересе

Ученици су изразили негативан став према значају еколошких тема у информисању, односно формирању јавног мњења и притисака на државне органе. Чак 37% ученика сматра да је значај "минималан", 21% "никакав", 10% "да, али не превише" и 32% "велики". Овако поражавајући подаци су довољан разлог да се представници друштва у законодавним органима, државним и друштвеним институцијама озбиљно позабаве њима. Да ли у овом случају млади преносе став своје породице или друштвене групе којој припадају? Најреалнији одговор је и једно и друго. Ипак, овако изражено неповјерење у значај информисања у формирању јавног мњења и притиска на државне органе, захтијева нова, темељита истраживања о овој теми, која би обухватила ставове младих о најважнијим друштвеним питањима. Ученици су предложили нове-савременије форме

³⁸³ Пејичић, Зоран; *Утицај масмедија на еколошку свијест*, Артпринт, Бањалука, 2010. год. стр.141-148.

усвајања еколошких знања путем Еко-партија, формирањем еколошких клубова и других, модернијих и за младе интересантнијих садржаја.

Анализом садржаја обухваћено је 310 емисија - рубрика "Еколошки тренутак" и исто толико рубрика за дјецу, те информативно-политичких емисија које се емитују у току двадесетчетворочасовног програма. Утврђено је да су највише обрађиване еколошке теме из; свијета 50%, из окружења 20%, а 30% тема је било из Републике Српске, односно Босне и Херцеговине.

Као извори података кориштени су Интернет у 50 % случајева, часописи и дневна штампа у 20%, књиге у 5 %, а жива ријеч са мјеста догађаја тек у 15% случајева, што упућује на закључак да је дата предност глобалним темама на рачун домаћих, што је последица непостојања новинара специјалиста који би се бавили проблематиком заштите животне средине..

У току истраживања је утврђено да у редакцији Радија РС али и у другим редакцијама електронских медија, нема новинара специјалиста за екологију који би се усмјерили и пратили само ову област. Такође, емисије о еколошкој проблематици, као друштвеном проблему, маргинализоване су, а неке од емисија које су биле покренуте у радио-телевизијским програмима јавних емитера и комерцијалним медијима у Републици Српској и Босни и Херцеговини, као непрофитабилне престале су са емитовањем.

Из напријед наведених података евидентно је да Радио Републике Српске, као један сегмент богатог медијског простора, може значајно помоћи у васпитању младе генерације и образовању свих генерација, што је значајан фактор у формирању еколошке свијести слушаца, грађана Републике Српске и Босне и Херцеговине. Медији су, неспорно, дио васпитно-образовног система, а масовно комуницирање је постало услов међусобног споразумијевања и приближавања људи, те формирања личности. „Посредством медија може се помоћи школи да успјешно остварује своје функције. Тим прије, ако циљ васпитања схватимо као развијање тоталне личности, хармонијски свестране личности, слободне и демократски оријентисане, те свјесно развијене стваралачке личности“³⁸⁴.

³⁸⁴ Бранковић Драго, Илић Миле, Милијевић Светозар, Сузић Ненад, Гуговић Вукашин; *Педагошко-психолошко и дидактичко-методичке основе васпитно образовног рада*, Друштво педагога РС, Бањалука, 1999. год. стр. 215.

Такође медији могу помоћи у едукацији одраслих који стечена знања могу практично примијенити, али и пренијети на потомство. Слушаоци средње и старије генерације Радија Републике Српске су у истраживању дали велики значај образовној улози тема које су обрађиване на Радију РС (47 %), док је такав став исказало тек 30% ђака. Ове двије популације су имале уједначене одговоре у вези са избором тема и начином обраде, те заступљеношћу еколошке проблематике из њихове средине. Ђаци су показали и неповјерење у значај информисања о еколошким проблемима и формирање јавног мишљења, односно притиска на државне органе оцјењујући да је значај минималан (37%) или никакав (21%), док старија генерација сматра (42%) да је значај информисања у формирању јавног мњења велик, а свега 15% да је минималан. Управо то наводи на закључак да је неопходно у васпитно-образовном раду у школама подстицати ученике на ваннаставне активности и додатну едукацију путем медија. У том циљу неопходно је развијати различите облике интерактивне наставе, у чему велики допринос могу дати и масовни медији.

„Пошто је образовање процес стицања знања, вјештина, навика, развијања психо-физичких способности и формирање погледа на свијет, а одвија се током човјековог животног вијека у породици, групи вршњака, под утицајем средстава информисања, у школи и другим педагошким институцијама, у слободном времену и професионалном раду, а најинтензивније у настави, намеће се закључак да је спој наставе и медија идеалан за остваривање образовно-васпитне улоге“.³⁸⁵

Кроз дјечије рубрике и емисије о екологији, те друге садржаје намијењене заштити природе на Радију Републике Српске, које слуша стално и повремено неколико стотина хиљада слушалаца, РТВ таксу сада плаћа око 200 хиљада грађана, могуће је у сарадњи са школама, научним институцијама и државним органима остварити све елементе васпитања, почев од интелектуалног, моралног, естетског па и физичког. У том смислу медији могу бити значајна полуга између еколошке науке и мисли и слушалаца као крајњих корисника поруке.

Занимљиво је да сва три јавна емитера имају обавезне емисије о религији које су се углавном више бавиле и баве „божијим него људским стварима“. Све три радио-телевизије у оквиру програмских садржаја имају редовно заступљене

³⁸⁵ Ibid.

религијске или програме о религији. За разлику од бројних комерцијалних радио-телевизијских станица јавни емитери у БиХ имају обавезу да у духу мултиетничности, мултикултуралности и мултирелигијског друштва, јавности понуде квалитетне информације о четири доминантне религије; православљу, римокатолицизму, исламу и јудеизму. Своју обавезу јавни емитери испуњавају, било да те програмске садржаје припремају новинари и уредници унутар медијских кућа или да ангажују стручне сараднике, најчешће представнике вјерских заједница.

“Уочљиво је да у религиозним програмима и програмима о религији још увијек није препознат значај еколошке проблематике па у складу с тим ови програмски садржаји су ускраћени за информације и подуче о значају очувања животне средине. Додуше, спорадично помињање проблематике загађивања животне средине најчешће је било у оквиру других теолошких тема. Религиозни програми у масмедијима још увијек нису добили “људску душу”. Они не потенцирају опасности које је човјек изазвао својим дјеловањем нити упућују човјека на обавезу да превентивно дјелује у заштити све угрожене животне средине а самим тим и човјечанства. У поменутиим програмима изостаје подуча да је човјечанству преостало да улаже максималне напоре да би изградило “рајски врт на земљи” и спасило се свих савремених пошаста које му пријете.”³⁸⁶

Религиозни програми у Јавним радио-телевизијским емитерима у БиХ трају од 30 до 90 минута, односно у просјеку око 60 минута недјељно не рачунајући манифестне садржаје као што су преноси вјерских обреда и обичаја приликом вјерских празника. При том је како смо већ констатовали удио еколошких порука минималан.

Током истраживања анализирано је 58 емисија „Из вјерских заједница“, Радија Републике Српске, 26 емисија „Православље“ и 26 емисија „Ријеч вјере“ Телевизије Републике Српске, 56 емисија „Исламске теме“ исто толико „Емисија за православне вјернике“ и 56 емисија „Католичка миса“, Радија Федерације БиХ, 20 емисија „Мозаик религија“ Телевизије Федерације БиХ и 26 емисија „Духовни мостови“ Телевизије Босне и Херцеговине. Утврђено је да религиозни програми и

³⁸⁶ Пејичић Зоран; *Програми о религији и еколошке теме у БиХ медијима (јавним емитерима)*, Други међународни конгрес: „Екологија, здравље, рад и спорт“ Бањалука 2008. год.

програми о религији у укупним програмским садржајима учествују од 0,50 до један одсто, док се заступљеност еколошких тема у њима мјери промилима.

Радио Републике Српске је у просјеку посљедњих пет година емитовао 8760 часова програма од чега је 58 часова посвећено религијским програмима или 0,66 одсто. При том као посебна програмска цјелина није обрађена ни једна религиозно-еколошка или еколошко-религиозна тема.

Телевизија Републике Српске је у истом периоду емитовала 8403 часа програма (дневно у просјеку 23 часа) при чему је религијски програм учествовао са 0,8 одсто. О значају очувања животне средине и односу религија према овом важном друштвеном питању говорено је спорадично и узгред у оквиру других, модерних теолошких тема.

Радио Федерације БиХ је са три емисије за три доминантне религије, недељно одвојио 90 минута програмских садржаја, односно 78 часова или нешто више од један одсто цјелокупног програма.. У респектабилној сатници само је у двије емисије „обрађен“ значај заштите вода као извора живота, што у укупним програмским садржајима представља тек 0,01 одсто. Слично је и у „Духовним мостовима“ Телевизије БиХ гдје у 26 емисија није било могуће издвојити ни један прилог са еколошком тематиком као и у 20 емисија „Мозаик религија“, Телевизије Федерације БиХ. Отуда се намеће се логичан закључак да повремено или трајнији сусрети екологије и религије односно религије и екологије, представљају идеалну шансу за масмедије, односно све оне који учествују у обликовању и презентацији религиских програма или програма о религији. Па ипак ова проблематика је у медијима маргинализована. Разлог очито произилази из општег друштвеног контекста у којем се прелазак из атеизма неријетко манифестује као учење о вјери на догматски начин који подсећа на методе ширења марксизма у претходном ситему. У таквим околностима предност се апсолутно даје чврстом ударању религијских темеља код публике, па је у Босни и Херцеговини представнике религија лакше анимирати да се укључе у дневнополитичке теме него у општа, глобална питања која се тичу директно човјека и његове жеље да живи умјесто у обећаном рају на небу у рају на земљи.

На другој страни, комерцијални медији се проблемима заштите животне средине баве само у случајевима када остварују профит, односно, када су емитовани садржаји плаћени, најчешће по "рекламној тарифи". Такво стање није

нимало охрабрујуће, када се зна да су власници индустријских и других производних капацитета спремни да плате и заташкају све еколошке испаде и при том имају значајну подршку комерцијалних медија чији је број у сиромашном босанско-херцеговачком друштву импозантан. Управо зато "еколошку шансу" представљају јавни емитери у Босни и Херцеговини.

Јавни РТВ систем Босне и Херцеговине са три сервиса од којих сваки има по три емитера: радио, телевизију и мултимедију, представља значајан фактор у развијању еколошке свијести и еколошке етике у Босни и Херцеговини, ради досљедног еколошког понашања и дјеловања, као битних фактора у конципирању и усвајању еколошке политике и мјера за заштиту животне средине. Осим тога, медији, осим информативне и образовне функције, могу остварити и мобилизаторску улогу. Уз њихову помоћ могуће је утицати на повезивање државних институција, научно-образовних установа, школа, невладиних организација и удружења грађана, ради подизања нивоа еколошке свијести, еколошког васпитања и образовања што је претпоставка за дефинисање и усвајање еколошке политике у БиХ. Зато би садржаје на медијима требало обогатити еколошком тематиком и обрадити их на популаран начин, да би се проширила знања, вредновала еколошка ситуација и превентивно еколошки дјеловало. То подразумијева иновирање и еколошко прожимање свих садржаја, почев од информативних, образовних, религиозних до спортских и музичких програма. Постојеће приступе образовно-васпитном раду у школама треба прилагодити трећем миленијуму кроз нове технологије које омогућавају интерперсоналну комуникацију и нове облике рада са младима у оквиру наставних и ваннаставних садржаја.

Истраживања су показала да би емисије за дјецу с еколошком тематиком, обрађене на популаран начин, могу повећати знања најмлађих о еколошким питањима и помоћи у промовисању концепта интеграције екологије у наставне програме. Такође, намеће се закључак да би на медијима требало креативно „профилтрирати“ све садржаје, посебно рекламне који негативно утичу на еколошку свијест, а отворити простор за кратке и садржајне поруке које промовишу еколошку културу.

То подразумијева укључивање министарстава просвјете и културе, министарстава науке и технологије, министарстава стамбено-комуналних послова

и екологије, просвјетно-педагошке заводе, савјете школа до савјета родитеља, предузећа и установа, научних институција, цивилног сектора на подручју Републике Српске и Босне и Херцеговине, који би, у заједничкој акцији са медијима, могли остварити информативну и васпитно-образовну, али и широку друштвену функцију у циљу конципирања, усвајања и реализације што транспарентније еколошке политике у босанскохерцеговачком друштву.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Прихватањем теоријског одређења еколошке политике, „као свјесне и организоване друштвене дјелатности, којом се, посредством државе и друштвених, првенствено политичких организација усмјерава однос друштва према природи у циљу очувања, заштите и унапређења човјекове животне средине“, резултате истраживања еколошке политике у транзиционом и подијељеном босанско-херцеговачком друштву, могуће је класификовати у пет међусобно повезаних цјелина. Пошто се ради о широком дијапазону питања, ови узрочно-последично повезани сегменти, омогућују анализу релевантних проблема у друштву који утичу на конципирање, усвајање и спровођење еколошке политике у Босни и Херцеговини. Сврстани су у пет цјелина (закључака) који се односе на:

- 1. Улогу, значај и заснованост еколошке политике у савременом друштву,*
- 2. Могућност дефинисања еколошке политике у транзиционом и подијељеном босанско-херцеговачком друштву,*
- 3. Степен демократизације и компликован политички систем, као препрека за спровођење досљедне еколошке политике у Босни и Херцеговини,*
- 4. Специфичности субјеката еколошке политике и њихово учешће у конципирању еколошке политике у босанско-херцеговачком друштву,*
- 5. Улогу масмедија у развијању еколошке свијести као основе за дефинисање и спровођење еколошке политике у Босни и Херцеговини.*

1.- Полазна тачка за схватање улоге, значаја и заснованости еколошке политике јесте животна средина, као оквир човјекова живота односно њихова узајамна веза, пошто човјек живи као природно и друштвено биће. У тој симбиози, човјек својом модерном филозофијом квантитативног економског раста и свакодневним неконтролисаним активностима, фаворизује технолошко-технички и економски раст дјелујући деструктивно према природном окружењу. Савремена цивилизација у којој доминира глобализам, конзумеризам и егоизам, који се огледају у неконтролисаном исцрпљивању природних ресурса,

свакодневно производе еколошке проблеме који пријете да прерасту у еколошку кризу. Посљедице трпи човјечанство у цјелини па је разматрање еколошких проблема посматрано као глобални проблем савремене цивилизације која поприма све више обиљежја ризичног друштва. Због тога се еколошка политика одређује и посматра у општем контексту узрока и посљедица еколошке кризе, као кризе цивилизације. У том процесу није заобиђена ни једна држава па ни Босна и Херцеговина која уз глобалне, трпи озбиљне социјалне, економске, еколошке и друге посљедице рата. Квалитет живота њених становника је изузетно лош што се огледа у свим социјалним и економским параметрима, и та чињеница подразумијева озбиљно промишљање о конзистентној еколошкој политици. У покушају да укажем на њену научну заснованост полазим од премисе да еколошка политика представља системски и мултидисциплинарни начин рјешавања еколошких проблема прије него што они прерасту у еколошку кризу. Као дио политике, која представља широку сферу људске дјелатности, еколошка политика представља свјесну и организовану друштвену дјелатност која усмјерава друштво према природи при чему има за циљ да заштити и унаприједи човјекову животну средину али и човјека као природно и друштвено биће. Пошто се узроци еколошких проблема који често ескалирају у еколошку кризу, међусобно преплићу, њихово спречавање, неутралисање и санирање захтијева системска рјешења, која захтијевају мултидисциплинарност и учешће природних и друштвених наука. Као специјализована политика, еколошка политика има пет основних елемената; субјекте, дјелатност, средства, методе и циљеве. Заснована је на политичким и социјално еколошким принципима. Политички принципи; демократичности, јавности, добровољности, активности и преговарања одређују правила политичког понашања субјеката и њиховог учешћа приликом одлучивања о правцима и циљевима еколошке политике, што указује на закључак да еколошка политика директно зависи од карактера политичког система и степена демократизације друштва. Социјално-еколошки принципи произилазе из циљева еколошке политике а резултат су еколошких проблема друштвене заједнице. Свака држава настоји да јасним одређењем циљева еколошке политике усклади економско-развојне планове са еколошким стандардима. Они се првенствено односе на унапређење животне средине у оквиру социјалног и економског развоја, управљање природним ресурсима, глобалним и посебним питањима заштите

животне средине, и свакодневно унапређивање организационо-институционалних услова за спровођење еколошке политике. На тај начин она кроз правовремену политичку и друштвену активност добија еманципаторску улогу у рјешавања еколошких проблема.

2.-У Босни и Херцеговини као специфичном, подијељеном и транзиционом друштву, не постоје услови за дефинисање и провођење конзистентне еколошке политике на државном нивоу. Специфичност БиХ се огледа и у чињеници, да се са аспекта биолошке и геолошке разноврсности, ради о уникатном подручју у Европи. Овје су још увијек заступљене ријетке, ендемске и реликтне заједнице а прашума Перућица је највећа у Европи. Истовремено, БиХ припада региону Европе у коме се очекују изразито негативне посљедице климатских промјена на здравље становништва, привредни развој и расположивост природним ресурсима. Због тога се босанско-херцеговачко друштво мора суочити са еколошком кризом и њеним посљедицама и тражити начине њеног успјешног рјешавања и превазилажења. Након грађанског рата који је оставио драстичне еколошке посљедице и намјере да се Босна и Херцеговина прикључи заједници европских држава, неопходно је конституисање еколошке политике засноване на консензусу, као моделу демократског одлучивања у мултикултуралном друштву. Тим прије, што је ова земља оптерећена свим еколошким проблемима који су идентификовани на регионалном, европском и глобалном плану уз низ специфичности. Босна и Херцеговина је током ратних и поратних година била депонија за одлагање опасних материја из европских земаља, експериментални полигон за осиромашени уранијум НАТО алијансе, територија за генетски модификовану, бактериолошки и хемијски неисправну храну, луде краве и лијекове којима је истекао рок употребе и сл.

Као сиромашна земља, оптерећена посљедицама рата и до тада невиђеним еколошким изазовима; осиромашеним уранијумом, лијековима и пестицидима, минским пољима на једној, и неолибералним концептом економског развоја у коме је заштита животне средине маргинализована, Босни и Херцеговини је неопходна еколошка политика која ће помирити економски развој и еколошке принципе. Први дио питања захтијева радикалну примјену еколошке политике по највишим европским и свјетским стандардима пошто се ради о озбиљним друштвеним и еколошким проблемима за чије је рјешавање неопходна помоћ Европске уније и

међународне заједнице. На другој страни, неолиберални економски развој базиран на квази првобитној акумулацији и профиту у супротности је са концептом одрживог развоја. Рат је додуше, утицао да се затворе индустријски капацитети који су били највећи загађивачи у БиХ, што је за посљедицу имало еколошке бенефите али се као посљедица јавило велико сиромаштво становништва и огромна незапосленост. Проблем је и са старим технологијама које су у функцији, јер је због општег сиромаштва, немогуће обезбиједити примјену еколошких стандарда. Разлози су финансијске, технолошке али и културолошке природе, првенствено због одсуства еколошке свијести доносилаца политичких и менаџерских одлука. Збор тога еколошка политика у Босни и Херцеговини представља незнатан коректив економске политике. Она има за циљ да обезбиједи минималну деградацију животне средине не спречавајући пораст производње која је услов за раст угроженог стандарда, становништва Босне и Херцеговине.

Као и остале земље у окружењу Босна и Херцеговина има јасан политички циљ; приступање Европској унији и Нато асоцијацији, што ће свакако отворити низ дилема у конципирању, усвајању и примјени еколошке политике. Прво, БиХ ће у наредном периоду, у убрзаној процедури, морати усагласити законску регулативу са европском правном стечевином. Посебан акценат ће бити на хармонизацији прописа из области заштите животне средине и њиховој примјени, што би требало позитивно утицати на усвајање и примјену транспарентне еколошке политике. Друго, због неразвијености БиХ и ниског животног стандарда њених становника, политичке елите неће смјети посегнути за мјерама које ће успорити привредни раст па ће се приликом еколошке хармонизације са ЕУ, одређити за формализам у коме ће одржива економија имати предност над одрживим развојем. Треће, еколошка политика у БиХ представља, тек једну у низу секторских политика, која је у повоју и досеже до ентитетског и кантоналног нивоа. Маргинализована и несхваћена она је жртва транзиције и настојања да се у БиХ оствари што већи привредни раст.

3.-Еколошка политика је тијесно повезана са процесом демократизације друштва који је у Босни и Херцеговини у озбиљном заостатку са развијеним демократијама. Сложеност државне организације, преплитање надлежности и наглашена национална подијељеност друштва, наводи на закључак да је Босна и Херцеговина суочена са демократским дефицитом и обиљем политичких изазова.

Прво, БиХ представља један од најсложенијих политичких система у Европи. Базира се на једном државном, два ентитетска, десет кантоналних и једном дистрикта односно на 14 устава. Друго, одлуке доноси по 14 законодавних и извршних тијела са преко двије стотине министарстава и то на пет нивоа власти: државној, ентитетској, кантоналној, дистриктској и општинској. Треће, еколошка политика је у надлежности ентитета, кантона и дистрикта а њено спровођење на нивоу локалних заједница које немају довољно квалификованих стручњака за њену реализацију на терену. Поред тога о једном, истом питању, у различитим процедурама одлучују по три и више министарства. Четврто, „централне власти“ у БиХ суочене су са кадровским дефицитом и све чешће еколошку политику доживљава на формалан и апстрактан начин. Рјешавање конкретних проблема заштите животне средине који се тичу грађана, препуштено је локалној власти. Пето, све чешћи захтјеви за смањивање гломазног административног апарата могу донијети негативне еколошке посљедице, пошто су се на удару нашли и кадровски непопуњени сектори заштите животне средине.

Специфичност босанскохерцеговачког политичког система је и у томе што политичке елите на једној страни заговарају централизацију (Бошњаци) а на другој децентрализацију односно сепаратизам (Срби и Хрвати). Из те и чињенице, да је Босну и Херцеговину утемељио међународни фактор који неће дозволити њен распад, произилазе закључци:

- сваки облик већинског одлучивања доводи до прегласавања једног од БиХ народа и отварања нових-старих проблема, пошто је изражена национално-конфесионална подјела,
- у мултинационалној и мултиконфесионално држави Босни и Херцеговини, консочијацијска демократија представља једини могући модел функционисања,
- досадашњи неуспјеси консочијативне демократије у политичкој пракси у Босни и Херцеговини, резултат су одсуства политичке свијести, културе и других фактора неопходних за рационалну и дугорочну примјену овог модела.
- консензус као модел одлучивања, успорава политичке процесе и доношење одлука а од политичких актера захтијева свјесно и

цивилизовано дјеловање. Само на тај начин је могуће остварити претпоставке за развој демократије у БиХ,

- конципирање, усвајање и провођење еколошке политике у БиХ би се могло остварити по моделу консоцијативне демократије, пошто постоји довољно субјеката који схватају да рјешавање еколошких проблема превазилази националне, државне и регионалне границе,
- таква политика може представљати нуклеус међунационалног помирења и стварања демократског друштва заснованог на различитостима. Централистичке одлуке засноване на прегласавању нису донијеле резултате ни у једнонационалним заједницама,
- усвајање и примјена европске легислативе засноване на јединству различитости је пут ка демократизацији босанскохерцеговачког друштва,
- развој политичке културе и општег образовања на једној и јачање еколошке свијести и образовања о значају заштите природе, на другој страни су неопходне одреднице за демократизацију босанско-херцеговачког друштва као основе за еколошки дијалог и демократску еколошку политику.

4.- Заједничка одредница еколошких субјеката у Босни и Херцеговини, је недовољна освијешћеност и низак степен еколошке свијести и нефункционалног еколошког образовања. Посљедица су неадекватне политичке одлуке које доносе представници грађана (народа) а самим тим и лоша примјена у пракси.

Држава БиХ није субјект еколошке политике, која формално-правно досеже до ентитета и спушта се до општина у Републици Српској а у Федерацији до кантона, општина и дистрикта Брчко као посебне територијално-политичке јединице. Савјет министара не представља класичну државну владу и нема надлежности да у име ентитета доноси правно обавезујуће акте, па самим тим и да учествује у креирању и провођењу еколошке политике. Формално, на основу Закона донесеног 2000-те године у Представничком дому Парламента БиХ, трочлано Предсједништво БиХ и Савјет министара су тијела надлежна за закључивање међународних уговора и представљање БиХ у међународним институцијама. Према овом закону, сваки ентитет може склапати споразуме за другим државама и међународним организацијама.

Остали субјекти, првенствено ентитети, кантони и дистрикт преузели су улогу државе у конципирању и усвајању еколошке политике, док је њено провођење „децентрализовано“ и у надлежности локалних заједница. Иако је успостављено међуентитетско тијело за заштиту животне средине у БиХ, еколошке испаде у близини ентитетских линија, вођени заједничким интересом, најчешће рјешавају представници локалних заједница.

На ентитетским нивоима није усвојена еколошка политика као засебан документ, али се њен концепт назире у принципима садржаним у уставима, законима, ентитетским стратегијама заштите природе и националним плановима заштите животне средине. Њено дефинисање у Босни и Херцеговини је почело релативно касно, тек почетком трећег миленијума, када је међународна заједница посредством Европске уније ентитетима наметнула сет закона који регулишу односе у заштити животне средине.

Ентитети у БиХ нису хармонизовали политике заштите животне средине а дисхармонија је присутна и у прекограничним питањима. Такође, у пракси се на свим нивоима териоторијално-политичке организације тешко остварује интеграција принципа заштите животне средине са осталим секторским политикама. Опређељење за одрживи развој не прати институционално јачање и учешће јавности, односно постизање консензуса приликом инвестирања у велике енергетске и друге објекте који озбиљно могу нарушити животну средину Босне и Херцеговине и региона.

Представници политичких партија екологију углавном користе за остваривање главног политичког циља усмјереног на освајање власти. У процесу доношења политичких одлука они углавном стављају економију испред екологије показујући низак ниво еколошке свијести и еколошких знања.

Низак ниво економске развијености БиХ предузећима представља алиби за фаворизовање економских критерија на рачун заштите животне средине. Транзиција, тајкуни и профит представљау црне тачке босанско-херцеговачке еколошке политике.

Цивилни сектор у БиХ је недовољно развијен и тек је на почетку озбиљног еколошког дијалога са ентитетима који имају монопол над еколошким политиком. Њена демократизација подразумијева веће учешће грађана, еколошких покрета, невладиних организација, стручних, привредних и научних асоцијација и

институција, предузећа, грађанских иницијатива и других облика грађанског организовања који могу изразити своје визије, жеље и ставове о свим аспектима еколошке политике. Ентитети и држава БиХ би на тај начин добила партнере и коректив у процесу конципирања, усвајања и спровођења еколошке политике на једној и заједничку одговорност свих субјеката без обзира на ниво одлучивања на другој страни.

5.- Недостатак политичке воље у рјешавању еколошких проблема и превентивном дјеловању, подразумијева проширивање еколошких знања и јачање еколошке свијести грађана. Поред образовно-васпитних установа и културних институција велику улогу у мотивисању јавности да учествује у одлучивању о питањима која се тичу заштите животне средине или врше притисак на политичке представнике, доносиоце одлука из ове области, имају масовни медији. Они представља значајан фактор у развијању еколошке свијести, образовања и еколошке етике у Босни и Херцеговини, као основе за досљедно еколошко понашање и дјеловање и као битних фактора у конципирању и усвајању еколошке политике. Поред тога, медији, осим информативне и образовне функције, могу остварити и мобилизаторску улогу. Уз њихову помоћ могуће је утицати на повезивање државних институција, научно-образовних установа, школа, невладиних организација и удружења грађана, ради подизања нивоа еколошке свијести, еколошког васпитања и образовања што је претпоставка за примјену еколошке политике у БиХ. Зато би садржаје на медијима требало обогатити еколошком тематиком и обрадити их на популаран начин, како би се проширила знања, вредновала еколошка ситуација и превентивно еколошки дјеловало. То подразумијева иновирање и еколошко прожимање свих садржаја, почев од информативних, образовних, религиозних до спортских и музичких програма. Постојеће приступе образовно-васпитном раду у школама треба прилагодити трећем миленијуму кроз нове технологије које омогућавају интерперсоналну комуникацију. Неопходни су и традиционални облици рада у природи са младима у оквиру наставних и ваннаставних садржаја пошто су у новом информатичком добу, млади изгубили контакт са завичајем или крајоликом. Истраживања су показала да би емисије за дјецу с еколошком тематиком, обрађене на популаран начин, могу повећати њихова знања о еколошким питањима и помоћи у промовисању концепта интеграције екологије у наставне програме. Такође, у

медијима би требало, креативно „профилтрирати“ све садржаје, посебно рекламне који злоупотребљавају екологију и негативно утичу на еколошку свијест, а отворити простор за поруке које промовишу еколошку културу. При том не треба игнорисати чињеницу да се поједини медији проблемима заштите животне средине баве само у случајевима када остварују профит, односно када су емитовани садржаји добро плаћени. Власници индустријских и других производних капацитета, вођени логиком профита, спремни су да уз помоћ финансијских ињекција које убризгавају медијима, заташкају и сакрију од јавности све еколошке испаде. У таквом контексту медији постају промотери нееколошких понашања. Такође због опасних компоненти које садрже у себи, масовности, кратког вијека трајања и одсуства капацитета за рециклажу медији као техничка средства у БиХ представљају озбиљан еколошки проблем. Наведени сет друштвених и еколошких проблема подразумева озбиљнији ангажман и сарадњу ентитетских министарстава просвјете и културе, министарстава науке и технологије, министарстава стамбено-комуналних послова и екологије, просвјетно-педагошких завода, савјета школа и родитеља, предузећа и установа, научних институција, цивилног сектора на подручју Босне и Херцеговине, али и региона. Ове институције, заједно са осталим субјектима еколошке политике на нивоу кантона, дистрикта и локалних заједница, би у заједничкој акцији са медијима, могли остварити информативну и васпитно-образовну, али и широку друштвену функцију у циљу конципирања, усвајања и реализације што транспарентније еколошке политике у босанско-херцеговачком друштву.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Адиано Бузати, Траверсо; *Образовање о човјековој средини*, Савремена администрација, Београд 1977. год.
2. Anderson, Alison; *Media Culture and the enviromental*, ULC Press, London, 1997.год.
3. Арежина Вера; *Проблем мјерења еколошке безбедности*, МСТ Гајић, Београд, 2010. год.
4. Аристотел; *Политика*, Глобус, Загреб, 1988.год.
5. Baker, Susan; *Environmental politices and transition, in Environmental Problems of East Central Europe*, F.W. Carter, David Turnock, Routledge, 2002. год.
6. Бал, Франсис; *Медији и друштво*, Слио, Београд, 1997. год.
7. Бек, Урлих; *Ризично друштво*, Филип Вишњић, Београд, 2001.
8. Бек, Урлих; *Свјетско ризично друштво-У потрази за изгубљеном стварношћу*, Академска књига, Београд, 2012. год.
9. Берковић, Ева; *Основна питања животне средине*, Економска мисао, Београд, 1981. год.
10. Бешкер, Марко, *Политика околиша*, Оскар, Центар за развој и квалитету, Загреб, 2005.год.
11. Blackburn, David; *Hutchinson Encyclopedia of Modern Tehnology*, Oxford, 1987. год.
12. Блек, Сем; *Односи с јавношћу*, Београд, Слио, 1997. год.
13. Boyd, Andrew; *Broadcast Yuornalism Techniques of Radio and TV*, News Focal Press, 1998. год.
14. Бордијар, Жан; *Симулакрум и симулација*, Светови, Нови Сад, 1991. год.
15. Бранковић, Драго, Илић, Миле, Милијевић, Светозар, Сузић, Ненад, Гуговић, Вукашин; *Педагошко-психолошко и дидадичко-методичке основе васпитно образовног рада*, Друштво педагога РС, Бањалука, 1999. год.
16. Бранковић, Србобран; *Екологија и криза*, Стилос, Нови Сад, 1998. год.
17. Бранковић, Србобран; *Квалитет живота у Србији*, Медиум Галуп, Београд, 8. април 2007. год.
18. Васовић, Вучина; *Савремени политички системи*, Научна књига, Београд, 1977. год.

19. Вебер, Макс; *Политика као позив*, Издавачка књижница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1998. год.
20. Видојевић, Зоран; *Транзиција, рестаурација и неототалитаризам*, Центар за социолошка истраживања, Институт друштвених наука, Универзитет у Београду, 1997. год.
21. Ворд, Барбара и Дибо, Рене; *Земља планета наша једна*, Глас, Београд, 1976. год.
22. Вуковић, Жарко; *НАТО бомбардовање Југославије и угрожавање права на здраву животну средину*, Радничка штампа, Београд, 2000. год.
23. Gartner, Edgar; *Arbeiterklasse und Okologie*, Marxistshche Blotter, Frankfurt/Main, 1979.год.
24. Gerald, Knaus, Feliks, Martin; *Travails of the European Raj, Journal od Democracy, Volume 14, Number 3, July 2003*. год.
25. Gidens, Antony; *The politics of climate shange*, Politi Press, Cembridge, 2009. год.
26. Гиденс, Ентони, *Климатске промјене и политика*, Слио, Београд, 2010. год.
27. Гиденс, Ентони, *Одбегли свет*, Ступови културе, Београд, 2005. год.
28. Гиденс, Ентони; *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1990. год.
29. Гоне, Жак; *Образовање и медији*, Слио, Београд, 1998. год.
30. Goodstein, S. Eban; *Економја okoliša, Mate, Zagreb, 2003*. god.
31. Горичар, Јожа; *Могућности вишег квалитета живота*, Анали Правног факултета бр. 5 и 6. Београд, 1985. год.
32. Грул, Херберт; *Једна планета је опљачкана; застрашујући биланс једне политике*, Просвјета, Београд, 1985. год.
33. Група аутора; *Границе раста*, Стварност, Загреб, 1972.
34. Група аутора; *Екологија и етика*, Еко центар, Београд, 1996.
35. Група аутора; *Екологија и религија*, Еко центар, Београд, 1997.
36. Група аутора; *Еколошки аспекти рата -Зборник радова*, Бањалука, 2001. год.
37. Група аутора; *Извјештај Римском клубу о стању човјечанства*, Лондон, 1972. год.
38. Група аутора; *Како писати за медије*, Медија план, Сарајево, 2005. год.

39. Група аутора; *Цивилно друштво и избори 2006. год. Да ли је било узалуд!?* АЦИПС, Алумни центар за интердисциплинарне постдипломске студије, Сарајево, 2007 год.
40. Група аутора; *Чернобил, највећа несрећа на свијету*, Глобус, Загреб 1987. год.
41. Дахрендорф, Ралф; *Разматрање о револуцији у Европи*, Антиарбарус, Загреб 1990. год.
42. Дмичић, Миле; *Дејтонски мировни споразум и уставноправно уређење БиХ*, Значења, Добој, 2007. год.
43. Дмичић, Миле; *Избори и изборне коалиције*, ИДЕС, Бијељина, 2006. год.
44. Дмичић, Миле; *Федерални елементи уставноправног уређења Босне и Херцеговине као сложене државе*, Годишњак правног факултета, Бањалука, 2007. год.
45. Драгомир, Мађерић; *Промоцијске активности у заштити екосистема*, Загреб, 1987.год.
46. Дуроњић, Тапавички Татјана; *Интернет и комуникација-медијска синергија постмедија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2006. год.
47. Ђорђевић, Јован; *Идеје и институције*, Радничка штампа, Београд, 1972. год.
48. Ђорђевић, Јован; *Политички систем*, Савремена администрација, Београд, 1985. год.
49. Ђорђевић, Тома; *Масовна комуникација, у Теорија и методологија интердисциплинарних студија*, Велвет, Београд, 1995. год.
50. Ђукановић, Мара; *Етика и животна средина, Екологија и етика*, Еко центар, Београд, 1996.год.
51. Ђукић, Остоја; *Глобализација и медији*, Значења, Народна библиотека Добој, Добој, 2005. год.
52. Ђукић, Петар, Павловски Миле; *Екологија и друштво*, Екоцентар, Београд, 1999.
53. *Економска енциклопедија*; Савремена администрација, Београд, 1984. год.
54. Енценсбергер, Магнус Ханс; *Критика политичке екологије*, Марксизам у свијету, Београд, 1974. год.
55. *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.

56. Ериксен, Хиланд Томас; *Тиранија тренутка*, Библиотека xx век, Београд, 2003. год.
57. Erlich, Paul; *Population bomb*, Ballantine Book, Inc, New York, 1968. год.
58. Јонас, Ханс; *Принцип одговорности-покушај једне етике за технолошку цивилизацију*, Веселин Маслеша, Сарајево, 1990.год.
59. Касаповић, Мирјана; *Босна и Херцеговина подијељено друштво и нестабилна држава*, Политичка култура, Загреб, 2005. год.
60. Клајн, Ноами; *Не лого*, Самиздат, Београд, 2003. год.
61. Коковић Драган; *Квалитет живота и хуманизација природе*, Поља, Нови Сад, 1989. год.
62. Коковић, Драган; *Екологија-нови изазов за образовање*, Виша школа за образовање васпитача, Шабац, 2002. год.
63. Коковић, Драган; *Пукотине културе*, Прометеј, Нови Сад, 2005. год.
64. Коковић, Драган; *Социјална антропологија*, Графолик, Београд, 2000. год.
65. Кузмановић, Рајко; *Есеји о уставности и законитости*, Правни факултет Бањалука 2004. год.
66. Кукић Славо, Чутура Марија; *Изборно и послјеизборно коалирање*, Зборник радова: Избори и изборне коалиције, Бијељина ИДЕС, 2006. год.
67. Курц, Пол и други; *Хуманистички манифест-Позив на нови планетарни хуманизам*, Филип Вишњић, Београд, 2000. год.
68. Лазић, Младен; *Систем и слом*, Филип Вишњић, Београд 1994. год.
69. Лангран, Пол; *Увод у перманентно образовање*, БИГЗ, Београд, 1976. год.
70. *Лексикон темељних политичких појмова*, Загреб, Школска књига, 1990.год.
71. Lijphart, Arend; *Democracy in Plural Societies: A comparative Exploration*, New haven i Londo:Yale University Press, 1977.год.
72. Лоример, Роленд; *Масовне комуникације*, Слио, Београд, 1998. год.
73. Лукић, Радомир; *Историја политичких и правних теорија*, Научна књига, Београд, 1956. год.
74. Лукић, Радомир; *Политичке странке*, Народна књига, Београд 1966. год.
75. Лукић, Радомир; *Увод у право*, Савремена администрација, Београд, 1975. год.

76. Љешовић, Милутин; *Критерији економичности у оптимализацији квалитета животне средине*, Зборник самоуправно друштво и екологија, Београд, 1987. год.
77. Марковић, Ж. Данило; *Социјална екологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996. год.
78. Марковић, Михаило; *Етички проблеми науке*, Гледишта, Београд, 1988. год.
79. Маркс, Карл; *Капитал, књига I*, Култура, Београд, 1958.год.
80. Мек Квеил, Денис; *Увод у социологију масовних комуникација*, Глас, Београд, 1983. год.
81. Мек Квејл, Денис; *Стари континенти нови медији*, Нова, Београд, 1984. год.
82. Мек Квејл, Денис; *Теорија масовних комуникација*, Београд, 1991. год.
83. Месаровић Михајло, Пестел Едуард; *Човјек на раскрићу*, Стварност, Загреб, 1975. год.
84. Мес, Сал; *Quality of Life, Social Indicators Reserarch 2*. 1975. год.
85. Мидоус, Донела; *Границе раста*, Глобус, Загреб, 1984.год.
86. Милардовић, Анђелко; *Еколошки алтернативни интереси*, Глобус, Загреб, 1988. год.
87. Milbrath, W.L; *Indicateurs de la qialite de l“environment, Rapports et documents de scioence socilaes N.38*. UNESCO, 1979. год.
88. Милтојевић, Весна; *Еколошка култура*, факултет заштите на раду, Ниш, 2004.год.
89. Милтојевић, Весна; *Одрживи развој и квалитет живота, Теме-часопис за друштвене науке*, Ниш, 2006. год.
90. Митровић, Љубиша; *Стратегија зависне модернизације и производња друштва полупериферијског капитализма на Балкану. Зборник радова Регионални развој и интеграције Балкана у структуре ЕУ-балканска раскрића и алтернативе*, Институт за социологију, Ниш, 2004. год.
91. Морен, Едгар; *Дух времена*, Београд, Нолит,1982. год.
92. McCormick, John; *British Politics and the Environment*, Earthscan Publications Ltd. London,
93. Надић, Дарко; *Екологизам и еколошке странке*, Службени гласник, Београд, 2007. год.

94. Надић, Дарко; *Еколошко образовање политиколога, Зборник радова; „Заштита радне и животне средине у систему националног образовања*, Факултет заштите на раду, Ниш, 2005. год.
95. Надић, Дарко; *Конципирање еколошке политике у условима вишепартијског политичког систем*, Маг. рад. ФПН, Београд, 1993.год.
96. Надић, Дарко; *Огледи из политичке екологије*, Чигоја штампа, Београд, 2012. год.
97. Недовић, Бранислав; *Еколошки проблеми и ризици рата у животној средини*, Зборник радова Еколошки аспекти рата, Графид, Бањалука 2001. год.
98. Николић, Весна; *Образовање и заштита животне средине*, Задужбина Андрејевић, Београд, 2003. год
99. Орлић, Мирко; *Повећање нивоа радиоактивности у животној средини као посљедица НАТО бомбардовања*, Екологика, Београд-Бањалука, 2000. год.
100. Павловић, Вукашин, *Друштвени покрети и промјене*, Службени гласник, Београд, 2006. год.
101. Павловић, Вукашин; *Поредак и алтернатива*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1987.год.
102. Пакард, Ванс; *Индустрија свијести-скривени убјеђивачи*, Седма сила, Београд, 1967. год.
103. Папић, Жарко, *Међународне политике подршке земљама југоисточне Европе. Лекције (не)научене у БиХ*, Милер, Сарајево, 2001. год.
104. *Parish, Mathew; The Demise of the Dayton Protectorate u Chandler, David; Inside the Bosnian Crisis, Journal of Intercession and State Building, Volume 1, Special Supplement*, 1. децембар, 2007. год.
105. Пашић, Најдан, *Класе и политика*, Рад, Београд, 1976. год.
106. Пејичић, Зоран; *Утицај масмедија на еколошку свијест*, Артпринт, Бањалука 2010. год.
107. Печујлић, Мирослав; *Аспекти глобализма*, Досије, Београд, 2003. год.
108. Печујлић, Мирослав; *Савремена социологија*, Службени лист, Београд, 1991. год.
109. *Политичка енциклопедија*; Савремена администрација, Београд, 1975.год.
110. *Популарна енциклопедија*; БИГЗ, Београд, 1976, год.

111. Продановић, Томислав; *Улога науке и образовања у развоју еколошке свијести*, Универзитет данас, Београд, 1987. год.
112. Радермахер, Франц; *Равнотежа или разарање*, Глобус, Загреб, 2007. год.
113. Радовић, Гордана; *Улога цивилног друштва у едукацији за одрживи развој*, ФПН, Београд, 2011. год.
114. Радојковић Миролуб; *Међународно комуницирање*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1987. год.
115. Ристић, Лазо; *Методолошки техницизам Карла Попера*, Филозофски факултет, Бањалука, 2004. год.
116. Робертс, Џејн; *Сетова књига*, Белетра, Београд, 1990. год.
117. *Социолошки лексикон*; Савремена администрација, Београд, 1982. год.
118. *Странке, политике, програми*; НИШРО Ослобођење, Сарајево, децембар 1990. год.
119. Супек, Руди; *Ова једина земља*, Глобус, Загреб, 1989. год.
120. Тадић, Љубомир; *Наука о политици*, БИГЗ, Београд, 1996. год.
121. Тодоровић, Александар; *Социологија масовних комуникација у Теорија и методологија мултидисциплинарних студија*, Велвет, Београд, 1995.год.
122. Трнка, Касим; *Уставно право*, Универзитет у Сарајеву, 2006. год.
123. Uwe, Backes, Eckhard, Jesse; *Informacije o političkom obrazovanju*, Stranačka demokratija, Von, ВрВ, 1996. год.
124. Flattan, Edward; *Tracking the Charatans: An Environmental columnists Refutational Handbook for The Propagand Wars DC Global horizons Press, 1998.god.*
125. Фукујама, Франсис; *Изградња државе*, Извори, Загреб, 2005. год.
126. Фукујама, Франсис; *Крај историје и последњи човјек*, ЦИД, Подгорица, 1992. год.
127. Фукујама, Франсис; *Судар светова*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997. год.
128. Fumento, Michael; *Science Under Siege*, New York Quill, William Morow, 1993.год.
129. Hayward, Tim; *Constitutional Environmental Rights a Case for Political Analysis, Political studies, vol. 48, pages 558-572, Ecological Citizenship; Rejoinder, Environmental Politics, Vol. 15. No 3, 2000. год.*

130. Хабермас, Јирген; *Јавно мњење*, Култура, Београд, 1969. год.
131. Хатингтон, Семјуел; *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица и Романов Бањалука, 2000. год.
132. Хејвуд, Ендру; *Политика*, Слио, Београд, 2002. год.
133. *Хрватски енциклопедијски рјечник*, ЕПХ д.о.о. Загреб и Нови Либер д.о.о. Загреб 2004. год.
134. Huber, Joseph; *Envirionmental Sociology in Search of Profile Soziologie*, *Forum der Deutschen gesellschaft fur Soziologie Heft*, Halle, Wittenberg, 2002. год.
135. Carson, Rache; *Silent Spring*, Houghton Mifflin, Boston 1962.год.
136. Цифрић, Иван, Чулиг, Бранко; *Еколошка свијест младих*, Центар за друштвене дјелатности, Загреб, 1987. год.
137. Цифрић, Иван; *Демократизација или монополи у еколошкој политици*, Екологија и криза, Нови Сад, 1989. год.
138. Цифрић, Иван; *Еколошка адаптација и социјална побуна*, Радничке новине, Загреб, 1990.год.
139. Цифрић, Иван; *Савремено индустријско друштво и еколошка криза*, Стилос, Нови Сад, 2006.год.
140. Цифрић, Иван; *Социјална екологија*, Глобус, Загреб, 1980 год.
141. Чупић, Чедомир; *Политика и зло*, Универзитетска ријеч, Никшић, 1990.год.
142. Џаја, Срећко; *Босна и Херцеговина у аустроугарском раздобљу*, Зирал, Мостар, 2002. год.
143. Шалај, Берто; *Социјални капитал у БиХ*, Friedrich Ebert Stiftung, Сарајево, 2009.год.
144. Штиглиц, Џозеф; *Противрјечности глобализације*, СВМ-х, Београд, 2004.

ОСТАЛА ЛИТЕРАТУРА, ИЗВОРИ И ДОКУМЕНТИ:

1. *Акциони план за заштиту животне средине БиХ (NEAP)*
2. *Архуска конвенција о приступу информацијама у области животне средине*, Архус, Данска 1998. год.
3. *Базелска конвенција о контроли прекограничног кретања отпадног материјала*
4. *Базелска конвенција о прекограничном транспорту опасног отпада*
5. *Безбједносна политика Босне и Херцеговине*, Предсједништво 1/06, Сарајево 8. фебруара 2006. год.
6. *Бечка декларација о заштити озонског омотача*
7. *Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment*, Свјетска банка, Извјештај бр. 25343- БиХ, 2005. год.
8. *Brundtland Report, United Nations*, www.acc.mmu.uk
9. *Vikipedija-slobodna enciklopedija*, www.wikipedia.org
10. www.wikipedia.org. 29/2/2008 8:34
11. www.Ekoforum.org.ba. 20.02.2011. год.
12. www.vlada.rs.
13. www.geografija.hr 2/28/2008 11:08.
14. www.koncesije BiH.ba 16.2.2012. 14:09
15. www.mpr.gov.ba
16. www.slobodna.evropa.ba 26. juna 2011.
17. *Geophysical research letters*, www.kontra-punkt.info
18. *Graphic news*, јануар, 2007. год.
19. *GfK BH Market Research Centre*, саопштење за јавност, 12. фебруар 2006. године
20. *Дирекција за европске интеграције*, www.dei.gov.ba
21. *Environmental news*, *Emags & Books*, www.gn.apc.org.
22. *Закон о водама*, Службене новине Федерације БиХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
23. *Закон о водама*, Службени гласник Брчко дистрикта БИХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura

24. *Закон о водама*, Службени гласник Републике Српске, бр. 50/06
25. *Закон о граничним вриједностима квалитета зрака*, Службене новине Федерације БиХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
26. *Закон о граничним вриједностима квалитета зрака*, Службени гласник Брчко дистрикта БиХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
27. *Закон о заштити ваздуха*, Службени гласник Републике Српске, бр. 53/02
28. *Закон о заштити животне средине РС*, Службени гласник Републике Српске, бр. 53/02 и 109/05, 2007. год.
29. *Закон о заштити зрака у ФБиХ*, Службене новине Федерације БиХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
30. *Закон о заштити зрака у ФБиХ*, Службени гласник Брчко дистрикта БиХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
31. *Закон о заштити и кориштењу културно-историјског и природног наслијеђа у БиХ*, Службени лист СР БиХ 4/65, 3/78 и 20/85.
32. *Закон о заштити околиша*, Службене новине Федерације БиХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
33. *Закон о заштити околиша*, Службени гласник Брчко дистрикта БиХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
34. *Закон о заштити природе*, Службене новине Федерације БиХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
35. *Закон о заштити природе*, Службени гласник Брчко дистрикта БиХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
36. *Закон о заштити природе*, Службени гласник Републике Српске, бр. 50/02
37. *Закон о заштити природе*, Службени лист Народне републике БиХ, бр.45/61.и 4/65
38. *Закон о измјенама Закона о уређењу простора*, Службени гласник Републике Српске, бр. 53/07
39. *Закон о концесијама Републике Српске*, Службени гласник, бр. 92/02
40. *Закон о локалној самоуправи РС*, Службени гласник бр. 101/04
41. *Закон о одбрани Босне и Херцеговине*, Службени гласник БИХ бр. 88/05
42. *Закон о управљању отпадом*, Службени гласник Републике Српске, бр. 53/02
43. *Закон о уређењу простора и грађењу РС*, Службени гласник Републике Српске, бр. 84/02

44. *Закон о финансирању политичких странака БиХ*, Главно изборно вијеће
www.izbori.ba
45. *Закон о Фонду за заштиту животне средине*, Службени гласник Републике Српске, бр. 51/02
46. *Закон о фонду за заштиту околиша*, Службене новине Федерације БиХ,
www.mvteo.gov.ba/org_struktura
47. *Закон о фонду за заштиту околиша*, Службени гласник Брчко дистрикта БИХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
48. *Закон о шумама*, Службени гласник РС, бр.75/08
49. *Закон ФБиХ о управљању отпадом*, Службене новине Федерације БиХ,
www.mvteo.gov.ba/org.struktura
50. *Закон ФБиХ о управљању отпадом*, Службени гласник Брчко дистрикта БИХ, www.mvteo.gov.ba/org_struktura
51. *Извјештај БиХ за свјетски самит о одрживом развоју Рио+10 Јоханесбург*, 2002. год.
52. *Извјештај Европско партнерство за БиХ за период јануар-јуни 2011. године*, Глас Српске, 10. октобар 2011. год.
53. *Извјештај канцеларије Центра за уклањање мина Бањалука*, Deutsche Welle, 25. 7. 2008. год.
54. *Извјештај Римском клубу о стању човјечанства*, група аутора, Лондон, 1972. год.
55. *Извјештај УН поднесен на међувладином комитету (панелу) за климу*, Париз, фебруар 2007. год. www.ipcc.ch
56. *Извјештај: Просперитет Добоја, енергија и будућност БиХ, Иницијатива за европску стабилност*, Белин-Брисел-Истамбул, децембар, 2007, НИН, 29. фебруар 2008. год. и www.esiweb.org.
57. *Indicatorss of Sustainable Development; Guidelines and Methodologies 2001. god. United Nations Commission on Sustaninable Development*
58. *Intergovernmental Panel on Climate Change*, www.ipcc.ch.
59. *Кокс, Питер; Ехтер Универзитет УК, ИРСС, Лондон, 2007. год.*
60. *Конвенција о међународном промету угроженом врстама флоре и фауне (CITES), Одлука о ратификацији*, Службени лист бр. 11/8, 2008. год.

61. *Конвенција о сарадњи за заштиту и одрживо кориштење ријеке Дунав*, Софија, Бугарска, 1998. год.
62. *Конвенција Уједињених нација о биолошкој разноврсности*, www.unep.org.rs
63. *Конвенција Уједињених нација о сузбијању суше и десертификацији*, www.vladars.net
64. Малбашић, Радојка; *Медицински отпад-уништавање лијекова*, Графид, Бањалука, 2001. год.
65. *Оквирна конвенција УН о промјени климе*, Њујорк, 3. мај, 1992.год.
66. Пејичић, Зоран, Рељић Слободан, Солдо Лидија; *А кад се дим развије*, НИН, Београд, 26. март 1992. год.
67. Пејичић, Зоран; *Програми о религији и еколошке теме у БиХ медијима (јавним емитерима)*, Други међународни конгрес: „Екологија, здравље, рад и спорт“ Бањалука 2008.год.
68. *Повеља о основним правима у Европској Унији*
69. *Политика*, Београд, 2. фебруар, 2007. год.
70. *Политички програм Социјалдемократске партије Босне и Херцеговине* www.sdpbih.org.
71. *Политички програм Хрватске демократске заједнице*, www.hdzbih.org.
72. *Посљедице уранијума, забрањена тема*, Независне новине, Бањалука, 5. јул. 2008. године.
73. *Правилник о начину уништавања лијекова, помоћних љековитих средстава и помоћних средстава Републике Српске*, Службени лист РС, 1996. год.
74. *Први национални извјештај БиХ у складу са Оквирном конвенцијом Уједињених нација о климатским промјенама*, Бањалука, 2009. год.
75. *Програм независних социјалдемократа Бањалука* www.snsd.org
76. *Програм Српске демократске странке*, www.sdsrs.org.
77. *Програм Уједињених нација за животну средину*.
78. *Рио декларација о животној средини*.
79. *Rippl, Kris; APP, децембар, Лондон, 2006. год.*
80. *Rice, Helmut; Radio Hesen, 14. juni. 2006. год.* www.de.wikipedia.org.
81. *Саопштење УНИЦЕФа поводом 4. априла Међународног дана борбе против мина,*

82. Семинар из области сигурносне политике званичника БиХ, Околишна политика БиХ, OSCE, ГСЦП, Сарајево 10-11. фебруар 2009. год.
83. Споразум о сливу ријеке Саве, Крањска Гора, Словенија, 2002. год.
84. Стратегија заштите биодиверзитета Босне и Херцеговине
85. Стратегија заштите природе Републике Српске, Влада Републике Српске, Бањалука, 2011. год.
86. Treaty on European Union, Treaty The European Community, Consolidated versions, Official Journal of the European Union, C 321E/1 29.12, 2006. год. end C115. 09.05. 2008. год.
87. UN: Rio declaration on Environmental and Development: Anex I (Report of the United Nations Conference on Environmental and Development, Rio de Janeiro 1992.) www.desa.org
88. UNEP: News UN Report , www.un.org
89. Устав Босне и Херцеговине, Графомарк, Бањалука-Лакташи, 2007.год.
90. Устав Републике Српске, Графомарк, Бањалука-Лакташи, 2007.год.
91. Устав Федерације БиХ, Сарајево, 2004. год.
92. Хависто, Пека; шеф УНЕП-а тима за провјеру стања у БиХ, бивши министар заштите околине Финске, Информација о прелиминарним резултатима експерата УНЕП-а о присуству осиромашеног уранијума у БиХ, Сарајево, 2003. године.
93. Холанд, Марика; Национални центар САД за истраживање атмосфере, Блиц, 13. децембар, 2006.год.
94. Чавошки, Александра; Кјото протокол у светлу учесталих еколошких катастрофа, www.лондем.орг
95. Чобелић, Никола; Нови проблеми и теоријски приступи привредном развоју, Зборник радова: „Проблеми науке у будућности“, АНУ, Београд, 1991. год.
96. Шведска екологија-пут у будућност, www.forum.b92.net
97. Шести акциони програм за животну средину ЕУ, Службени гласник ЕУ, Л 242/1
98. Шнедлер, Томас; Замка садржаја-новинарство у свјетлу дигиталних медија, Универзитет у Хамбургу, Хамбург, 2006. год. www.neotronic.info.

БИОГРАФИЈА:

Зоран Пејичић је рођен 29. априла 1957. године у Чечави гдје је завршио основну школу. Гимназију у Теслићу је завршио 1975. године а Факултет политичких наука у Београду, смјер новинарство, почетком 1980. године. Исте године, почео је професионалну каријеру у новинарству у бањалучком „Гласу“.

Прије сталног запослења, у току студија, радио је као хонорарни сарадник Телевизије-Београд и "Вечерњих новости" у Београду а касније као уредник листа "Крајина" у Бањалуци и хонорарни дописник "Вечерњег листа" у Загребу. Био је замјеник главног уредника "Гласа српске" и Српске радио-телевизије, директор програма Радија Републике Српске, уредник образовног и научног програма Телевизије Републике Српске и директор Дирекције Радио-телевизије Републике Српске.

Од гимназијских а потом студентских дана сарађивао је у омладинским, студентским, дневним листовима и часописима. Потписивао је текстове у београдском Политикологу, Студенту, Вечерњим новостима, Радио-телевизији Србије, НИН-у. Писао је и за београдски Интервју, сарајевско Ослобођење и предратне Дане, загребачки Вечерњи лист и друге медије.

Након дипломирања на Факултету политичких наука у Београду и запослења у дневном листу „Глас“ у Бањалуци, похађао је „новинарске школе“ у Сарајеву и Београду. Завршио је и ВВС школу за тренере и учитеље новинара, школу за телевизијску продукцију на Arizona State University у Фениксу, САД и школу за продукцију радио драме на ВВС Радију Сјеверна Ирска у Белфасту и школу за медијски менаџмент "Медија-план института" у Сарајеву.

Уз свакодневне новинарске и уредничке послове успјешно се окушао и у писању научних и стручних чланака, објављених у зборницима међународних конгреса и других научних скупова. До сада је објавио 14 научних радова и четири књиге. Поред публицистичког рада, првенца “Живорад Жика Пећарић- живот с умјетношћу” и монографије “Школа наше младости” посвећене 50-годишњици Гимназије у Теслићу објавио је и двије стручне књиге; „Путоказ за новинаре“, за који су рецензије написали; проф. др Неда Тодоровић, шеф Катедре за новинарство Факултета политичких наука у Београду, проф. др Остоја Ђукић, шеф Катедре за новинарство на Филозофском факултету у Бањалуци и проф. др

Миодраг Живановић, професор на Филозофском факултету у Бањалуци. Друга књига, „Утицај масмедија на еколошку свијест” је за ширу читалачку публику прилагођен његов магистарски рад на исту тему.

Зоран Пејичић је 2005. године завршио постдипломски студиј Савремене социологије на Филозофском факултету, Универзитета у Бањалуци а магистарски рад: „Утицај масмедија на еколошку свијест“ одбранио је 2007. године. На Факултету политичких наука, Универзитета у Београду, 2010. године одобрена му је докторска теза; "Еколошка политика у босанско-херцеговачком, транзиционом и подијељеном друштву".

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани: Зоран Пејичић

број индекса: 796

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом:

Еколошка политика у транзиционом и подијељеном босанскохерцеговачком друштву

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 2013.г.

Зоран М. Пејичић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Зоран Т. Пејичић

Број индекса: 796

Студијски програм: ФПН-Политиколошко-социолошки студиј

Наслов рада: **Еколошка политика у транзиционом и подијељеном
босанскохерцеговачком друштву**

Ментор: Проф.др. Дарко Надић

Потписани/а Зоран Т. Пејичић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____ 2013.г.

Зоран Т. Пејичић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Еколошка политика у транзиционом и подијељеном босанскохерцеговачком друштву

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____ 2013.г.

Зоран Б. Стејић